

Markus Manninen

SANTAHAMINA

RAKENNUSHISTORIASELVITYS

PUOLUSTUSKIINTEISTÖT
Senaatti

ARKKITEHTITOIMISTO MANARK OY HELSINKI 2025

4 Johdanto

Rakennusluettelo	8
------------------	---

KAUPUNKI JA LINNOITUS 10

1500-1850

10 Luotsien saari

Sandhamn	10
Sandö	12

14 Viaporin linnoituksen osaksi

Valloitus varmistetaan	14
Rakennustarpeita ja kasvimaita	15
Hautausmaa ja ampumarata	19

TYKISTÖÄ JA LEIREJÄ 20

1851-1899

20 Krimin sodan aika

Itämainen sota Itämerellä	20
Laivastohyökkäys	23

28 Kriisejä ja hiljaiseloa

Rauhanteon jälkeen	28
Puolan kapina ja Turkin sota	30
Leirisaari	34
Afganistanin kriisi	36

38 Uudistusten vuosikymmen

Lagernyj	38
Patteriperestroikia	39
Normaalitaulukoita ja betonia	49

KASARMEJA JA TEKNOLOGIAA 52

1900-1909

52 Linnoitusjalkaväkipataljoonasta rykmentiksi

Leiri, lasaretti ja patruunavarasto	52
Jalkaväkirykmentin kasarit	55
Puhelin-, lennätin- ja miina-asioita	59

62 Linnoitustykistön kasarmialue

Papinlahden alueen rakennuksia	62
Tykistökasarmialue	65
Rakentaminen viivästyy	68

80 Osa sotasatamaa

Laivaston uudistuksia	80
-----------------------	----

PUNATIILTÄ JA SUURIA SUUNNITELMIA 84

1910-1917

84 Jalkaväen ja ilmailijoiden kasarmialueet

Lesnoin rykmentti	84
Ilmailukomppania	87
Helsingin sotilasarakennuskomitea	89
Vilkasta punatiilirakentamista	90
Ilmailijoiden kasarit	101
Sotilasarakennuskomitean työ valmistuu	106
Vesilaitos ja kääntösilta	108
Parakkeja ja yksityistaloja	113

116 Sotasataman puolustus maalta ja mereltä

Lakkautusuhkia ja puolustuskaavailuja	116
Polttoaineita ja viestipalvelua	119
Pysähtyneisyyden aika	120

122 Ensimmäinen maailmansota

Suursota syttyy	122
Rakennuskanta kasvaa	126
Varautumista pahimpaan	136
Vallankumousten vuosi	138

VARUSKUNTA JA LENTOASEMA 140

1918-1944

140	Vapautumisesta rauhaan	
	Viaporin likvidointi	140
	Osa Suomenlinnan linnoitusta	142
	Sota-ajan joukot	148
156	Rauhan jälkeistä vakiintumista	
	Kasarmivaihtoja	156
	Ilmailupataljoonan alue	159
	Lentosatama ja Ilmailutelakka	161
166	Asuntorakentaminen alkaa	
	Ylihallitukselta puolustusministeriölle	166
	Yleiset ja teknilliset laitokset	168
	Ilmailukoulun uudisrakentamista	171
	Radiotoimintaa ja majoitusjärjestelyjä	181
	Huvila- ja asutuskysymyksiä	184
188	Uudelleenjärjestelyistä sota-aikaan	
	Merilentoasema	188
	Lentokonetehdas ja Ilmailuvarikko	194
	Maavoimien uudelleenjärjestely	195
	Kadettikoulu	198
	Ilmapuolustusta	210
	Sotien aika	213

MODERNISOINTIA JA VAIHTUVUUTTA 220

1945-1969

220	Jälleenrakennuskausi	
	Majoituskysymyksiä	220
	Lentosataman uutta toimintaa	225
	Ilmatorjuntaa ja -valvontaa	228
232	Kasarmialue uudistuu	
	Ajanmukaistamista	232
	Kasarmeja, asuntoja ja koulutiloja	235

JALKAVÄKEÄ JA MERIPUOLUSTUSTA 244

1970-2024

244	Vähittäistä täydentämistä	
	Kaartin ja rannikkotyökistön paluu	244
	Rajavalvontaa ja ohjuspuolustusta	247
	Viimeisimmät ajat	250
254	Lähteet ja liitteet	

© Markus Manninen ja Arkkitehtitoimisto Manark Oy 2025

Ulkoasu ja taitto: Markus Manninen

Valokuvat ja kartat, ellei toisin mainita: Arkkitehtitoimisto Manark Oy

Kustantaja: Senaatti-kiinteistöt, Helsinki 2025

Painopaikka: Grano Oy

ISBN 978-952-368-166-8 (painettu)

ISBN 978-952-368-167-5 (PDF)

Etukansi: Ei-taistelevalle komppanialle rakennetun kasarmin päätyikkuna. SA-kuva.

Etusivu: Ilmatorjuntakoulun luokka vuonna 1943, SA-kuva.

Takakansi: Ilmavoimien aliupseerikerhon eteishalli 1927, IVKK.

Johdanto

Santahaminan rakennushistoria on pitkä ja suomalaisista varuskunnista kaikkein monipuolisin. Kahdensadan vuoden ajan laaja kirjo Suomen ja keisarillisen Venäjän maa-, meri- ja ilmavoimien aselajeja on jättänyt sinne rakennettuja jälkiään.

Santahaminan tunnusomaisimmat rakennukset on tehty Viaporin linnoituksen rannikkotyöstö-, jalkaväki-, miina- ja ilmailujoukkojen sekä Venäjän Itämeren laivaston viestipalvelun käyttöön 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.

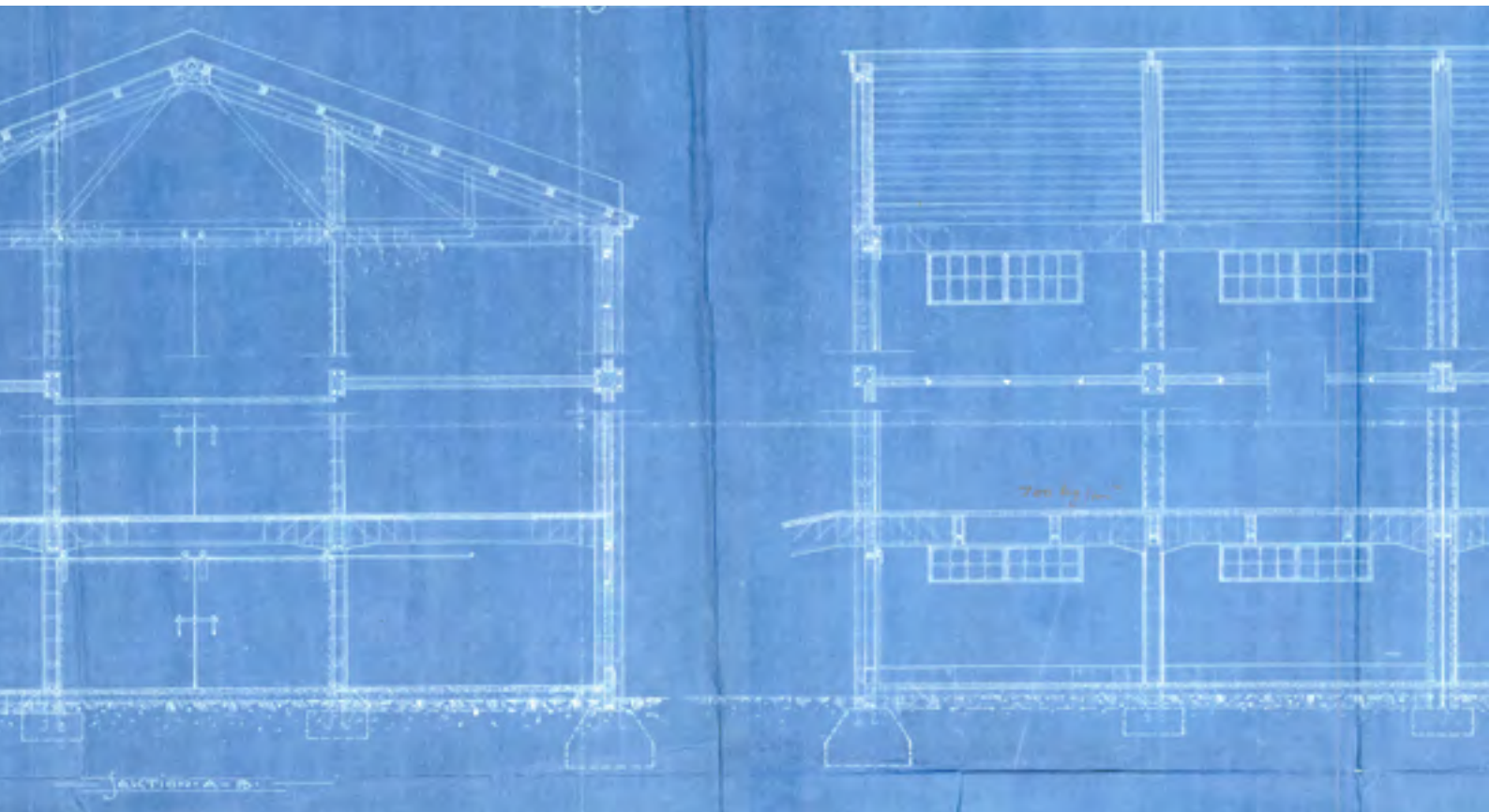
Itsenäisyyden ajan kahden ensimmäisen vuosikymmenen laajimmat uudisrakennustyöt Santahaminassa tehtiin ilmavoimille ja Kadettikoululle. Tärkeitä olivat myös muutamat varuskunnan yleiset kantahenkilökunnan asuinoloja parantaneet hankkeet.

Sotien jälkeen ensimmäiset suuremmat uudisrakennukset tehtiin ehkä hieman yllättäen laivastoa silmällä pitäen. 1950-luvun lopulta lähtien rakentaminen on kohdistunut erityisesti Santahaminan nykyisten pääkäyttäjien eli jalkaväen ja eri sotakoulujen olojen ajanmukaistamiseen.

Santahamina on määritelty kokonaisuudessaan valtakunnallisesti merkittävaksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi (RKY). Sen käyttäjien historiaa on tutkittu melko paljon, mutta rakennushistorian tutkimuksessa on ollut merkittäviä aukkoja. Näistä suurimpia on ollut saaren keskeisimmän 1910-luvun punatiilisen kasarmialueen rakentamisvaiheet.

Tässä tutkimuksessa tärkeimpänä lähteenä on ollut Kansallisarkistossa säilytettävä Venäläiset sotilasasiakirjat -kokoelma (VeSA). Sen avulla venäläisikaisen rakentamisen historia selviää entistä tarkemmin. Näihin venäjänkielisiin asiakirjoihin liittyvää piirustus- ja karttamateriaalia on jakautuneena useisiin arkistokokonaisuuksiin Kansallisarkistossa. Selvityksen tekovaiheessa osa siitä oli Puolustuskiinteistöjen arkistossa.

Alla: Osa Ilmailutalakan varikkomakasiinin detailji-piirustuksesta toukokuulta 1924, Ab Betong Kompaniet. PK.

Oik.: Ilmailukoulun ohjaajakurssilaisia "uunottamassa Bremeriä" (alkuperäinen kuvateksti) kesällä 1927 lentohallien no 2 ja 3 välissä. Takana näkyy vuoden 1908 tienoilla rakennettu Viaporin linnoitusjalkaväkirykmentin alivänrikin Žebrovskin datša. SA-kuva.

Tutkimuksen toinen painopistealue on ollut vuosien 1918–1939 välisen ajan rakennus- ja käyttövaiheet. Tässäkin on nojaututtu Kansallisarkistossa säilytettyihin alkuperäislähteisiin eli mm. puolustusministeriön, yleisesikunnan ja eri aselajien sekä Rakennushallituksen asiakirjoihin.

Santahamina on laaja saari, yli kolme kilometriä leveä ja pitkä. Vaikka rakentamisen pääpaino on keskittynyt sen luoteisrannan tuntumassa olevalle hiekkaiselle ylänkömaalle, löytyy yksittäisiä rakennusrykelmiä, rakennelmia ja rakennusten jäänteitä saaren joka puolelta.

Tämän selvityksen pääpaino on varuskuntarakennuksissa, mutta siinä käsitellään myös esimerkiksi saaren rakennushistorian kannalta merkittävän linnoitusrakentamisen eri vaiheet. Tutkimus on järjestetty kronologisesti ja jakautuu seitsemään päälukuun 1500-luvulta nykypäivään.

Santahaminan varuskunta on edelleen puolustusvoimien käytössä, mikä on asettanut omat rajoitteensa käytännön tutkimustyölle ja rakennushistoriaselvityksen julkisuudelle. Tutkimuksesta on tehty kaksi versiota, julkinen ja pelkästään viranomaiskäyttöön tarkoitettu.

Tätä tutkimuksen julkista versiota on "karkeutettu" mm. rakennusten sijainti- ja käyttötarkoitustietojen osalta. Julkisessa versiossa ei myöskään ole mukana rakennuskohtaisia inventointeja. Rakennuksista on käytetty pääasiassa niiden alkuperäisiä, rakennusajankohdan mukaisia nimityksiä, jotka eivät aina vastaa nykyisiä käyttötarkoituksia.

Selvityksen tilaajana oli Puolustuskiinteistöt, edustajanaan analyttikko Tapani Aalto, sekä julkisen version osalta rakennuttajapäällikkö Selja Flink Senaatti-kiinteistöistä. Ohjausryhmään kuuluivat rakennuttajapäällikkö Marja Kuisma Puolustuskiinteistöistä sekä erikoisasiantuntija Jaakko Holma Museovirastosta. Puolustuskiinteistöjen Santahaminan toimipisteen henkilökunta mahdollisti rakennuksiin tutustumisen paikan päällä.

Markus Manninen

Arkkittehtitoimisto Manark Oy

Hevossalmi

Kaljuuttiniemi

Teerisaari

ent. lentosatama

Sahara

Radioniemi

Papinlahti

Hernesaari

Likolampi

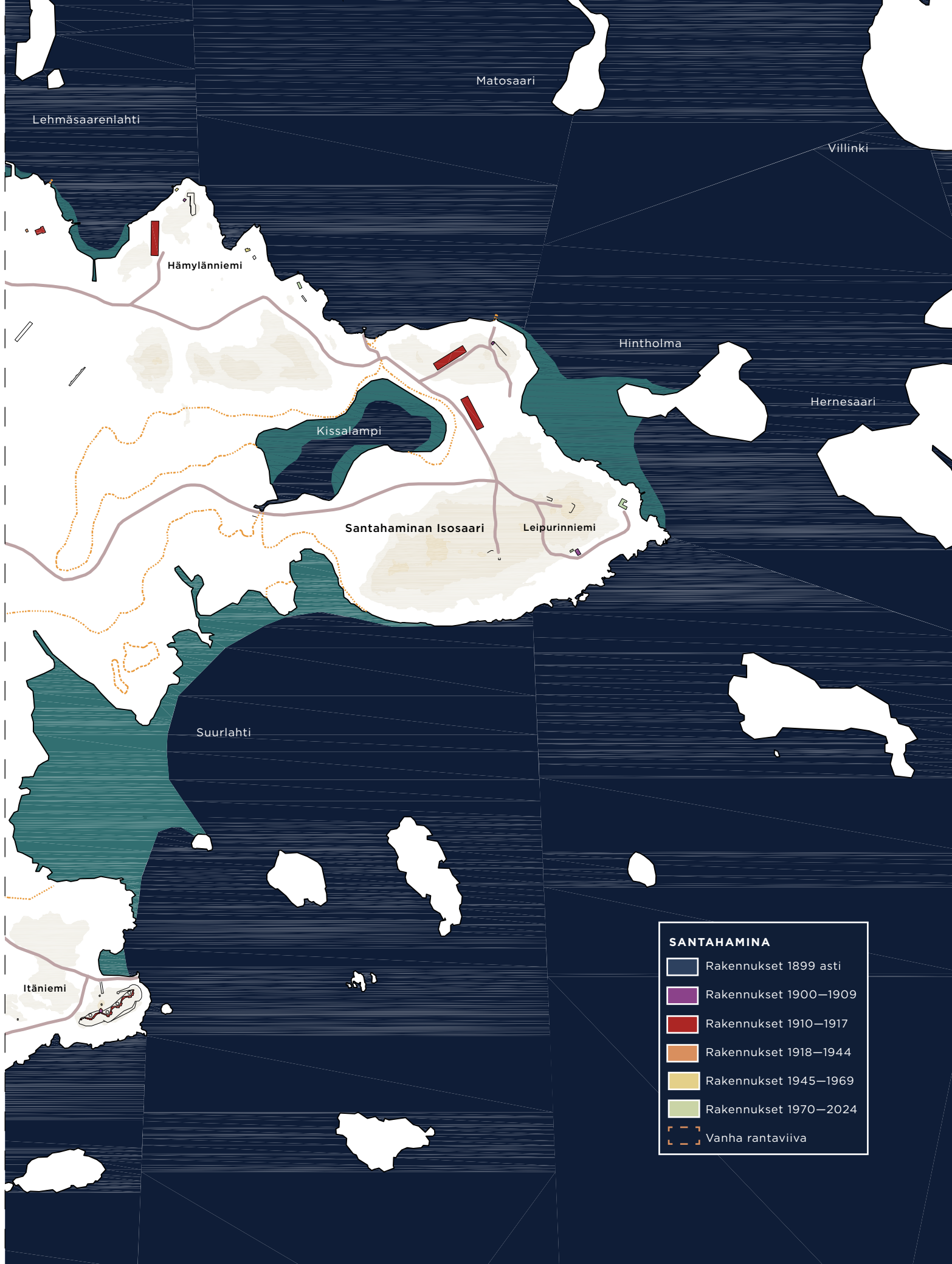
Kiviarkunniemi

Haminasalmi

Hauteralahi

Eteläniemi

SANTAHAMINA

- Rakennukset 1899 asti
- Rakennukset 1900–1909
- Rakennukset 1910–1917
- Rakennukset 1918–1944
- Rakennukset 1945–1969
- Rakennukset 1970–2024
- Vanha rantaviiva

RAKENNUSLUETTELO

-1899

Vartiotalo

1891 ins.evl. Mihail Kirillov

1900-1909

Patruunavarasto

1899-1901 ins.kapt. Aleksandr Nilus

Ruokala Linn.JR

1900-01 ins.kapt. Vladimir Burlakov

Huvila

1900 datša, ltn. Anatoli Serebrjakov

Miina-asema

1905-08 ins.kapt. Vasili Ivanov

Huvila, ulkokeittiö ja leikkimökki

1903 datša, nimineuvos Ivan Miljakov

Huvila

1904 datša, kapt. Jevgeni Gorjunov

Kasarmi Linn.tyk.

1906-07 ins.evl. Leonid Gluškov

Ruokala Linn.tyk.

1906-07 päänsinöörihallinto

Upseeritalo Linn.tyk.

1906 ins.evl. Leonid Gluškov

Upseeritalo Linn.tyk.

1906 ins.evl. Leonid Gluškov

Halkovaja Linn.tyk.

n. 1908 ins.evl. Leonid Gluškov

Käymälä Linn.tyk.

n. 1908 ins.evl. Leonid Gluškov

Upseeritalo ja sairastupa Linn.tyk.

1906-09 ins.evl. Leonid Gluškov

Upseeritalo Linn.tyk.

1906-12 ins.evl. Leonid Gluškov

Käymälä Linn.tyk.

1908-11 ins.evl. Leonid Gluškov

Radioasema

1909-10 Viaporin satamahallinto

1910-1917

Kuormastovarasto 197. JR

1910-11 ins.kapt. Vasili Barmin

Kuormastovarasto 197. JR

1910-11 ins.kapt. Vasili Barmin

Hevostalli 197. JR

1910-11 ins.kapt. Vasili Barmin

Sauna

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Upseeritalo

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Jääkellari

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Rykmentinkomentajantalo 197. JR

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kasarmi 197. JR

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kasarmi 197. JR

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kasarmi 197. JR

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Ruokala 197. JR

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Jääkellari 197. JR

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kaalikellari 197. JR

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kasarmi 197. JR

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Verstas ja paja 197. JR

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Ase- ja varusvarasto 197. JR

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Esikunta- ja päävartiorakennus

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Sairaala

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Tähystyspallovarasto 3. Ilm.K.

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kuormastovarasto 3. Ilm.K.

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kuormastovarasto 3. Ilm.K.

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kuormastovarasto 3. Ilm.K.

1911-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Hevostalli 3. Ilm.K.

1912-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kasarmi 3. Ilm.K.

1912-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Jääkellari 3. Ilm.K.

1912-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kaalikellari 3. Ilm.K.

1912-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Verstasrakennus 3. Ilm.K.

1912-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Laboratoriorakennus 3. Ilm.K.

1912-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Aliupseeritalo 3. Ilm.K.

1912-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Kuormastovarasto 197. JR

1912-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Korppuvarasto 197. JR

1912-13 ins.kapt. Vasili Barmin

Upseeritalo radioas.

1912-13 Viaporin satamahallinto

Kasarmi radioas.

1912-13 Viaporin satamahallinto

Pesutupa radioas.

1912-13 Viaporin satamahallinto

Kuormastovarasto div.

1913-14 ins.kapt. Vasili Barmin

Vedenpuhdistuslaitos

1914-16 ins.evl. Leonid Gluškov

Esikuntarakennus miinapatl.

1915 ins.ltn. Sergei Šišmarjov (?)

Heinäväja

1915-16 ins.evl. Vladimir Burlakov

Heinäväja

1915-16 ins.evl. Vladimir Burlakov

Heinäväja

1915-16 ins.evl. Vladimir Burlakov

Heinäväja

1915-16 ins.evl. Vladimir Burlakov

Heinäväja

1915-16 ins.evl. Vladimir Burlakov

Heinäväja

1915-16 ins.evl. Vladimir Burlakov

Kytäkinkoppi

1910-1916

1918-1944

Aliupseeritalo (purettu)

1923-24 arkk. Hjalmar Åberg, YRYH

Varikkomakasiini IlmT

1924 Ab Betong Kompaniet

Upseeritalo IlmV

1924 rkm. Viktor Vikkula (?)

Aliupseeritalo IlmK

1925 PLM:n rakennustoimisto

Aliupseerikerho IlmK

1925-26 PLM:n rakennustoimisto

Esikuntarakennus IlmK

1925 PLM:n rakennustoimisto

Upseeritalo IlmV

1926 rkm. Viktor Vikkula (?)

Upseeritalo IlmV

1926 rkm. Viktor Vikkula (?)

Aliupseeritalo

1929-30 arkk. Herbert Holmberg,
Arne Helander ja Elis
Hyvärinen, PLM

Koulurakennus

1929-30 Helsingin maalaiskunta

Lentohalli Koel

1934-35 PLM:n rakennustoimisto

Koulu- ja majoitusrakennus KadK

1939-40 arkk. Olavi Sortta, PLM

Ruokala- ja juhlasalirakennus KadK

1939-40 arkk. Olavi Sortta, PLM

Kurssirakennus KadK

1939-40 arkk. Olavi Sortta, PLM

Kasarmi KadK

1939-40 arkk. Olavi Sortta, Martta
Martikainen, PLM

Hevostalli KadK

1940 arkk. Elis Hyvärinen, Martta
Martikainen ja Kyllikki Halme,
PLM

Upseeritalo KadK

1940 arkk. Kyllikki Halme, PLM

1945-1969

Asuintalo VLT

1945 arkk. Elsi Borg, PLM

Postitalo

1948 Rakennushallitus

Sauna MaaSK

n. 1946-49 rkm. Armas Laitakari

Konehuone

1950

Asuinkerrostalo

1951-52 arkk. Heidi Vähäkallio-
Hirvelä, PLM

Tutka-asema

1953

Ruokala

1956-57 arkk. Heidi Vähäkallio-
Hirvelä (?), PLM

Vesitorni

1956 arkk. Pentti Viljanen, PLM

Asuinkerrostalo

1956 arkk. Heidi Vähäkallio-Hirvelä,
PLM

Sauna

1960

Asuinkerrostalo

1960-61 arkk. Heidi Vähäkallio-
Hirvelä, PLM

Kasarmi

1961-62 arkk. Pekka Rajala

Pistetalo 4 kpl

1962-64 Arkk. tsto Lammin-Soila,
Ericsson

Oppilasasuntola KadK

1964

Opetusrakennus KadK

1966 Arkk. tsto Tyyne ja Reino
Lammin-Soila

Asuinkerrostalo

1967-68 Arkk. tsto Lammin-Soila,
Ericsson

Kasarmi

1967-69 arkk. Pekka Rajala

Suksivaja KadK

1969

Lämpökeskus

1969-71 Arkk. tsto Tyyne ja Reino
Lammin-Soila

Varusvarasto- ja saunarakennus

1969-71 Arkk. tsto Pentti Pajarinen
ja Martti Kilpiranta

1970-

Koulutushalli

1970

Kasarmi

1972 arkk. Pekka Rajala

Päilystökerhon sauna

n. 1973-76

Huoltohalli ja autokatos

1978-79

Sotilaskoti

1979-80

Neuvottelu- ja vierasmaja

1980 Arkk. tsto Heliövaara ja Uksila

Odotustupa

1980 Arkk. tsto Heliövaara ja Uksila

Huoltorakennus ja halli

1983-84 Ympäristösuunnittelu
Osuuskunta (YOK)

Ajoneuvohuoltola

1986 Arkk. tsto Marjukka ja Hirvo
Tyynilä

Koulu ja asuintalo

1990-91

Päiväkoti

1990

Asuinkerrostalo 2 kpl

1991 Optiplan Oy

Luentosali- ja majoitusrakennus

1992-93 Osmo Lappo ky

Kiltasauna

1995

Terveysasema

1996

Öljyntorjunnan keskusvarikko

2005-06

Santahamina-talo

2015 Arkk. tsto Heikkinen &
Komonen

KAUPUNKI JA LINNOITUS

1500–1850

Luotsien saari

SANDHAMN

Kaupunginpaikka

Kuningas Kustaa Vaasa antoi syksyllä 1548 Suomen aatelistolle tehtäväksi valita uudelle kaupungille paikan kahdesta vaihtoehdosta, Santahaminasta tai Helsinge-joen, nykyisen Vantaanjoen suusta. Valinta oli selvä. Joen suuhun, Helsingin kosken (Helsinge-forss) äärelle ryhdyttiin saman vuoden lopulla rakentamaan viljamakasiinia. Tämä oli uuden kaupungin, Helsingin alku, vaikka kuninkaallisissa kirjeissä sitä kutsuttiin vielä jonkin aikaa nimellä ”Sandhamn”.

Kustaa Vaasa oli itse alun perin kaavaillut uuden kaupungin paikaksi Santahaminaa. Sandhamnin ankkuripaikka oli tukholmalaisille tuttu jo vähintään sadan vuoden ajalta Viipuriin suuntautuvan laivaliikenteen pysähdyspaikkana. Sieltä oli myös oivallista ylittää Suomenlahti matkalla alueen merkittävimpiin kaupan keskukseen, hansakaupunki Tallinnaan.

Eräänä uuden kaupungin perustamisen syynä oli Helsinge-joen alueen talonpoikien käymä kaupankäynti Tallinnan kanssa eli nk. talonpoikaispurjehdus. Tällainen toiminta oli Kustaa Vaasan aikaisen käsityksen mukaan valtiolle vahingollista ja siksi kiellettyä.

Kuningas päätti sen sijaan perustaa hyvälle paikalle kaupungin, joka saisi yksinoikeuden käydä ulkomaankauppaa Suomenlahden yli Tallinnaan. Hansakaupungille pyrittiin myös luomaan kilpailija, joka houkuttelisi erityisesti hollantilaisia kauppiaita Suomen etelärannikolle.¹

Ankkuripaikka

Sandhamnin ankkuripaikka sijaitsi, myöhemmin Santahaminana tunnetun, hiekkaperäisen ”Sandöön” -saaren länsipuolella. Tukholman ja Viipurin välinen, Suomen etelärannikkoa myötäilevä laivareitti on viimeistään 1600-luvun kartoissa esitetty kulkeväksi nykyisen Kustaanmiekan salmen ja Santahaminan pohjoispuolella sijaitsevan Hevossalmen kautta. Santahaminan ja Vasikkasaaren välinen vesialue muodosti luonnollisen ja suhteellisen suojaisen ankkuripaikan.

Santahaminan (Sandöön) luoteinen hiekkaranta oli matala, eikä sellaisena sopiva varsinaiseksi satamaksi, mutta sopi kenties silloisten rahtilaivojen, syväykseltään vähäisten koggien rantautumiseen. Rannan mataluuden voi todeta venäläisajalla rakennettujen laiturien huomattavasta pituudesta. Rantaviiva on monin paikoin siirtynyt lähemmäs syvää vettä, osin luonnollisesti, osin täyttämisen kautta.²

Oik.: Osa kapteeni Wilhelmsin laatimasta Helsingin satamaa, sisääntuloväyliä ja rediä esittävästä kartasta vuodelta 1739. Silloinen linnoituskomissio on merkinnyt karttaan suunnittelemaansa linnoituslaitteita. Alakulmassa näkyvään Santahaminaan on merkitty Santahaminan tilojen sijainti sekä Haminasalmeen (Bocksund) ja Hevossalmeen kaavaillut väyläesteet (D). Kustaanmiekan salmesta Hevossalmeen johtava laivareitti kulkee ”Sandhamnin” kautta. Riksarkivet.

SANDÖÖ

Kaksi savua

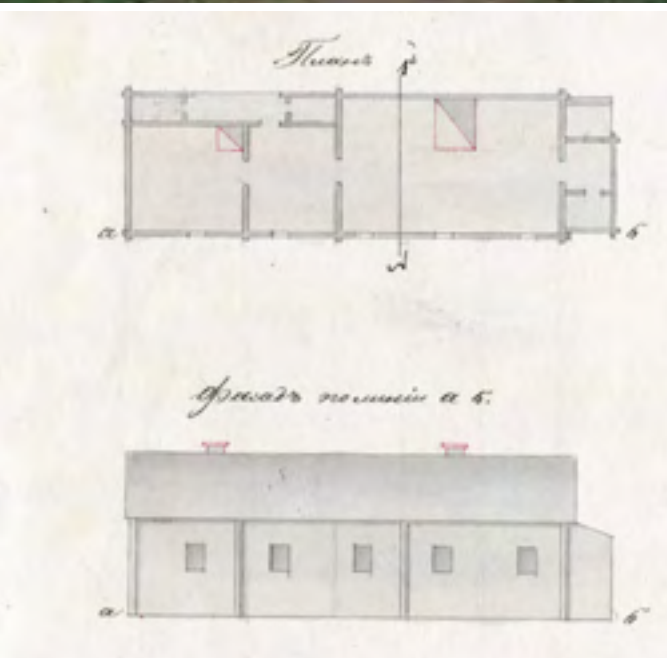
Vuonna 1548, Helsingin kaupungin perustamiskaavailujen aikaan Santahaminassa oli kaksi tilaa rakennuksineen ja peltoineen. Tilojen omistajat, Mich. Larsson ja And. Olofsson olivat luotseja eli styrmanneja. Saarella oli asunut ainakin yksi luotsi jo 1500-luvun alussa, ja Santahaminan kahden talon muodostaman kylän seuraavatkin asukkaat olivat luotsiperheitä aina siihen asti, kunnes venäläinen sotaväki otti saaren haltuunsa 1800-luvun alkupuolella. Heidän asuinpaikkansa selittyvät tärkeän laivaväylän ja Sandhamnin ankkuriapaikan läheisyydellä.

Helsingin kaupunki siirrettiin nykyiselle paikalleen 1640-luvun alussa. Uutta kaupunginpaikkaa etsittäessä Santahamina oli jälleen todettu sopimattomaksi. Samoihin aikoihin, vuonna 1643 siirtyivät Santahaminan (Sandöö)

Yllä: Santahaminan isojakokartta vuodelta 1778, johon on merkitty tilojen Norrgård (A) ja Södra Gården (B) maa-alueet ja päärakennukset (a ja b). Tangotetut peltoalueet on merkitty keltaisella ja punaisella. Myöhemmän lentosataman kohdalla ollut hiekanottoalue harmaalla. MHA.

Oik. yllä: Entinen peltoalue ja tykistön leirikenttä pohjoisesta kuvattuna. Oikealla näkyy Papinlahteen johtava Eteläkärjentie.

Oik. alla: Vartiorakennuksen eli entisen Södra Gården -tilan päärakennuksen purkupiirustus vuodelta 1844. VIK sa:310.

tilat Degerön kartanon ostorälssitilan alaisuuteen. Degerön (Laajasalon) ja Santahaminan osti kruunulta inspektori Augustinus Larsson (aateloituna 1646 Svanström).

Santahaminan tilat otettiin takaisin kruunulle 1700-luvun alussa. Silloin niistä muodostettiin kaksi luotsien asuttamaa kruununtilaa. Viaporin (Sveaborg) linnoituksen suunnittelun yhteydessä 1730-luvulla laadituissa kartoissa Santahaminan luoteispuolinen, Vasikkasaaren vastainen vesialue oli edelleen nimetty ”Sandhamniksi”, kun taas itse saari oli tällöin nimeltään ”Sandhamns Landet”.³

Isojaon aika

Luotsit olivat ammattinsa puolesta vapautettuja veroista, mutta heillä oli toisaalta huomattava työsarka, jolloin tilojen ylläpito jäi muun perheen vastuulle. Pääosin hiekkaperäinen Santahaminan saari ei ollut maanviljelykselle otollinen kuin vain pieneltä osaltaan. Viimeistään isojaon aikaan, vuonna 1778 Santahaminan, ”Sandhamns Ö”, luotsitilojen niminä oli Norra Gården ja Södra Gården.

Kahden tilan päärakennukset ja viljelykset sijaitsivat nykyisen kasarmialueen eteläpuolella, Papinlahden äärellä. Papinlahti ja Kuninkaansaareen päin kurottelvan Kiviarkunniemen eteläpuolella sijaitseva Hauteralahdi olivat syvyytensä ansiosta parempia satamapaikkoja kuin Vasikkasaaren vastainen luoteisranta. Jyrkkärantainen Hauteralahdi ei kuitenkaan juuri tarjonnut maihinnousupaikkoja.

Päärakennusten piha-alueet sijaitsivat nykyisten Eteläkärjen- ja Likolamenteiden risteyksen pohjoispuolella. Metsittyneellä alueella suoritetuissa arkeologisissa tutkimuksissa ei ole löytynyt merkkejä kummastakaan talosta tai niiden talousrakennuksista.

Isojakokarttaan piirretty varsinainen (tangotettu) peltoalue ulottui tilojen päärakennuksilta noin 200 metriä itään eli nykyisen rakennuksen E:57 tuntumaan ja sen eteläpuolella olevaan kallionrinteeseen saakka. Kaakossa peltoalue ulottui suunnilleen 1960-luvulla muodostetun Likolammen rantaan asti. Peltoalueen jakoi pohjois- ja eteläosaan suora 10 kynnärän levyinen tie. Peltoaluetta käytettiin myöhemmin sotaväen leirialueena ja maisemallisesti se erottuu vielä nykyäänkin hyvin.

Papinlahden pohjoisrannalla eli nykyisessä Radioniemessä oli pienempi peltotilkku. Tätä myöhemmin huvilakäytössä ollutta aluetta on rajannut kivi-aita, josta on paikoitellen edelleen jäänteitä. Hieman idempänä, radioaseman E:29 paikkeilla sijaitsi humalatarha.

Nykyisen Likolammen alue sekä Papin- ja Hauteralahtiin ulottuvat alavimmat alueet olivat niittyinä. Niitä oli myös saaren kaakkoisosassa, nykyisen ampumarata-alueen kohdalla ja siitä pohjoiseen Suurlahden ja Grundvikenin silloisilla ranta-alueilla. Grundviken eli nykyisen Kissalammen läntinen lahti on myöhemmin kasvanut umpeen ja hävinnyt.

Santahaminan Isosaari, eli tuolloin pelkkä Stor Holmen (1600-luvun Lilsandö), oli vielä isojaon aikaan täysin erillinen saarensa, eikä kuulunut Santahaminan tiloihin. Sinne ei päässyt maitse edes pohjoisen Kissasalmen yli. Salmi on aikojen saatossa täytetty.

Santahaminan itärannan niittyjen tuntumassa oli isojakokartan mukaan latorakennuksia. Niiltä johtivat säteittäiset tiet saaren keskisen hiekkaylängön läpi Papinlahden tilojen päärakennuksille. Yksi tie johti pohjoiseen Lehmäsaarenlahden hiekkarantaan (Kadettikoulun rantaan). Toinen tie vei Hevossalmen rantaan, josta oli kolmen kallioluodon muodostaman nauhan välityksellä lyhyin matka Laajasaloon.

Länsirannalla, myöhemmän lentosataman kohdalla oli jo isojaon aikaan hiekanottoa paikka pitkin laitureineen. Hiekanottoa paikan reuna muodostaa vielä tänäkin päivänä mäen, kun saavutaan Rantavarastontietä tai Vesitason-tietä rantaa kohti. Hiekanottoalue laajeni seuraavan vuosisadan aikana etelään päin aina Papinlahden rantaan asti.⁴

Viaporin linnoituksen osaksi

VALLOITUS VARMISTETAAN

Puolustustöitä

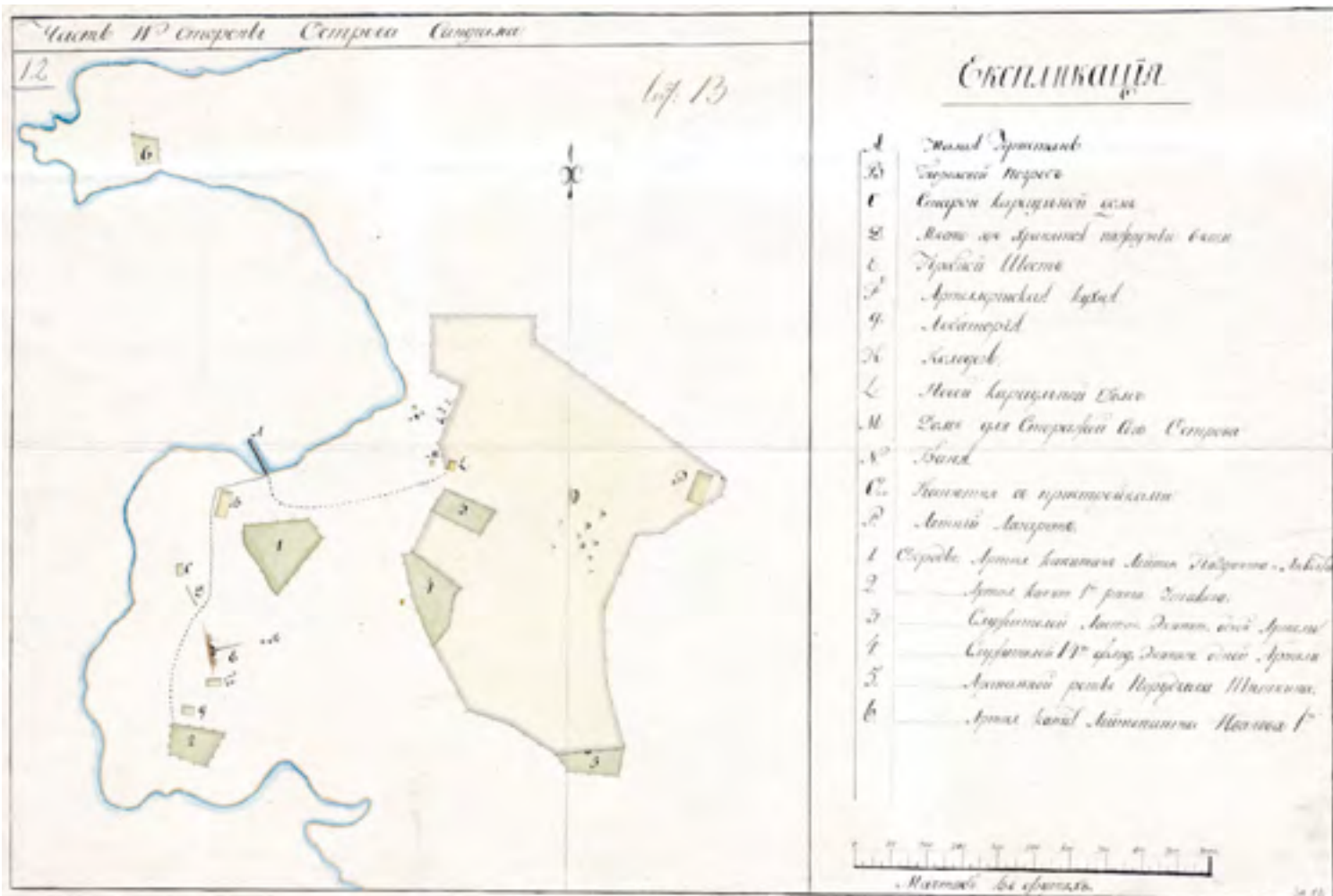
Maineeltaan vahva Viaporin linnoitus antautui piirityksen jälkeen venäläisille toukokuussa 1808. Linnoituksessa oli puolustuksen kannalta vakavia puutteita, vaikkei antautuminen suoranaisesti niistä johtunutkaan. Piirityksestä omakohtaista kokemusta saaneiden venäläisten upseerien suurimpina huolenaiheina olivat linnoituksen sivusta- ja selustapuolustuksen heikkoudet.

Linnoituksen itäpuolella sijainnut Vallisaari ja Ullanlinnan kalliot lännessä kaupungin puolella tarjosivat viholliselle linnoitusta hallitsevia lähestymissuuntia ja ne olisi siksi linnoitettava. Linnoitusta oli piirityksen aikana ammuttu myös Santahaminaan sijoitetusta patterista käsin. Se sijaitsi ilmeisesti nykyisessä Radioniemessä, josta oli lyhin matka ruotsalaisaikaiseen linnoitukseen. Aivan niemen kärjessä on maavalleja, jotka ovat mahdollisesti jäänteenä piirityspatterin rintasuojasta.

Viaporin linnoitusta ja sen tärkeintä osaa eli kaleerisatamaa johtamaan asetettiin Venäjän laivastosta sotilaskuvernööri ja sataman pääkomendantti, josta ensimmäinen oli vara-amiraali Gavril Sarytsev. Viaporin komendantiksi tuli maavoimien kenraalimajuri. Uusi johto määräsi heti valloituksen jälkeen tehtäväksi kiireellisiä puolustustöitä.

Linnoituksen sisälahdelle ja Kruunuvuorenselälle johtavien salmien suojaksi rakennettiin vuosina 1808–09 pieniä yksinkertaisia tykkipattereita. Santahaminaan niitä ei tehty, mutta pohjoista Hevossalmea ja lounaista Ha-

Alla: Papinlahden ympäristön maa-alueiden jako toukokuulta 1825. Kirjainten selitykset: A) pieni laituri, B) ruutimakasiini, C) vanha vartiotalo, D) sammutusvälineet, E) testipaalut, F) tykistön keittiö, G) laboratorio, K) kaivo, L) uusi vartiotalo, M) saaren vartioiden talo, N) sauna, O) talli ym. ulkorakennukset sekä P) kesäsairaala. Vihannestarhat on merkitty numeroin. VIK sa:12.

minasalmea suojaamaan rakennettiin läheisille pikkusaarille, Hevossaarelle ja Nuottasaarelle kuuden tykin patterit sekä majoitusparakkeja.⁵

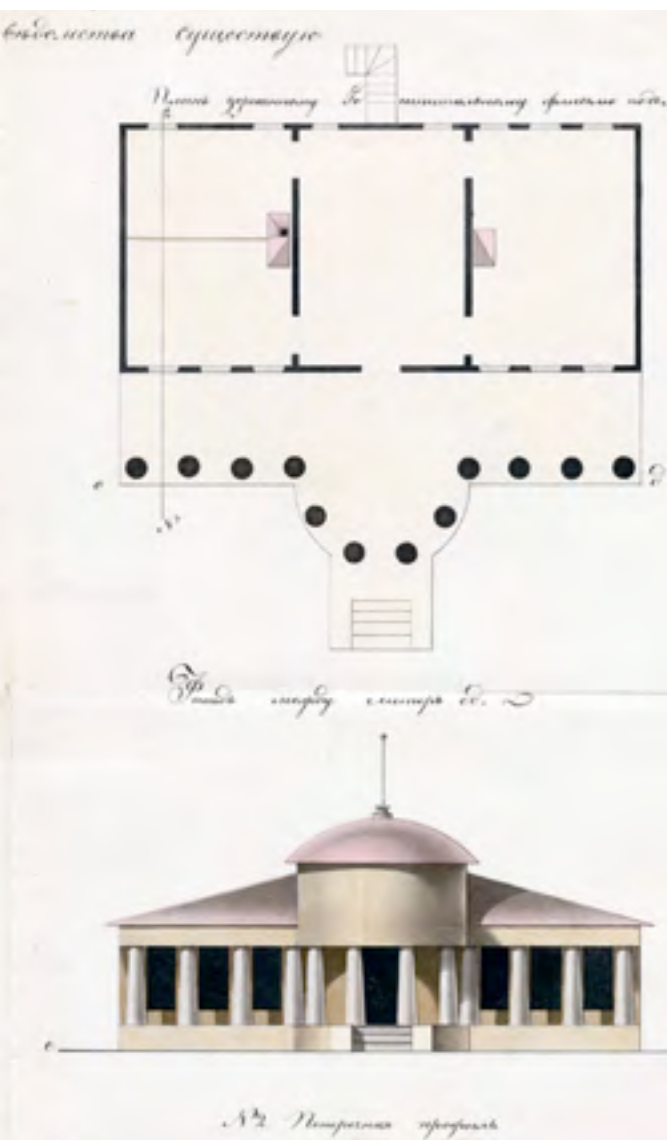
Liitos linnoitukseen

Suomen sota päättyi Venäjän voittoon, mutta suursota jatkui edelleen Euroopassa. Viaporin puolustuksen parantamiseksi laadittiin laaja kokonaissuunnitelma, jonka toteutustöihin ryhdyttiin Napoleonin Moskovan-sotaretken aikaan vuosina 1812–13.

Samaan aikaan siirrettiin Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupunki Turusta Helsinkiin. Siirtoa voimakkaasti ajanut Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra Gustaf Fredrik Stjernvall esitti vuonna 1813 myös Santahaminan liittämistä Viaporin linnoitukseen. Tätä muutosta ei kuitenkaan vielä vahvistettu ylemmillä tahoilla. Santahaminan rakennuskanta säilyi kaikesta päätellen toistaiseksi muuttumattomana. Sen kahdella kruununtillalla asui edelleen luotseja.

Napoleonin kukistuttua ja rauhan tultua vuonna 1815 ei Viaporin suurisuuntaisia linnoitustöitä ollut enää syytä jatkaa. Santahamina liitettiin keisarin päätöksellä linnoituksen alaisuuteen kesällä 1817. Sitä hyödynnettiin seuraavat vuosikymmenet pääasiallisesti varuskunnan rakennus- ja muonitustarpeita silmällä pitäen. Kruununtiloista pohjoisempi, Norra Gården säilyi luotsiasuntona vielä muutaman vuoden.⁶

Alla: Santahaminassa ollut merihallinnon eli laivaston kesäsairaala no 110. Piirustus on päiväämätön, mutta kuuluu laajempaan piirustussarjaan, joka esittää Viaporin linnoituksen eri saarilla olevia rakennuksia noin vuonna 1826. VIK sa:465.

RAKENNUSTARPEITA JA KASVIMAITA

Laboratorio ja kesäsairaala

Santahaminan eteläisemmän tilan alueelle sijoitettiin ennen 1820-luvun puoliväliä tykistön laboratorio eli ruudinvälitehtailaitos. Sen rakennukset sijoittuivat Papinlahden rannassa olleen laiturin ja Hauteralahden rantaniityn väliselle alueelle. Lähimmäs laituri-alueelta rakennettiin puinen ruutimakasiini ja siitä etelään pienehkö vartiotalo, keittiöparakki ja itse laboratoriorakennus. Alueelle kaivettiin kaivo ja pystytettiin myös nk. ”testipaalu”.

Papinlahden lähiniityt ja osa vanhasta peltoalueesta jaettiin vihannestarkhoiksi linnoituksen esikunnalle sekä tykistö- ja laivastojoukoille. Keväällä 1825 laaditussa kartassa esitettiin vanhojen pihatonttien eteläpuolelle rakennettu ”uusi vartiotalo” ja saaren arkkitehtonisesti kiinnostavimpana rakennuksena peltoalueen itälaidalle rakennettu kesäsairaala. Suorakaiteenmuotoinen sairaala käsitti kolme vierekkäistä salia, joiden länsipuolella oli laaja veranta. Verannan katosta kannattivat tukevat ylöspäin kapenevat pylväät ja lännenpuoleisten ulkoportaiden kruununa oli kupolimainen torni lipputankoineen.⁷

Aluejako

Santahamina ja sen lähisaaret siirtyivät syyskuun 1825 lopussa linnoituksen rakennushallinnon eli Viaporin insinöörikomennuskunnan (Sveaborgskaja inženernaja komanda) hallintaan. Lähisaariin kuuluivat Santahaminan Isonsaaren lisäksi sen ja Villingin väliin jääneet luodot sekä Lehmäsaari ja Teerisaari. Samaan aikaan insinöörikomennuskunnan alaisuuteen tulivat myös Kuninkaansaari ja Vasikkasaari.

Suomen kenraalikuvernöörin Arseni Zakrevskin (toimessa 1824–31) syksyllä 1825 antaman käskyn mukaisesti Santahaminan maa-alueet ja rakennukset jaettiin Viaporin insinöörikomennuskunnan, tykistövaruskunnan sekä Viaporin sataman ja laivastoyksikköjen hyödynnettäväksi. Vihannestarkhojen lisäksi määriteltiin eri joukoille omat savenottopaikkansa. Niille annettiin myös oikeus ottaa insinöörikomennuskunnan ohjeiden mukaan hiekkaa ja puutavaraa koko saaren alueelta sekä laidunmaa karjaa.

Santahaminan tykistölaboratorio ruutimakasiineineen, hirsinen uusi vartiotalo ja kesäsairaala kuuluivat laivaston alueeseen ja rakennuskantaan. Insinöörikomennuskunnan käytössä olivat vartiotaloksi muutettu entinen

Södra Gården -tilan päärakennus sekä muut kruununtilojen vanhat rakennukset Papinlahden rannan tuntumassa. Niistä suurin osa myytiin tai purettiin huonokuntoisina, mm. Norra Gården -tilan päärakennus. Jäljelle jäi vain muutama talousrakennus, talli ja sauna.⁸

Alla: Munkkiniemestä Santahaminaan siirretty kasarmi vuonna 1828. VIK yp:295.

Tiilitehdas

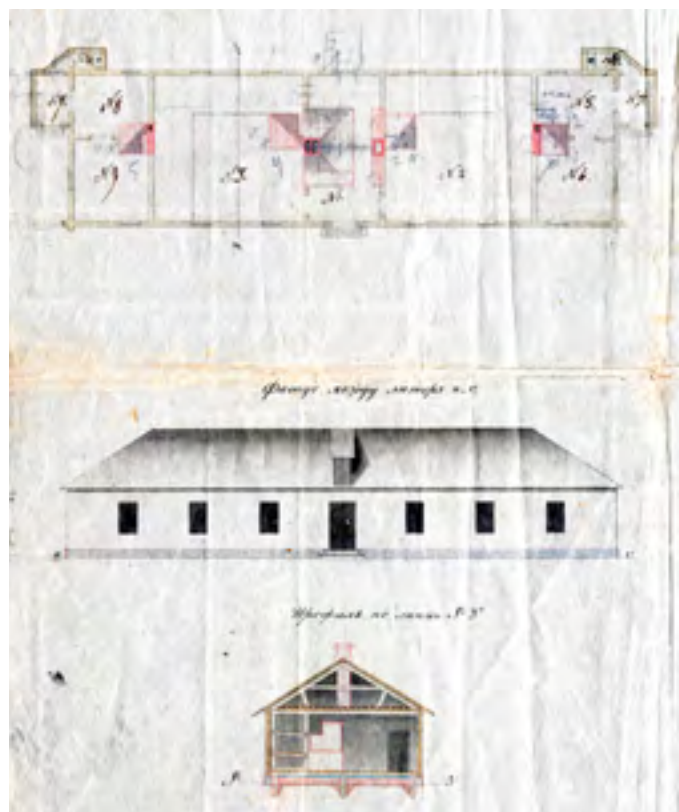
Aluejaon yhteydessä varattiin insinöörikomennuskunnalle paikka Suurlahden luoteisrannalta tiilitehtaan perustamista varten. Tiilien valmistukseen liittyneet savenottoalueet sijaitsivat Suurlahden lounaisrannalla ja saaren kaakkoisosan lahdenpoukamissa. Aiempi valtion tiilitehdas rakennettiin 1820-luvun alussa Munkkiniemeen Viaporin insinöörikomennuskunnan suunnitelmien mukaan. Sen toiminta lakkasi kesällä 1826 ja osa rakennuksista siirrettiin Santahaminaan.

Munkkiniemessä puretut rakennukset tuotiin Santahaminaan ja koottiin uudelleen vuoden 1827 aikana. Näitä olivat tiilitehtaan puinen kasarmi, talli ja varastorakennus sekä kaksi tiilen valmistukseen käytettyä katosta. Vuonna 1828 rakennettiin uusi tiiliuuni ja kookas tiilien varastointikatokas. Rakennukset sijaitsivat nykyisen Kissalammentien varressa siten, että kasarmi oli nk. puhelinkeskuksen risteyksessä ja tehdasarakennukset siitä itään ja kaakkoon päin.

Tiilitehtaan työvoimana oli insinöörikomennuskunnan alainen sotilastyökomppania. Rakennukset ovat hävinneet mutta on mahdollista, että varsin järeitä tiili- ja kivirakenteita sisältäneestä uunirakennuksesta voisi olla maastossa jäänteitä.⁹

Vankityövoimaa

Suomalaisia vankeja oli ollut Viaporissa jo ruotsalaisajalla ja toiminta jatkui pääosin samaan tapaan venäläisvallan alkuvuosikymmenillä. Työhön kykenevät vangit tekivät linnoitustöitä Viaporin insinöörikomennuskunnan alaisuudessa 30 kopeekan päiväpalkasta. Vuonna 1829 keisari Nikolai I vahvisti

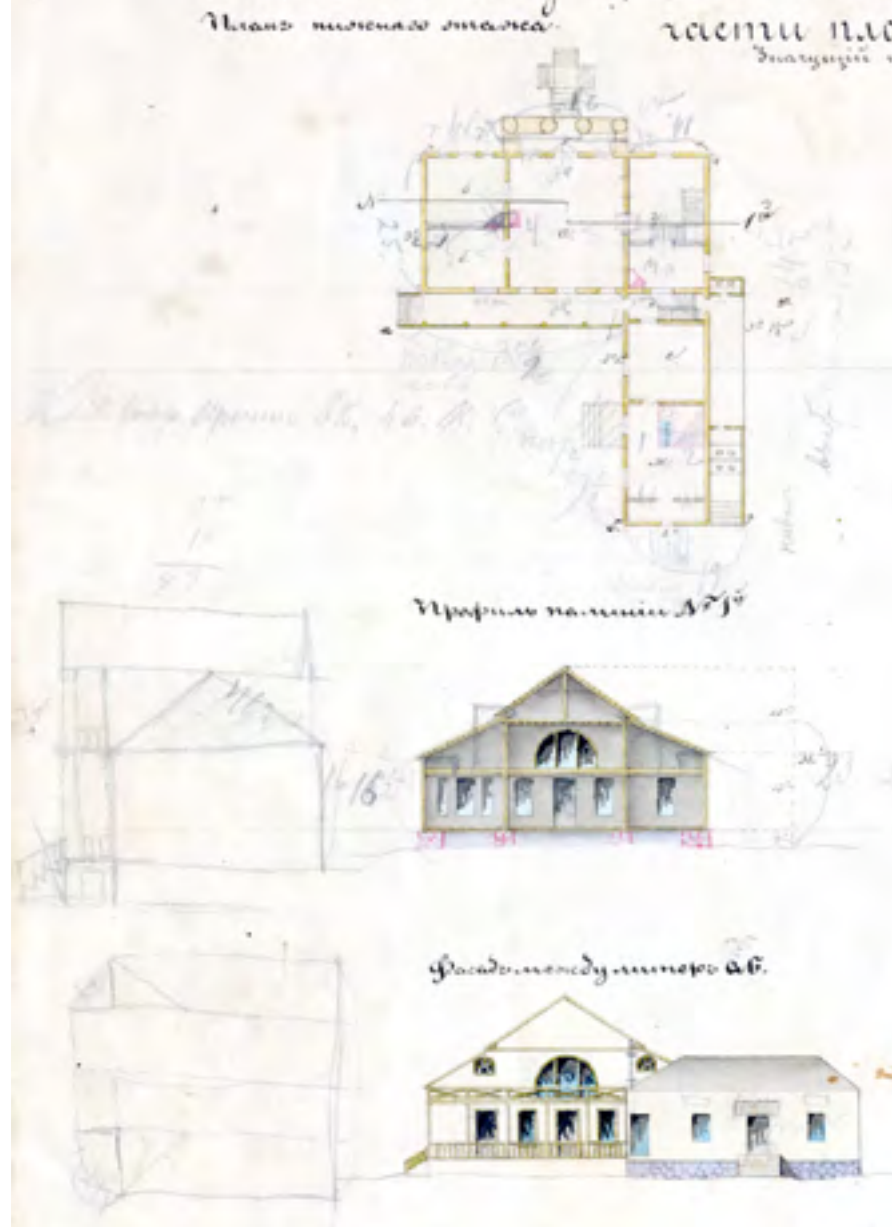

Vas.: Osa Santahaminan aluejakokartasta marraskuulta 1826, jossa näkyvät Papinlahden ympäristön rakennukset. Alue a) insinöörikomennuskunnalle, b) tykistövaruskunnalle ja c) laivastolle. Alueet d ja g olivat savenottopaikkoja. Mustanumeroiset rakennukset olivat entisiä maatilarakennuksia, joista suurin osa myytiin tai purettiin huonokuntoisina. VIK sa:628.

Yllä ja oik.: Kapteeni Thitzin talo ja sen sijainti nykyisen Radioniemen etelärannalla: A) Talli, B) varasto ja B) talo. Ei päiväystä, mutta tehty 1850-luvulla kun talo lunastettiin sotaväelle. VIK sa:334.

Alla: Radioniemen etelärannalla oleva holvattu maakellari.

Viaporin linnoituksen yleisen vankilan perustamisen. Se toimi linnoituksen komendantin, Uudenmaan lääninhallituksen ja Suomen senaatin syyttäjän yhteisen toimivallan alaisuudessa.

Viaporin linnoituksen yleisen vankilan päälliköksi nimitettiin kesällä 1830 Suomen sotaväessä palvelut, kapteeniksi ylennetty Gustaf Fredrik Thitz, joka oli toimessa seuraavat 20 vuotta. Hänen alaisinaan oli muutama suomalaisupseeri, 16 aliupseeria ja kolme rumpalia. Työhön kykenevät vangit jaettiin kahteen vankikomppaniaan ja pienempiin osastoihin tarpeen mukaan.

Santahaminan rakennushistorian kannalta kapteeni Thitz on kiinnostava henkilö. Kapteeni Thitzin huvila, tai mahdollisesti pysyvämpi asunto, valmistui Radioniemen etelärannalle, entiselle kruununtilan peltoalueelle 1830-luvun aikana. Alue oli tätä ennen ollut Viaporin komendantinhallinnon vihannestaran.

Puinen huvila oli varsin suuri, kaksikerroksinen ja sen pääjulkisivu verantoineen suuntautui länteen, Iso Mustasaarta kohti. Huvilassa oli yksikerroksinen keittiösiipi ja muutamia suurempia ulkorakennuksia. Aiemmin mainittu kiviaita on mahdollisesti ympäröinyt juuri Thitzin huvilan puutarhaa. Alueella on myös jäljellä kiviholvattu maakellari ja rannassa on jäänteitä kivilaiturista. Samalla paikalla sijaitsevat vielä venäläisajan loppupuolella ja itsenäisyyden ajan alussa.¹⁰

TYKISTÖÄ JA LEIREJÄ

1851–1899

Krimin sodan aika

ITÄMAINEN SOTA ITÄMERELLÄ

Valloitushalut tukahdutetaan

Venäjän vallanpitäjien, tällä kertaa keisari Nikolai I:n laajentumishalut naapurivaltioiden kustannuksella edemmäs Eurooppaan ja Välimeren rannalle estettiin vuosina 1853–56 käydyssä sodassa, jota kutsutaan päänäyttämönsä mukaisesti Krimin sodaksi.¹³ Se toi vihollisen laivaston ensimmäistä kertaa venäläisajalla myös Viaporin vesille.

Kesällä 1853 venäläiset miehittivät ”suojeluoikeutensa” piiriin katsomansa Turkin rajaprovinssit nykyisellä Romanian alueella. Ääneen lausuttuna pyrkimyksenä oli parantaa Balkanin ortodoksikristittyjen huonoa kohtelua, mutta taka-ajatuksena oli halu saada merkittävä asema Välimerellä. Turkki julisti sodan, jolloin Venäjä tuhosi nopeasti sen laivaston Mustallamerellä ja Bosporinsalmi oli avoinna.

Iso-Britannia ja Ranska päättivät kuitenkin estää Nikolain laajentumisaikkeit. Aikakauden voimakkaimpien merivaltojen laivastot purjehtivat vuoden 1854 alussa Turkin tueksi Mustallemerelle pääkohteenaan Venäjän laivastotukikohta Sevastopolissa. Kevätjäiden lähdettyä oli odotettavissa liittoutuneiden toimia myös Itämerellä. Tätä ennakoiden oli Viaporin ja muiden venäläislinnoitusten varustuksia ryhdytty kunnostamaan jo edellissyksynä.

Puolustustöitä

Viaporin puolustustöitä suunnittelemaan ja johtamaan nimitettiin vt. komendantiksi insinöörikenraaliluutnantti Aleksei Sorokin. Hän toimi suoraan Suomeen sijoitettujen joukkojen komentajan eli vt. kenraalikuvernöörin Platon Rokassovskin alaisuudessa.

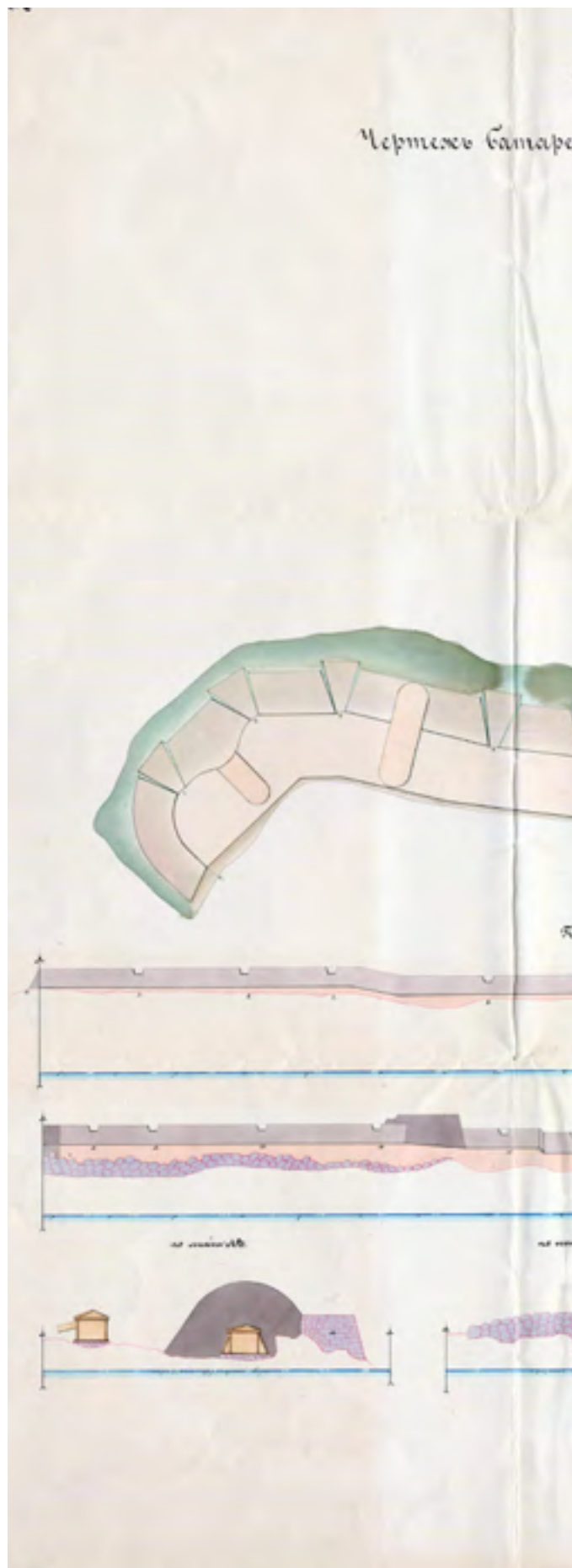
Viapori julistettiin sotatilaan maaliskuussa 1854. Purjehduskauden alettua liittoutuneiden 80 aluksen laivasto-osasto asetti Suomen rannikot saartoon. Sotatoimet kohdistuivat siten lähinnä Suomen rannikon kaupunkeja, niiden raaka-ainevaroja ja Venäjän lipun alla purjehtineita suomalaisia kauppa-alueita vastaan.

Silloinen Suomen sotaväki oli Venäläisjoukkojen rinnalla merkittävässä roolissa etenkin Helsingin ja Viaporin linnoituksen puolustuksessa. Helsinkiin ja Viaporiin siirrettiin mm. puolet Suomesta värvätystä krenatööripataljoonasta neljän venäläisen linjapataljoonan rinnalle.

Venäjän Itämeren laivaston alukset tukeutuivat sodan sytyttyä päätukikohtansa Kronstadtin lisäksi Viaporin sotasatamaan. Siellä niiden miehistönä oli venäläisjoukkojen lisäksi kaksi suomalaista meriekipaasia – nimitys vastasi yhden linjalaivan miehistömäärää. 2. Suomen Meriekipaasi perustettiin 1854 ja rekrytoitiin osin merisaarron työttömiksi tekemistä merimiehistä.

Sodan alussa suomalaiset ekipaasit miehittivät soudettavia tykkiveneitä, jotka kuuluivat vara-amiraali Epantsinin johtamaan rannikkolaivueeseen. Osa tykkiveneistä oli sijoitettu Santahaminan pohjoispuolelle Hevossalmen

Oik.: Vuonna 1855 rakennettu uudempi patteri no 1, jossa oikealla läntinen, Haminasalmen suuntainen osa. Leikkauksissa näkyy, miten ampuma-aukot on tuettu hirsisalvoilla. Leikkauksessa A-B näkyy paksulla maavallilla peitetty hirsinen ruutikellari ja sen rantapuolinen tukimuuri. VIK sa:52c.

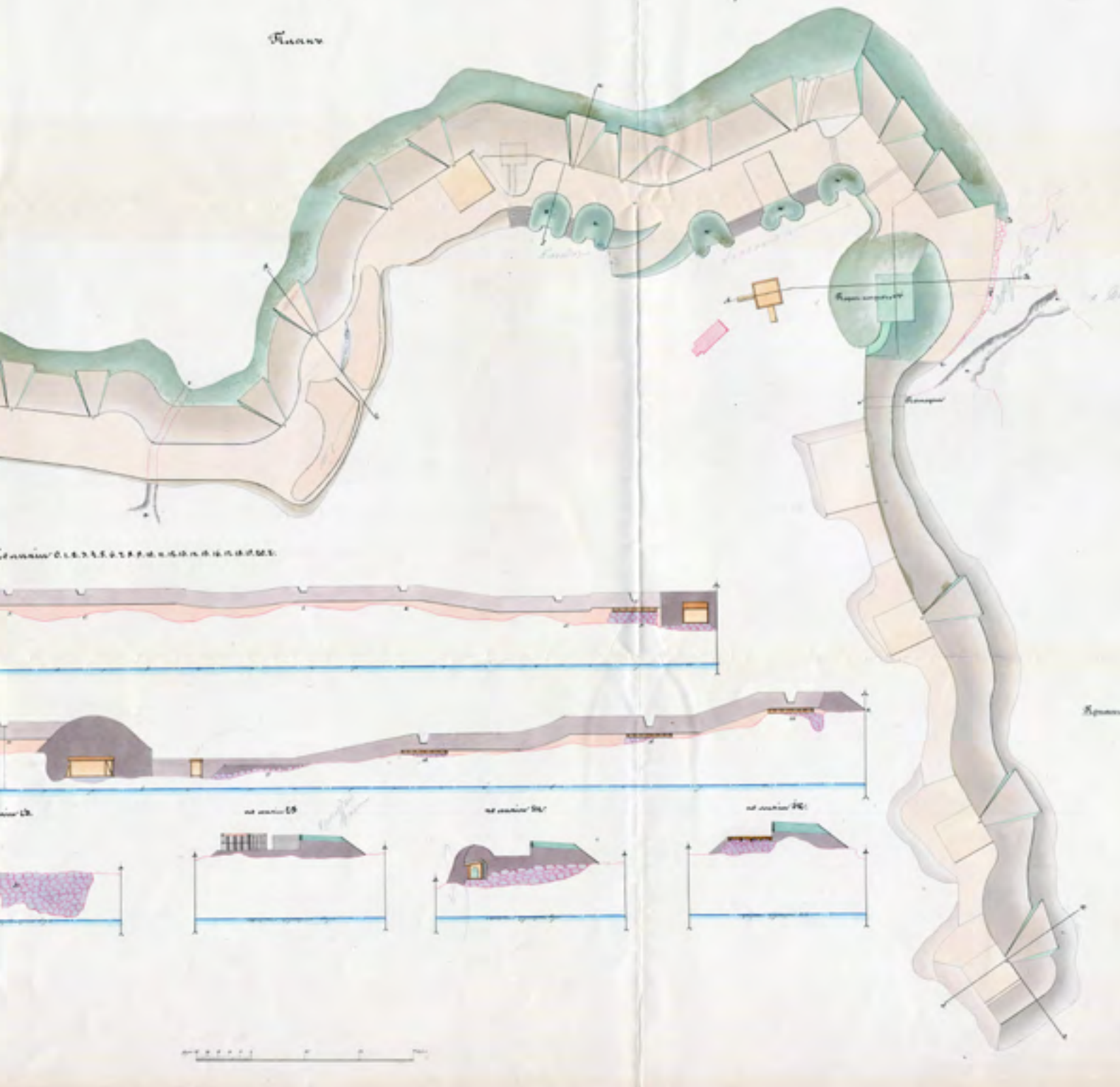

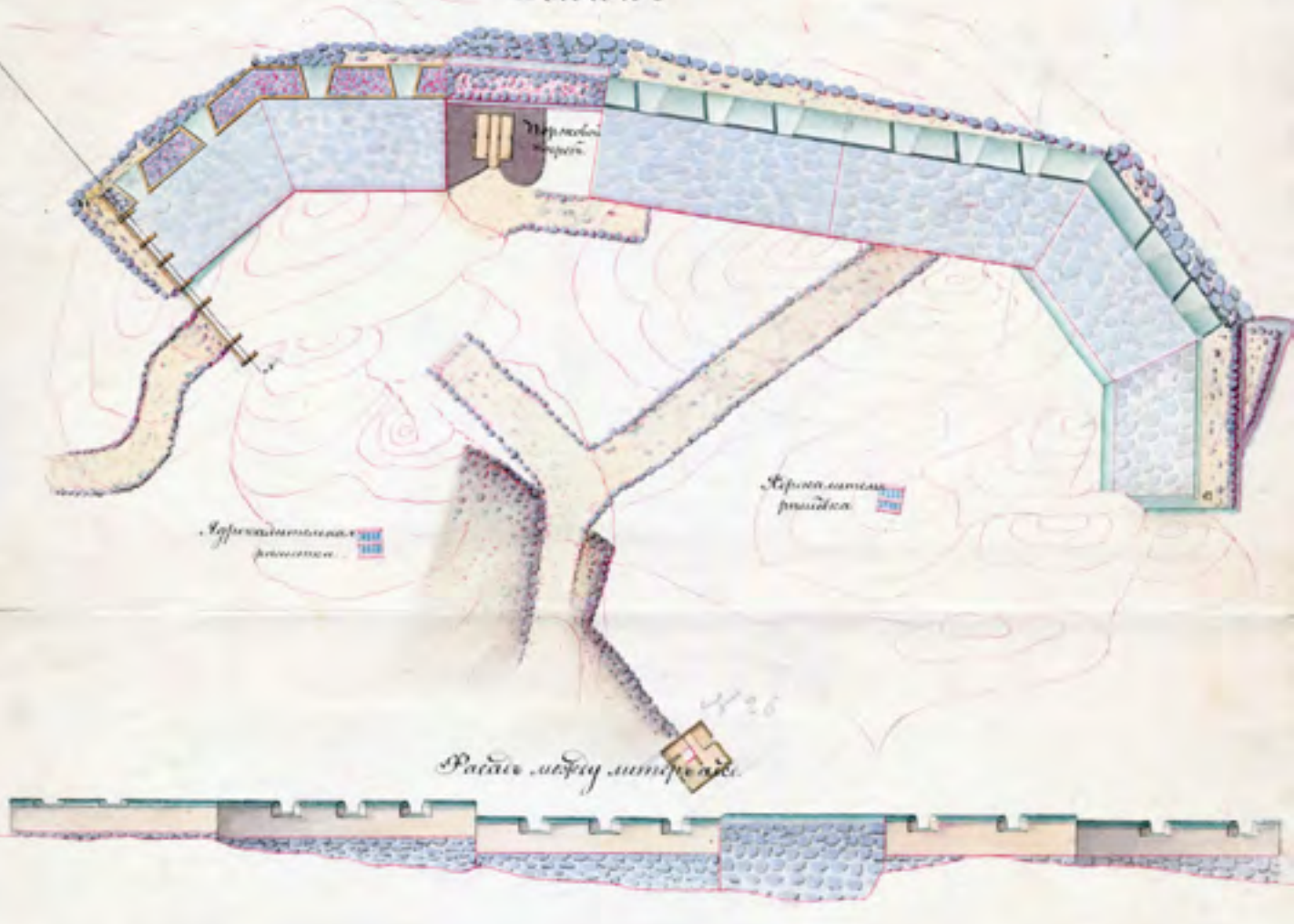
По Городу Гельсингфорсу.

и построенной на Острове Сандеаинте. со показаніемъ
произведенныхъ въ 1855 году работъ.

Архитектъ на Императорскомъ Высшемъ Инженерномъ Училищѣ.

Планъ

suojaksi. Viaporin sotasatamaan etelästä johtavan pääväylän, Kustaanmiekan salmen edustalle laskettiin merimiinoja. Nämä vasta käyttöön otetut aseet voitiin räjäyttää Vallisaarelle sijoitetusta nk. galvaanisesta patterista käsin.

Tärkeimmät uudet puolustustyöt olivat kuitenkin lukuisat nopearakennetut, maa- ja kivivalleista rakennetut tykkipatterit, joita nousi aiemmin linnoittamattomille rannoille Viaporin keskussaarten molemmiin puolin. Pattereita rakennettiin vuosien 1854–55 aikana lännestä Laajalahden rannoilta, Lauttasaaren ja Helsingin eteläosien kautta itään Santahaminaan ja Jollakseen asti. Useimmat näistä pattereista poistettiin käytöstä sodan jälkeen, mutta Santahaminan ne muuttivat pysyvästi osaksi varsinaista linnoitusta.¹⁴

Ensimmäiset patterit

Viaporin insinöörikomennuskunnassa laadittiin kesäkuussa 1854 Santahaminan ja (Santahaminan) Isosaaren kahden ensimmäisen Krimin sodan aikaisen patterin suunnitelmat. Komendantti Sorokinin vahvistamista piirustuksista toinen esitti Eteläniemen kärkeen toteutettua kuuden tykin patteria, joka suojasi Haminasalmen väylää. Patteri sai myöhemmin laajennettuna numerokseen 1.

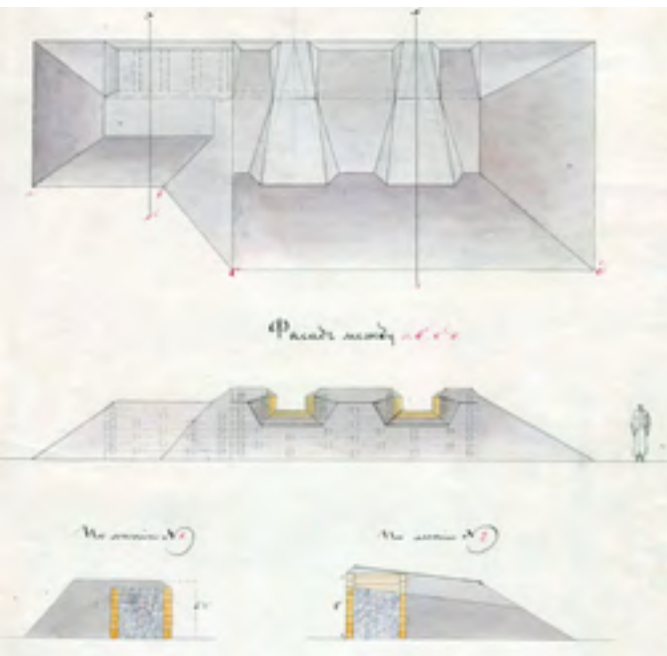
Toinen piirustus esitti Isosaaren suunniteltua kuuden tykin patteria. Sen tarkempi sijainti ei käy piirustuksesta ilmi, mutta maastonmuotojen perusteella kyseessä oli ilmeisesti Isosaaren koilliskallio. Sinne viimeistään vuonna 1855 rakennettu patteri sai myöhemmin numeron 7. Patterilta voitiin ampua idästä, Villingin kummaltakin sivulta Hevossalmeen johtavia saaristoväyliä.

Santahaminaan rakennettiin kesän 1854 aikana kaksi patteria; em. Eteläniemen patteri no 1 kaksitoistatykkiseksi laajennettuna sekä Itäniemen sijoitettu kahdentoista tykin patteri (aluksi no 2 ja v:sta 1855 no 4). Niiden rintasuojat tehtiin kivillä täytetyistä hirsisalvoksista, joissa oli ampuma-aukot tykeille. Rintasuojan ja tykkien perustana oli leveä kivistä ladottu vallikäytävä.

Yllä: Itäniemen vuonna 1854 rakennettu patteri no 2, josta tuli myöhemmin no 4. Vallikäytävän keskiosassa on maalla peitetty ruutikellari. Tautalalla on kaksi kuulienhekkutusunia ja vartiotalo. Vasemmalla eli itälaidalla on paaluvarustus portteineen. VIK sa:61.

Alla: Patterin no 4 Krimin sodan aikainen tukimuuri.

Yllä: Santahaminan nk. koepatterin piirustus hukkikuulta 1855. VIK sa:118.

Pattereilla oli kallionpainanteisiin sijoitetut ja maalla peitetyt hirsiset ruutikellarit. Tykinkuulia varten muurattiin tiilistä erityiset uunit, joissa ne ”hehkutettiin” ajatuksella, että osuessaan vihollislaivaan ne sytyttäisivät tulipaloja.

Pattereiden takamaastoon pystytettiin puiset kolmen miehen vartiotalot ja alueet suojattiin maihinnousun varalta vallein ja paaluvarustuksin, palisadein. Eteläniemen patterin selustaan rakennettiin syksyyn 1854 mennessä kaksi suurempaa miehistöparakkia, kun taas Itäniemen patterin taakse valmistui neljä majoituskorsua.

Näiden kahden patterin välille rakennettiin vuoden 1854 aikana kahden tykin nk. koepatteri. Sen rintasuojana oli samantyyppinen kivillä täytetty hirsisalvos kuin vanhemmissa pattereissa, joka oli lisäksi suojattu paksulla hiekka- ja maavallilla. Koepatteri sijaitsi ilmeisesti tulevan patterin no 2 paikalla tai sen takana korkean kallion päällä, jonne myöhemmissä asema- piirroksissa on piirretty valli.

Talvella 1855 etelärannalle ryhdyttiin rakentamaan uutta kahdeksan tykin patteria no 2. Aiempia pattereita suojattiin koepatterin tapaan. Myös muut vuonna 1855 rakennetut patterit tehtiin tällä tavoin.¹⁵

LAIVASTOHYÖKKÄYS

Berg määrää lisää pattereita

Vuoden 1854 lopulla kokoontui Pietarissa nk. rannikonpuolustuskomitea, joka koostui meri- eli laivastoministeriön ja sotaministeriön edustajista. Komitea asetti suuntaviivat Venäjän Itämeren rannikoilla seuraavan vuoden aikana tehtäville puolustustöille.

Viaporin laivastotukikohta oli olennaisen tärkeä puolustuskohde. Oli odotettavissa, että englantilaisranskalainen laivasto-osasto yrittäisi sinne maihinnousua, kuten sitten kävikin. Maihinnousun estämiseksi oli varsinkin linnoituksen sivustoja vahvistettava, mikä itäsivustalla tarkoitti erityisesti Santahaminana.

Eräs rannikonpuolustuskomitean jäsenistä, kenraaliadjutantti kreivi Wilhelm von Berg nimitettiin joulukuussa 1854 Suomen kenraalikuvernööriksi. Suomeen sijoitettujen joukkojen ylipäällikkönä hän tuli johtamaan Viaporin ja muun Suomen alueen puolustusjärjestelyjä.

Maaliskuussa kuolleen Nikolai I:n seuraaja Aleksanteri II (hallitsijana 1855–81) yritti saada sodan loppumaan neuvotteluin, mutta ne kariutuivat vielä tässä vaiheessa. Aikaisin keväällä 1855 alkoivat kenraalikuvernööri Bergin määräämät suunnittelutyöt Viaporin itäsivustan ja erityisesti Viipurin laivaväylän puolustamisen vahvistamiseksi Santahaminassa ja lähisaarella.

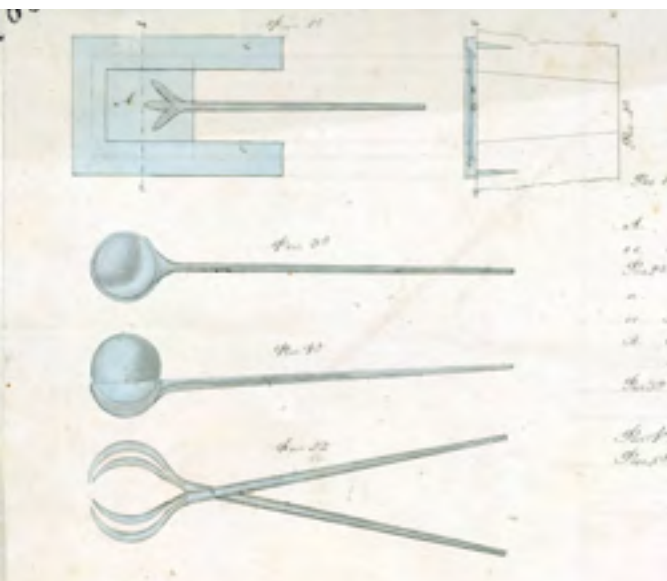
Suomeen sijoitettujen joukkojen insinööriostasnon päällikkö, insinöörieversti Grunt allekirjoitti toukokuun 1855 alussa suunnitelmat neljän uuden patterin rakentamisesta. Niistä ainoastaan yksi sijaitsi silloisella Santahaminan saarella, sen pohjoisella Hämylänniemellä (myöhempi patteri no 8).

Isosaarelle, jonka kapeat salmet vielä erottivat pääsaaresta, suunniteltiin kahta patteria, joista toinen jaettiin myöhemmin kahteen osaan (myöh. patterit no 5, 6, ja 7). Suunnitelman neljäs ja suurin, kymmentykkinen patteri sijaitsi Matoesaarella, Laajasalon etelärannan tuntumassa.

Myös Santahaminan etelärannalla alkoivat uusien pattereiden rakennustyöt. Itäniemen länsiosaan sijoitettu kuuden tykin patteri no 3 oli tarkoitettu antamaan sivutukea pattereille no 2 ja 4, mutta myös ampumaan edessään olevaa laivaväylää.

Eteläniemen edellisvuotisen patterin taakse, kallion päälle rakennettiin käytännössä täysin uusi, paljon entistä laajempi patteri no 1. Siihen tuli yhteensä 20 tykkiä, joista pääosa ampui etelään Isosaaren (Stora Mjölö) suuntaan, osa suojasi Kuninkaansaaren vastaista salmea ja osa antoi tukea muille Santahaminan ja Kuninkaansaaren pattereille.¹⁶

Alla: Kuulienhehkutusuunin välineistöä. VIK mallipiirustukset:1288.

Meriekipaašien majoitus

Santahaminan uusien pattereiden rakennustyöt alkoivat toukokuussa 1855 suomalaisten meriekipaašien miehistöjen, eli noin 500–600 miehen toimesta. Patterien luokse rakennettujen miehistö- ja upseeriparakkien, keittiöiden, ruutikellarien ym. rakentamiseen tarvittiin lisäksi ammattityövoimaa ja ulkopuolisia urakoitsijoita. Ainakin Matosaarella urakoitsijana oli haminalainen kauppias Pjotr Vetrov.

Suomalaiset meriekipaašit asetettiin myös Santahaminan uusien ja aiemmin rakennettujen patterien miehistöiksi. Ennen parakkien valmistumista miehistö joutui asumaan teltoissa. Maihinnousujen varalta Santahaminaan oli sijoitettu telttamajoitukseen myös venäläistä jalkaväkeä.

Telttaleirejä, korsuja (zemljanki) sekä muutama keittiörakennus pystytettiin entiselle peltomaalle, joka vakiintui myöhemmin tykistöleiriksi, sekä alueelle Papinlahden pohjukasta koilliseen. Lisää väliaikaismajoitusta oli saaren pohjoisosan alueella, jolla sijaitisi myöhemmin jalkaväen kesäleiri.

Pattereiden luokse vuonna 1855 valmistuneet parakkialueet moninkertaistivat Santahaminan rakennuskannan. Ne rakennettiin kaikesta päätellen varsin huolellisesti ja osa rakennuksista säilyi vuosikorjausten ansiosta käytössä useita vuosikymmeniä. Pitkäikäisimmät rakennukset olivat kolme Etelä- ja Itäniemien pattereiden no 1 ja 4 luokse rakennettua hirsistä miehistöparakkia (vuodesta 1857 no 20, 21 ja 36). Ne siirrettiin 1860-luvulla Santahaminan luoteisrantaan rakennetun redutin alueelle, josta viimeinen hirsiparakkia (B:14) purettiin lopulta vasta vuonna 2022.¹⁷

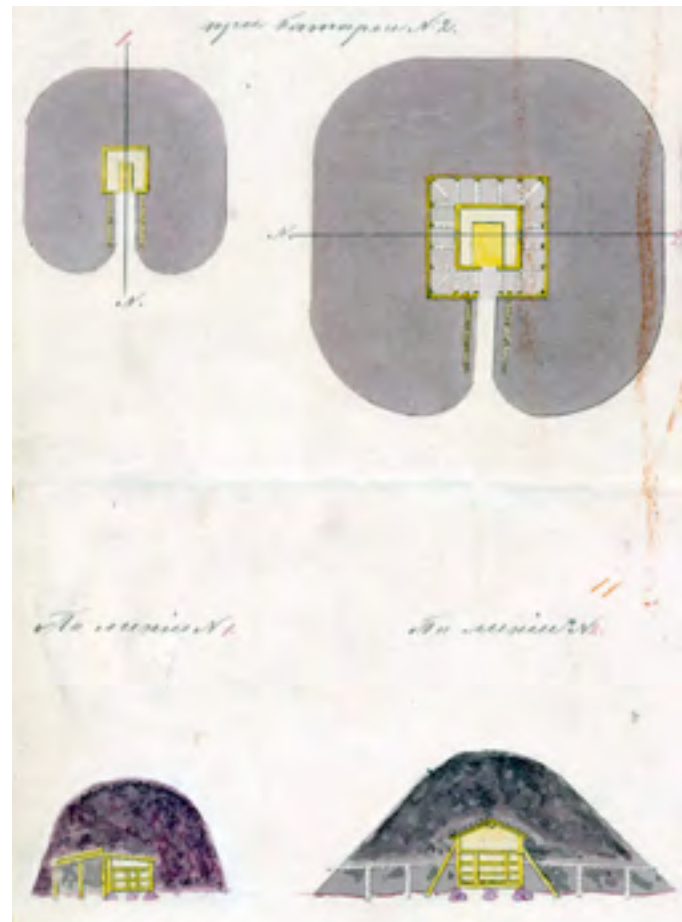
Siltoja ja laitureita

Viaporin puolustustöissä olivat tärkeällä sijalla laajan saaristoalueen kulku-yhteyksien parantaminen. Pääasiassa rakennettiin väliaikaisia lauttasiltoja, mutta osin myös pysyvämpiä siltarakenteita. Hevossalmen ylitystä varten rakennettiin kaksi siltaa, jotka kelluivat hirsisten lauttojen päällä. Hevossalmen Santahaminan puoleiseen rantaan ja Hevossaarelle rakennettiin kaksi 70 miehen kasarmiparakkia keittiöineen.

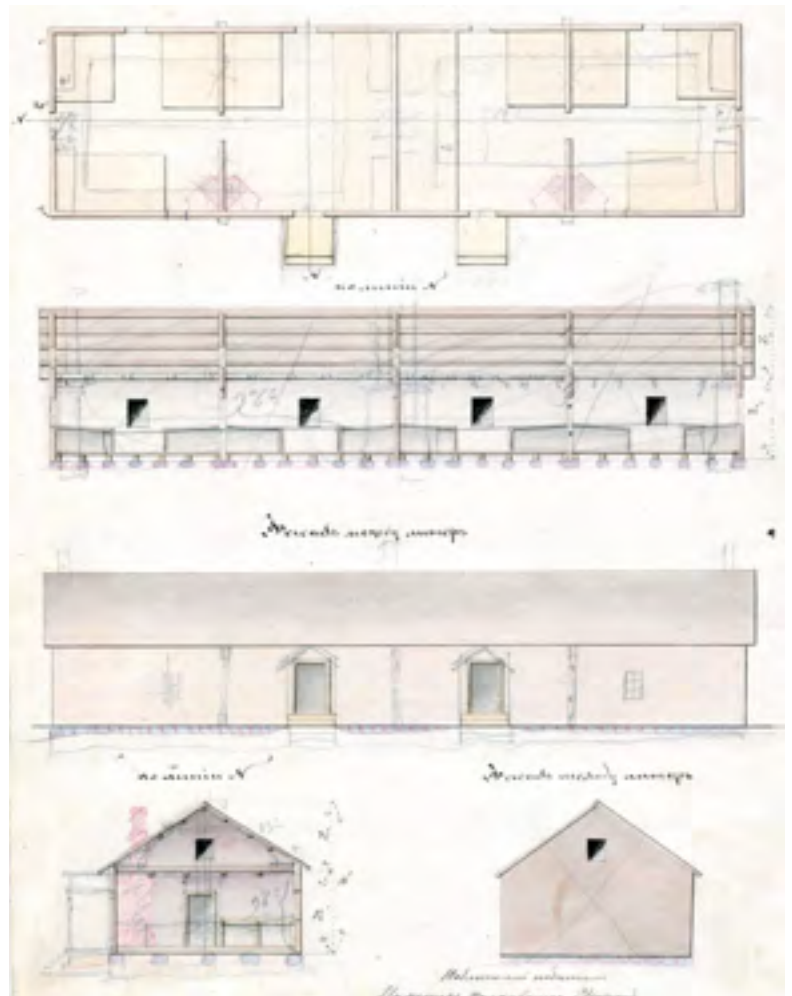
Santahaminan Isosaari yhdistettiin Kissanalmen ylittävällä puusillalla ”emosaaressa”. Isosaaren rakennettiin myös laituri, joka sijaitisi itäisen lahden rannalla, Hinholmaa vastapäätä. Laituri jäi sittemmin käytöstä todennäköisesti vesialueen mataluuden takia. Laiturin ja sinne pattereilta vievien

Yllä: Patterin no 7 Krimin sodan aikainen luhistunut ruutikellari.

Alla: Vuonna 1855 Santahaminan Isosaaren patterin no 6 (silloinen no 2) luokse rakennetut pommi- ja ruutikellarit. VIK sa:625.

Oik.: Eteläniemeen patterin no 1 taakse vuonna 1855 rakennettujen hirsikasarmien (myöh. no 21 ja 22) piirustus. Kuuluu laajaan heinäkuussa 1856 päivättyyn piirustussarjaan, jonka asemapiirros (sa:637) on seuraavalla aukeamalla. VIK sa:254.

Alla: Santahaminan Isosaaren itärannan Krimin sodan aikaisen laiturin jäänteet.

teiden jäänteet lienevät eräitä vanhimpia alkuperäisrakenteisina säilyneitä Santahaminassa.

Vuoden 1855 aikana rakennettiin muillekin Santahaminan pattereille laitureita ja teitä, jotka tuettiin paikoin kivirakentein. Kapteeni Thitziltä lunnastetun, sotilaiden majoituskäytössä olleen huvilan rannassa ollutta laituria kutsuttiin sodan aikana ”ruutilaituriksi”. Sieltä vei idän suuntaan suoraviivainen tielinja, joka kulki tiilitehdasalueen kautta Kissasalmen ylittävälle sillalle.

Kesäkuun lopulla 1855, rakennustöiden ollessa vielä osittain kesken, saapui idästä, Villingin ohittavaa Viipurinväylää pitkin englantilainen fregatti. Se avasi tulen (Santahaminan) Isosaaren ja Matosaaaren pattereita vastaan, johon jo aseistetut patterit vastasivat. Yhteenotto kesti noin puolitoista tuntia, eikä aiheuttanut vahinkoa hyökkääjälle eikä puolustajillekaan, mutta antoi jo osviittaa tulevasta hyökkäyksestä.¹⁸

Pommitus

Englantilais-ranskalainen laivasto-osasto aloitti hyökkäyksensä Viaporia vastaan aamulla 9. elokuuta 1855. Hyökkäävien alusten tykit olivat ajanmukaisia ja tehokkaita, mutta ne pysyttelivät pääosin linnoituksen tykkien kantaman ulkopuolella, 3–4 kilometrin etäisyydellä. Siksi kaksi päivää kestänyt pommitus oli enimmäkseen epätarkkaa ja tehotonta.

Pääosa liittoutuneiden aluksista oli keskuslinnoituksen edustalla Harmajan ja Pihlajasaarten välillä. Kaksi linjalaivaa ja Amphion-niminen fregatti ankkuroituivat Isosaaren (Stora Mjölö) koillispuolelle, reilun kahden kilometrin päähän Santahaminan kaakkoisrannasta. Aluksista tulitettiin kaikkia Santahaminan etelärannan pattereita, joiden vastatuli kuitenkin hiljensi kaksi linjalaivaa jo puolen päivän maissa. Tulituksesta kärsi pahiten Itäniemen patteri no 4.

Santahaminaan tai muille Viaporin saarille ei pommituksen kestäessä yritetty maihinnousua. Hyökkääjät poistuivat viimein aamulla elokuun 13. päivänä.

Viikkoa myöhemmin 1. Suomen Meriekippaasi juhli Santahaminassa keisarin myöntämiä kunniamerkkejään. Tilaisuudessa kerättiin lahjoituksia, joita käytettiin pommituksessa kaatuneiden ja Santahaminaan haudattujen 44 suomalaisen ja venäläisen sotamiehen hautamuistomerkkiin. Linnoituksen itäisen sivustan eli Santahaminan pattereilla kuoli ainoastaan yksi aliupseeri. Kuvanveistäjä Peter Jacob Clodt von Jurgensburgin suunnittelema kivinen muistopyramidi rakennettiin hautausmaan keskelle kaksi vuotta myöhemmin. Nykyisin hautamuistomerkkiä ympäröivät Kadettikoulun 1960-luvun uudisrakennukset.¹⁹

Jälkitöitä

Sevastopol antautui syyskuussa 1855 ja liittoutuneilla oli halutessaan mahdollisuus tuoda pääjoukkonsa seuraavana purjehduskautena Itämerelle viimeistelemään työnsä. Viaporissa alkoi tuhojen kartoitus sekä uusien varustusten suunnittelu ja rakentaminen.

Sotasatama siirrettiin linnoituksesta turvallisempaan paikkaan Helsingin Katajanokalle. Uudessa paikassaan sotasatama altistui kuitenkin mahdollisille mantereelta sekä Viikin, Herttoniemen ja Laajasalon suunnalta tuleville hyökkäyksille. Tämä tuli olemaan sotasataman puolustusta suunnittelevien venäläisupseerien jatkuvana päänvaivana aina ensimmäiseen maailmansotaan asti. Sotasataman ja laivaston rakennuskanta eriytyi jatkossa linnoituksesta, josta taas tuli entistä selkeämmin armeijan linnoitusjoukkojen ja oman komendanttinsa alainen.

Linnoituksen itäsivustan vahvistukseksi ja Haminasalmen suojaaksi päätettiin syyskuun 1855 lopulla rakentaa kaksi lisäpatteria. Toinen tuli Papinlahdessa sijaitsevaan Nuottasaareen, joka oli linnoitettu jo Suomen sodan aikaan. Toinen rakennettiin Haminasalmen Santahaminan puoleisen rantakallion päälle Kiviarkunniemeen, jota kutsutaan myös Kuperkeikaksi. Kiviarkunniemen patteri rakennettiin kolmelle tasolle siten, että niistä korkeimmalla oli kaksi tykkiä ja alemmilla yhdet. Itse salmeen laskettiin sodan aikana kiviarkuista tehtyjä väyläesteitä.²⁰

Kooste pattereista

Suomeen sijoitettujen joukkojen insinöörihallinto luetteloi marraskuun 1855 lopussa kaikki linnoituksen vasemman siiven eli Santahaminan ja sen lähisaarien siihenastiset, osin uudelleennumeroidut patterit sekä niiden luokse rakennetut parakkialueet.

Santahaminan Eteläniemen **patterilla no 1** oli 20 tykkiä, kaksi ruuti- ja kaksi pommikellaria. Eteläniemen kärjen patteri oli jäänyt pois käytöstä jo ennen pommitusta, ja se on edelleen tämän aikaisessa asussaan, osin romahtaneena. **Patterilla no 2** oli kymmenen tykkiä ja Itäniemen lounaisella **patterilla no 3** kuusi tykkiä.

Itäniemen kaakkoisosassa ollut 12 tykin **patteri no 4** oli joutunut kovimman pommituksen kohteeksi, sillä juuri sen tehtävänä oli ottaa vastaan Mjölön eli Isosaaren redille ja Santahaminan ohittavalle laivaväylälle saapuneet laivat. Tämän patterin kivinen tukimuuri on nykyisin näkyvissä 1. maailmansodan aikaista betonipatteria suojaavan maavallin eteläpuolella.

Santahaminan Isosaarella (Storholm) oli kolme neljän tykin patteria, joilla oli yhteinen parakkialue nykyisen Kissalammentien ja Leipurinniementien risteuksen kohdalla. Alueella oli suurehko 96 hengen miehistöparakki, viiden upseerin majoitusparakki, keittiö ja kaksi vartiotaloa.

Isosaaren etelärannan **patteri no 5** oli tarkoitettu ”saattamaan” laukauksin aluksia, jotka saapuivat mereltä Villingin ohitse Hevossalmeen johtavalle väylälle. Kaakkoisniemen korkealla kalliolla oleva **patteri no 6** oli suunnattu ampumaan silloisen Ryssänsaaren eli nykyisen Hernesaaren tienoilla kulkevia laivoja. **Patteri no 7** tulitti saaristoväylää Villinginsalmen suuntaisesti ja

Vas.: Eteläniemen kärkeen vuonna 1854 rakennetun patterin no 1 jäänteet.

antoi tulitukea Matoesaaren kahdentoista tykin patterille (vasemman siiven patteri no 8), joka oli keskeisellä paikalla molempiin Villingin ohittaneisiin väyliin nähden.

Viimeksi mainituille patterille antoi taustatukea Santahaminan Hämylänniemen neljän tykin patteri no 9 (myöhemmin **patteri no 8**), joka ampui suoraan Villinginsalmea kohti. Hämylänniemen patterilla oli muihin verrattuna yksinkertainen, suora rintavarustus. Sen selustaan oli rakennettu omat miehistö- ja upseeriparakkinsa sekä keittiö.

Santahaminan Isosaaren ja Hämylänniemen patterien luokse rakennettiin muiden tapaan tiiliset kuulienhehkutusunit ja maalla peitetyt hirsiset ruutikellarit. Patterilla no 6 oli lisäksi pienempi, maalla peitetty pommikellari. Vaikka kellarien hirsirakenteet ovat aikojen saatossa lahonneet, ovat niitä suojanneet korkeat maakummut säilyneet. Santahaminan etelärannalta kellarit purettiin jo venäläisaikana erilaisten muutostöiden tieltä.

Toisin kuin muut Santahaminan patterit, jäi Kiviarkunniemen nelitykkinen **patteri no 10** pois käytöstä pian Krimin sodan päättymisen jälkeen. Sen maatuneet maavallit ja ruutikellarin kumpu ovat edelleen jäljellä.

Viaporin linnoituksen vasemman siiven pattereihin kuuluivat vuonna 1855 lisäksi Nuottasaaren kuusitykkinen patteri no 11 ja Kuninkaansaaren koillisniemen patterin itäinen, kaksitykkinen laajennus no 12.²¹

Alla: Asemapiirros linnoituksen vasemmalla sivustalla vuoden 1855 aikana suoritetuista linnoitus- ja rakennustöistä. Tehty heinäkuussa 1856. Teltat ja korsut on merkitty kirjaimella "x" ja patterit roomalaisin numeroin. "A" on myöhempi tykistöleiri-alue. VIK sa:637.

Kriisejä ja hiljaiseloa

RAUHANTEON JÄLKEEN

Vahvistukset saatetaan loppuun

Välitön hyökkäysuhka poistui maaliskuussa 1856 solmitun rauhan myötä. Kiireellisimpiä vahvistustöitä jatkettiin kuitenkin komendantti Sorokinin johdolla. Santahaminassa näihin kuuluivat saaren tärkeimpiä pattereita no 1 ja 4 suojaavien maavallien vahvistus- ja laajennustyöt, jotka jatkuivat osin vuoteen 1858 asti. Samalla purettiin valleihin liittyneitä ruutikellareita ja miehistön suojakorsuja.

Patterin no 1 tykkien määrää kasvatettiin vuoteen 1858 mennessä kuuteentoista 30 naulan kanuunaan. Patterilla no 4 oli viisitoista tykkiä, joista kaksi oli 30 naulaisia, kymmenen 24 naulaisia ja loput 3 puudan pommikanuunoita. Santahaminan muilla pattereilla oli muutamia 30 naulaisia kanuunoita, paitsi patterilla no 3, jossa ei ollut yhtäkään.

Santahaminan kasvaneelle rakennuskannalle annettiin vuonna 1857 uusi numerointi, joka säilyi täydennettynä 1. maailmansotaan asti. Eteläniemen

Oik.: Krimin sodan aikana kaatuneiden sotilaiden hautamuistomerkki.

Alla: Osa toukokuussa 1859 laadittua asemapiiristä, jossa näkyy edellisvuoden aikana tehtyjä rakennustöitä Santahaminassa: K) niittyjen viljely ja P) vartiorakennuksen no 60 korjaus. Pohjoisrannassa Krimin sodan muistomerkki ja hautausmaa. VIK yp:334.

luoteisosassa, kahden kallion välisessä painanteessa olleet hirsiset miehistöparakit no 20 ja 21 kunnostettiin pysyvämmiksi kasarmeiksi. Niiden luokse rakennettiin hirsikehäinen kaivo, jonka jäänteet ovat edelleen jäljellä. Alueella oli lisäksi hirsinen upseeritalo, keittiörakennus ja varusvarasto.²²

Rakennustarpeita Vallisaareen

Viaporin vanhentuneen ja huonoon kuntoon päässeen linnoituksen vahvistustoimenpiteet olivat sodan päätyttyäkin tärkeällä sijalla, kun Venäjän sotaministeriön komitea pohti Itämeren rannikoiden puolustusta. Komitean esityksestä aloitettiin Viaporin uuden linnoitussuunnitelman teko, jonka myötä uusien puolustusvarustusten rakentaminen keskittyi Vallisaareen. Sinne valmistui 1860-luvun alkupuolella neljä ajanmukaisista, paksuin kiviseinin ja tiiliholvein suojattua nk. kasemattipatteria.

Santahaminasta vietiin Vallisaareen kasemattipattereiden rakennustarpeita, lähinnä puutavaraa ja hiekkaa. Myös Santahaminasta louhitun kiviaineksen soveltuvuutta tutkittiin nk. koekasemattien rakentamiseen. Kivilouhimo perustettiin kuitenkin Santahaminan itäpuoliselle Hernesaarelle, jonne siirrettiin Santahaminan Isosaarelta muutamia puurakennuksia.

Santahaminan tiilitehtaan tiiliuuni kunnostettiin vuonna 1858. Myös tiilitehtaalla työskennelleen 3. työkomppanian kasarmi, joka oli siirretty Munkkiniemestä 30 vuotta aiemmin, oli jo vaarassa romahtaa.

Entinen kapteeni Thitzin talo ja muu valtion rakennuskanta Papinlahden pohjukassa oli linnoituksen insinöörikomennuskunnan hallinnassa mm. upseerien asuintoina. Myös vanhat vihannesviljelmät Papinlahden ympäristössä olivat taas käytössä 1860-luvun alussa.

Santahaminan länsirannalle, vanhan hiekanottoapaikan (myöhemmän lentosataman) yläpuolelle rakennettiin näihin aikoihin yksityistalo, joka oli ilmeisesti paikallismajuri Thesleffin käytössä. Taloon liittyi tuon ajan asemapiiroksista päätellen pienimuotoista vihannestarhausta. Yksityistaloilla ei ollut virallista rakennusnumeroa, eikä niitä aina esitetty asemapiiroksissa, joten niiden rakennushistorian seuraaminen on vaikeaa. Thesleffin käytössä ollut talo ja sen viereen rakennettu toinen yksityistalo (tai samalle alueelle rakennetut talot) säilyivät upseerien asuinkäytössä venäläisajan loppuun asti.²³

Ruutivarastosuunnitelma

Krimin sodan jälkeisenä sivujuonteena voidaan mainita vuosien 1862–63 suunnitelma siirtää Santahaminaan useita ruutivarastoja Korkeasaaresta, Mustikkamaalta ja Lonnasta. Varastot oli rakennettu kenraalikuvernööri Bergin käskystä Viaporin pommituksen jälkeen turvallisemmille paikoille linnoituksen selustaan. Helsingin kaupunki vastusti rakentamista, sillä kaksi ensin mainittua saarta eivät kuuluneet linnoituksen alueeseen.

Vuonna 1861 kenraalikuvernööriksi tullut Platon Rokassovski (toimessa 1861–66) ei enää pitänyt Korkeasaarta ja Mustikkamaata kyllin tärkeinä Viaporin linnoitukselle, ja siksi alettiin suunnitella ruutivarastojen siirtämistä muualle – keväseen 1863 asti siirtokohteena oli Santahamina. Loppukesästä 1863 annettiin kuitenkin ilmoitus, että Aleksanteri II oli heinäkuuisella vierailullaan Helsinkiin määrännyt ruutivarastot siirrettäviksi Kruunuvuorenselällä sijaitsevaan Vasikkasaareen.

Kesän 1863 aikana Santahaminasta suunniteltiin purettavaksi suuri määrä Krimin sodan aikaisia ja eräitä vanhempia puurakennuksia. Näiden joukossa oli mm. saaren pohjoisosan mäelle, nykyisen vesitornin C:45 paikalle, patterin no 3 luota siirretty pieni upseeritalo. Se toimi nk. ”observatoriona”, siis ilmeisesti sodan aikana rakennetun optisen lennättimen eli ilmatelegrafin asemana. Lennätinasema, kuten moni muukin purettavaksi aiottu rakennus säilyi kuitenkin paikoillaan vielä lähes kymmenen vuotta. Tähän olivat nähtävästi syynä uuden kriisin, Puolan kapinan aiheuttamat uudet varustelu- ja rakennustyöt linnoituksessa.²⁴

PUOLAN KAPINA JA TURKIN SOTA

Redutti

Venäjän miehittämässä Puolan kuningaskunnassa syttyi vuoden 1863 alussa kapina, jonka vaikutus ulottui Viaporin linnoitukseen asti. Länsi-Euroopan valtiot tarjosivat henkistä tukea puolalaisille ja kehottivat Venäjää uudistuksiin. Venäjällä tämä katsottiin puuttumiseksi sen sisäisiin asioihin. Itämeren alueen linnoituksia alettiin kunnostaa uuden englantilaisranskalaisen hyökkäyksen varalta, ja armeija pantiin liikekannalle myös Suomessa toukokuun vaihteessa 1863.

Vuoden 1863 aikana Viaporissa kunnostettiin yleisesti Krimin sodan aikaisia pattereita; niiden vajonneita maavalleja paksunnettiin ja tuettiin kivimuurein. Tämä oli tärkeää, jotta olisi suojauduttu merisodankäynnin mullistaneilta, panssarein suojatuilta nk. *ironclad*-taistelulaivoilta ja niiden uudenaikaisten, voimakkaiden tykkien tulelta.

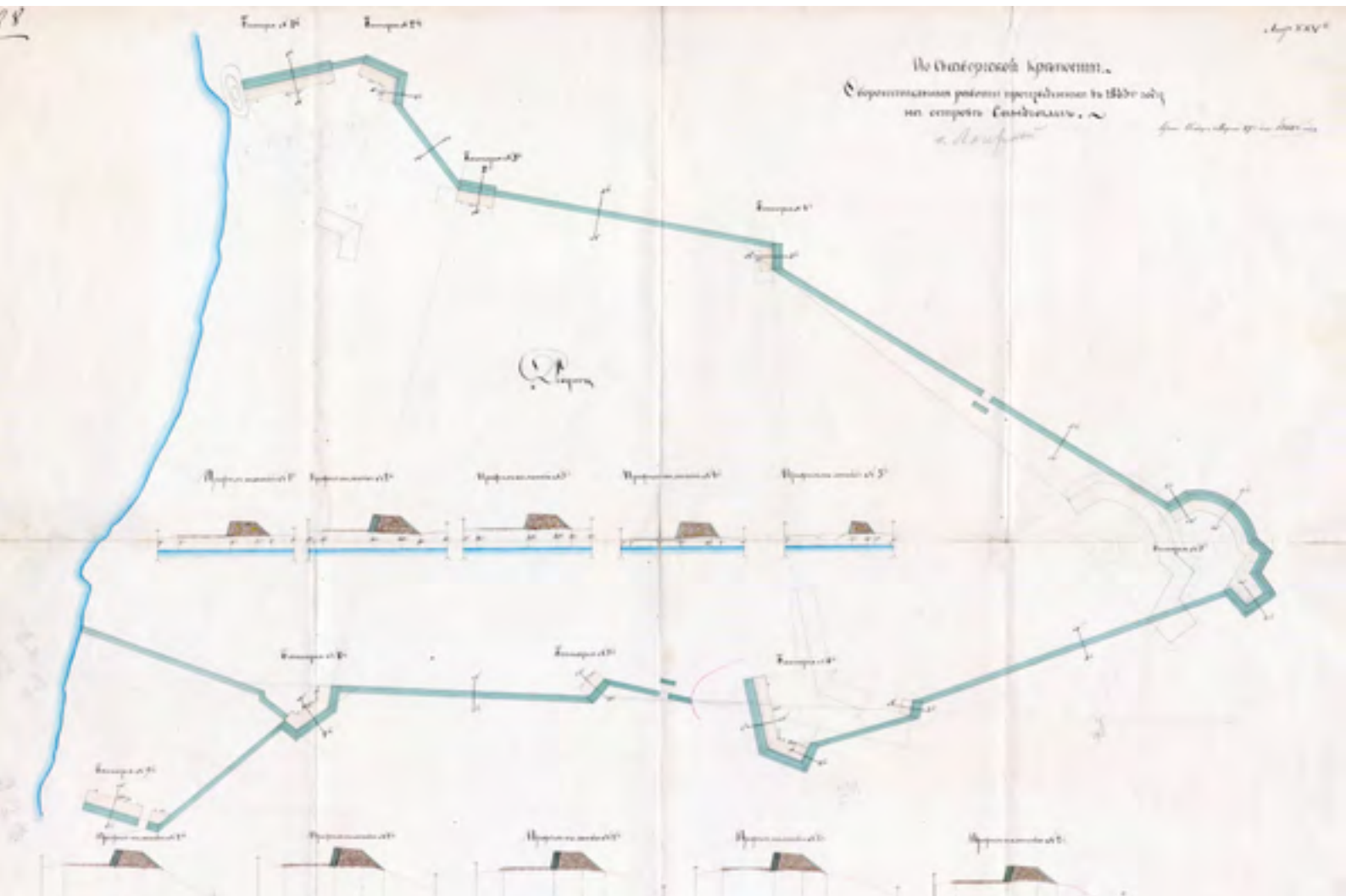
Santahaminan vanhoja pattereita ei kunnostettu, vaan ne ilmeisesti riisuttiin aseista ja tykit siirrettiin Hämeenlinnaan. Sen sijaan saaren pohjoisosaan rakennettiin laaja maavallein suojattu redutti eli saaren sisäinen, mairhinnoussutta vihollista vastaan suunnattu puolustusvarustus. Samaan aikaan rakennettiin redutit myös Kuninkaansaareen ja Vallisaareen. Jälkimmäisen rakentamista kasemattirakenteisena oli suunniteltu jo ennen Puolan kapinan ajan varustustöitä.

Santahaminan redutti koostui turpeella sidotusta, pääosin yhtenäisestä, etupuolelta viistosta hiekkavallista. Sen yhteyteen rakennettiin ampumatasot

Yllä: Redutin valleja vesitornin läheisyydessä.

Alla: Vuoden 1863 aikana rakennetun redutin valit ja niihin liittyvät tykkipatterit no 1-9. VIK sa:128.

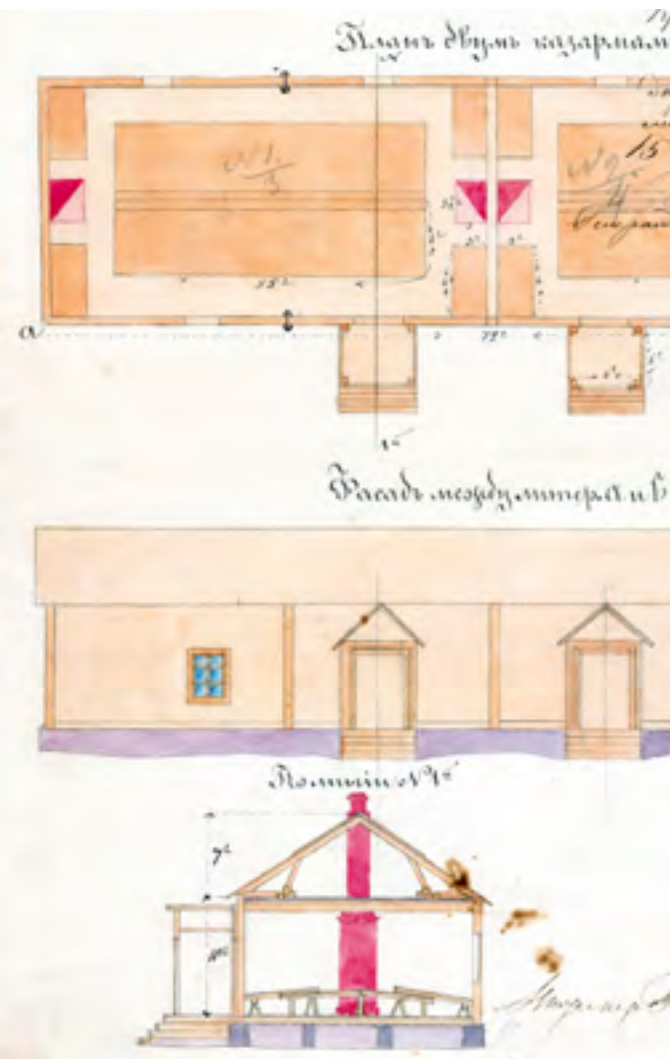

Yllä: Vuonna 1855 rakennetut ja redutin alueelle siirretyt kasarmit no 21 ja 20 (B:13 ja B:14) 1920-luvulla Radiopataljoonan käytössä. SA-kuva.

Oik.: Vuonna 1866 laadittu asemapiirros redutista kasarmialueineen. VIK sa:27.

Alla: Osa patterin no 1 luota reduttiin siirrettyjä kasarmeja no 20 ja 21 esittävästä piirustuksesta maaliskuulta 1864. VIK sa:472.

yhdeksälle tykkipatterille. Tykkejä oli tarkoitus olla kaikkiaan 51. Niistä suurin osa, 27 oli määrä sijoittaa redutin itäpään kahteen suurempaan patteriin (no 5 ja 6). Nämä sijaitsivat pohjoista Lehmäsaarenlahtea ja itäistä Suurlahtea hallitsevilla kallioilla nykyisen Kadettikoulun alueen eteläpuolella. Täältä redutin etelä- ja pohjoisvallit ulottuivat Santahaminan luoteisrantaan asti. Vajonneita vallinpätkiä on säilynyt nykypäivään melko useassa kohtaa, mm. Kadettikoulun päärakennuksen B:27 länsipuolella, vesitorninmäellä sekä tiilikasarmien ja asuinalueen välillä.

Reduttiin liittyen rakennettiin lisäksi täysin uusi tykkipatteri ja ruutikellari Santahaminan lounaispuolella olleelle, silloin vielä täysin erilliselle Teerisaarelle. Tämän suoraviivaisen patterin neljä 36 naulan tykkiä osoittivat kohti Hevossalmea. Vaikuttaa siltä, että redutin pattereista aseistettiin ainoastaan lähimpänä Hevossalmea ollut (no 1). Patterin aseistuksena oli kuusi 30 naulan tykkiä vuonna 1864, jolloin sen rintasuojaa paranneltiin.

Krimin sodan aikaisten kasarmien no 20, 21 ja 36 (purettu B:14, B:13 ja B:12) hirret siirrettiin ja koottiin uudelleen redutin luoteiskulmaan perustetulle kasarmialueelle. Kussakin niistä oli kaksi erillistä tupaa, joiden lattiapinnat täyttyivät sotilaiden puulavereista. Kasarmin no 36 päätyyn rakennettiin lisäksi yhden huoneen käsittävä lisäsiipi upseerien asunnoksi. Redutin kasarmialueen täydensi vuonna 1864 valmistunut sotilaskeittiö no 38 (purettu B:15) ja asevarasto sekä seuraavana vuonna rakennettu hirsisauna.²⁵

Hallinto ja aseistus uudistuu

Venäjä kukisti puolalaisten vastarinnan keväällä 1864 ilman ulkomaiden asiaan puuttumista. Samana vuonna Venäjän jälkeenyjäännyttä armeijaa pyrittiin uudis-

tamaan hallintouudistuksilla, joista yksi oli alueellisen sotilaspiiriin toteuttaminen. Suomen sotilaspiiriin rakennus- ja linnoitustöitä valvoi Helsingissä sijainnut piiri-insinöörihallinto, joka vastaanotti käskynsä sotaministeriön päänsinöörihallinnosta Pietarista. Viaporin varsinainen rakennussuunnittelu tehtiin entiseen tapaan linnoituksen insinöörikomennuskunnassa, joka muuttui vuonna 1868 Viaporin insinöörihallinnoksi.

Viaporin linnoituksen parannustöitä jatkettiin 1870-luvulle asti rakentamalla mm. pomminkestäviä, tiilisiä ruutikellareita. Varustuksia rintaman puolelta suojanneita hiekkavalleja pyrittiin paksuntamaan asetekniikassa tapahtuneitten ripeiden edistysaskelten kompensoimiseksi. Viaporiin saapui 1860-luvun lopussa viisitoista uudenmallista rihluttua 8 tuuman (203 mm:n) kanuunaa. Tykinputkien rihlauksen ansiosta tykeillä voitiin ampua aiempaa kauemmas ja tarkemmin. Parantuneet valmistusmenetelmät mahdollistivat tykkien koon ja niiden tuhovoiman kasvattamisen. Paksu hiekkavalli oli edullisin tapa suojautua tällaisia aseilta vastaan.²⁶

Aseistariisuminen

Uudenlaiset tykit olivat huomattavasti entistä kalliimpia ja niiden harvalukuisuuden takia sijoitusta harkittiin tarkkaan. Vuoden 1869 alussa laadittiin linnoituksen uudelleenaseistussuunnitelma, jonka mukaisesti suuri määrä vanhentuneita tykkejä poistettiin käytöstä ja jäljelle jääneitä jaettiin uudelleen. Tässä yhteydessä aseistariisuttiin myös Santahaminan redutti ja vain läheisille Teeri- ja Nuottasaarille jäi enää tykkejä.

Santahamina jäi siis tässä vaiheessa uudistusten ulkopuolelle ja myös sen rakennuskanta väheni merkittävästi, kun suurin osa jo kymmenen vuotta aiemmin ränsistyneiksi määritellyistä puurakennuksista purettiin 1870-luvun alkuvuosina. Purkuun joutivat mm. toimintansa päättäneen tiilitehtaan Munkkiniemestä siirretty kasarmi sekä redutin ulkopuolisilla pattereilla vielä olleet kasarmiparakit, upseeritalot ym. rakennukset. Papinlahden vanha vartiotalo purettiin, mutta entinen Thitzin huvila kunnostettiin ja sille rakennettiin uusi ulkorakennus.

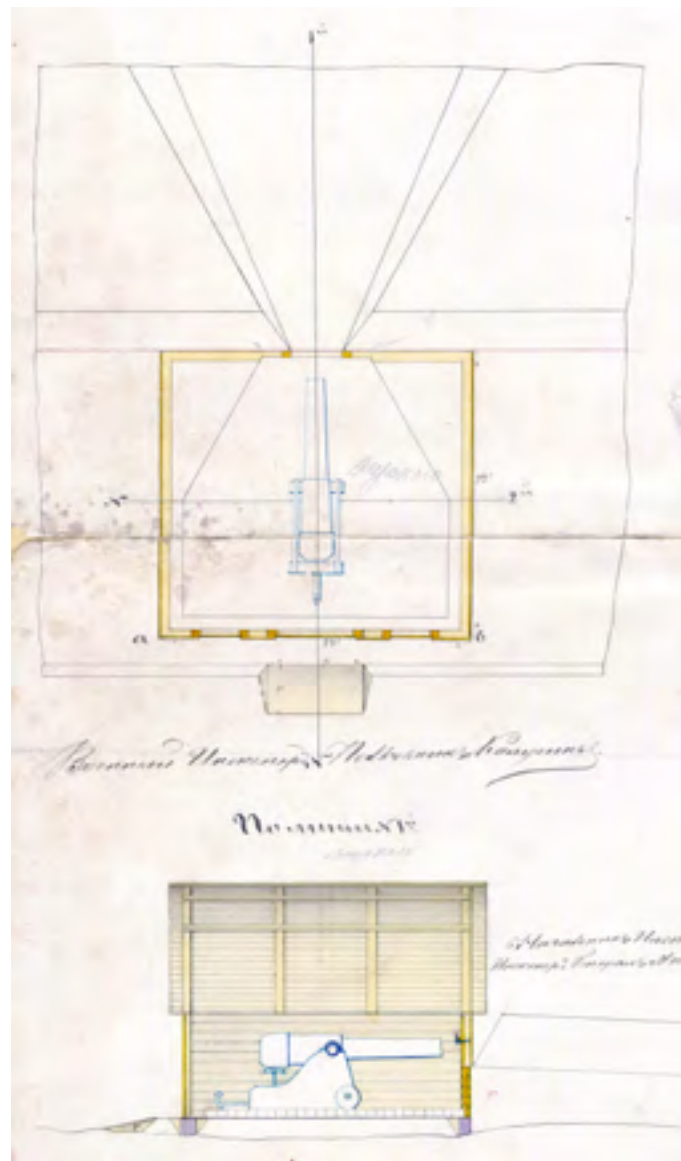
Redutin maavallit olivat katkaisseet vanha tykistöampumaradan pohjoispään ja se oli päässyt huonoon kuntoon. Ampumarata oli kasvanut täyteen pensaita ja sen maaperä oli vetinen. Sen kunnostamista suunniteltiin 1870-luvun alkupuoliskolla kivääriampumaradaksi Viaporiin Krimin sodan jälkeen perustetulle linnoitusjalkaväkirykmentille (lakkautettiin 1878) sekä Helsinkiin sijoitetuille, 23. Divisioonaan kuuluneille venäläisille jalkaväkijoukoille.

Ampumarata kunnostettiin viimeistään uuden Turkin vastaisen sodan aikana 1877–78. Silloin hiljaiseloa viettänyt Santahamina aseistettiin uudelleen ja otettiin myös muilla tavoin osaksi linnoituksen puolustusta.²⁷

Turkin sodan uudistukset

Venäjän ja Turkin välit alkoivat kiristyä ja sota näyttää todennäköiseltä vuonna 1876. Vaikka keväällä 1877 alkanee sotatoimet eivät tällä kertaa levinneet Itämeren piiriin, antoivat ne voimakkaan sysäyksen Viaporin linnoituksen pattereiden ja aseistuksen uudistamiseen. Viaporiin toimitettiin ajanmukaista tykistöä, mm. 9” :n (229 mm:n) ja 11” :n (279 mm:n) kanuunoita sekä useita 24 naulan (6” :n eli 152 mm:n) kenttätykkejä ja 6” :n mörssäreitä. Linnoituksen patterien mukauttaminen niitä varten oli laaja-alainen työ.

Vuoden 1877 aikana vanhoja maapattereita kunnostettiin ja uusia kenttävarustuksia muodostettiin laajalla alueella Santahaminasta ja Jollaksesta Lauttasaareen asti. Uudistussuunnitelmat laadittiin Viaporin insinöörihallinnon päällikön insinöörieversti Pjotr Benardin (toimessa 1873–83) johdolla. Myöhemmin huonon jälkimaineen saanut Benard tuomittiin linnoitustöiden aikana esiintyneestä laajasta korruptiosta, ”petollisten insinöörien vehkeistä”. Hän ja muutamat muut Viaporin ja piiri-insinöörihallinnon sotilasinsinöörit saivat todennäköisesti kantaa huomattavasti laajemminkin korruptoituneen hallinnonalan synnit niskassaan.

Yllä: Tykin suojavaja, joka on tarkoitettu 8” :n kanuunalle. Piirustus heinäkuulta 1869. VIK yp:416.

Oik.: Osa helmikuussa 1878 laadittua asemapiirrosta, jossa esitetään mm. päänsinöörihallinnon insinöörikomiteassa syyskuussa 1877 vahvistetut uudistukset Santahaminan Isoaaren pattereilla no 6 ja 7. Oikealla pilkottaa redutin itäpää. Pohjoinen on piirustuksen alareunan suunnassa. VIK sa:600.

Yllä: Santahaminan Isosaaren itärantaa, jossa kulkee alla olevassa asemapiirroksessa näkyvä pattereiden no 6 ja 7 välinen kivetty tie.

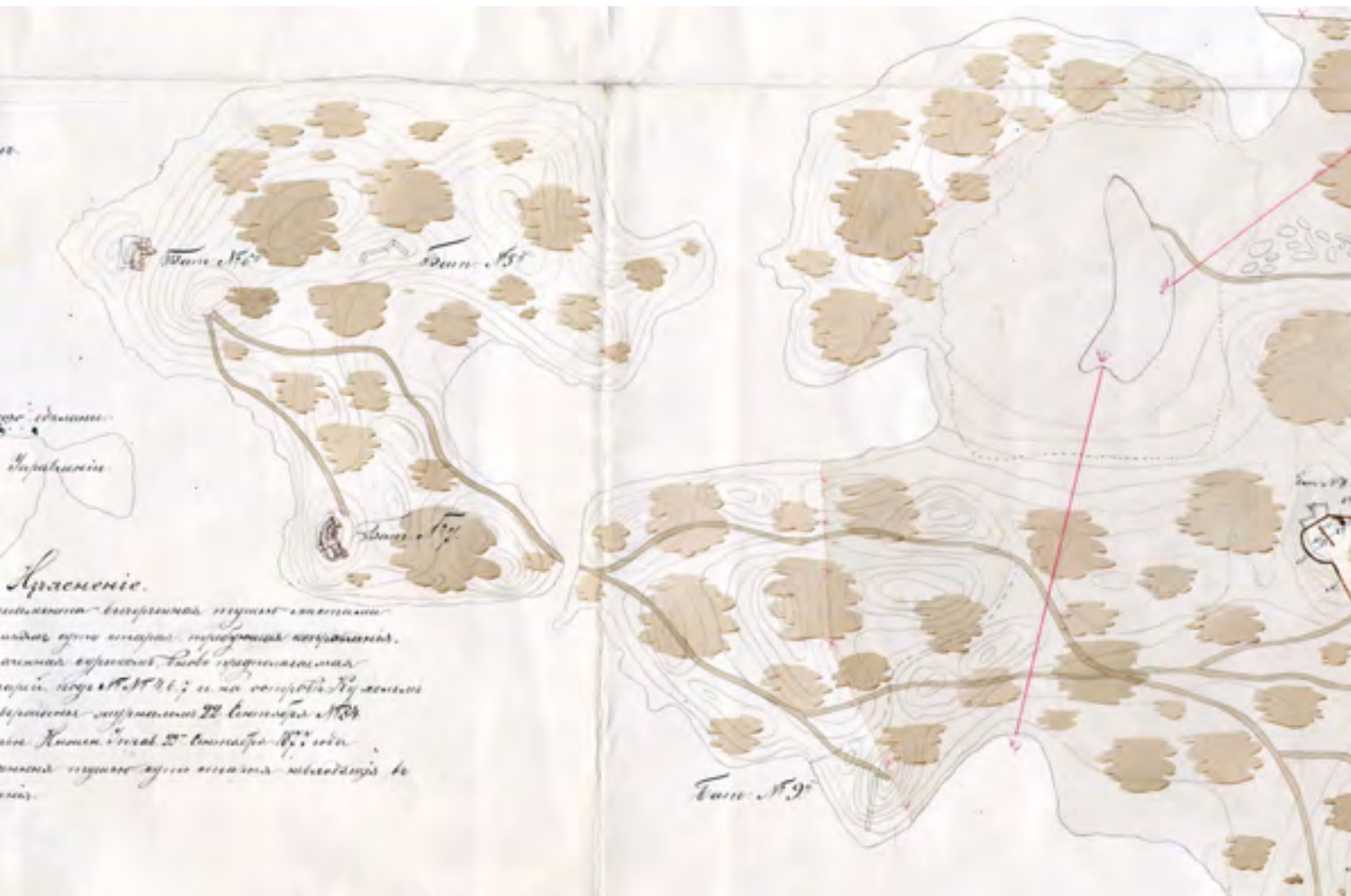
Santahaminassa uudistettiin ja aseistettiin kolme Krimin sodan aikaista patteria: Itäniemen patteri no 4 sekä Isosaaren patterit no 6 ja 7. Hevossalmen välitöntä puolustamista varten rakennettiin lisäksi täysin uusi patteri Santahaminan pohjoispuolella sijaitsevalle Lehmäsaarelle. Santahaminaa varten oli varattu 8”n ja 6”n mörssäreitä sekä 9 naulan kenttätykkejä. Patterimuutokset keskittyivät uusien tykkien tarvitsemien korkeiden maa-alustojen eli barbettien tekoon ja hirsisiin, maalla peitettyihin ampumaravikekellareihin ja -komeroihin eli nisseihin.

Ensimmäisistä, heinäkuun lopulla 1877 päivätyistä Santahaminan uudistussuunnitelmista vahvistettiin syksyllä Pietarin päänsinöörihallinnon insinöörikomiteassa ainoastaan patteria no 7 koskenut piirustus. Muista pattereista päähallinto vahvisti uudemmat, vähäisempiä muutoksia sisältäneet suunnitelmat.

Vuonna 1877 sai rakentamisluvan myös uusi Hevossalmen ylittävä lautasilta, joka sitten tilanteen rauhoituttua jälleen purettiin. Papinlahden vanha puulaituri korvattiin tukevammalla hirsiarkkulaiturilla no 23, jonka rannapuoleinen osa tuettiin kivisellä rantamuurilla. Samantyyppinen arkkulaituri no 24 rakennettiin redutin kasarmialueen luona olleen, ja jo romahtaneen laiturin tilalle.²⁸

Valonheittimet ja lennätin

Turkki myöntyi maaliskuussa 1878 rauhanehtoihin, jotka takasivat Venäjän havitteleman aseman Balkanilla ja Välimeren rannikolla. Tätä ei Iso-Britannia voinut hyväksyä ja tilanne kiristyi äärimmilleen. Suomessa valmistauduttiin liikekannallepanoon. Brittilaivastoa Itämerelle, Viaporin suojiin paenneen venäläisen panssarilaivaeskaaderin komentaja vara-amiraali Grigori Butakov määrättiin Viaporin rannikko- ja meripuolustuksen uudeksi päälliköksi. Hänen tuli saattaa toukokuussa 1878 täyteen puolustustilaan julistettu linnoitus puolustuskuntoon.

Osana näitä toimia Viapori sai osansa aikakauden teknisistä edistysaskeleista. Viisi korkeisiin puutorneihin asetettua sähkövalonheitintä (fonari) alkoivat valvoa öiseen aikaan linnoituksen edustalle laskettuja miinasulkuja. Käyttövoimansa ne saivat lokomobiileista, joille rakennettiin hirsisiä suojavajvoja. Itäisen sivustan valonheittinasema rakennettiin Santahaminan Isosaareen pattereiden no 6 ja 7 väliin. Lokomobiilivajan no 14 (purettu) perustus on edelleen jäljellä pienen kallionnyppylän suojassa, jonka päälle valonheittimen puutori no 15 oli pystytetty.

Laajan saaristolinnituksen keskitetyn johtamisen mahdollisti sähkölennätinverkko. Se toteutettiin merikaapelein ja saarten sisäisin ilmajohdoin. Santahaminan lennätinjohdon linjaus kulki länsirannan tuntumassa. Kiviarkunniemestä se jatkoi kulkuaan Kuninkaansaareen ja edelleen keskuslinnointukseen ja Hevossalmesta Laajasalon suuntaan. Hirsinen lennätinasema no 13 (purettu) rakennettiin saaren keskelle samalle alueelle, jossa tiilitehdas oli aiemmin sijainnut. Rakennus tehtiin samoin piirustuksin kuin nykypäivään säilynyt Harakan-saaren lennätinasema.

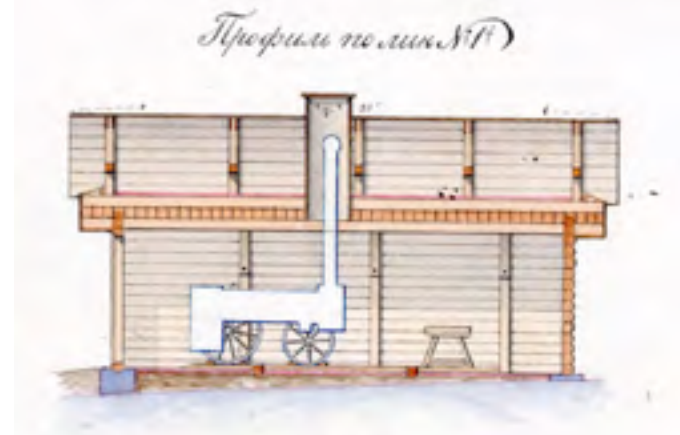
Kesällä 1878 Saksan aloitteesta kokoontuneessa Berliinin rauhankongressissa Venäjän saavuttamat sotavoitot käytännössä mitätöitiin. Vielä rauhan solmimisen jälkeenkin saatettiin Viaporin keskeneräisiä linnoitustöitä valmiiksi ja lukuisten uusien tykkien aiheuttamat muutostyöt jatkuivat. Santahaminan tykit siirrettiin keskuslinnointukseen liikekannallepanovarastoon odottamaan mahdollista uutta kriisiä.²⁹

LEIRISAARI

Jalkaväkileiri

Santahaminassa oli ainakin Krimin sodan aikana majoittunut leiriolosuhteissa sekä (laivaston) tykistön että jalkaväen joukkoja. Saaren asemakaavoihin ei kuitenkaan oltu määritelty tarkemmin leirialueita, eikä rakennettu mitään pitempiaikaisia leirirakennuksia. Helsingin alueen sotaväen leiripaikkana oli jo ruotsalaisajalla ollut nykyisen Malmin hautausmaan alue, ja se oli ollut samassa käytössä myös venäläisajalla. 1880-luvun alussa esitettiin jalkaväen leirin siirtämistä Malmilta Santahaminan.

Viaporin insinöörihallinnon päällikkö eversti Benard allekirjoitti syksyllä 1882 suunnitelman Santahaminan redutin alueelle rakennettavien jalkaväen leirirakennusten ja pitkänomaisen leirikentän sijoittelusta. Telttaleiri ja sen luona ollut harjoituskenttä sijoituivat nykyisen asuinalueen kohdalle Hevostallintien pohjois- ja eteläpuolille. Leirin lounaasta koilliseen suunnattu koordinaatisto on nähtävissä sen luokse myöhemmin rakennetun tiilisen patruunavaraston (C:4) asemoinnissa.

Yllä: Helmikuussa 1880 tehty Santahaminan ja Lauttasaaren valonheitinten lokomobiilivajvoja esittävä kustannuskertomuspiirustus. VIK yp:226.

Yllä vas.: Santahaminaan, Harakkaan ja Kuninkaansaareen rakennettujen puhelinasemien piirustus, joka on osa insinöörieversti Benardin signeeraamaa kustannuskertomussarjaa helmikuulta 1880. VIK yp:220.

Yllä: Insinöörieversti Benardin signeeraama leirirakennusten asemapiirros lokakuulta 1882. Redutin kasarmialueen vanhat rakennukset 1) keittiö, 2) kasarmit ja 3) upseerien ruokala (= kerho). Leirirakennukset: 5) keittiö, 6) varusvarasto, 7) ruokala, 8) kanslia ja 9) jääkellari sekä 10) leirikenttä. VIK sa:28.

Yllä oik.: Ilmakuva samasta alueesta kesällä 1922. Alkuperäisessä kuvassa näkyy leirikentän pohjoispuolisella alueella puiden siimeksessä teltojen perustojen muodostama ”ruutukaava-alue”. Vaaleakattoinen patruunavarasto C:4 on oikealla ylhäällä. IVKK.

Leirikentän länsipuolelle oli tarkoitus rakentaa puisia keittiö-, ruokala- ja varustoparakkeja tai -katoksia sekä leirikanslia. Ainakin upseeriruokala eli -kerho oli tarkoitus sijoittaa yhteen redutin kasarmialueen rakennuksista. Jalkaväen leirikenttää tai siihen liittyviä rakennuksia ei kuitenkaan esitetty Santahaminan asemapiirroksissa ennen vuotta 1899. Jalkaväkileirin rakennuksille ei myöskään annettu rakennusnumeroita, joten niiden tarkka rakentamisajankohta jää epäselväksi.³⁰

Miinaleiri

Selkeämmät mutta toteuttamattomat rakennussuunnitelmat ovat säilyneet Santahaminaan vuoden 1883 lopulla kaavailun miinaleirin rakennuksista. Turkin sodan aikaisista Kronstadtin linnoituksen miinakomppanioista oli muodostettu 1880-luvun alussa 1. ja 2. Balttilaiset miinakomppaniat. Santahaminaan suunniteltiin 2. Balttilaisen miinakomppanian kesäleirin upseerikerho, ensiapuparakki ja talli. Piirustukset laati insinöörieversti Ivan Bittner, joka oli Benardin lyhytaikainen seuraaja Viaporin insinöörihallinnon päällikkönä.

Pysyvä miinaleiri rakennettiin Lehmäsaarenlahden rantaan kuitenkin vasta 1890-luvun alkupuoliskolla. Vuonna 1885 sai 2. Balttilainen miinakomppania käyttöönsä kasarmialueen Viipurista. Tämä liittyi nk. Afganistanin kriisin aikaiseen Suomenlahden linnoitusten vahvistamiseen.

Santahaminan (valtion omistama) rakennuskanta oli supistunut 1880-luvun puoleen väliin mennessä määrältään hyvin vähäiseksi. Redutin kasarmialueella oli kolme kasarmia (no 20, 21 ja 36) upseeriasuntoineen ja käymälöineen sekä keittiö, asevarasto ja sauna (no 38–40). Lennätin- ja valonheitinasemien (no 13–15) lisäksi saarella oli vain kahdeksan kaivoa katosrakennelmineen

(no 31–35). Papinlahden rakennuksista viimeinen, entinen Thitzin huvila purettiin rapistuneena näihin aikoihin. Saaren rannikkopattereiden luona ei ollut enää edes vartiotaloja.³¹

Oik.: Patterille no 5 johtava mukulakivitie.

AFGANISTANIN KRIISI

Laivastomahtailua

Berliinin kongressin lopputulos oli johtanut Venäjän ja Saksan suhteiden pysyvään viilenemiseen. Tällä oli merkittäviä seurauksia Venäjän Itämeren alueen puolustuksen järjestelyissä. Isänsä murhan jälkeen valtaan noussut Aleksanteri III (hallitsi 1881–94) oli kiinnostunut erityisesti ajanmukaisen panssarilaivaston luomisesta, jonka oli määrä torjua mahdollinen vihollisuhka jo aavalla merellä. Voimakkaan laivaston avulla Venäjä saattoi esitellä mahtiaan myös Välimerellä ja Tyynellä valtamerellä.

Uutta laivastoa varten ryhdyttiin suunnittelemaan kokonaan uutta, mahdollisimman kauan jäistä vapaata tukikohtaa. Sellaiseksi valikoitui 1880-luvun lopussa Liepajan (Libaun) vanha kauppasatama Kuurinmaan rannikolla, lähellä silloista Saksan vastaista rajaa. Laivaston ja saksanvastaisen länsirajan linnoitusten rakennustyöt nielivät sotalaitoksen suurimmat määrärahat. Viaporin merkitys Itämeren ja Venäjän pääkaupungin puolustussuunnitelmissa pieneni vähitellen.³²

Kriisirakentamista

Viaporissa tehtiin jälleen laajamittaisempia puolustustöitä kevästä 1885 seuraavaan vuoteen jatkuneen Afganistanin kriisin ajan. Venäjän ja Englannin eturistiriidat olivat tällä kertaa kärjistyneet kiistaan Keski-Aasiassa, nykyisen Turkmenistanin alueella olleen Pandjehin kylän hallinnasta. Seuranneissa venäläisten liikekannallepano- ja valmisteluissa varauduttiin erityisesti brittiläislaivaston mahdolliseen pommitushyökkäykseen Viaporin ja Helsingin sotasatamaa vastaan.

Helsinkiin saapui kesällä 1885 Venäjän Itämeren laivaston osasto, johon kuului mm. yksi panssarilaiva, panssarifregatteja ja panssaroituja monitoreja. Viaporin oli turvattava alusten oleskelu Viaporin redillä ja Katajanokan

Oik. alla: Patterin no 5 uudistuksia esittävä piirustus, joka kuuluu joulukuussa 1887 laadittuun, insinööri Aleksandrovin ja piiri-insinööri-päällikkö kenraaliluutnantti Sederholmin signeeraamaan kustannuskertomussarjaan. Piirustussarja vahvistettiin insinöörikomiteassa maaliskuussa 1889. Vanha patteri on esitetty katkoviivalla. Päälle on 1900-luvun alussa hahmoteltu lyijykynällä neljän 6":n Canet-kanuunan betoniperustoja ja muita rakenteita. VIK sa:91.

Alla: Patterin no 2 kivistä rintasuojaa ja ammuskomeroita.

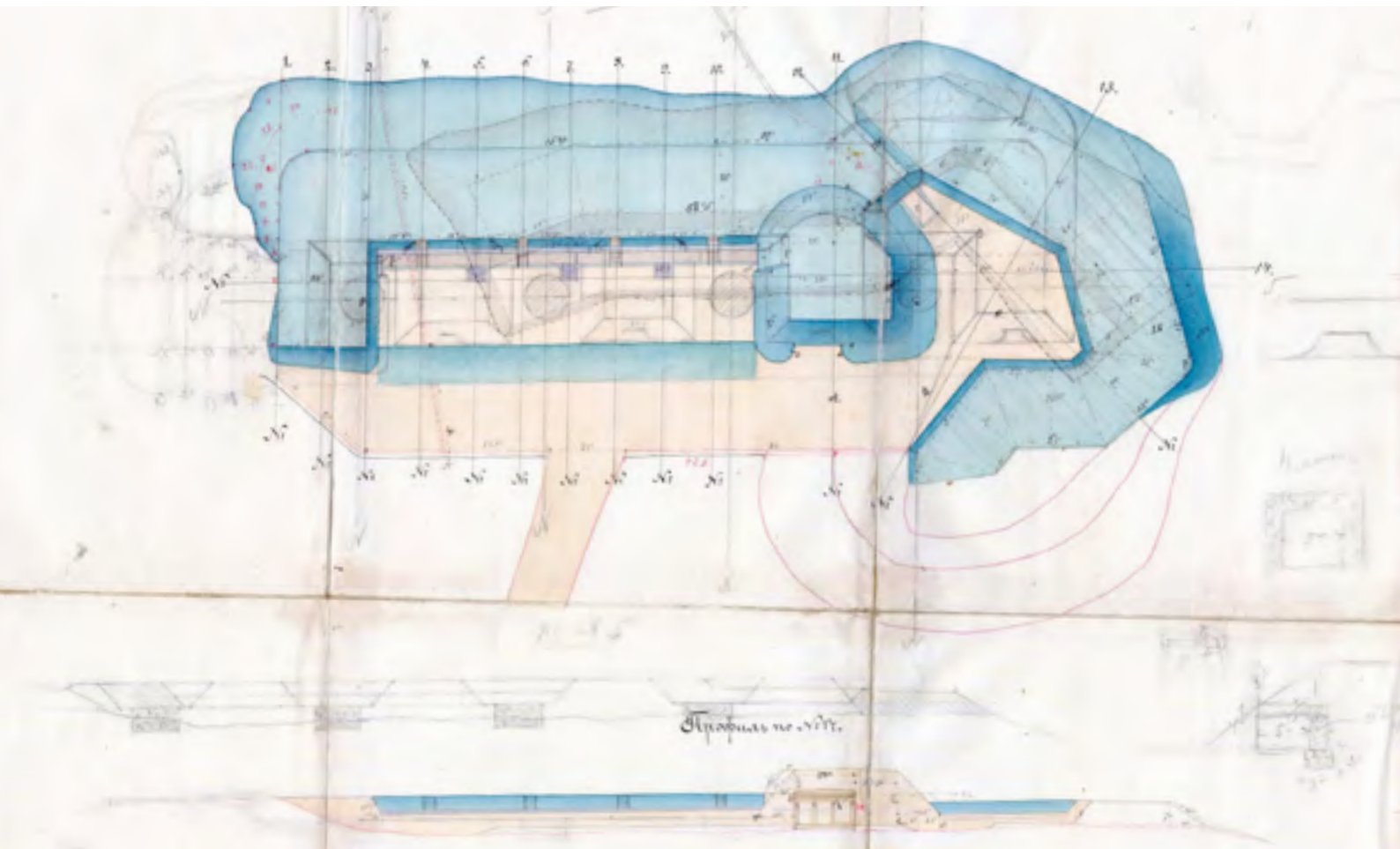

sotasatamassa. Tätä tehtävää tukivat erityisesti linnoituksen sivustoilla, Santahaminassa ja Lauttasaarella tehdyt patterityöt.

Kriisin seurauksena linnoitukseen saatiin jälleen uusia tykkejä, joita oli valmistettu lähinnä Turkin sodan tarpeita varten. Erikokoisten vuosimallia 1877 olleiden mörssäreiden sekä lukuisten piiritys- tai kenttätykkilaveteille asetettujen kanuunoiden aiheuttamat uudistustyöt jatkuivat 1880-luvun loppuun asti. Suunnittelua johti Viaporin insinöörihallinnon päällikkö insinöörieversti Sergei Aleksandrov (toimessa 1884–94).

Santahaminassa kunnostettiin keväseen 1886 mennessä patterit no 1–5, eli pääasiassa ne, jotka jäivät paitsi Turkin sodan aikaisista uudistuksista. Rakennusurakoitsijana oli suomalainen Johan (venäläisittäin Ivan) Tallgren. Pattereille sijoitettujen 8”: n ja 6”: n (152 mm: n) mörssärien sekä 9 naulan (4,3”: n , 109 mm: n) kenttätykkien asennus vaati ennen muuta maansiirtotöitä. Mörssäreiden puisille ja kanuunoiden pyörällisille laveteille tehtiin tukevat maabarbetit, rintasuojia muotoiltiin ja molempia tuettiin kivimuureilla. Rintasuojien yhteyteen rakennettiin patterin koosta riippuen yksi tai kaksi tilavaa, maalla peitettyä hirsistä ruutikellaria.

Rakennusvaiheen patteripiirustuksia ei ole säilynyt, vaan pelkästään kustannuskertomuksiin liittyvä piirustussarja joulukuulta 1887, joka taas vahvistettiin päänsinöörihallinnon insinöörikomiteassa vasta keväällä 1889. Samaan aikaan vahvistettiin piirustukset pattereille no 1–5 johtavien teiden kunnostamisesta, jonka yhteydessä niitä tuettiin monin paikoin kivimuureilla. Uusia majoitusrakennuksia ei tehty, mutta valonheittimen lokomobiilivaja no 14 muutettiin linnoitustyökistön talviasuttavaksi vartiotaloksi. Rakennustöitä varten pystytettiin väliaikaisia työvälinevajoja ja suuri 76 työhevosen talli. Papinlahden pohjoispuoliselta alueelta vietiin suuri määrä hiekkaa ja mahdollisesti multaa muidenkin linnoitussaitten vallituksiin.³³

Uudistusten vuosikymmen

LAGERNYJ

Miinakomppanian leiri

Viaporin linnoituksessa (ven. Sveaborgskaja krepost) suoritettiin 1890-luvun vaihteessa toimenpide, jossa kaikkien linnoitukseen kuuluvien saarien nimet muutettiin venäjänkielisiksi. Kyseessä ei ollut suora käännös, vaan saarten sotilaskäyttöä tai ominaispiirteitä kuvaava nimi. Santahamina (aiemmin ”Sandgam”) sai nimen ”Lagernyj” eli Leirisaaari, jonka käyttö lisääntyi virallisissa asiakirjoissa vuodesta 1891 eteenpäin.³⁴

Aiemman miinakomennuskunnan sijaan Viaporin linnoitukseen perustettiin vuonna 1890 pysyvä miinakomppania. Se, kuten samaan aikaan perustetut Kronstadtin, Viipurin ja Dünamünden (Daugavgrīva) linnoitusten miinakomppaniat muodostettiin edellä mainituista 1. ja 2. Balttilaisista miinakomppanioista. Viaporin miinakomppania tarvitsi majoitustiloja sekä Santahaminaan pysyvän kesäajan leiri- ja harjoitusalueen.

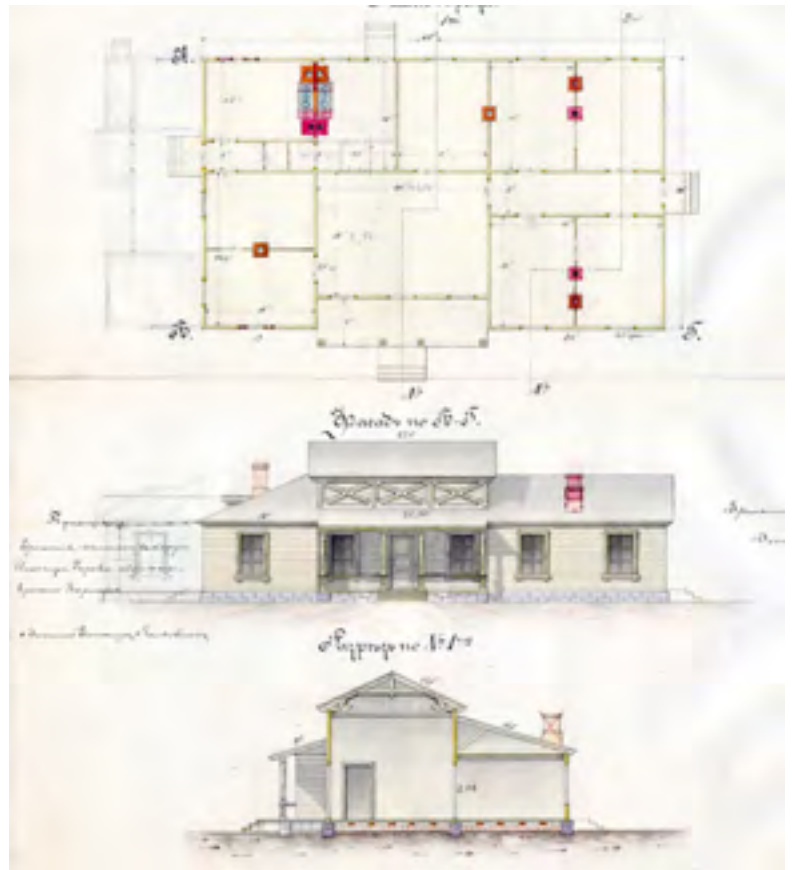
Miinaleiri sijoitettiin Lehmäsaarenlahden rantaan Krimin sodan hautaustalon eteläpuolelle. Hautausmaan kohdalle rakennettiin miinakomppanian alusten käyttöön puulaituri no 17, josta tuli rannan mataluuden takia erittäin pitkä – 1890-luvun lopulla sitä piti vielä entisestään pidentää. Laituria on kunnostettu ja uusittu vielä tämän jälkeenkin ja sellaisena se on säilynyt nykypäivään. Laiturin pohjoispuolelle rakennettiin 1900-luvun vaihteessa lisäksi kaksi T-laituria miinakomppanian soutuveneille.

Miinakomppanialle raivattiin ampumarata leirialueen kaakkoispuolelle. Se sijoittui Santahaminan Isoaareen johtaneen nykyisen Leipurinniementien ja

Alla: Osa Santahaminasta vuonna 1894 laaditusta rekognosointikartasta, jota on täydennetty vuonna 1900. Ylhäällä vasemmalla päälaituri ja redutin kasarmialue, jossa oli tuolloin lasaretti ja puhelinasema. Sen alapuolella jalkaväkileirin alue. Redutin vallin itäpuolella on miinaleirialue laitureineen sekä Krimin sodassa menehtyneiden sotilaiden muistomerkki. Ylä laidassa Hevossalmen ranta-alue huviloineen ja kulmassa Lehmäsaari. VKP-3 28:177.

Oik.: Viaporin miinakomppanian leirialueen upseeritalon piirustus tammikuulta 1891. Piirustuksen laati insinöörikapteeni Leonid Debagori-Mokrijevitš. VIK sa:228.

silloisen Kissalammen läntisen lahdelman väliin. Ampumarata säilyi pääosaltaan käytössä 2000-luvulle asti ja on edelleen maisemallisesti avointa aluetta.

Miinakomppanian miehistö majoittui kesäaikaan teltoihin, mutta heille rakennettiin vuosina 1891–92 rankarakenteinen keittiö- ja leipomorakennus, jääkellari sekä suuri ruokailukatos. Upseeristo asui mukavammin. Heille rakennettiin suurehko, rankarakenteisena vain kesäkäyttöön tarkoitettu asuintalo. Sen keskiosassa oli Lehmäsaarenlahteen suunnattu leveä veranta ja muuta rakennusta korkeampi ruokasali, jota asuinhuoneet ympäröivät.

Upseeritalon ympärille ja etenkin verannan ja rannan väliselle alueelle istutettiin vuosisadan vaihteeseen mennessä puutarha. Leirirakennukset purettiin viimeistään Kadettikoulun rakentamisen yhteydessä 1930-luvun lopussa.³⁵

PATTERIPERESTROIKIA

Linnoituksen sivustojen suojaus

Santahaminan rannikkopatterien ajanmukaistamisesta huolimatta saarelle ei rakennettu linnoitustykistön pysyvää kasarmialuetta 1880- ja 1890-lukujen aikana. Patterien yhteyteen valmistui kuitenkin muutamia merkittäviä, osin nykypäiväänkin säilyneitä rakennuksia: etäisyysmittaripaviljonkeja, hirsisiä vartiotaloja ja tykistövarastoja sekä kallioon louhittuja ruutikellareita.

Viaporin asemaa ja heikkouksia laivaston tukikohtana vuonna 1889 pohtinut Suomen sotilaspiirin komitea esitti laajamittaisia linnoitustöitä linnoituksen molemmilla sivustoilla ja selustassa. Komiteaan kuulunut Viaporin silloinen komendantti, ukrainalaissyntyinen kenraaliluutnantti Stepan Gontšarov (toimessa 1887–93) totesi mm., että Santahamina oli aseistukseltaan (8” :n mörssäreitä sekä 6” :n kenttämörssäreitä ja 24 naulan kenttätykkejä) heikko ja maastonmuodoiltaan suojatton. Se ei pystyisi puolustautumaan vihollisen tykkikululta vastaan sen paremmin mereltä kuin kaupungin tai keskuslinnoituksen suunnalta, jos ne saataisiin vallatuksi.

Sotasataman puolustuksen kannalta parhaan, mutta linnoituksen alueeseen kuulumattoman Laajasalon varustamiseen ei ollut mahdollisuuksia. Siksi Santahaminan ja viereisen Kuninkaansaaren patterit oli aseistettava vahvemmilla tykeillä ja samalla uudistettava tarpeen mukaan. Pattereiden luokse oli rakennettava tykkituloelta suojattuja ammus- ja ruutivarastoja, jotka näiltä saarilta tyystin puuttuivat.³⁶

Etäisyysmittaripaviljongit

Tykistön osumatarkkuutta parantavia, kolmiomittaukseen perustuvia etäisyysmittareita eli ammunnan suuntausaparaatteja oli muilla linnoitussaarilla otettu käyttöön jo Turkin sodan aikana. Santahaminan ensimmäiset kiviperustaiset etäisyysmittauspaviljongit (no 1–4) rakennettiin vuonna 1888 pattereiden no 1, 2, 4 ja 5 luokse. Etäisyysmittarin alustana olleen kivistä tai mahdollisesti tiilistä muuratun pylvään suojaksi rakennettiin puisia paviljonkeja. Ne sijoitettiin mahdollisimman korkealle paikalle patteria tai ruutikellaria suojaavan hiekkavallin päälle tai Santahaminan tapauksessa useimmiten kalliolle patterin läheisyyteen.

Santahaminaan rakennettujen paviljonkien kiviperustoja on säilynyt pattereilla no 2 ja 4. Lisäksi hieman myöhemmin, vuosina 1892–93 rakennettujen paviljonkien (no 41 ja 46) perustoja on jäljellä pattereilla no 3 ja 6.

Rakenteiltaan parhaiten säilynyt on patterin no 2 **etäisyysmittauspaviljonki no 2**. Se sijaitsee patterin luoteispuolisella kalliolla, jonne nousee muutama muurattu kiviaskelma. Paviljongissa on rautakiskopylvään tuettu aaltopeltikatos vuodelta 1901, jolloin alkuperäiset puupaviljongit uusittiin.

Turkin sodan aikana kunnostettuja Santahaminan Isosaaren pattereita no 6 ja 7 muokattiin keväällä 1889 laadittujen suunnitelmien mukaisesti siten, että ne voitiin aseistaa 24 naulan (6”n eli 152 mm:n) kentätäykein. Työt liittyivät samantyyppisiin ja -aikaisiin töihin useilla muilla linnoituksen saarilla. Samana vuonna Santahaminaan valmistui myös kivinen koemörssäriin jalusta, mutta sen sijainti ei ole tiedossa.³⁷

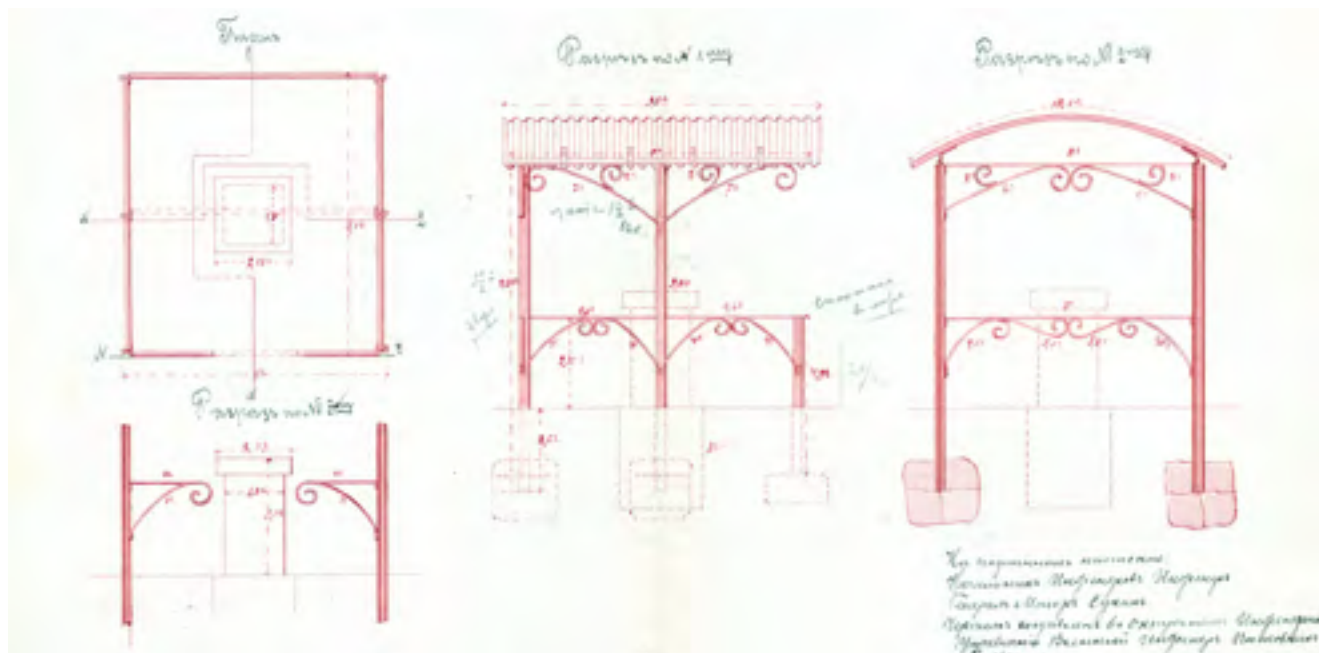
Vartiotalot

Santahaminan vanhin nykypäivään säilynyt puurakennus on yksi kolmesta vuonna 1891 valmistuneesta linnoitustykistön vartiotalosta. Vartiotalojen (no 6, 9 ja 11) piirustukset signeerasi marraskuussa 1889 insinöörieversti Aleksandrovin ohella paikallisinsinööri everstiluutnantti Mihail Kirillov, jota on siten pidettävä varsinaisena suunnittelijana.

Yllä: Patterin no 2 etäisyysmittauspaviljonki no 2.

Alla: Piiri-insinöörihallinnon insinöörieverstiluutnantin Vladimir Klevezalin lokakuussa 1901 laatima piirustus etäisyysmittaripaviljonkien uusimisesta Viaporin linnoituksen alueella. Piirustus korvasi Viaporin insinöörihallinnossa aiemmin laaditun puisien paviljonkien korjaussuunnitelman. VIK va:1087.

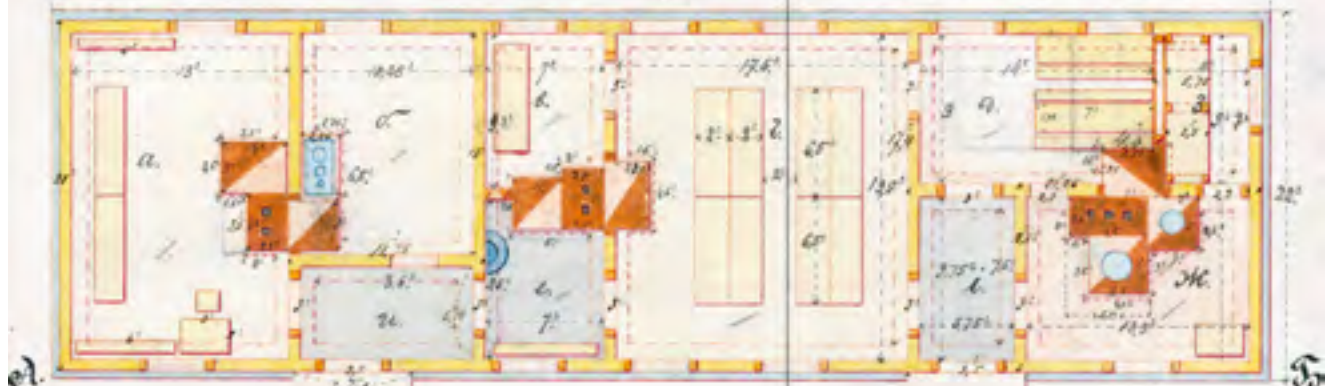

Чертежъ къ плану на постройку бревенчатого подъ
железною крышею караульного дома для помѣщенія 17
человѣкъ команды и одного присмотрщика при ба
реяхъ №№ I и II на островѣ Сандвичъ. ~

Коп. 1895
№ 6

Дир. Частн. 18-го ноября 1889г.
№ 1965

Планъ.

Сводъ по № 1.

Узнавание.

- а Караульная комната.
- б Комната присмотрщика.
- в — — Старая.
- г — — Старый дворик.
- д Кухня.
- е Туалетная.
- ж Кухня.
- з Туалетная.
- и — —
- к — —

Проектир по № 1.

А. С. Сидоровъ
Инженеръ Императорскаго Восточнаго Сибирскаго Училища

Yllä: Paikallisisinööri, everstiluutnantti Kirilovin marraskuussa 1889 laatimaan kustannusarvioon liittynyt piirustus patterien no 1 ja 2 vartiotalosta.

Huoneiden käyttötarkoitus: а) vartiosto, б) insinöörivalvoja, в) vartioston vanhin, г) vaihtomiehistö, д) ruokasali, е) pesutila, ж) keittiö, з) ruokakomero ja и-й) eteisiä. VIK sa:315.

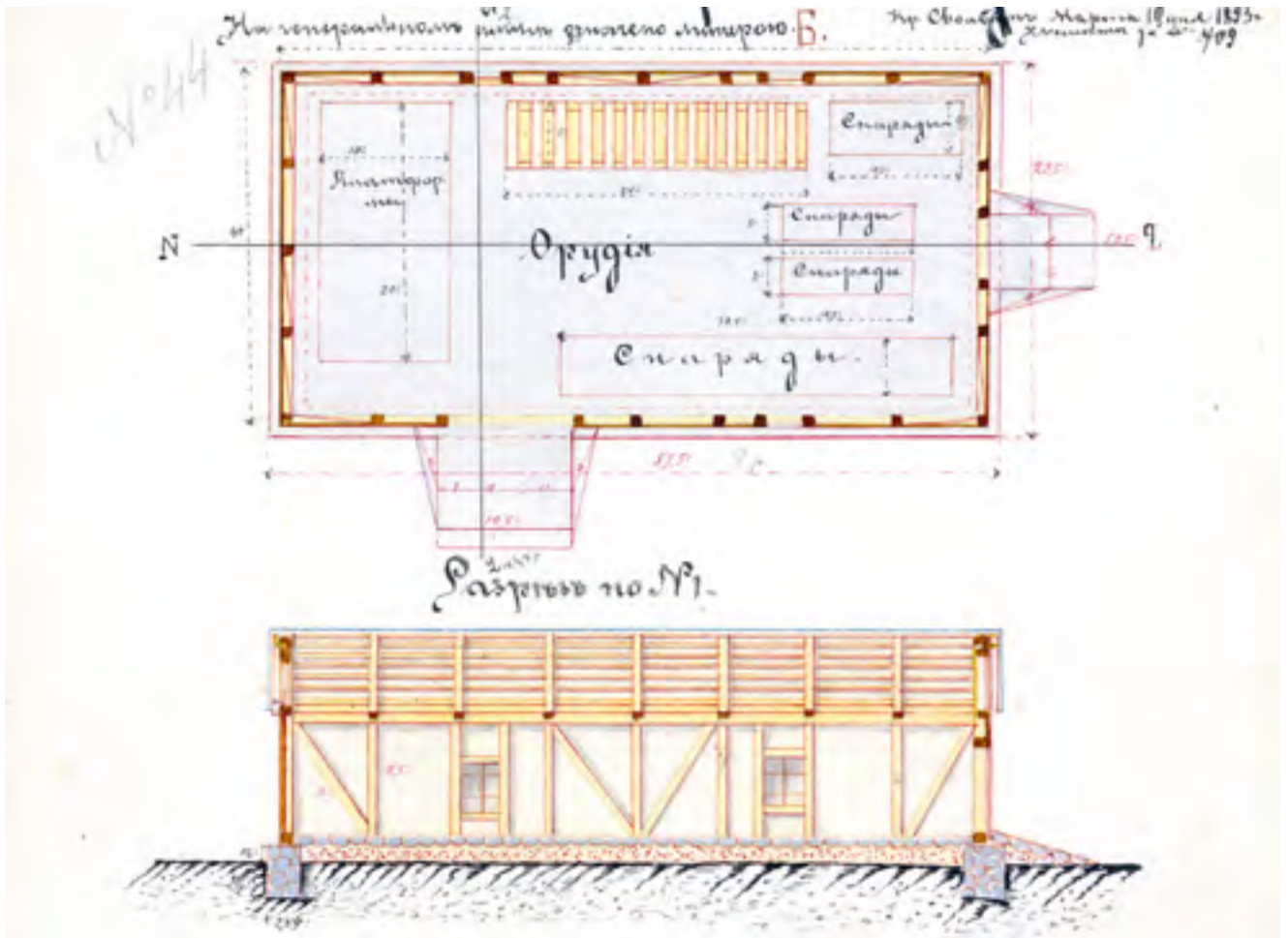
Säilynyt patterien no 1 ja 2 yhteinen **vartiotalo no 6 (F:2)** sijaitsee pienen kallion päällä Hauteralahden pohjukassa, pattereille haarautuvien teiden risteyksessä. Patterille no 2 rantaa pitkin kulkeva nykyisen Betlehemintien linjaus on 1890-luvun alusta. Vartiotalossa oli alkuaan kaksi tien eli pohjoisenpuolista sisäänkäyntiä eteiseen. Vartiotupa oli itäpäädyssä ja länsipäädyssä oli keittiö ja ruokasali. Väliin jäi vaihtomiehistön tupa, vartioston vanhimman huone, pesutila sekä Santahaminan insinöörihallinnon alaisen valvojan asuinhuone.

Pattereiden no 3 ja 4 vartiotalo no 9 sekä pattereiden no 5, 6 ja 7 vartiotalo no 11 olivat insinöörihallinnon asuntoa lukuun ottamatta tiloiltaan samanlaisia, tosin jälkimmäinen oli hitusen suurempi. Vartiotalojen luokse rakennettiin pienet ulkokäymälät (no 7, 10 ja 12).

Yllä: Vartiotalon korjauspiirustus kesältä 1910. Tilat idästä (vasemmalta): a) vartiosto, б) insinöörivalvoja, в) santarmi г) ruokasali, д) ruokakomero ja e) keittiö. Piirustuksen laati insinöörieverstiluutnantti Gluškov. VIK sa:319.

Alla: 1890-luvun vaihteen hirsirakennus.

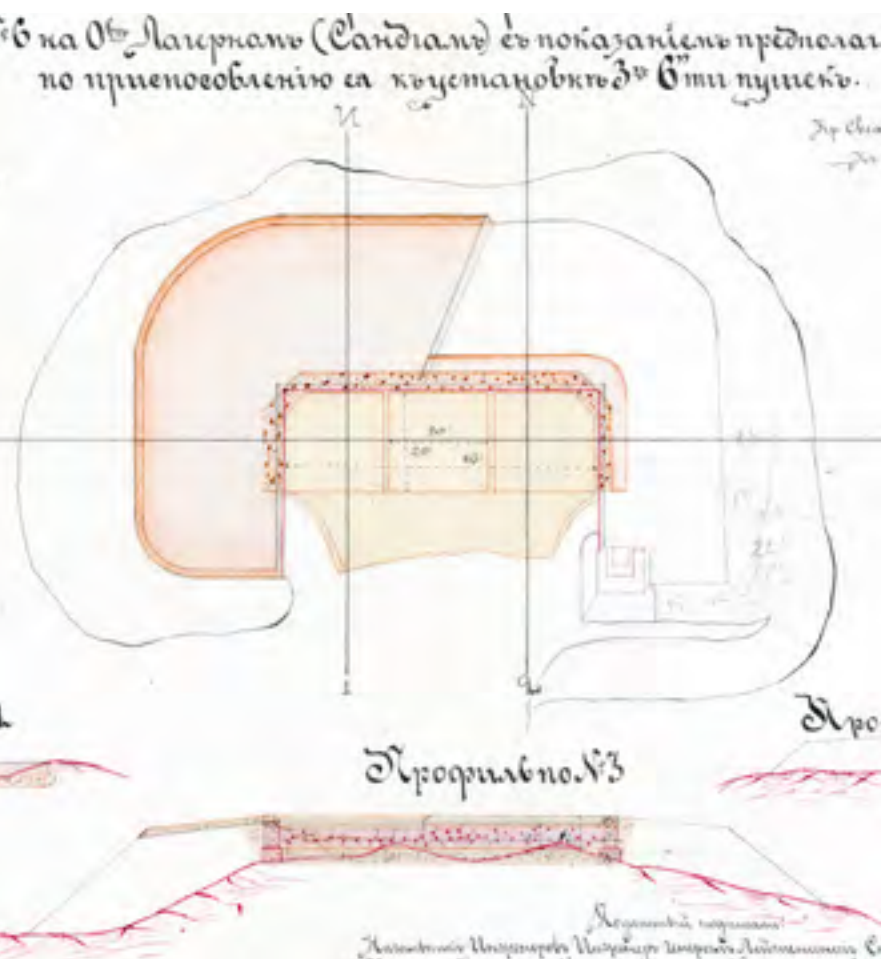
Yllä: Patterien no 3 ja 4 luokse rakennetun tykistövaraston piirustus maaliskuulta 1893. Sisälle on varattu paikat tykinputkille, jalustoille ja ammuksille. Varasto on purettu, mutta sen kivijalka on jäljellä patterin no 4 pohjoispuolella. VIK sa:436.

Patterien no 1 ja 2 vartiotalo muutettiin itsenäisyyden ajalla, vuonna 1921 Suomen ilmavoimien komentajan väliaikaiseksi asunnoksi. Suuria muutoksia ei tehty, sillä asunnossa oli samat viisi huonetta ja keittiö kuin alkuaankin. Ilmavoimien komentajan muutettua uuteen asuntoon, tuli vanhasta vartiotalosta vuonna 1923 viiden perheellisen aliupseerin asuintalo. Nykyiset sisäänkäyntijärjestelyt ja huonejako ovat todennäköisesti pääosin tältä ajalta. Jokaisessa huoneistossa oli huone ja keittiö, mutta osa niistä todettiin heti liian pieniksi perheasunnoiksi. Rakennus oli 1900-luvun loppupuolella kesäasuntona.³⁸

Tykistövarastot

Varsinaiset patteriuudistukset aloitettiin vuonna 1893 rakentamalla aiemmin valmistuneiden vartiotalojen viereen kookkaat rankarakenteiset varastot (no 43–45) tykistötarpeita varten. Varastot mitoitettiin linnoituksen vuonna 1892 voimaantulleen tykistön sijoitussuunnitelman eli nk. normaalitaulukon mukaisesti siten, että niihin mahtuivat kaikki patterien no 1–2, no 3–4 ja no 5–8 erityyppiset tykinputket, ammuksiset sekä mörssärien alustat (platformit) ja kenttätykkien lavetit.

Tykistövarastoihin tehdyt jyrkät kiviperustukset, mukulakivilattiat ja ulkopuoliset luiskat ovat säilyneet nykypäivään, vaikka itse rakennukset on purettu. Varastojen rakentamisen yhteydessä tehtiin niiden ja pattereiden välille entistä suurempia tielinjoja; em. rantatie varastolta 43 patterille 2 ja samantyyppinen tie varastolta 44 patterille 3.³⁹

Yllä: Patterin no 6 betonilla vahvistettu kivinen rintasuoja.

Vas.: Insinöörikapteeni Malkov-Paninin laatima patterin no 6 uudistuspiirustus syyskuulta 1893. VIK sa:103.

Alla: Patterin no 1 keskiosan tykkiasema, joka oli tarkoitettu 6":n 190 puudan kanuunalle Durlacherin laveteilla.

Kivi- ja betonivahvistuksia

Santahaminan pattereiden uudistussuunnitelmat laadittiin vuoden 1892 lopulta lähtien ja varsinaiset työt saatettiin loppuun pääosin vuoteen 1894 mennessä. Muutokset käsittivät, kuten aiemminkin, lähinnä rintasuojien maavallien muotoilua ja tykkien barbettien uudistamista. Rintasuojia tuettiin kookkaista, suorakaiteenmuotoisiksi työstetyistä graniittilohkareista tehdyin kivimuurein, joihin sijoitettiin holvattuja komeroita tykkien ”taisteluanokseen” kuuluneille ammuksille. Patterien no 1 ja 6 kivimuurilla tuetun rintasuojan yläreunaa vahvistettiin betonilla.

Venäjän pääesikunnan insinöörikomitea oli julkaissut vuonna 1886 erityisen betonityöohjeistuksen. Se oli laadittu niiden kokemusten perusteella, joita oli saatu Saksanvastaiselle länsirajalle eli Latvian, Liettuan ja Puolan alueille 1880-luvulla rakennetuista linnoituksista. Siellä oli ryhdytty käyttämään betonia kivi- ja tiilirakenteiden sitomiseen ja päällystämiseen. Yksi tärkeimmistä uusista linnoituksista oli Puolan Osowiec, josta lähetettiin myöhemmin Viaporiin mm. mallipiirustuksia ja muita tietoja betoni- ja panssarirakenteista. Viaporissa betonivahvistusta käytettiin ensimmäistä kertaa Vallisaaressa olleen patterin uudistuksen yhteydessä 1889–91.

Santahaminassa uudistukset aloitettiin nähtävästi niistä pattereista, joille siirrettiin tykkejä muilta linnoituksaarilta. Työt edistyivät muilla pattereilla sitä mukaa, kun linnoitukseen saapui uusia tykkejä, erityisesti 8":n teräsmörssäreitä ja 6":n 190 puudan piirityskanuunoita. Viimeksi mainittuja tykkejä asennettiin uudenmallisille eversti Durlacherin suunnitteleuille laveteille, joita pystyi kääntämään 360° keskiakselin ympäri. Uusista laveteista huolimatta ei useimmilla tykeillä ollut mahdollista ampua selustaan maastonmuotojen takia. Näiden ”shrapnellitykkien” tärkein tehtävä olikin salmien ja miinakenttien puolustaminen nopeita torpedoveneitä ja muita aluksia vastaan, jotka yrittäisivät tunkeutua sotasatamaan.⁴⁰

Yllä: Patterin no 3 tunneliruutikellarin no 54 vedellä täyttynyt suuaukko.

Alla: Tunneliruutikellarin no 54 kustannuskertomukseen liittynyt piirustus tammikuulta 1899. Piirustuksen teki insinöörieriverstilutnantti Baumgarten. Ruutikellarin suuaukkoa suojasi puinen katos, joka on aikojen saatossa lahonnut pois. Kallion päällä oli tuulimyllymäinen ilmanvaihtolaite, josta ovat jäljellä vain kiveen poratut rautakiinnikkeet sekä tuuletusputken kivestä ja betonista tehdyt tukirakenteet. VIK sa:179.

Kallioruutikellarit

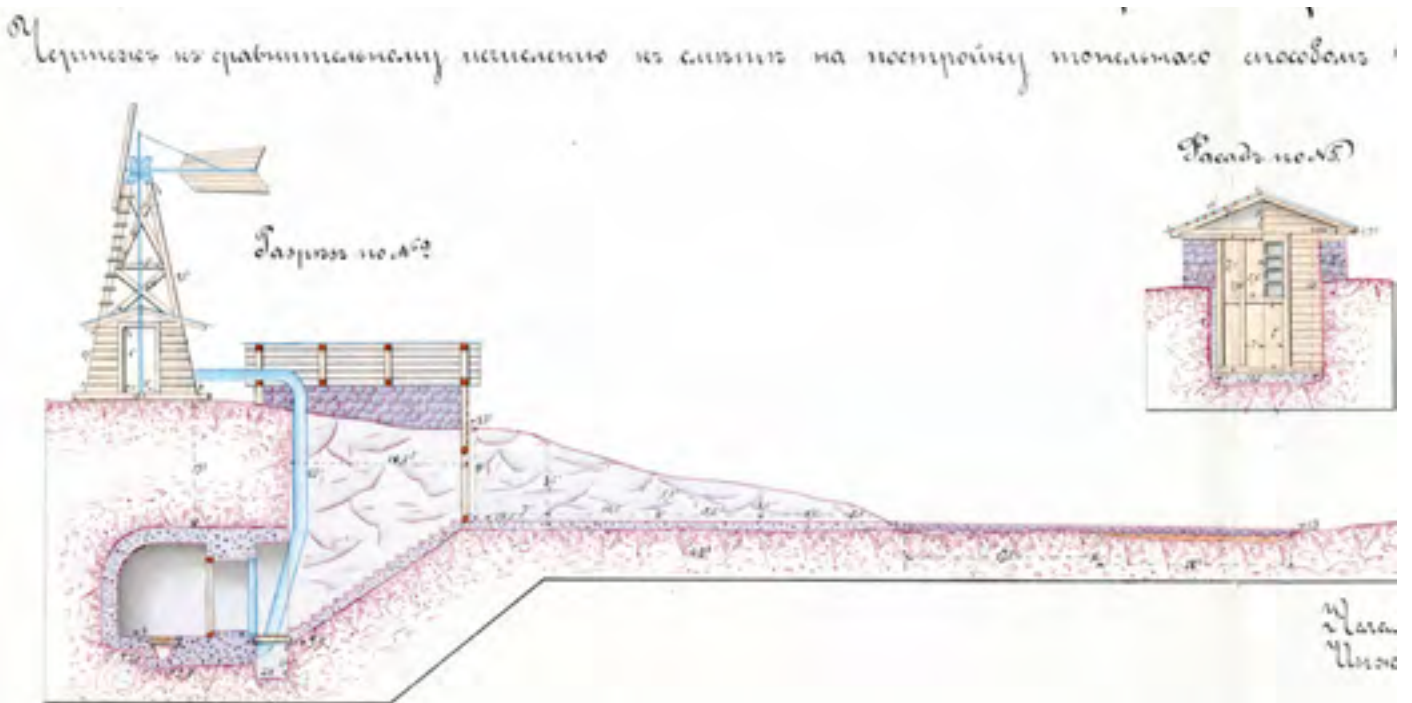
Paljon Santahaminan patteriudistuksia perustavanlaatuisempi muutos koko linnoituksen mittakaavassa olivat ajanmukaiset, kallioon louhitut ruutikellarit. Niitä rakennettiin pattereille no 2, 3, 4, 5 ja 6 vuosina 1894–97. Lisäksi patterille no 1 rakennettiin linnoituksen ensimmäinen kokonaan betonirakenteinen ruutikellari. Pääasiallisena syynä uudenlaisten rakenteiden käyttöönottoon oli ammusten kemiallisissa räjähdysaineissa tapahtunut kehitys, mikä teki niille arat muuratut kivi- ja tiilirakenteet vanhentuneiksi. Toisaalta räjähtäviä ammuksia päätettiin vuonna 1893 ryhtyä varastoimaan patterien luokse, eikä Santahaminassa ollut tätä varten ainoatakaan kelvollista ruutikellaria.

Lauttasaareen oli rakennettu Afganistanin kriisin aikaan linnoituksen ensimmäinen kalliokellari tai oikeammin pieni karkeasti louhittu luola. Vuoden 1894 alkuun mennessä rakennettiin Kuninkaansaareen ja Melkkiin kallioon louhitut kookkaat, pommituksenkestävät tunnelikasarmit ja pie-nehköt kallioruutikellarit.

Santahaminan uusien ruutikellareiden suunnitelmat valmistuivat maaliskuussa 1894 ja ne vahvistettiin insinöörikomiteassa touko-kesäkuussa. Patterien no 1 ja 2 tunneliruutikellareiden piirustukset laati silloinen insinöörialikapteeni, tuleva Viaporin insinööripäällikkö William Walter. Patterin no 4 ja Santahaminan Isosaaren patterien no 5 ja 6 ruutikellarisuunnitelmat laati insinöörikapteeni Vasili Malkov-Panin. Patterin no 6 kellari oli tarkoitettu myös pattereiden 7 ja 8 käyttöön.

Suunnitelmien mukaan ruutikellarit oli sijoitettu pattereiden takamaastoon, syväälle kallioon louhittuihin tunneleihin. Suunnitelmat poikkesivat kuitenkin toisistaan erilaisten maasto-olosuhteiden takia. Jotta raskaat ammuksut ja ruutipanokset saatiin tunneleista ylös maanpinnalle, kehitettiin erilaisia hissi- ja kiskovaunuratkaisuja. Tunnelikellareiden raskaat pansariovet valmistettiin Osowiecin linnoituksessa, siellä kehiteltyä mallia mukaillen.

Ongelmallisinta kalliokellareissa olivat tunneleihin kerääntyvän kosteuden poistaminen ja ilmanvaihdon järjestäminen. Lattianalaisiin kanaviin kerääntyneen veden poispumppaamiseksi kehitettiin erilaisia pumppu- ja viemärintiratkaisuja. Alkeellisen koneellisen ilmanvaihdon käyttövoimaksi rakennettiin kallioiden päälle tuulimyllyjä, joista johdettiin ilmanvaihtoputket alas tunnelien suuaukoille. Nämä eivät osoittautuneet kovin toimiviksi ratkaisuiksi.

Kolmen Santahaminan (ja yhden Kuninkaansaaren) tunneliruutikellarin rakennustyöt aloitettiin syksyllä 1894 ja ne valmistuivat vuosina 1896–97. Tunnelien louhinnassa saatua kiviainesta kasattiin mm. uusien laiturien täytemaaksi ainakin patterilla no 4 sekä mahdollisesti myös saaren pohjoisrannalle vuonna 1895 valmistuneilla laitureilla, jotka sijaitsivat pattereiden no 7 ja 8 luona (no 49 ja 51) sekä niiden välissä Kissasalmen kohdalla (no 50, tavaralaituri no 1).⁴¹

Massiivibetonikellari

Vuonna 1895 toteuttamisvuorossa oli Santahaminan patterin no 1 ruutikellari. Sen osalta oli keväällä 1894 tehty kalliitunnelisuunnitelma, mutta kesäkuussa insinöörialikapteeni Walter laati uuden, täysin muutetun suunnitelman. Sen mukaan ruutikellari rakennettaisiin selustassa olleen kallion sijaan patterin rintavarustuksen tuntumaan. Ruutikellaria varten oli tarkoitus louhia matala avolouhos, joka katettaisiin hyvin paksulla, 8 jalan paksuisella massiivibetoniholvilla.

Tällaista aivan uudenlaista rakennustapaa oli kehitetty Kronstadtin linnoituksessa 1890-luvun alussa suoritetuissa betonirakennekokeissa. Niiden perusteella laadittiin vuonna 1893 yleisohjeistus Venäjän linnoituksissa käytettäville täysbetonirakenteille ja betonin tärkeimmälle ainesosalle portlandsementille.

Patterin no 1 ruutikellarin suunnitelma hyväksyttiin insinöörikomiteassa vasta joulukuussa 1894. Toukokuussa 1895 laadittiin edelleen kehitetty suunnitelma, jonka mukaan betonikellarin no 52 rakennustyöt aloitettiin insinöörikapteeni Vasili Kirsanovin johdolla syyskesällä 1895. Suunnitelma-piirustusta on vielä tämän jälkeen korjailtu lyijykynällä, jolloin sen 8 jalan paksuinen holvi on ohennettu 7 jalkaan eli noin 2 metriin.

Kaikkiaan Viaporissa rakennettiin 1890-luvun loppupuoliskon aikana kymmenen tunneliruutikellaria, joista Santahaminaan viisi, Kuninkaansaareen neljä ja Vallisaareen yksi. Betonikellareita valmistui kahdeksan, joista Santahaminan lisäksi neljä Vallisaarelle, kaksi Kuninkaansaarelle ja yksi Susisaarelle. Vuodenvaihteessa 1899 näistä kellareista ainoastaan kaksi, Santahaminan pattereiden no 2 ja 3 tunnelit olivat niin kuivia, että niitä olisi voitu käyttää

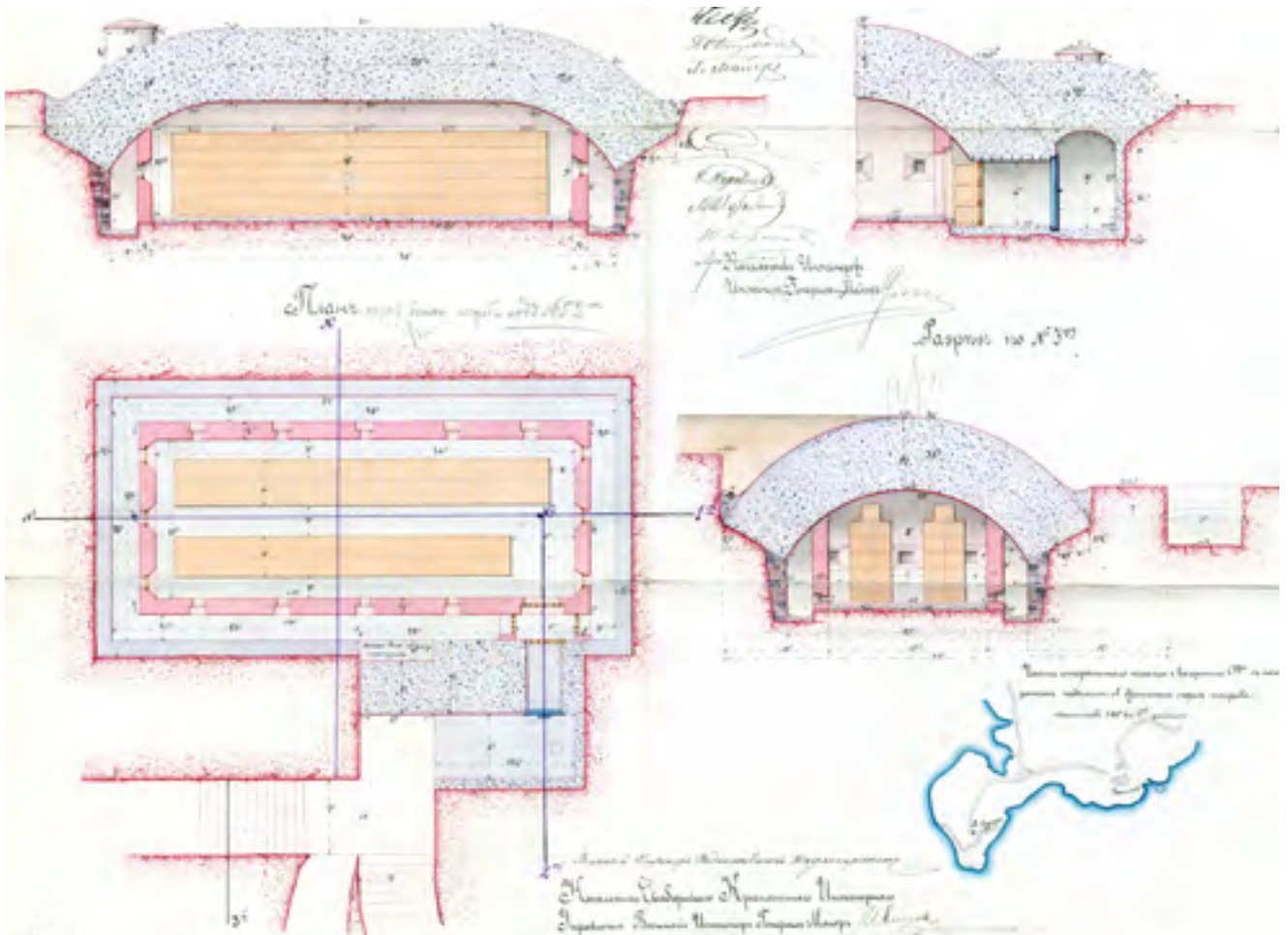
Yllä: Patterin no 6 tunneliruutikellarin no 57 betoni-holvattu varastohuone. Viemäri- ja ilmanvaihtokanavat kulkivat lattiasa näkyvien lautakansien alla.

Vas.: Tunneliruutikellarin no 57 suuaukko. Panssariöven vasemmalla puolella näkyy ilmanvaihtoputken betoninen suojakotelo.

Oik.: Patterin no 1 betonikellarin no 52 kustannuskertomuspiirustus toukokuulta 1898, jonka teki insinööriverstiluutnantti Baumgarten. VIK sa:154.

Alla: Tunneliruutikellarin no 57 alkuperäinen panssariövi.

ruudin säilyttämiseen. Tällekkin oli ehtona puuttuvien valaistuslaitteiden asentaminen. Muita ruutikellareita voitiin käyttää vain ”äärimmäisissä” tapauksissa ja lyhyen aikaa ainoastaan hermeettisesti pakattujen ruutipanosten säilyttämiseen.⁴²

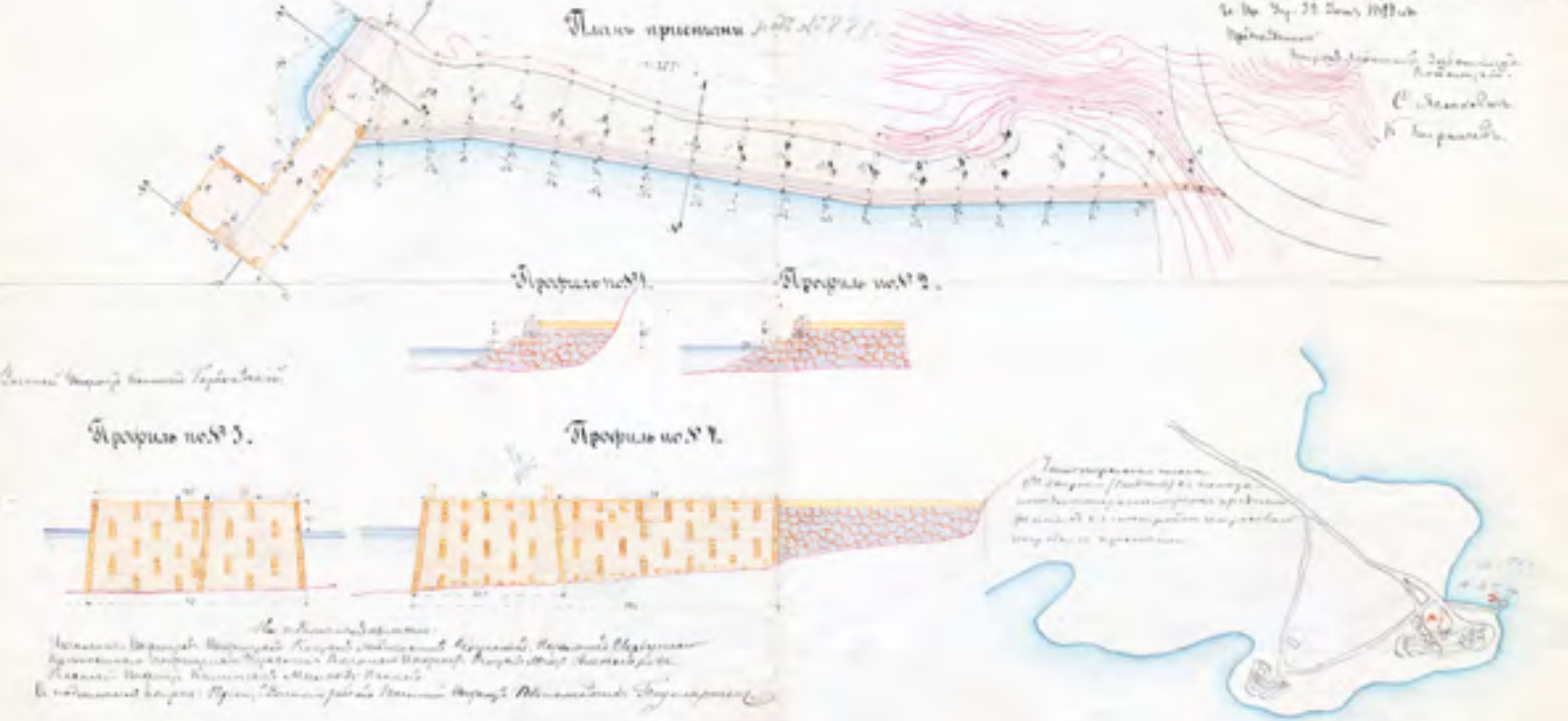
Patterit vuosisadan vaihteessa

Santahaminan pattereilla 1890-luvun aikana suoritettujen töiden tuloksena linnoituksen itäsvuoran tykistöpuolustus oli huomattavasti vahvemmalla kannalla kuin aikaisemmin. Pattereiden yhteydessä olleet hirsiruutikellarit voitiin purkaa, mutta niiden paikoille jätettiin yleensä sivustatulelta suojaavat korkeat hiekkavallit eli traverssit.

Eteläniemen patteri no 1 käsitti käytännössä kolme erillistä patteria. Lännenpuoleinen, Haminasalmeen suunnattu patterinosa oli maavalli, jossa oli barbetit kahdelle 9 naulan kenttätykille. Keskiosassa oli neljä 6”n 190 puudan kanuunaa, joiden betonilla vahvistetut, erilliset tykkiasemat ovat säilyneet. Itäisessä patterinosassa oli kuusi 8”n teräsmörssäriä (kuuden 6”n mörssäriin tilalla). Ne olivat puisilla alustoilla kahdella leveällä yhteisbarbetilla, joita erotti korkea traverssi. Rintasuojan tukimuuri oli tehty siisteistä kivilohkareista. Patterin itäosa uusittiin nykyasuunsa vielä kertaalleen 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.

Patterin no 1 **betoninen ruutikellari no 52** on osin maanpinnan alapuolella kanuuna- ja mörssäripattereiden välissä. Sen varastohuonetta kiertää kallioon rajautuva kapea tuuletuskäytävä, jonka lattia on kourumaiseksi valettua betonia. Varastohuoneen sisäseinät ja viemäroity lattia tehtiin tii-

Vas.: Betonikellarin no 52 varastohuoneen tiiliseinän ja kallion välitila. Seinässä näkyy umpeenmuurattuja tuuletusaukkoja.

lestä. Huoneen molemmissa päädyissä oli kolme tuuletus- tai valoaukkoa ja sivuseinien ala- ja yläosissa oli useita tuuletusreikiä.

Läheisen Hauteralahden rantaan valmistui ruutikellarin rakennustöiden aikaan uusi höyrylaiva- ja proomulaituri no 57. Sen puurakenteet on uusittu, mutta jäljellä on laiturille vievä tie tukevine rantamuureineen.

Patterin no 2 uudistukset rajoittuivat lähinnä rintasuojan ja tykkipihan muotoiluun. Siellä olleiden viiden 8” :n mörssärin tilalle vaihdettiin yhtä monta 9” :n mörssäriä (mallia 1877), jotka tuotiin Vallisaarelta ja Kuninkaansaarelta. Suurikokoinen **tunneliruutikellari no 53** on säilynyt ikäänsä ja rakennustapaansa nähden hyvässä kunnossa. Sen ”takaovelta” nousevat ruohottuneet kiviportaat ylös patterin tykkitasolle.

Itäniemen patteriin no 3 sijoitettiin neljä uutta 6” :n 190 puudan kanuunaa (6 x 6” :n mörssärin ja 4 x 9 naulaisen tilalle). Tämän aikaisia piirustuksia ei ole säilynyt ja patteri on sittemmin uudistettu kokonaan betoniseksi. **Tunneliruutikellari no 54** rakennettiin maasto-olosuhteista johtuen syväälle maan alle. Sinne johtava jyrkkä porraskuilu ja itse kellari on nykyisin täynnä vettä.

Patterin no 4 aseistukseksi tuotiin Länsi-Mustasaarelta neljä 9” :n kanuunaa vuosimallia 1867 (5 x 8” :n mörssärin tilalle). Ne asetettiin patterin itäosaan, kun taas länsiosaan, joka oli silloin muuta patteria matalammalla tasolla, tehtiin sijat kolmelle 8” :n teräsmörssäriille. Maihinnousuntorjuntaan tarkoitetut kaksi 9 naulan kenttätykkiä olivat patterin itäpäädyssä. Patteri uusittiin betoniseksi 1. maailmansodan aikana, mutta sen suojavallien muoto säilyi entisenä. Patterin **tunneliruutikellari no 55** on ikäänsä nähden hyväkuntoinen ja kuiva. Sieltä ylös patterille no 4 vievän hissien betoninen suojarakennus on jäljellä myöhemmin laajennettuna.

Santahaminan Isosaaren patteria no 5 pidennettiin itään päin siten, että sinne mahtui kuusi 8” :n valurautamörssäriä entisten neljän 6” :n mörssärin sijaan. Patterin Suurlahtea kohti suunnatussa, kaarevalla rintasuojalla varustetussa länsiosassa oli vanhastaan kaksi maihinnousuntorjuntaan tarkoitettua 9 naulan kenttätykkiä. Patterin no 5 aseistusta muutettiin vielä moneen otteeseen ja nykyisin sen vallit ovat vaikeita hahmottaa.

Tunneliruutikellarin no 56 sisäänkäynti on patterin no 5 takana olevan kallionpyylän suojassa. Alas kellariin vievät alkujaan jyrkät portaat ja käsivinsillä liikkuva ammusvaunu. Rakennustapansa takia kellari kärsi samanlaisista kosteusongelmista kuin patterin no 3 kellari. Tilannetta pyrittiin parantamaan sisäänkäynnin yläpuolelle rakennetulla puisella suojakatoksella. Se on nykyään lahonnut ja romahtanut ja kellari veden vallassa.

Yllä: Patterin no 4 tunneliruutikellarin no 55 louhimassa saatua kiveä käytettiin Itäniemen tavaralaiturille johtavan tien ja sen tukimuurin rakentamiseen. Kustannusarvioon liittynyt piirustus maaliskuulta 1894. VIK sa:483.

Alla: Itäniemen tavaralaiturille johtavan tien sortunut tukimuuri.

Patterin no 6 koko ei muuttunut entisestä, mutta sen rintavarustusta tukimuureineen muotoiltiin ja vahvistettiin betonireunuksella. Aseistukseksi tuli kolme 6":n 190 puudan kanuunaa. **Tunneliruutikellarin no 57** sisäänkäynti on kallionleikkauksessa ja sieltä johtaa kaksi jyrkähköä luiskaa ylös patterille no 6 sekä pohjoisrannan pattereille no 7 ja 8 vievän tien suuntaan. Tunnelin vedenpoistoa varten on tehty kallion pohjoiseen rinteeseen johtava louhittu avo-oja, joka toimii ilmeisen hyvin, sillä kellari on nykyisin kuiva.

Santahaminaan siirrettiin 1890-luvun uudistuksissa Pikku Mustasaarella olleesta patterista kolme 8":n vahvistamatonta rannikkokanuunaa ja Vallisaarelta vielä neljäs, vahvistettu 8":n kanuuna. Nämä jo epäajanmukaiset tykit asennettiin Hevossalmeen johtavan saaristoväylän suojaksi patterille no 7 ja Hämylänniemen patterille no 8, kaksi kumpaankin. Molemmille pattereille asennettiin myös kaksi 24 naulan kenttätykkiä. Varsinkin Hämylänniemen patteria oli muokattava ja laajennettava uudistuksessa tuntuvasti. Molemmat patterit uusittiin nykymuotoonsa 1900-luvun alkuvuosina betonisia tukirakenteita käyttäen ja niiden luokse rakennettiin omat pienet ruutikellarit.

Santahaminan patterien uudistuksissa käytetyt rakennustavat vanhenivat nopeasti ja tunneliruutikellareiden ylenmääräisen kosteuden hallinnassa oli haasteita. Viaporin linnoituksen pattereille ei enää vuosisadan vaihteen jälkeen rakennettu erillisiä betoni- tai kalliokellareita kuin poikkeustapauksissa. Jatkossa kellarit yhdistettiin suoraan uudenlaisten, kauttaaltaan betonisten tykkipattereiden yhteyteen.⁴³

NORMAALITAUUKOITA JA BETONIA

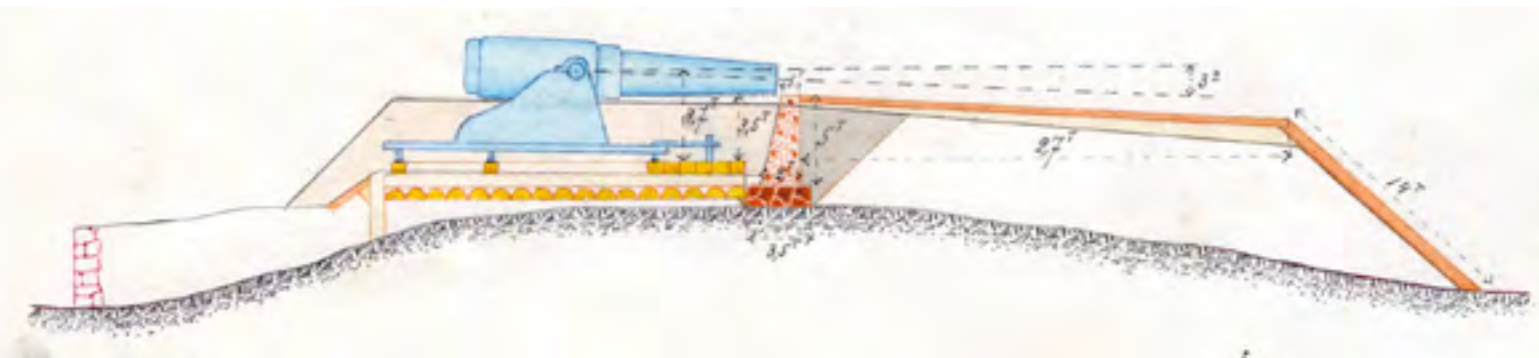
Kustannussäästöjä

Venäjän pääesikunnassa kokoontui helmikuussa 1895 rannikopuolustuksen järjestämistä käsittelevä komitea, jonka tarkoituksena oli mm. pohtia, mitkä toimenpiteet olivat tarpeen Viaporin puolustuksen parantamiseksi. Linnoituksen päätehtäväksi määriteltiin sotasataman, redin ja meriväylien puolustaminen, mutta ei puolustautuminen mantereelta tulevaa uhkaa vastaan. Komitean ensisijaisena tavoitteena oli saada aikaan kustannussäästöjä vähentämällä vanhanaikaisilla tykeillä, erityisesti 8":n kanuunoilla ja mörssäreillä varustettujen pattereiden sekä niissä tarvittavan miehistön lukumäärää. Tämän vastapainoksi otettiin harkittavaksi joidenkin ajanmukaisten patterien rakentaminen vanhentuneiden tilalle.

Pääesikunnan komitean johtopäätösten ja Viaporin määrärahojen vähäisyyden kanssa tuskailleet paikalliset upseerit, komendantti kenraaliluutnantti Konstantin Argamakov (toimessa 1893–1903) etunenässä totesivat tähän, että koska mantereenpuolen suojaaminen oli välttämätöntä sotasataman ja itse linnoituksen puolustuksen kannalta, olisi ehkä ollut viisaampaa lakkauttaa Viapori kokonaan. Siitä säästyvät varat voitaisiin suunnata hyödyllisempiin tarkoituksiin.

Rannikopuolustuskomitean esityksen mukaisesti Viaporin paikallinen aseistuskomitea laati uuden normaalitaulukon eli suunnitelman linnoituksen aseistuksesta ja tykkien sijoittelusta eri saarten pattereihin. Patterien lukumäärää oli vähennetty vaatimusten mukaisesti kahdellatoista. Jäljelle jääneet tykit sijoitettiin tarkoituksenmukaisemmin ja sen myötä määriteltiin uudelleenrakennettavat patterit. Suunnitelmaan vuosina 1897 ja 1898 tehdyt tarkennukset, jotka vähensivät patterien määrää edelleen kahdeksalla, määrittivät sitten Viaporissa vuosisadan vaihteen molemmin puolin tehdyt uudisrakennus- ja muutoshankkeet.

Viaporin insinöörihallinto laati vuonna 1897 esityksen viisivuotiskauden 1899–1904 uusista rakennushankkeista. Santahaminassa oli tarkoitus uudistaa patterit no 3, 4, 5 ja 6 sekä rakentaa kaksi täysin uutta patteria olemassa olevien patterien no 2 ja 5 viereen. Näistä toteutui ainoastaan patterin no 3 uudisrakentaminen, joka valmistui lopulta 13 vuotta esitettyä myöhemmin.⁴⁴

Pohjoisrannan patterien uudistukset

Kuten edellä mainittiin, Santahaminan pohjoisrannan patterit no 7 ja 8 uudistettiin 1900-luvun vaihteessa. Aseistukseksi tulivat vanhentuneet 8”:n kanuunat, joita pattereissa oli ollut jo aiemmin ja jotka kelpasivat vielä ahtaasti saaristoväylän puolustukseen. Uudistus oli varsin pienimittakaavainen verrattuna samaan aikaan rakennettuihin ajanmukaisiin massiivibetonisiin pattereihin, joista ensimmäinen rakennettiin Länsi-Mustasaarelle 1900–02.

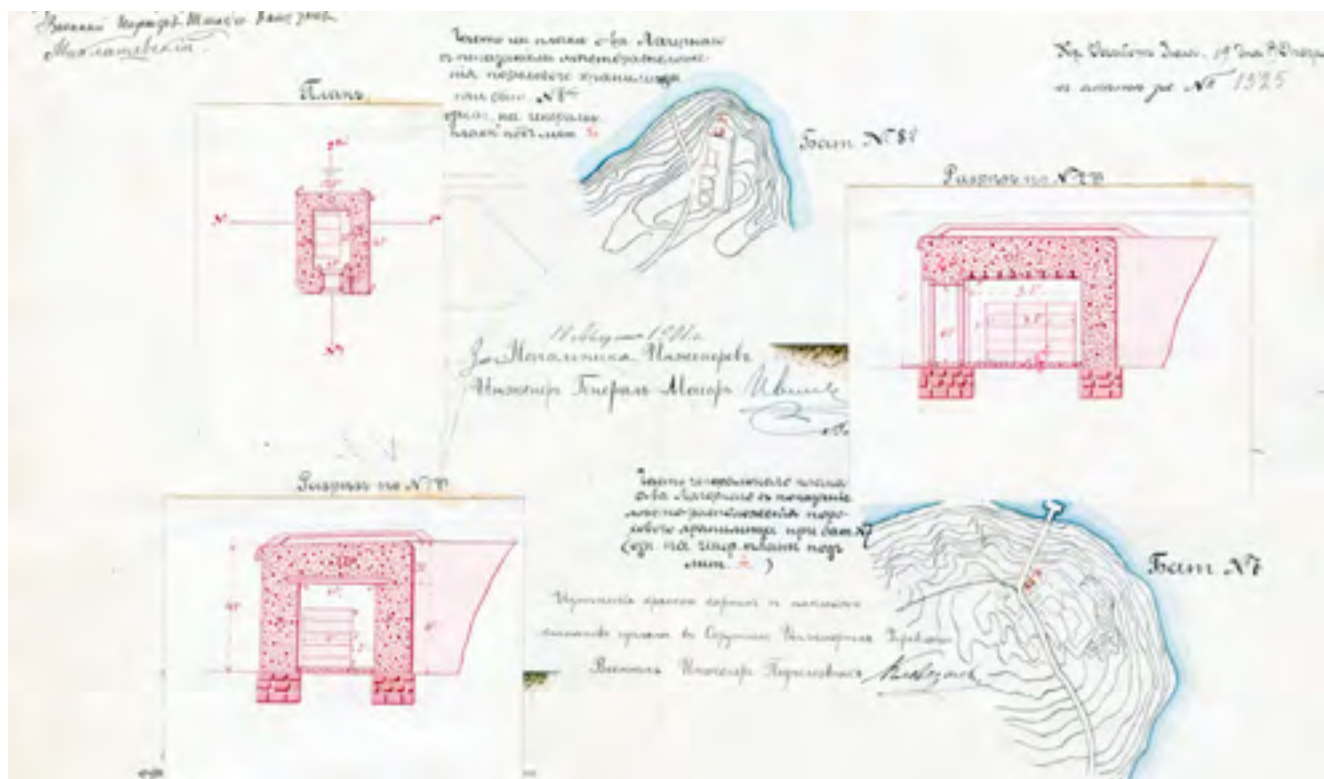
Pattereiden no 7 ja 8 vanhoja suojavalleja muotoiltiin ja ne tuettiin betonisella tukimuurilla, johon valettiin samalla ammuskomerot. Tykkipihoja laajennettiin niin, että patterille no 7 mahtui neljä ja patterille no 8 kolme kanuunaa. Tykit seisoivat lankkurakenteisilla perustoilla.

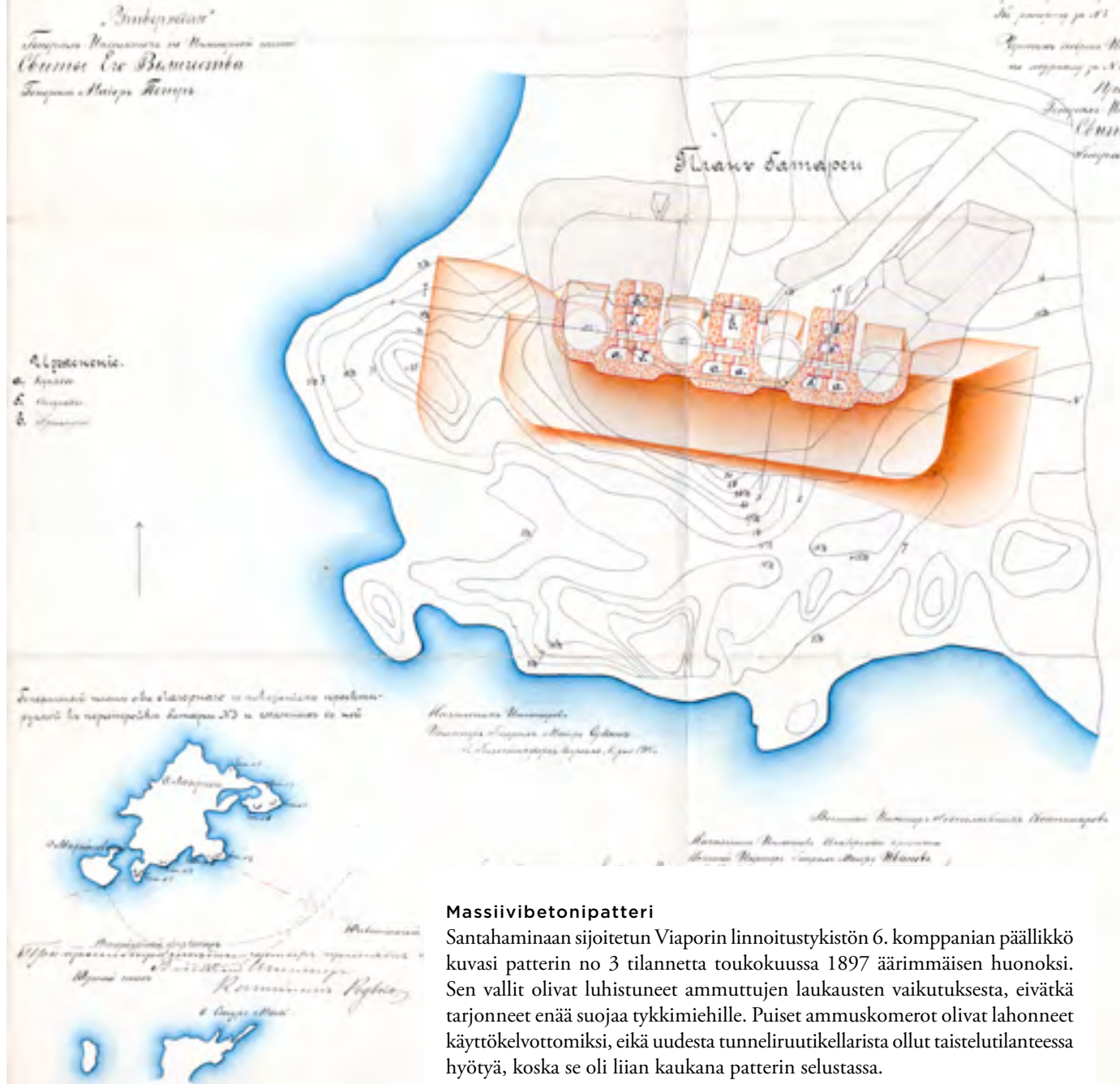
Uudistuksen jälkeenkään näillä pattereilla ei ollut minkäänlaisia ruutikellareita. Siksi niiden vierelle rakennettiin vuosien 1901–02 aikana pienet **betoniruutikellarit**. Kellarit ovat nykyisin ulkoisesti rapautuneita ja patterialueita peittävät hankalakulkuiset tiheiköt.

Santahaminan Isosaaressa ollutta valonheitinasemaa voitiin käyttää saaren pohjoisrannan ohittavan rannikkoväylän öiseen valaisemiseen. Sen vanhentuneet, Fresnel-tyyppiset valonheittimet ja niiden Siemens-dynamo oli tarkoitus modernisoida. Syksyllä 1899 laaditun suunnitelman mukaan myös lokomobiilivaja no 13 oli tarkoitus rakentaa uudelleen kookkaampana, mutta lopulta päädyttiin ilmeisesti ainoastaan kunnostamaan vanha hirsivaja.⁴⁵

Yllä: Patterin no 8 uudistussuunnitelmaan toukokuulta 1900 liittynyt leikkaus, jossa näkyy rintasuojan betoninen tukimuuri ja 8”:n kanuuna puisine alustoineen. VIK sa:115.

Alla: Patterin no 8 betoninen ruutivarasto.

Yllä: Insinöörieverstiluutnantti Kostomarovin laatima patterin no 3 uudistussuunnitelma tammikuulta 1903. Se vahvistettiin insinöörikomiteassa kesäkuussa 1905. Vasemmassa yläkulmassa on keisarin seurueeseen kuuluneen insinöörien tarkastajan hyväksyntä. VIK sa:48.

Vas.: Suunnitelma betonivarastoista pattereille no 7 ja 8 heinäkuulta 1901. Viaporin insinöörihallinnossa tehdyn alkuperäisen suunnitelman päälle on liimattu piiri-insinöörihallinnon insinöörieverstiluutnantti Klevezalin piirtämät korjatut versiot, joiden mukaan varastot rakennettiin. VIK sa:198.

Massiivibetonipatteri

Santahaminaan sijoitetun Viaporin linnoitustykistön 6. komppanian päällikkö kuvasi patterin no 3 tilannetta toukokuussa 1897 äärimmäisen huonoksi. Sen vallit olivat luhistuneet ammuttujen laukausten vaikutuksesta, eivätkä tarjonneet enää suojaa tykkimiehille. Puiset ammuskomerot olivat lahonneet käyttökelvottomiksi, eikä uudesta tunneliruuutikellarista ollut taistelutilanteessa hyötyä, koska se oli liian kaukana patterin selustassa.

Patterista no 3 tuli järjestyksessä seitsemäs Viaporiin suunniteltu massiivibetoninen patteri. Edellistä tämän tyyppistä patteria ryhdyttiin rakentamaan Kuninkaansaareen kesällä 1902 ja se vastasi aseistukseltaan Santahaminan patteria, johon tuli neljä 6":n 190 puudan kanuunaa Durlacherin laveteilla.

Tammikuussa 1903 valmistuneen Santahaminan patterin no 3 uudistussuunnitelman laatijana oli Viaporin insinöörihallinnon insinöörieverstiluutnantti Dmitri Kostomarov. Vanha patteri valleineen oli tarkoitus purkaa kokonaan ja valaa sen paikalle neljä pyöreää tykinperustaa sekä niitä suojaava paksu betonivalli. Tykinperustojen väleihin tulisi kolme betonista traverssia, joiden sisällä oli suojakasematteja ammuksille, panoksille ja miehistölle. Osa kasemateista suunniteltiin betoniholvattaviksi ja osan katto tuettavaksi rautakiskoin.

Päänsinöörihallinnon insinöörikomitea osoitti patterin no 3 uudistamiseen tarvittavat määrärahat vuosille 1905–06. Suomen sotilaspiirin insinööripäällikkö kenraaliluutnantti Sukin hyväksyi uudistussuunnitelmat muutoksin vasta huhtikuussa 1905 ja ne vahvistettiin insinöörikomiteassa samana kesänä. Uudistustyö valmistui lopulta vasta vuonna 1913. Aikataulun venymiseen vaikuttivat Venäjän Japania vastaan vuosina 1904–05 käymästä sodasta alkunsa saaneet tapahtumat, jotka muuttivat tilanteen Viaporissa täydellisesti.⁴⁶

KASARMEJA JA TEKNOLOGIAA

1900-1909

Linnoitusjalkaväkipataljoonasta rykmentiksi

LEIRI, LASARETTI JA PATRUUNAVARASTO

Jalkaväkileiri ja kesäsairaala

Santahaminan entisen redutin vallit halkoivat yhä saaren luoteisosaa. Redutin kasarmialuetta täydennettiin 1890-luvulla muutamilla jalkaväen leiriin liittyneillä rakennuksilla. Linnoituksessa ollut jalkaväkirykmentti oli vuonna 1878 muutettu reservijoukoiksi. Vuonna 1889 näistä joukoista muodostettiin *Viaporin linnoitusjalkaväkipataljoona*.

Rantaan keittiön no 38 (purettu B:15) taakse valmistui 360 hengen ruokailukatos vuonna 1895. Saaren päälaituriksi muodostunut laiturino 24 (tavaralaituri no 3) uusittiin entistä suuremmaksi vuonna 1890. Sen yhteyteen rakennettiin kivinen rantamuri, jonka pohjoissivu on nykyisinkin näkyvissä. Rannalle laiturin pohjoispuolelle rakennettiin vuonna 1890 laiturimainen käymälärakennus, jossa oli seitsemän reikää miehistöille ja kaksi eriötä ylemmille arvoille. Sen kiviarkkujen jäänteet ovat näkyvissä edelleen.

Redutin vanhat kasarmit (purettu B:12, 13 ja 14) muutettiin 1890-luvulla jalkaväen leiriin liittyväksi kesäsairaalaksi. Potilastupien lisäksi kesäsairaala tarvitsi mm. kylpyhuone- ja keittiötiloja. Kesäsairaalan lääkärien asunnoksi peruskorjattiin jalkaväkileirin vanha sotilaskeittiö, joka sijaitsi nykyisen asuinkerrostalon C:6 paikalla. Etelään johtaneen nykyisen Santahaminantien toisella puolella ollut hirsinen asevarasto muutettiin sairaalan varastoksi.

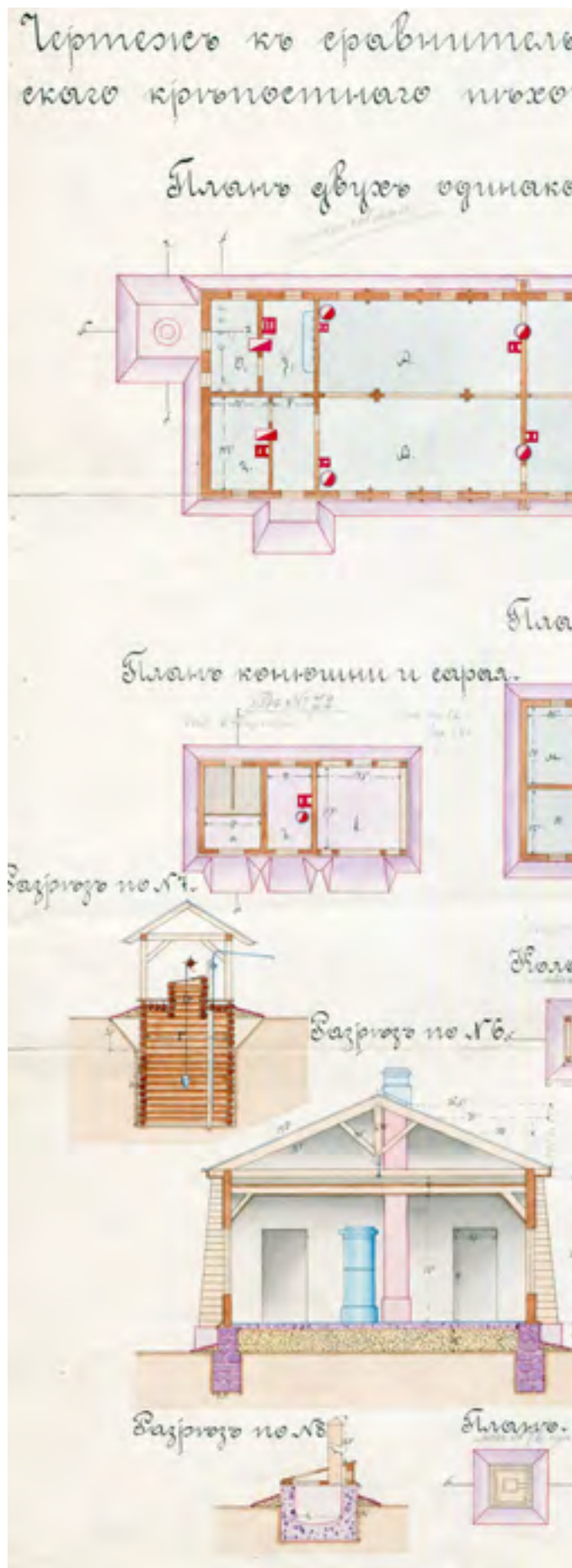
Sairaala-alueita laajennettiin pohjoiseen päin, nykyisen Santahamina-talon pysäköintialueen kohdalle, kun Pikku-Mustasaarelta tuotiin sinne vanha majotusrakennus (purettu). Se muutettiin potilastiloiksi viimeistään vuoteen 1908 mennessä. Tälle alueelle rakennettiin 1900-luvun alun tienoilla myös sairaalan jääkellari, leikkaussaliparaki ja potilaiden ruokailukatos.

Jalkaväen leirin rakennuksista säilyi vanhassa käytössään Teerisaaren kohdalla olleeseen niemeen rakennettu sotilaskeittiö, jääkellari ja upseerikerho. Kerhon perustus näkyy edelleen myöhemmin rakennetun upseerikerrostalon C:9 pihamaalla. Päätien itäpuolella, leirikentän luona oli puinen asevarasto.⁴⁷

Patruunavarasto

Santahaminan leirialue oli luonnollinen sijoituspaikka toiselle suurista patruunavarastoista, joita linnoitukseen suunniteltiin vuoden 1897 alussa. Linnoituksen liikekannallepanon varalta oli sinne varastoitava yhteensä noin kolme miljoonaa 3 linjan kiväärinpatruunaa. Niitä tarvitsivat linnoitusjalkaväkipataljoonan viisi komppaniaa, linnoitustykistön kahdeksan komppaniaa sekä miinakomppania. Varastojen rakentamisella oli kiire, sillä laajempaan armeijan uudelleenaseistamissuunnitelmaan liittyen patruunoita oltiin lähettämässä Viaporiin jo vuoden 1897 aikana.

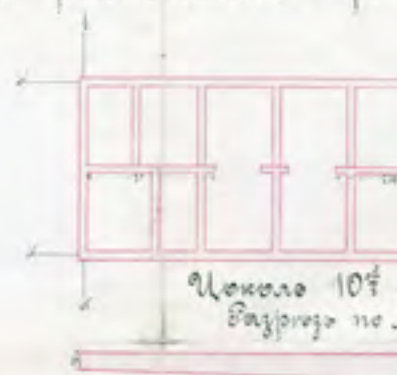
Oik.: Jalkaväen kasarmialueen tammikuussa 1904 laadittuun kustannuskertomuspöytäkirjaan on koottu rakennukset no: 67 ja 68 kasarmit, 71 ruokala, 72 talli ja varasto, 76 jätesäiliö, 77 kaivo ja 80 talli. Leikkauksissa 1-3 esitetään kasarmien kuivakäymälöiden betoniset lokasäiliöt. Piirustuksen on signeerannut joulukuussa 1903 ylenetty insinöörieversti Kostomarov ja Viaporin insinöörihallinnon päällikkö kenraalimajuri Ivanov. Piiri-insinööri-päällikkö kenraali-majuri Sukinin vahvistus on tammikuulta 1905. VIK sa:500.

малу численности на устройство помещений вызываемых
 тного батальона во двух батальонный полк 10⁷ ротного

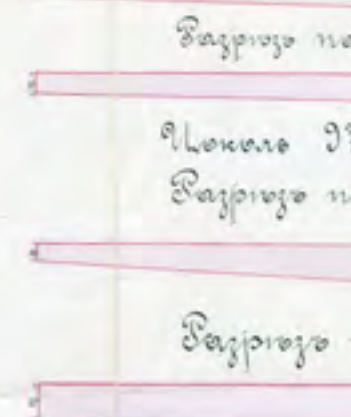
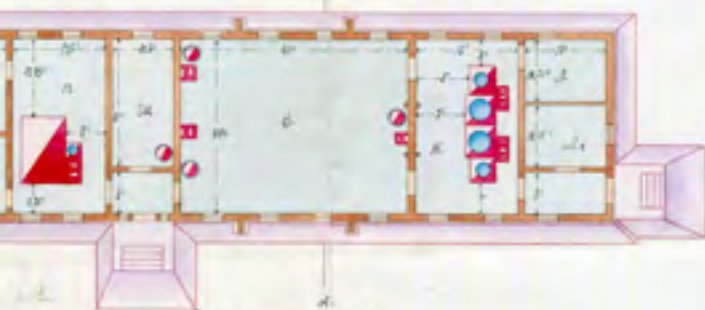
ваго расположения Бревенчатых казарм.

вспомогательный корпус на
 ваго расположения Брев

кухни, пекарни и столовой.

Разрешо по №5.

Разрешо.

Разрешо по №2.

Народника Уноенер
 Уноенеро Генерало-Лейтенант
 Л. Павловича 18 Октяб 1916.

Разрешо по №4.

Плано конно

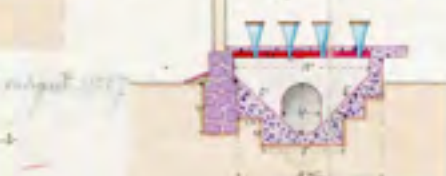
В казначейств
 Изобретения Черт

Державы Уноенер

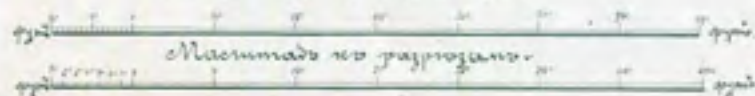
Народника
 Военной У

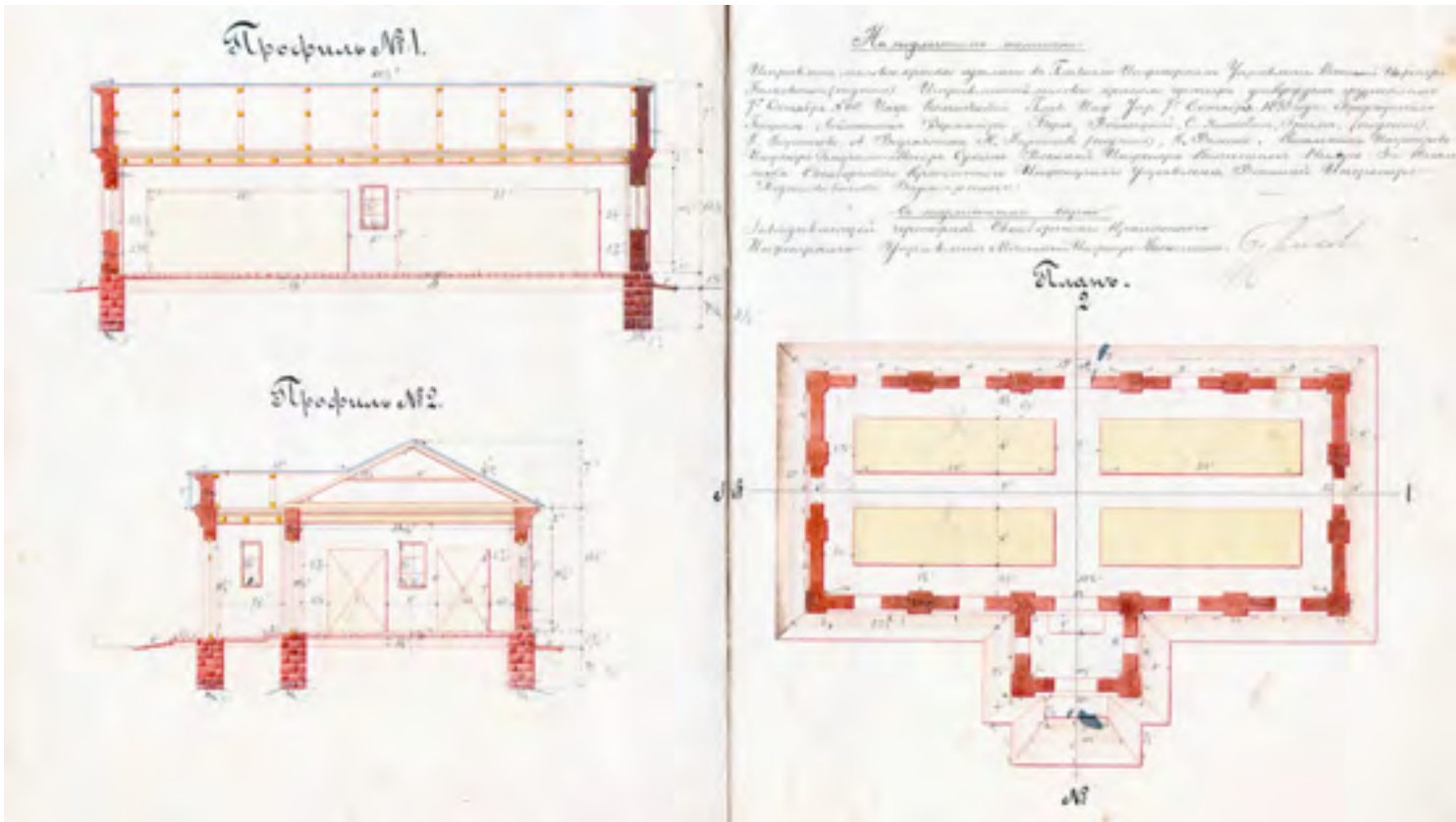
Разрешо по №3.

Разрешо по №1.

Масштаб по плану.

Yllä: Insinöörikapteeni Niluksen elokuussa 1898 laatima suunnitelma kahdesta Santahaminaan ja Vasikkasaareen rakennettavasta patruunavarastosta. Se on vahvistettu insinöörikomiteassa saman vuoden lokakuussa. VIK sa:259.

Patruunavarastot suunniteltiin aluksi samantyyppisiksi kuin Santahaminaan valmistunut betonivarasto no 52. Kallioon louhittu syvennys oli määrä kattaa paksulla massiivibetoniholvilla. Sisällä olisi ollut yksi suuri varastohuone ilman ruutikellareille tyypillisiä verhoseiniä. Toinen varastoista oli tarkoitus rakentaa Iso Mustasaaren itärantaan ja toinen, 1,35 miljoonan patruunan varasto Santahaminan leirialueen pohjoispuoliseen kallioon, nykyisen Santahamina-talon itäpuolelle.

Pääinsinöörihallinnon insinöörikomitean tarkasteltua tammikuussa 1898 päivätyjä suunnitelmia, se esitti niiden hylkäämistä kustannussyistä. Varastojen rakentaminen pomminkestäviksi oli tarpeetonta, sillä ne olisivat suojassa vihollislaivaston tähystykseltä. Santahaminan varasto oli yli kahden kilometrin päässä etelärannasta ja lisäksi metsän suojassa.

Viaporin insinöörihallinnon insinöörikapteeni Aleksandr Nilus laati patruunavarastojen uudet suunnitelmat elokuuhun 1898 mennessä ja ne hyväksyttiin insinöörikomiteassa lokakuussa. Niiden mukaan rakennetut harjakattoiset tiilirakennukset sisälsivät varastohuoneen ja pitkältä sivulta ulostyöntyvän eteisen. Julkisivut oli jäsennelty yksinkertaisin tiilipilasterein, joiden välissä olivat kapeat ikkuna-aukot.

Santahaminan patruunavarasto no 66 (C:4) rakennettiin vuosina 1899–1901 jalkaväen leirikentän pohjoispuolelle. Varasto on säilynyt, mutta se muutettiin 1950-luvun vaihteessa asunnoiksi. Julkisivut ovat säilyttäneet alkuperäisilmeensä, vaikka osa ikkunoista on muurattu umpeen ja osaa levennetty. Toinen varastoista rakennettiin Vasikkasaareen, jossa se tuhoutui vuonna 1919 sattuneessa räjähdysonnettomuudessa.⁴⁸

Alla: 1900-luvun vaihteen tiilirakennus.

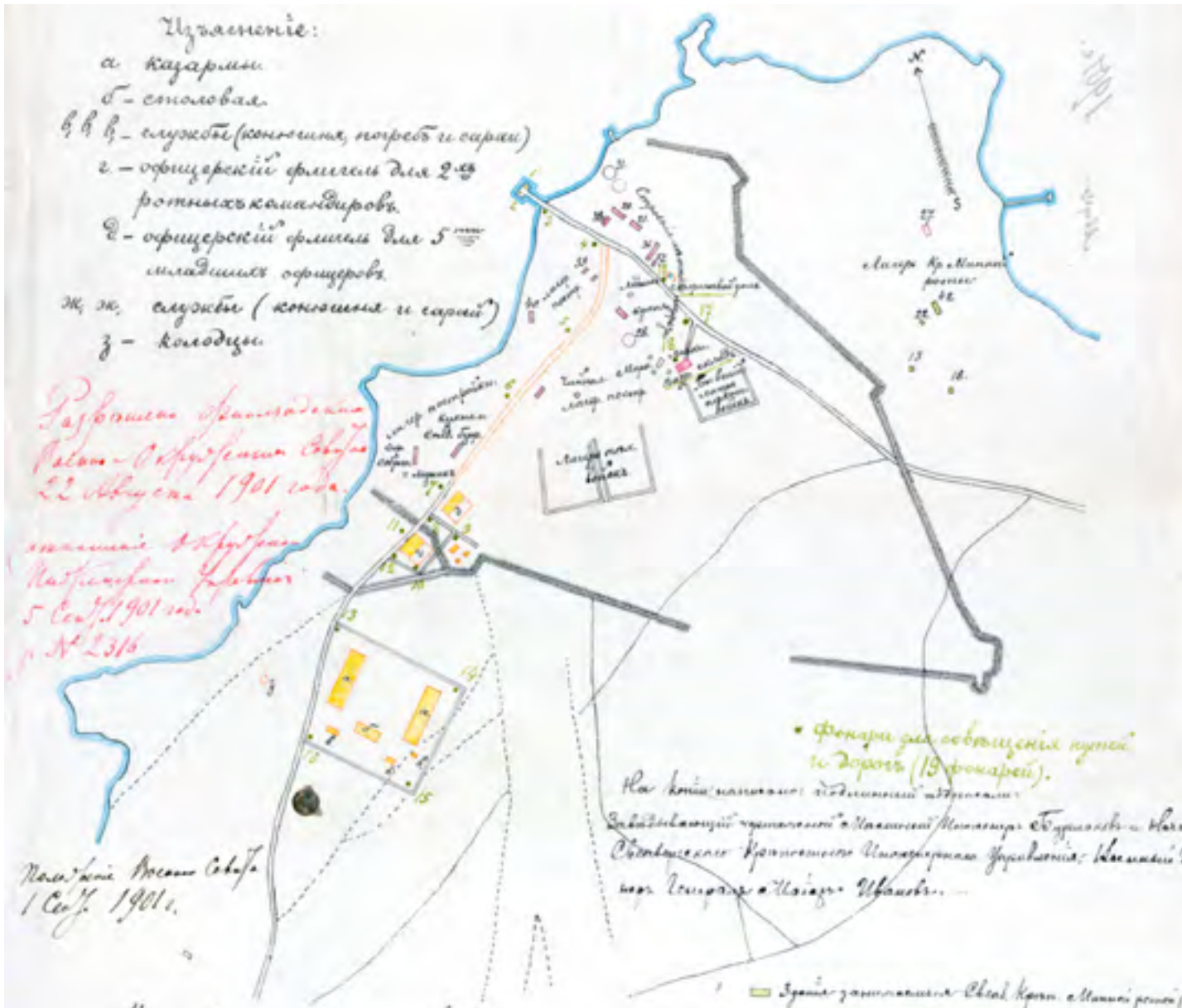
JALKAVÄKIRYKMENTIN KASARMIT

Pataljoonasta rykmentiksi

Linnoituksen jalkaväkipataljoona oli määrä laajentaa rykmentiksi vuonna 1900. Jalkaväkirykmentissä tulisi olemaan kaksi pataljoonaa ja yhteensä kymmenen komppaniaa eli yli 1400 miestä. Sille oli välttämättä saatava lisää majoitustilaa. Jalkaväkijoukot majoittuivat talviaikoina pääasiassa Vallisaaren ja Kuninkaansaaren vanhoihin hirsikasarmeihin. Niiden kesäajan sijoituspaikan, Santahaminan jalkaväkileirin luokse ryhdyttiin suunnittelemaan pysyvää kahden komppanian kasarmialuetta.

Varhaisimmat suunnitelmat uusista kasarmeista on päivätty lokakuulle 1899, eikä niitä juuri enää muutettu ennen rakentamista. Piirustukset signeerasi Viaporin insinöörihallinnon päällikön kenraalimajuri Ivanovin lisäksi paikallisinsinöörikapteeni Vladimir Burlakov. Kumpaakin komppaniaa varten suunniteltiin suuret 138 miestä majoittavat hirsikasarmit, joiden väliin jäi kokoontumiskenttä. Kentän yhdelle sivulle sijoitettiin keittiö- ja ruokalarakennus sekä sen taakse talli- ja varistorakennukset. Erillisen rakennettaisiin kaksi hirsistä upseeritaloa, joista toiseen majoittuivat komppanianpäälliköt ja toiseen muut upseerit.

Alla: Elokuussa 1901 laadittu jalkaväen kasarmialueen ja upseeritalojen sijainnin osoittava asemapiirustus (kopio). Jalkaväki- ja miinalaerien olemassa olleet rakennukset on väritetty punaisella ja vihreällä. Vihreät pallot (19 kpl) osoittavat suunniteltuja ulkovalaisimia. VIK sa:46.

Alkuperäisenä ajatuksena oli sijoittaa kasarmialue redutin vallien sisäpuolelle, rakenteilla olleen patruunavaraston kaakkoispuolelle. Upseeritalot sijoittuisivat siitä pohjoiseen, nykyisen Kadettikouluntien toiselle puolelle. Piiri-insinöörihallinnossa kasarmien sijoitusta siirrettiin ensin hieman etelä- ja sitten kokonaan pois leirialueelta, redutin vallien etelä- ja ampumaradan länsipuolelle. Upseeritalojen sijoitus siirrettiin länsirannalla kulkevan päätien (Santahaminantien) varteen, lähelle jalkaväkileirin upseerikerhoa. Päänsinöörihallinnon insinöörikomitean istunnossa rakennusten asemointia väljennettiin ja suunnitelma vahvistettiin maaliskuussa 1900. Näin sai nykyinen kasarmialue alkunsa.

Nykyisellä ”Saharan” alueella olleen vanhan ampumaradan itäpuolelle oli tässä vaiheessa jo raivattu laajempi, etelä-kaakkoon suunnattu kivääriampumarata. Radan pohjoispäähän tehtiin korotettu ampumatasanne purkamalla osa redutin vallista. Tasanne on jäljellä nykyisten Rykmentin- ja Hevostalinteiden kulmassa.⁴⁹

Hirsikasarmialue

Kasarmialueen rakentamiseen vuonna 1899 osoitettu määräraha ei riittänyt koko rakennustyöhön. Töiden aloittamiseksi ja asian kiireellisyyden vuoksi insinöörikomitea siirsi kesällä 1900 varoja Lubnyn linnoitusjalkaväkijoukon kasarmeihin osoitetusta määrärahasta.

Suomen sotilassiirin insinöörihallinto järjesti rakennustyöstä yleisen urakkahuutokaupan lokakuun vaihteessa 1900. Työn sai tehtäväkseen nk. komissiotyönä Viaporin insinöörihallinnon insinöörieverstiluutnantti Dmitri Kostomarov. Kasarmien tuli olla valmiina lokakuussa 1901.

Santahaminan hirsikasarmit no 67 ja 68 on sittemmin purettu ja niiden tilalle rakennettu 1960-luvulla kasarmit C:24 ja C:29. Hirsikasarmien pohjakaava noudatteli Venäjän armeijan kasarmeissaan käyttämää tyyppiratkaisua. Neljä suurta 32–35 miehen tupaa ulottuivat läpi rungon ja olivat läpikuljettavia. Kasarmien keskellä oli komppanian väepelin ja kanslian huone. Päädyissä olivat pesuhuoneet ja sisäkäymälät sekä toisessa päässä pieni vapaaehtoisten tuppa ja toisessa asevarasto ja komppanian luokkahuone. Kasarmissa oli ajanmukainen betoninen alapohja ja käymäläjätteet johdettiin betonikuiluja pitkin rakennuksen ulkopuolella olleisiin likakaivoihin.

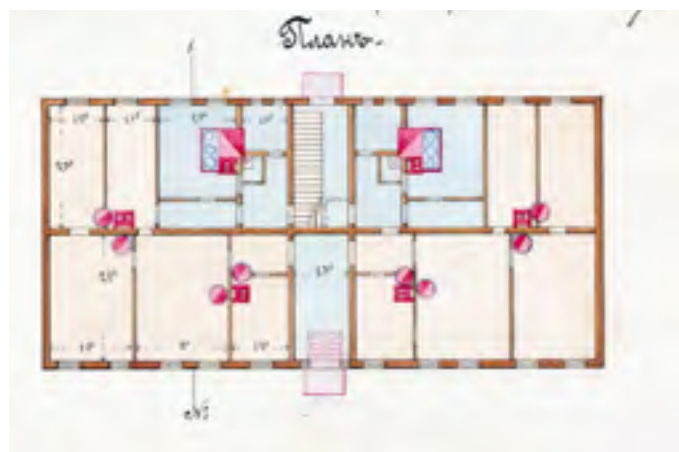
Keittiö- ja ruokalarakennus no 71 (C:25) on nykyisin ainoa jäänne tästä rakennusvaiheesta. Rakennus on säilyttänyt muutoksista huolimatta alkuperäisen ulkohahmonsaa. Miehistön sisäänkäynti oli alun perin rakennuksen pohjois- eli kasarmien väliin jääneen kentän puolella. Sisällä on alkuperäinen tilanjako, mm. keskeinen ruokasali edelleen hahmotettavissa. Länsipäädyssä oli keittiö varastoineen ja omine sisäänkäynteineen. Itäpäädyssä oli leipomo.

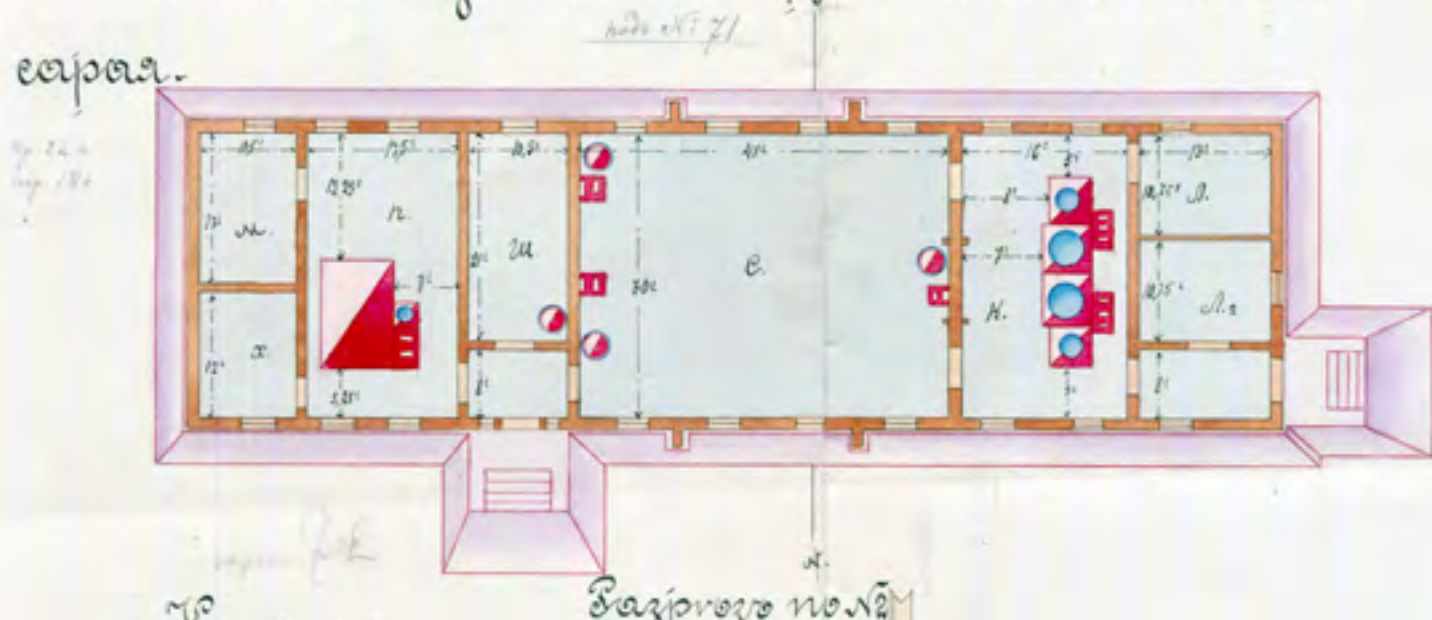
Yllä: Radiopataljoonan harjoituksista 1920- ja 30-lukujen vaihteen tienoilla otetussa kuvassa näkyy taustalla läntinen hirsikasarmi no 67 ja sen edessä kookas hirsinen talli- ja varistorakennus no 72. SA-kuva.

Alla: 1900-luvun vaihteen hirsirakennus.

Alla: Kahden komppanianpäällikön talon no 70 pohjapiirustus vuodelta 1908. VIK sa:236.

Yllä: Kustannuskertomukseen tammikuulta 1904 liittynyt ruokalan pohjapiirustus. Tilat: м) jauhovarasasto, х) leipävarasto, н) leipomo, ш) kokin huone, с) ruokasali, к) keittiö ja л) varastot. VIK sa:500.

Yksikerroksiset upseeritalot no 69 ja 70 sijaitsivat nykyisten pysäköintialueiden kohdalla päätien itäpuolella. Niitä vastapäätä rakennettiin myöhemmin upseeritalot C:9 ja C:12. Upseeritalojen pääjulkisivut suunnattiin tien puolelle, merenrantaa ja kaupunkia kohti. Eteläisempi komppanianpäälliköiden talo rakennettiin redutin vallien haarakohtaan – valleista on jäänteitä hieman idempänä. Komppanianpäällikköä kohti oli viisi asuinhuonetta sekä keittiö- ja palvelusväen tilat. Pohjoisemmassa viiden nuoremman upseerin talossa oli kahden tai kolmen huoneen ja keittiön asuntoja, jotka oli ryhmitelty kahden sisäänkäynnin yhteyteen. Asunnoissa oli kuivakäymälät. Pihalla oli ulkovarasto, joka oli jaettu upseeriarvojen mukaisesti.⁵⁰

Upseerihuviloita ja asuntoja

Molemmilla komppanianpäälliköillä sekä ainakin kahdella nuoremmalla upseerilla oli Santahaminassa omat yksityishuvilansa (datšat) 1900-luvun vaihteessa. Länsirannan hiekanottoalueen viereen 1860-luvun vaihteessa rakennettu huvila, josta myöhemmin tuli NMKY:n sotilaskoti, oli siirtynyt jalkaväkirykmentin 3. komppanian apulaispäällikön alikapteeni Jevgeni Sapšugovin omistukseen. Sen pohjoispuolella oli komppanian päällikön kapteeni Nikolai Perfiljevin huvila. Se oli vielä vuonna 1899 laaditussa asemapiirroksessa insinöörieverstiluutnantti Vasili Malkov-Paninin nimissä. Tämä 1920-luvun esikuntarakennuksen D:33 vieressä sijainnut huvila purettiin vasta 1960-luvulla.

Alla: Entinen ruokala sotilaskotikäytössä. SA-kuva.

Jalkaväkirykmentin 1. komppanian päällikön kapteeni Maksimilian Aksonjovin huvila oli edellisiin verrattuna erikoisemmassa paikassa. Huvila vihannesviljelmiin sijaitsi jalkaväkileirin itäpuolella, nykyisen asuinkerrostalon C:35 piha- ja pysäköintialueen kohdalla. Komppanian nuoremmalla upseerilla, alikapteeni Fjodor Mininillä oli huvila pohjoisrannassa, lähellä Hevossalmea, nykyisen pienvenesataman vieressä. Sen eteläpuolella oli jalkaväkirykmenttiin kuuluneen kapteeni Grigorjevin huvila.

Länsirantaa myötäilevä päätie kunnostettiin mukulakivipäällysteiseksi päälaiturilta no 24 uudelle kasarmialueelle asti. Mukulakivitietä on jäljellä upseeritalojen kohdalla, mutta se ei ole profiiltaan alkuperäinen. Ruokalarakennuksen (C:25) eteläpuoliselle ”huoltoalueelle” rakennettiin kaksi tallia, kaivo ja likakaivo sekä maalla peitetty hirsinen kaalikellari. Tien varressa oli heinävarastoalue. Rannassa sijainnut redutin vanha hirsisauna rakennettiin käytännössä uudelleen entistä suurempana jalkaväen miehistön ja aliupseerien käyttöön.

Kesäsairaala-alueen itäpuolelle, nykyisen kadettikouluntien varteen rakennettiin hirsinen paritalo no 79 (purettu) santarmin ja insinöörivalvojan käyttöön. Aiemmin heidät oli majoitettu kasarmiin no 36 (purettu),

Yllä: Entinen kapteeni Perfiljevin datša oli vuonna 1931 Santahaminan Merilentoaseman puusepän työhuoneena. 1960-luvulla purettu rakennus sijaitsi esikuntarakennuksen D:33 lounaispuolella lentosatamaan vieneen tien varressa. Tien linjaus on edelleen hahmotettavissa maastossa. IVKK.

joka otettiin nyt kokonaan sairaalakäyttöön. Sairaala-alue erotettiin entistä selkeämmin leirialueesta, kun jalkaväen ruokailukatos siirrettiin päälaiturin luota lähemmäs leirialuetta.

Heinäkuussa 1901 annettu keisarillinen julistus lakkautti Suomen sotaväen tarkkampungapataljoonat, joiden varaan Suomen alueen puolustus oli tukeutunut samassa suhteessa kuin venäläisjoukkoihinkin. Suomeen sijoitettujen venäläisjoukkojen määrää lisättiin. Siksi Santahaminan kasarmialuetta oli kymmenen vuotta myöhemmin laajennettava nykyiseen suuruuteensa.⁵¹

PUHELIN-, LENNÄTIN- JA MIINA-ASIOITA

Puhelin- ja lennätinverkko

Helsinkiin perustettiin ensimmäiset puhelinlinjat 1870-luvun lopulla Turkin sodan vuosina. Yksityisten puhelinyhtiöiden ansiosta kaupungin puhelinverkko laajeni nopeasti. Myös Viaporissa ryhdyttiin 1880-luvulla valmistelemaan linnoituksen ja kaupungin välisen yleisen puhelinyhteyden rakentamista.

Linnoituksessa laadittiin vuosina 1890–91 puhelinverkkosuunnitelmia, joiden mukaan Santahaminaan johdettiin puhelinlinja merikaapelia pitkin Kuninkaansaaresta Kiviarkunniemeen, kuten vanha lennätinlinjakin. Suunnitelma toteutettiin vuosikymmenen puoleen väliin mennessä. Saaren sisäinen puhelinlinja kulki ilmajohdossa Papinlahden kautta ja edelleen päätien viera pohjoiseen. Puhelinkeskus sijaitsi kesäsairaalan rakennuksessa no 36, jossa oli tuolloin saarta vahtivan santarmin majoituspaikka. Täältä linja jatkui vielä miinakomppanian leirin upseeritalolle.

Keskitetyn tulenjohdon mahdollistavien (tykistö-)puhelinlinjojen vetämisestä suunniteltiin 1900-luvun vaihteessa. Linjoja oli määrä vetää rannikkopatterien etäisyysmittaripaviljonkeihin sekä Santahaminaan suunnitellulle miina-asetalle. Tykistöpuhelin toteutettiin aluksi Santahaminan etelärannan pattereiden osalta ja myöhemmin kattavammin.

Vanha lennätin ilmajohtolinja suuntasi Kiviarkunniemestä ja Papinlahdesta saaren keskellä sijainneelle lennätinasemalle no 13 johtaneen tielinjan mukaisesti. Linjausta oli muutettu uuden ampumaradan kohdalla kiertämään sen pohjoispäässä olleen ampumatasanteen kautta. Lennätinasemalta kohti Hevossalmen rantaa ja edelleen Laajasaloon kulkeva linja kulki suorinta tietä,

Vas.: Santahaminan vuoden 1894 rekognosointikarttaan on täydennetty vuonna 1900 mm. yläkulmassa näkyvä jalkaväen kasarmialue. Alareunassa on tykistöleiri ja oikealla vanhan ampumaradan linjaus. Länsirannan ja Papinlahden välillä näkyy laajoja hiekanottoalueita. Papinlahteen rajautuvaa on käytetty sapöörien eli pioneerien harjoitusalueena ja sen päälle on piirretty lyijykynällä tulevan radioaseman rakenteita. Länsirannan hiekanottoalueen reunalla on kaksi datšaa ulkorakennuksineen. Ne kuuluivat tuolloin kapteenille Perfiljev ja Sapšugov. VKP-3 28:177.

kuten aiemminkin. Santahaminan lennätin- ja varsinkin puhelinverkkoa laajennettiin vielä huomattavasti 1900-luvun alkuvuosikymmenellä.⁵²

Miinakomppanian rakennuksia

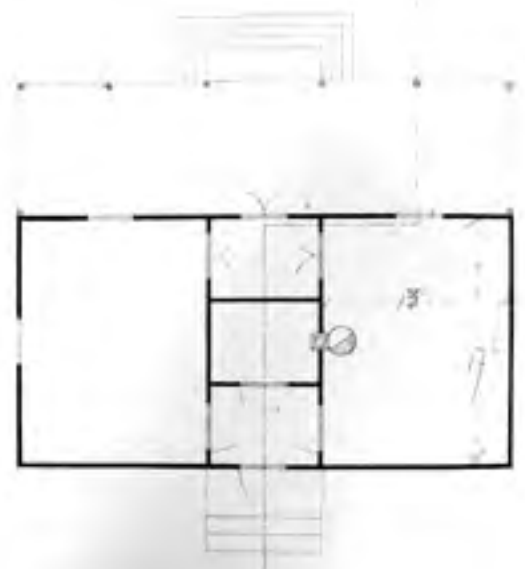
Viaporin miinakomppanian päällikkönä sen perustamisesta asti ollut eversti Aleksandr Golovkin (toimessa 1890– n.1908) esitti vuoden 1897 lopulla uusien miina-asemien perustamista linnoituksen alueelle. Santahaminaan, Kustaanmiekalle, Länsi-Mustasaarelle ja Melkkiin rakennettavien asemien tarkoituksena oli tuottaa sähkövirtaa tärkeimpien salmien suojaksi laskettuihin miinapuomeihin eli maayhdysmiinoituksiin. Miina-asemien koneistot oli saatava toimintakuntoon ja merikaapelit vedettävä jo rauhan aikana, jotta mahdollisessa sotatilanteessa välttyttäisiin viivytyksiltä.

Miina-asemarakennuksessa tarvittiin koneistojen lisäksi tilat yhden miinaupseerin ja hänen 14-henkisen miehistönsä sodanaikaiseen majoitukseen. Miina-asemalta mereen oli rakennettava tulituksen kestävä kaapelikaivanto. Koneistot, sähkölaitteet ja miehistön toiminta vaativat valoisaa, kuivaa, lämmintä ja hyvin ilmastoitua sekä mielellään osumankestävää tilaa.

Tämäntyyppisen miina-aseman rakentamista patterin no 6 luokse Leipurinniemen esitettiin vuodelle 1898, mutta sille ei myönnetty rahoitusta. Kesällä 1900 eversti Golovkin esitti huokeamman tilapäisen puisen miina-aseman suunnitelman. Asemapiirustuksista päätellen Leipurinniemen kärkeen rakennettiin pienehkö rankarakenteinen lautavaja. Miinapuomi oli tarkoitus laskea Villingin länsipään ja pienen Neitsytsaaren väliseen salmeen, Viipurinkaitaan, jonka kautta laivaväylä kulki Hevossalmen suuntaan.

Vuonna 1904 miinalaivurin tyveen valmistui pieni rankarakenteinen lokomobiilivaja, jollainen rakennettiin myös Länsi-Mustasaaren miina-aseman käyttöön. Pari vuotta myöhemmin sen viereen rakennettiin erilaisille miinoitustarvikkeille ja miinakomppanian patruunoille suunniteltu säilytysvaja.

Miinakomppanian upseerit rakennuttivat 1900-luvun vaihteessa laituri-alueen ja hautausmaan pohjoispuoliseen Kaljuuttiniemeen kaksi huvilaa (datšaa). Niistä eteläisempi, alikapteeni Bruno Ivaškevitsin rakennuttama huvila sijaitsi Kadettikoulun upseerikerrostalon B:26 paikalla. Miinavaras-

Yllä: Luutnantti Serebjakovin "kesäparakin" rakennuslupa-anomukseen liittynyt pohjapiirros maaliskuulta 1900. VeSA 15741.

Alla: Huvila.

ton hoitajan luutnantti Anatoli Serebrjakovin rakennuttama pohjoisempi **huvila B:24** on säilynyt. Siinä oli kaksi huonetta ja leveä rannanpuoleinen veranta, joka on myöhemmin muutettu lasiverannaksi. Keittiö oli erillisessä ulkorakennuksessa.⁵³

Miina-asema

Varsinaisen betonisen, nykypäivään säilyneen Leipurinniemen **miina-aseman no 101 (A:11)** suunnitelman laati keväällä 1905 insinöörikapteeni Vasili Ivanov. Hän oli Viaporin insinöörihallinnon samannimisen päällikön, kenraalimajuri Vasili Ivanovin (toimessa 1902–09) alainen. Miina-aseman massiivibetoninen kasematti oli muodoiltaan pyöreäkulmainen ja kaarevakattoinen, minkä toivottiin aiheuttavan vihollisen ammusten vaarattoman kimpoamisen. Läntisessä sisäänkäyntijulkisivussa oli oven lisäksi kaksi kookasta ikkunaa, jotka on sittemmin muurattu umpeen.

Sisällä oli betoniholvattu tila, joka oli jaettu väliseinällä kahteen huoneeseen ja varustettu uunilämmityksellä. Pohjoispäädystä oli upseerin majoitustila ja eteläosassa miehistön majoitus- sekä laitetila. Laitteisto käsitti nk. miina-pöydän ja kolme akkupatteria.

Miina-aseman piirustus vahvistettiin piiri-insinöörihallinnossa, mutta korkeampien tahojen vahvistusta siinä ei ole. Ilmeisesti rakennustyöt aloitettiin, mutta niiden valmistuminen venyi muiden tapahtumien vuoksi aina vuoteen 1908 asti. Sijoituspaikkaa ei valmistumisen jälkeen enää pidetty kovin hyvänä, sillä vaaleapintainen miina-asema näkyi kauas merelle ja siten myös mahdollisen vihollisen aluksiin.⁵⁴

Alla: Betonisen miina-aseman suunnitelma toukokuulta 1905. Selitykset: a) miinapöytä, б) paristot, в) sängyt, г) pöydät ja д) nissit. Alkuperäisen piirustuksen ovat signeeranneet insinöörikapteeni Ivanov ja insinöörikenraalimajuri Ivanov. Oven siirtämisen länsipuolelle ja muut punaisella merkityt muutokset teki piiri-insinöörihallinnossa insinöörieversti Klevezal. VIK sa:204.

Linnoitustykistön kasarmialue

PAPINLAHDEN ALUEEN RAKENNUKSIA

Tykistöleiri ja -kerho

Linnoitustykistön kesäleirialue (toukokuusta syyskuun loppuun) oli 1900-luvun vaihteeseen mennessä vakiintunut Papinlahden pohjukan entiselle peltoalueelle, nykyisen Eteläkärjentien ja jo silloin kostean Likolammen alueen väliin. Leirialue oli itsenäisyyden ajalla pitkään urheilukenttänä ja se on säilynyt pääosin avoimena.

Alueen länsilaidalla oli leirin harjoitus- tai äkseerauskenttä ja itäpuolella ”ruutukaavoitettu” telttamajoitusalue sekä sotilaiden buffetparakki tai -katos. Leirikentän pohjoisvuvalla oli varsinainen ruokala ja erillinen keittiörakennus. Telttaleirin ja sen itäpuolella nousevan kallion välisellä alueella oli upseeritelttoja tai kevytrakenteisia upseeriparakeja. Näihin kuului mm. Vallisaaren pattereita miehittäneen linnoitustykistön 3. komppanian päällikön, kapteeni Nikolai Glušanovskin pieni datša. Jalkaväkileirin tapaan tykistöleirin rakennuksia ei numeroitu, eikä niiden tarkka rakentamisajankohta ole tiedossa.

Linnoitustykistön upseereilla oli tähän aikaan kaksi muutakin huvilaa Santahaminan eteläosissa. Puretun Thitzin huvilan alueelle Radioniemen etelärantaan oli noussut 4. komppanian päällikön, kapteeni Georgi Jaroševskin omistama datša, jolla oli vanhaa perua suhteellisen laajat viljelysalueet. Nykyisen Likolammen lounaispuolisella mäellä, Eteläkärjentien varressa oli Santahaminaan sijoitetun 6. komppanian päällikön, kapteeni Boris Lukjanskin huvila.

Alla: Tykistöleirin upseerikerho oli kesällä 1925 ilmailuvoimien upseerikasinona. Rakennukseen tehtiin 1920-luvun alkupuolella ristasakaroita pidentäviä laajennuksia. Taustalla Papinlahden laituri ja tulipalossa puoliksi tuhoutunut heinäväja E:63. IVKK.

Yllä: Santahaminassa, mahdollisesti tykistön leirialueella vuonna 1913 otettu kuva. Upseeriteltan edustalla istuvat 3. ilmailukomppanian vänrikit Vladimir Semjonov ja Gorbunov. MV.

Lukjanskin huvilan ja vartiotalon no 6 (F:2) välisellä alueella, Hauteralahden rannassa olevan mäen päällä oli nk. ”valvojan” talo monine ulkorakennuksineen. Valvojalle eli ilmeisesti insinöörihallinnon virkamiehelle oli varattu huonetila myös läheistä vartiotaloa rakennettaessa. Hauteralahden alueelle sai vuonna 1900 luvan rakennuttaa pienen huvilansa myös Viaporin komendantin pitkäaikainen adjutantti, ”hajuvedellä pirskotettu” luutnantti Sergei Marazujev. Pääosa Hauteralahden huviloista oli myös itsenäisyyden ajalla yksityisomistuksessa.

Huvilattomien upseerien olot aiheuttivat huolta Viaporin linnoitustykistön johdolle. Telta-asumisen terveydellisten haittojen lisäksi Santahaminan tykistöleiriltä puuttui heidän ruokailuaan varten tarvittava upseerikerho. Upseerit kävivät ruokailemassa vesiteitse keskuslinnoituksessa. Niinpä Papinlahden laiturin eli ”Paštuškan” luokse rakennettiin puinen, ristin muotoinen upseerikerho, josta on nykyisen jäljellä vain kivijalka. Muiden leirirakennusten tapaan sen tarkempi ajoitus ei ole tiedossa.⁵⁵

Tykistön tarpeita

Huolimatta 1800-luvun lopun uudistuksista, ei Santahaminan tykistö ollut kovin hyvässä tilassa vuoden 1904 lopussa laaditun kuvauksen perusteella. Vuoden 1903 normaalitaulukon tykistömäärää oli lisätty juuri Santahaminan pattereiden uudistamista silmällä pitäen. Betonikellarilla varustettua patteria no 1 lukuun ottamatta niiltä puuttuivat osumankestävät, ampumatarvikkeiden taisteluanoksen sisältävät nk. käyttöruutikellarit.

Santahaminassa tarvittiin myös ajanmukaisia tykistön tulenjohtolaitteita puhelinyhteyksineen, valonheitinaseimia yösodankäyntiä varten sekä keskusruutikellaria. Viimeksi mainitulla tarkoitettiin samantyyppistä kookasta betonivarastoa, jollaisen rakentamisen Vallisaareen vuosina 1905–07 insinöörikomitea oli hyväksynyt. Aivan olennaista oli myös kasarmitilojen rakentaminen pattereita miehittäville kahdelle linnoitustykistön komppanialle.

Mahdollisessa liikekannallepanossa Santahamina ja viereinen Lehmäsaari muodostaisivat tykistöpuolustuksen 3. osaston, jonka päällikkönä olisi kap-

teeni Lukjanski. Hänen komentamaansa 6. komppaniaan kuuluivat patterit no 1–4, joissa oli miehistöä yhteensä 343 henkeä. Kapteeni Aleksandr Larionovin johtaman 8. komppanian 259 miestä miehittäisivät Santahaminan Isosaaren patterit no 5–7, Hämylänniemen patterin no 8 ja Lehmäsaarella olleen kenttätykkipatterin.

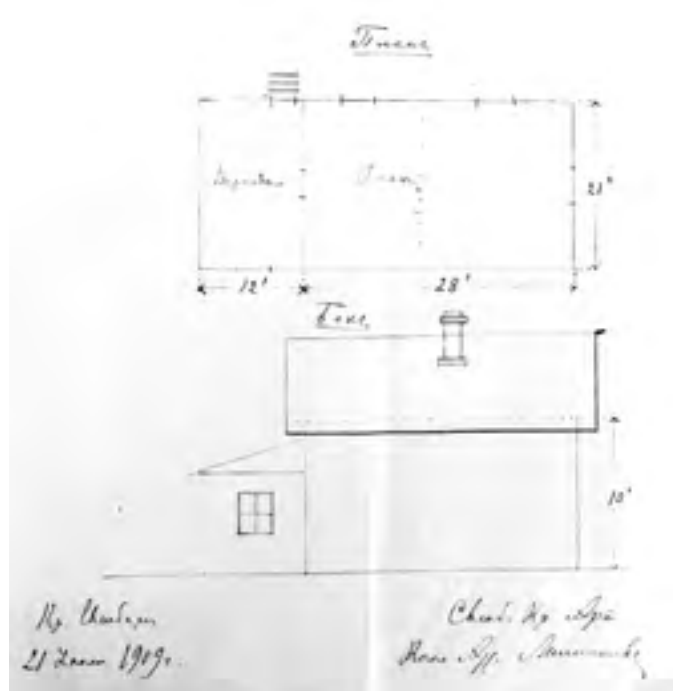
Santahaminan rannikkopatterien päällikköinä oli kymmenen upseeria ja kahdessa kenttätykkipatterissa aliupseerit (feuerverker). Heidän lisäksi varsinaiseen ampumatoimintaan tarvittiin 76 aliupseeria ja 332 tykkimiestä. Loput 190 miestä suorittivat mm. etäisyysmittausta sekä ammusten ja ruutipanosten kuljettamista kellareista tykeille. Kyse oli siis sota-ajan upseeri- ja miehistömäärästä. Vuonna 1904 oli täytetty ainoastaan kolme patterinpäällikön virkaa, joissa olivat luutnantit Bastamov ja Tsytsurin sekä alikapteeni Abramovski.⁵⁶

Radioniemen huvilat

Radioniemi muuttui vähitellen Viaporin linnoitustykistön upseerien huvilalueeksi. Luutnantti Bastamov oli ostanut itselleen kapteeni Jaroševskin huvilan Radioniemessä. Se säilyi hänen omistuksessaan itsenäisyyden ajalle asti.

Komppanianpäällikkö kapteeni Larionov rakensi vuosina 1903–05 itselleen kevytrakenteisen datšan samaan niemeen, mutta hieman idemmäs mäen päälle. Tähän, kuten useimpiin Santahaminan datšoihin kuului erillinen, pieni keittiörakennus. Viereen rakensi pikku huvilansa Katajanokalla asunut amiraliteetin eversti Alexander Pavlov.

Niemen länsirannalle rakennutti oman **huvilansa (E:15)** linnoitustykistön alikapteeni Jevgeni Gorjunov vuonna 1904 saamansa luvan turvin. Gorjunovin huvila on säilynyt, mutta sitä on aikojen saatossa muutettu ja nykyisin se on raunioitunut. Gorjunov rakensi myös toisen huvilan hieman pohjoisemmas, aivan rannan tuntumaan (ilmeisesti Viaporin palomestarin Bezsonovin kanssa). Se on purettu, mutta jäänteinä on säilynyt verannan jyj-

Yllä: Kesällä 1909 laadittu piirustus kollegioasessori Miljakovin huvilasta. VeSA 15875.

Alla: Miljakovin huvilan vanhin osa on sen länsisiiipi (oikealla).

Yllä: Ulkokeittiö, jollaisia oli lähes kaikkien Santahaminan datšojen luona.

Oik.: Gorjunovin huvila.

kevä betoninen perustus. Lahirinteessä on lisäksi tiilistä rakennettu maasauna.

Parhaiten säilynyt huvila on linnoituksen tykistöhallinnon (teknisen) korjauspäällikön, nimineuvos Ivan Miljakovin **huvila (E:2)** pohjoisessa niemessä. Vuonna 1903 rakennettua asuinhuoneen ja verannan käsittänyttä huvilaa on laajennettu vuoden 1909 jälkeen mansardikattoisella lisäsiivellä. Huvilan vieressä on sen alkuperäinen **ulkokeittiörakennus (E:3)** ja rannalla ”lasten huvihuone” eli **leikkimökki (E:1)**.

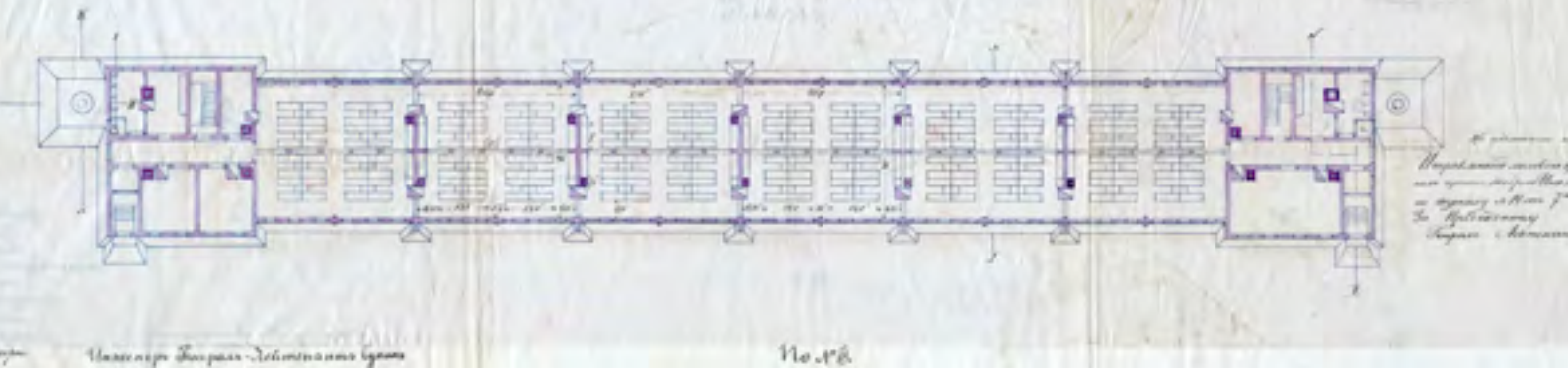
Miljakovin ja Gorjunovin huviloiden välimaastossa on säilynyt kiviperustuksen jäänteitä linnoitustykistön 2. komppanian päällikön, kapteeni Aleksandr Nikolajevin vuonna 1905 rakennuttamasta kolmihuoneisesta huvilasta. Eversti Pavlovin leski osti sen kesällä 1914.⁵⁷

TYKISTÖKASARMIALUE

Hirsirakennussuunnitelmat

Viaporin linnoitustykistöön perustettiin yhdeksäs komppania Nikolai II:n päätöksellä syyskuussa 1904. Linnoituksen komendantti kenraaliluutnantti Nestor Kaigodorov (toimessa 1903–05), joka oli aiemmin ollut Viaporin linnoitustykistön komentajana (1891–1900), esitti joulukuun vaihteessa 1904 sotilaspöytäkirjalle määrärahan myöntämistä tykistön kasarmien rakentamiseksi Santahaminaan. Jo linnoituksessa olevien kahdeksan komppanian majoitusolosuhteet olivat äärimmäisen ahtaat. Venäjän silloinen sotaministeri suvaitsi olla samaa mieltä asian tärkeydestä ja määräsi suunnittelutyöt aloitettaviksi.

Viaporin insinööripäällikkö Ivanov sai tehtäväkseen laatia ehdotuksen kahdesta puisesta komppaniankasarmista, ruokalasta ja muista tarvittavista oheisrakennuksista sekä upseeritaloista. Niihin oli otettava mallia muutama vuosi aiemmin valmistuneista jalkaväen hirsikasarmeista. Rakentamisella oli kiire, sillä sen lisäksi, ettei Santahaminassa ylipäänsä ollut tykistön kasarmeja, tarvittiin niitä myös patterimiehistöjen sota-aikaiseen majoitukseen – Venäjän–Japanin sota oli paraikaa käynnissä.

Suunnittelutyö lähti vauhdikkaasti liikkeelle. Harkovasta kotoisin ollut insinöörierverstiluutnantti Leonid Gluškov esitti maaliskuun 1905 alussa jalkaväen kasarmialueeseen perustuneet suunnitelmat. Poikkeuksen tekivät itse hirsikasarmit, joita varten sotilaspöytästä oli tammikuussa lähetetty erityinen luonnos ohjeistuksineen. Kasarmit mitoitettiin vahvistetuille 212 miehen komppanioille, joissa oli 48 miestä aiempaa enemmän. Sotaministeriön päätykistöhallinto oli määrännyt uuden vahvuuden käyttöön kaikissa Itämeren alueen tärkeimmissä linnoituksissa.

Erittäin pitkäksi suunnitellun kasarmin keskiosassa oli kuusi läpikulkettavaa miehistötupaa, ja kaikki muut tilat sekä sisäänkäynnit oli sijoitettu päätyihin. Pesu- ja wc-tilojen lisäksi ne käsittivät komppanian kanslian ja väepelin huoneet, vapaaehtoisten tuvan, asevaraston ja luokkahuoneen.

Ruokalan suunnitelma oli pohjakaavaltaan samanlainen kuin jalkaväelle rakennettu, mutta runkosyvyydeltään suurempi, sillä sinne oli mahdollista aterioimaan yhteensä 424 miestä. Komppanioiden päälliköiden ja nuorempien upseerien talot vastasivat jalkaväelle suunniteltuja. Lisäksi suunnitelmiin kuului erillinen (2.) linnoitustykistöpataljoonan komentajan talo sekä neljäs upseeritalo, jossa oli huoneistot esikuntaupseerille sekä lääkärille ja sairastuvalle.

Tykistön hirsikasarmialueen suunnitelmat hyväksyttiin tietyin muutoksin insinöörikomiteassa jo huhtikuussa 1905 ja rakentamiseen myönnettiin tarvittu määräraha. Tällä välin päätti päätykistöhallinto perustaa Viaporin kymmenennen tykistökomppanian. Viaporin linnoitustykistön kahden pataljoonan vahvuuksiksi tulisi näin viisi vahvistettua komppaniaa.⁵⁸

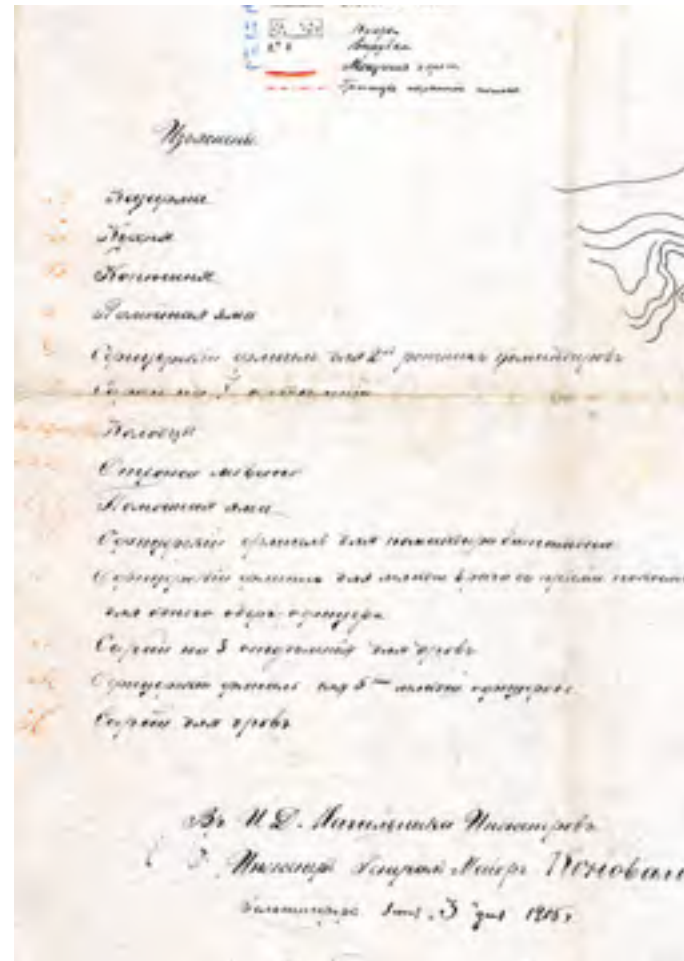
Muutos tiilirakenteiseksi

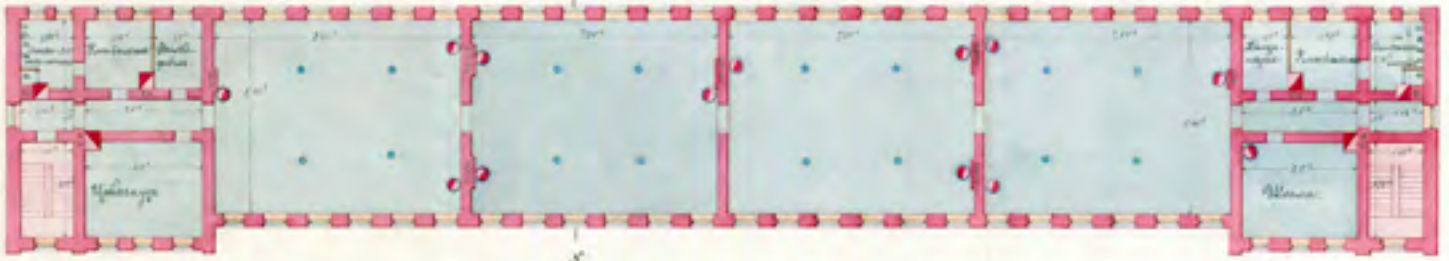
Kahden uuden komppanian ja vanhojen komppanioiden vahvistamisen jälkeen Viaporin linnoitustykistössä tuli huhtikuusta 1905 alkaen olemaan 854 miestä ja 20 upseeria enemmän kuin aikaisemmin, eikä heille ollut tiedossa majoituspaikkoja. Komendantti Kaigodorov pyysi piiri-insinööripäällikköä kiirehtimään kasarmien rakentamista ja mm. lupaa siirtää Vasikkasaaren vanha hirsimakasiini Kuninkaansaarelle yhden komppanian majoittamiseksi. Samalla hän esitti Santahaminan kasarmien rakentamista hirsisten sijaan tiilisinä kestävyys- ja paloturvallisuussyihin vedoten.

Tykistökasarmien kiireellisyydestä huolimatta sotaministeriön sotaneuvosto, joka teki kaikki valtakunnan puolustuksen merkittävimmät ratkaisut Venäjällä, piti tiilikasarmeja hirsisiin verrattuna suositeltavampana ratkaisuna. Sotaneuvosto jätti toukokuussa 1905 asian ratkaisemisen Suomen sotilaspöytästä komentajan tehtäväksi. Hirsirakentaminen olisi ollut nopeampaa, joten päätös riippui siitä, saatiinko tykistöjoukoille väliaikaisesti muita talvimajoituspaikkoja, esimerkiksi siirtämällä miinakomppania Helsingin kasarmeihin.

Insinöörierverstiluutnantti Gluškov laati toukokuun aikana pikavauhtia tiilirakenteisen kasarmialueen suunnitelmat – käytännössä hän ainoastaan muutti hirsirakenteet tiiliseksi. Hirsikasarmit Gluškov yhdisti kaksikerroksiseksi kahden komppanian **tiilikasarmiksi (E:44)**. Sen pohjakaava perustui pataljoonankasarmin tyyppiinrakenteeseen, jonka pääinsinöörihallinto oli lähettänyt kiertokirjeessään joulukuussa 1904. Molemmissa kerroksissa oli

Yllä: Hirsisen tykistökasarmin suunnitelma maaliskuulta 1905. Pääinsinöörihallinnossa kuultopaperille piirretty violettiävyinen pohjapiirros on kiinnitetty Viaporin insinöörihallinnossa tehdyn alkuperäispiirustuksen päälle. Vahvistettu insinöörikomiteassa huhtikuussa 1905. VIK sa:278.

Yllä: Tykistökasarmin valmistumisen jälkeen joulukuussa 1909 laaditut pohjapiirrokset. Lattiamateriaalit: sininen asfalttia ja punainen kiveä. VIK sa:280

neljä tupaa komppaniaa kohti. Tyypipiirrosta oli eräiltä rakenteellisilta osin sovellettu mm. kylmään ilmanalaan sopivammaksi.⁵⁹

Tykistökasarmien asemointi

Tykistön kasarmien sijoittelua muutettiin paikalla suoritettujen maastotiedustelujen seurauksena. Kaikkia rakennuksia siirrettiin idemmäs, mikä johti siihen, että upseerirakennusryhmän pohjoisin rakennus, pataljoonankomentajan talo olisi joutunut ampumaradan vaara-alueelle. Siksi se siirrettiin päätien länsipuolelle.

Alla: Tykistökasarmialueen korjattu asemapiirros toukokuulta 1905, jossa on punaisella pistekatkoiviivalla osoitettu ampumaradan vaara-alueen raja. Tiilliset kasarmi, ruokala ja neljä upseeritaloa on väritetty punaisella ja puiset ulkorakennukset keltaisella. Lisäksi on esitetty uudet mukulakivipäällysteiset tielinjat. Violetilla on osoitettu pääinsinöörihallinnossa mm. ruokalaan tehdyt muutokset. Vahvistettu insinöörikomiteassa heinäkuussa 1905. VIK sa:675.

Kasarmialueen ohittavan päätien (nyk. Eteläkärjentien) linjaa suoristettiin ja se päätettiin muuttaa kestorakenteiseksi mukulakivitieksi aina Papinlahden laiturille asti. Kunnostettava **laituri no 23 (nyk. tavaralaituri no 6)** tuli pelkästään linnoitustykistön käyttöön.

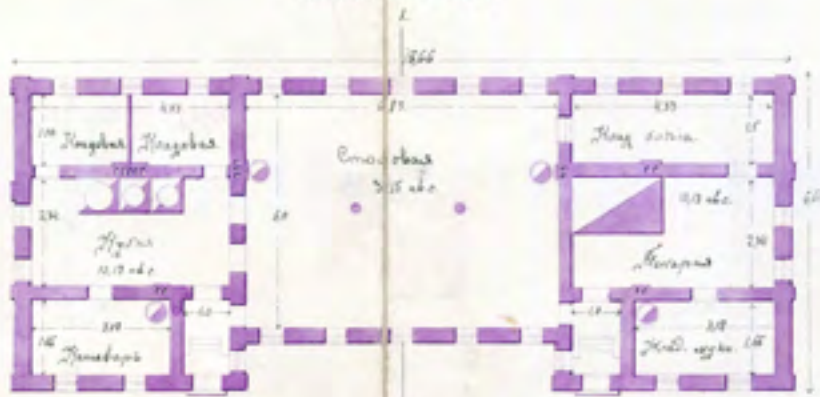
Asemakaavan muuttaminen merkitsi sitä, että rakennusten luo oli tehtävä uusi mukulakivetty tielinja, nykyinen Rykmentintien eteläinen jatke, joka on

Парадн.

План.

Со старинными планами
Проектирование работ в здании Училища в Петербурге
Иванов

Исторический проект
Подполковник

Yllä: Pääinsinöörihallinnossa kesäkuussa 1905 laadittu ja insinöörikomiteassa vahvistettu ruokalan suunnitelma. VIK c:1843.

Alla: Alkuperäinen kalkkikiviporras.

eräiltä osin säilynyt nykypäivään. Kasarmin ja ruokalan väliin jäänyt pusikkoinen ja kuoppainen alue vaati myös huomattavia parannustöitä tullakseen asianmukaiseksi ”paraatikentäksi”.

Suomen sotilaspiiri lakkautettiin kesällä 1905. Suomeen sijoitetuista joukoista, 22. Armeijakunnasta, Helsinkiin sijoitetuista Itämeren laivaston aluksista sekä Viipurin ja Viaporin linnoituksista tuli osa Pietarin sotilaspiiriä. Samalla Viaporin insinöörihallinto siirtyi Pietarin piiri-insinöörihallinnon alaisuuteen. Viimeksi mainitusta lähetettiin siis heinäkuussa 1905 tieto, että insinöörikomitea oli hyväksynyt tiilikasarmialueen suunnitelmat ruokalaa lukuun ottamatta. Sitä varten lähetettiin pääinsinöörihallinnossa tehty ja vahvistettu suunnitelma kahden komppanian **leipomo-, keittiö- ja ruokalarakennuksesta (E:49)**. Se oli muunnettu versio sotaneuvoston alaisen kasarmirakennuskomission laatimista venäjän sotaväen tyyppirakennuksista, jollaisia rakennettiin 1910-luvulla useisiin Suomen ja Venäjän varuskuntiin.⁶⁰

RAKENTAMINEN VIIVÄSTYY

Insinööripula

Tykistökasarmin suunnitelmat oli vahvistettu, määrärahat myönnetty ja rakennustarvikkeitaakin jo rahdattu Santahaminaan, mutta rakennustöiden aloittaminen viivästyi silti edelleen. Viaporin insinöörihallinnon päällikkö Ivanov valitteli elokuussa 1905 Pietarin piiri-insinööripäällikölle, ettei varsinaisia työ- ja rakennesuunnitelmia pystytty laatimaan hänen virastonsa kärsimän työvoimanpuutteen takia. Sairaustapausten yms. vuoksi käytettävissä oli ainoastaan kaksi sotainsinööriä ja yksi paikallisinsinööri kaikkiaan 62 saman-

Yllä: Tiilinen kasarmi.

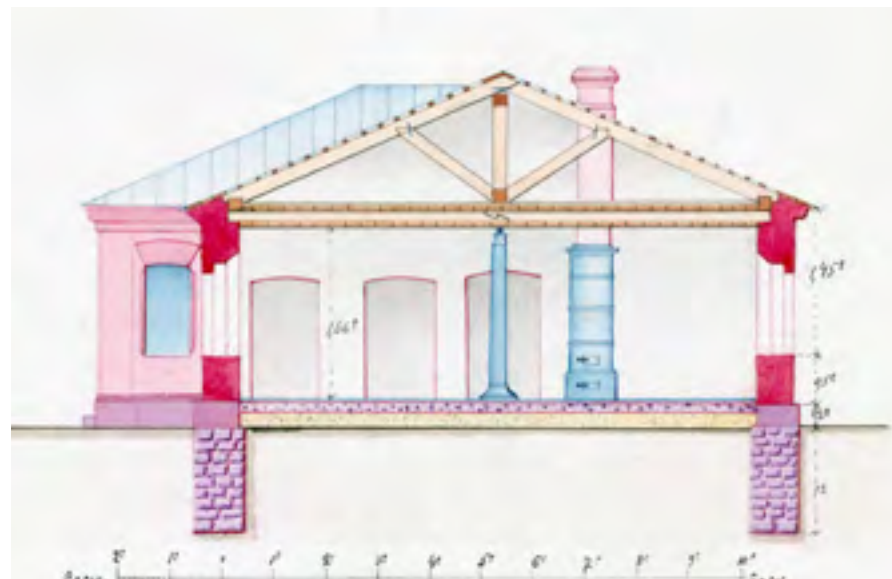
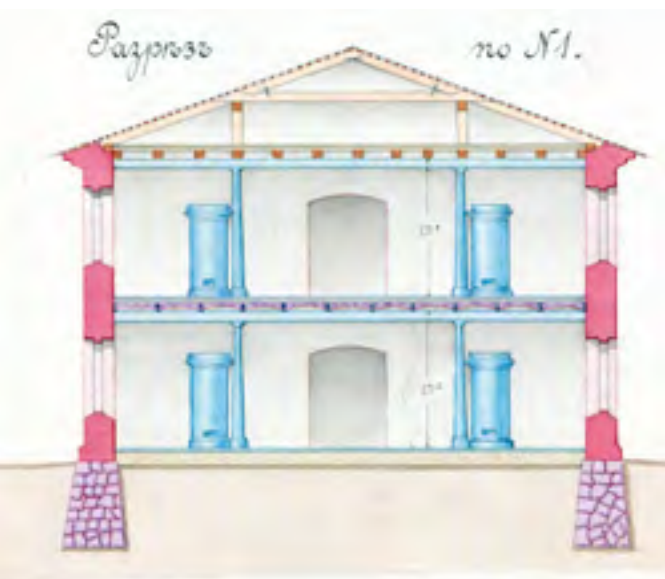
Alla oik.: Ruokalan valmistumisen jälkeen joulukuussa 1909 laadittu leikkaus ruokasalista. VIK sa:377.

Alla: Todennäköisesti kustannuskertomusta varten joulukuussa 1909 tehty leikkauspiirustus tykistökasarmista no 85. Sinisellä on osoitettu valurautapilarit ja välipohjien kannatuspalkit. Kerrosten välinen, kiskoilla tuettu holvaus on betonia (violetti). VIK sa:280.

aikaisen uudisrakennus- ja korjaustyösuunnitelman laatimiseen sekä töiden valvomiseen. Ylityöllistetty sotainsinööri Gluškov arvioi tykistökasarmin teknisten suunnitelmien valmistuvan vasta helmikuussa 1906.

Kun tekniset suunnitelmat sitten valmistuivat, vaati piiri-insinööri-päällikkö niihin kasarmirakennuksen osalta vielä laajahkoja muutoksia. Suunniteltujen vesivessojen sijaan kasarmi oli hänen mielestään varustettava perinteisillä kuivakäymälöillä Santahaminassa vallitsevan vedenpuutteen takia. Kuivakäymälöiden tyhjennys suoritettaisiin käsipumpuilla kasarmin päätyihin sijoitetuista maanalaisista betonijätesäiliöistä. Juokseva vesi korvattaisiin rakentamalla viisi uutta kaivoa.

Tykistökasarmin rakennustöihin päästiin keväällä 1906, mutta kenties juuri työkiireiden ja valvonnan puutteen takia huomattiin jo kesäkuussa, että yhtä kasarmin pitkittäisseinistä oli ryhdytty muuraamaan väärään kohtaan. Seinän ja sen perustusten purkaminen ja uudelleen muuraaminen hidastutti jo huomattavasti myöhästyneiden ”kiireellisten” rakennustöiden edistymistä.⁶¹

Kapina

Seuraava viive aiheutui elokuun alussa 1906 syttyneestä Viaporin kapinasta. Japanin-sodassa kärsityt takaiskut ja Venäjän suurvalta-ajattelulle nöyryyttävä tappio aiheuttivat sen, että vanhoillista hallintojärjestelmää kohtaan jo pitkään aikaa kytenyt tyytymättömyys leimahti joukkomielenosoituksiksi.

Viaporin linnoitustykistön miehistö oli jo marraskuussa 1905 mennyt lakkoon kehnojen majoitusolojensa ja Venäjän armeijan järjestelmään kuuluvan upseerien mielivallan takia. Komendantti Kaigodorovin tehtyä lakkolaisille myönnytyksiä, hänet erotettiin virastaan. Uudeksi komendantiksi ja kurinpalauttajaksi nimitettiin kenraalimajuri Vladimir von Laiming (toimessa 1905–13), joka sai toimillaan aikaan lisääntyvää tyytymättömyyttä.

Kesällä 1906 Venäjän armeijan piirissä oli laajoja levottomuuksia ja elokuussa osa Viaporin linnoitustykistön miehistöstä ja upseereista nousi kapinaan. Kapinalliset valtasivat linnoituksen vahvimmin varustetut saaret, joiden tykeillä ammuttiin mm. inhotun komendantin virka-asuntoa Iso-Mustasaarella. Kapina kukistettiin, kun Santahaminan kasarmeihin majoitettu, hallinnolle uskollisena säilynyt linnoitusjalkaväki ampui kenttätykeillään kapinallisten hallussa olleiden saarien selustaan. Kuninkaansaarella tulitus aiheutti suuren ruutivaraston räjähtämisen.

Noin 900 kapinallista vangittiin ja osa tuomittiin teloitettavaksi Santahaminassa. Vankeja sijoitettiin elokuun 1906 ajaksi mm. Santahaminan jalkaväen kasarmiin no 67, joka ympäröitiin piikkilanka-aidalla. Valtakunnan muissakin osissa tämä nk. Venäjän ensimmäinen vallankumous murskattiin kovin ottein.⁶²

Yllä: "Mantteloitu" valurautapylväs.

Alla: Kasarmin alakerran miehistötupa vuonna 1919, kun se oli Ilmailutelakan verastilana. Suomen Ilmailumuseo

Yllä: Tiilinen upseeritalo.

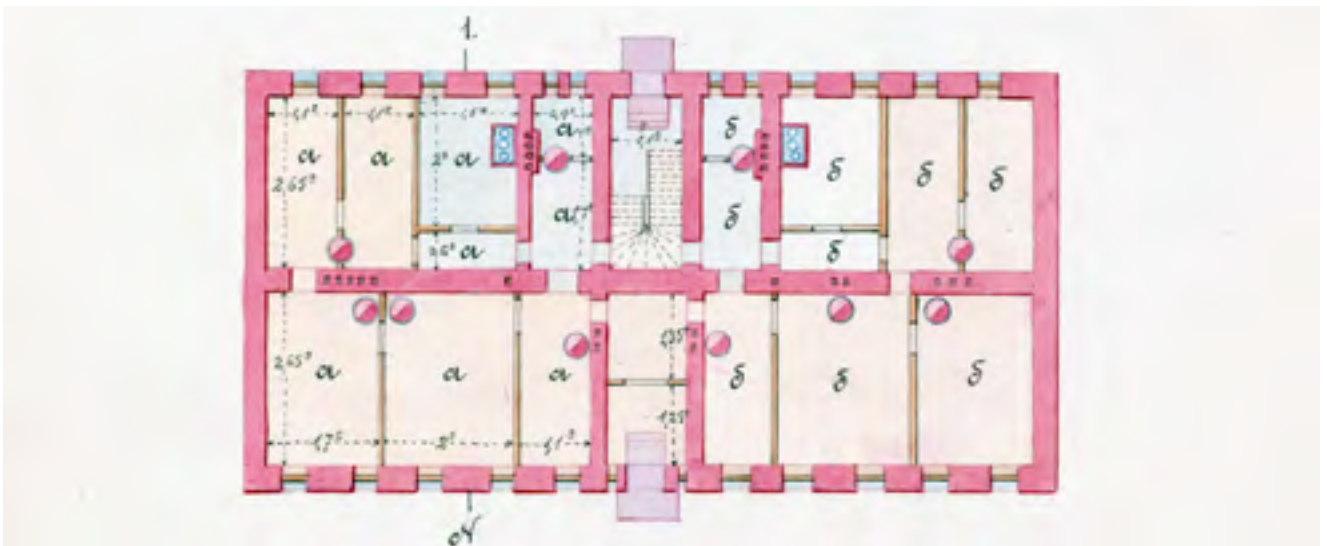
Viivytyksiä ja ahtautta

Santahaminan tykistökasarmeilla rakennustyöt jatkuivat lyhyen tauon jälkeen. Syyskuussa 1906 komendantti Laiming antoi insinööripäällikölleen käskyn saattaa Santahaminan tykistökasarmi asuttavaan kuntoon ennen talven tuloa. Kasarmi ja ruokala oli jo muurattu räystäskorkeuteen ja kaksi ensimmäistä upseerirakennusta, **komppanianpäälliköiden talo no 91 (E:40)** ja **viiden upseerin talo no 92 (E:39)** olivat valmiita.

Insinöörikenraalimajuri Ivanov patisti vuorostaan alaistaan Gluškovia kiirehtimään rakennustöitä, sillä tarkastuskäynneillään hän oli havainnut niissä tuskin minkäänlaista edistymistä. Samaan aikaan päänsinöörihallinto määräsi, että kasarmialueen tekniset suunnitelmat oli tehtävä uudelleen, sillä niin rakenne- kuin lvi-tekniisissä seikoissa oli havaittu puutteita.

Tykistökasarmia ei saatu käyttökuntoon ja siksi komendantti Laimingin oli tehtävä erityisjärjestelyjä linnoituksen varuskunnan majoittamiseksi talven ajaksi. Tykistön asuinkäyttöön otettiin mm. kaksi varastoparakkia. Uuden

Alla: Kahden komppanianpäällikön asuntojen pohjapiirros, joka on tehty valmistumisen jälkeen tammikuussa 1910. Itäinen pääovi alhaalla ja palvelusväen ovi ylhäällä. Keittiössä yms. tiloissa oli asfalttipinnoiset lattiat (sinisellä), asuinhuoneissa puulattiat (kellertävällä). VIK sa:240.

Yllä: Tiilinen upseeritalo. Kulmassa ollut ulkovi on muurattu umpeen ja uusi avattu päätyyn 1920-luvulla.

Vas.: Ulkovarasto.

Alla vas.: Entinen ulkokäymälä.

Alla.: Entinen pataljoonankomentajan palvelusväen ulkokäymälä.

sotilaskapinan pelossa Laiming oli kuitenkin palauttanut kaksi kaupunkiin siirrettyä linnoitusjalkaväkikomppaniaa linnoitukseen ja niiden vahvistukseksi vielä yhden suomenmaalaisen tarkkampuskomppanian. Linnoituksessa oli talvella 1906–07 äärimmäisen ahdasta, minkä seurauksena oli vakava lavantautiepidemia ja suuresti noussut kuolleisuus. Seuraavalle talvelle pelättiin uuden koleraepidemian rantautumista.

”Ainoa keino” tilanteen ratkaisemiseksi oli tykistökasarmin valmistuminen seuraavaan talveen mennessä. Rakentamista oli päästävä jatkamaan keväällä 1907 ja rahoitusta siihen lainattava muista projekteista, vaikka lopullisia suunnitelmia ei oltu saatu hyväksytyttyä korkeammilla tahoilla – insinöörikomitean vahvistus saatiin lopulta vasta joulukuussa.

Santahaminan ainoa sauna, joka oli uusittu jalkaväkikasarmien rakentamisen yhteydessä, oli auttamattoman pieni kasvavalle varuskunnalle. Sen purkamista ja uuden suuremman tiilisaunan rakentamista etelämmäs, lähemmäs kumpaakin kasarmialuetta suunniteltiin kesällä 1907. Syksyllä päädyttiin vanhan huteran saunan tilkitsemiseen.⁶³

Tykistökasarmialueen käyttöönotto

Syyskuussa 1907 tulipalo tuhosi puolet tykistökasarmin rakennustyöläisten asuinparakkialueesta. Itse rakennuksesta puuttuivat vielä käymälät, ovet ja ikkunat sekä mm. porrashuoneiden kaiteet ja keittiön liedet. Kasarmi oli tarkoitus ottaa käyttöön lokakuun puolella välissä, mutta insinöörieversti Gluškov luovutti sen insinöörihallinnon puolesta linnoitustykistön käyttöön vasta kuukautta myöhemmin, edelleen puolivalmiina.

Joulukuussa 1907 komendantti Laiming raportoi 22. Armeijakunnan komentajalle, että kun Santahaminan ”kaunis” 440 hengen kasarmi nyt oli saatu käyttöön, oli miehistö saatu lopultakin majoitettua tyydyttävästi, vaikkakaan kaikilla miehillä ei ollutkaan käytettävissään virallisissa ohjeissa

Alla: Entinen upseeritalo ilmailuvoimien esikuntana vuonna 1922. IVKK.

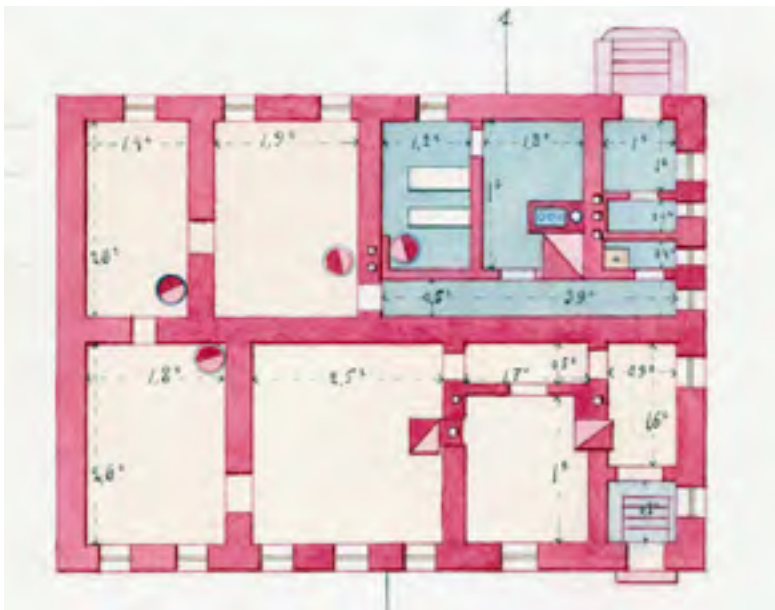

säädettyä ilmamäärää. Kuolleisuuttakin oli saatu hieman vähennettyä; vuonna 1905 kuoli 24 miestä, kun 1907 kuolleita oli ainoastaan kymmenen.

Kahden komppanianpäällikön upseeritaloon 91 (E:40) muuttivat asumaan 9. komppanian päällikkö kapteeni Gorjunov sekä lääkäri Somov – lääkärin asuinhuoneiston sisältävä upseeritalo oli edelleen puolivalmis. Komppaniapäällikön asuntoon kuului viisi huonetta, keittiö ja palvelusväen huoneet. Käytännössä asuinhuoneita oli vain neljä, sillä sisäänkäynnin viereen alun perin suunniteltu pikkuhuone liittyi toteutetussa pohjapiirroksessa suoraan sisäeteiseen. Huoneet jakautuivat sydänmuurin molemmin puolin niin, että itäisen pääjulkisivun puolella olivat eteisten lisäksi huoneistojen suuremmat huoneet, mm. ruokasalit, ja länsisivulla asuinhuoneita, keittiöt ja käymälät. Rakennuksen valmistumisen jälkeen talossa asuivat Santahaminaan sijoitettujen tykistökomppanioiden päälliköt ja vuodesta 1914 lähtien Viaporin Ilmailuosaston päällikkö.

Yllä: Tiilinen upseeritalo.

Vas.: Pataljoonankomentajan talon vuonna 1909 tehty pohjapiirros, josta puuttuu osa välioviaukoista. Talo oli tuolloin vielä keskeneräinen. VIK sa:239.

Yllä: Ilmailuvoimien upseerikerhon ruokasali vuonna 1920. Se oli yhdistetty entisen pataljoonankomentajan talon kahdesta asuinhuoneesta. IVKK.

Alla: Seinässä näkyy umpeenmuuratun kaariaukon äärioviiva.

Viiden nuoremman upseerin asuintalon 92 (E:39) huoneistoista vain kaksi oli alkuvaiheessa asuttuna. Toisessa asui vielä perheetön 6. komppanian päällikkö Pjotr Sosnovski ja toisessa 9. komppanian aliluutnantti Boris Tagats. Tämän talon huoneistot olivat liian pieniä perheellisille upseereille. Ne käsittivät kaksi huonetta ja keittiön. Pohjoispäädyn asuntoa lukuun ottamatta palvelusväen asuinhuoneet ja käymälätilat oli järjestetty kahden asunnon yhteisiksi (käymälöissä oli kuitenkin erilliset kopit).⁶⁴

Kolerasairaala ja tykistön sairastupa

Pelätty koleraepidemia oli vallinnut Venäjällä kesän 1908. Syksyn alussa se oli jo Pietarissa ja saapuisi Suomeen ennen vuoden vaihdetta. Santahaminan kesäsairaalan rakennuksille suunniteltiin lokakuussa muutostyöt, jotta ne voitaisiin ottaa käyttöön koleraan sairastuneiden eristystiloina. Alueelle rakennettiin erityinen desifointiparaki ja roskienpolttuuni. Kolera ei kuitenkaan aiheuttanut Suomessa tällä kertaa vakavaa epidemiaa.

Pääinsinöörihallinnon insinöörikomitea oli myöntänyt heinäkuussa 1908 Pietarin sotilaspöytäkirjalle lisää määrärahoja Santahaminan tykistökasarmialueen loppuun saattamiseen; kahden upseeritalon ja niiden ulkorakennusten lisäksi valmistumatta olivat vielä mm. miehistökäymälät. Komendantti Laiming patisteli keväällä 1909 sotilaspöytäkirjalla rahoittamaan keskeneräisen sairastuvain- ja upseeritalon rakennuksen töiden jatkamisen. Kylmään vuodenaikaan saarella ei ollut sairastiloja ja kovassa kuumessakin potilaat jouduttiin toimittamaan Pikku Mustasaaren sotilassairaalaan, mikäli se oli lainkaan mahdollista yhteyskatkettua myrskyjen tai kelirikon takia.

Upseeritalo no 96 (E:41) luovutettiin linnoitustykistölle syyskuussa 1909. Sairastuvain- ja upseeritalon rakennuksen eteläpäädyssä eli kasarmien puolella. Ne käsittivät tutkimushuoneen ja neljän potilaan makuusalin. Lännenpuoleisesta pääovesta päästiin nuoremman upseerin pienempään ja nuoremman lääkärin viiden asuinhuoneen huoneistoon rakennuksen pohjoispäädyssä. Tämän, kuten muidenkin upseeritalojen piha-alue rajattiin puusäleaidalla.

Loppusyksystä 1910 laaditun insinöörihallinnon selonteon mukaan tykistökasarmialue oli valmis lukuun ottamatta pataljoonankomentajan taloa (E:36), jonka seinämuuraustyöt olivat jääneet kesken. Viaporin linnoitustykistön 2. pataljoonan komentajaksi ylennetty kapteeni Larionov asui 1910-luvun alkupuolella lääkärille tarkoitettussa asunnossa upseeritalossa 96. Upseeritalossa 91 asuivat tällöin 8. ja 10. komppanioiden päälliköt, kapteenit Konstantin Gulevitš ja Sergei Vlasov. Jälkimmäisen tosin valitettiin jatkavan asumista kaupungissa, jossa hän vietti aikaa mm. teatterissa käyden ja maalausharrastuksensa parissa.

Viaporin insinöörihallinto sai syksyn 1911 alussa sotilaspöytäkirjasta käskyn jättää tykistökasarmialueen viimeistelyn suunnittelun ja valmistelut sikseen, sillä odotettavissa oli rakennustöiden siirtyminen Helsingin sotilasarvokomitean suorittavaksi.⁶⁵

Kauppiat ja kirkko

Tykistökasarmien länsipuolelle päätien varteen ja laajan hiekanottoalueen reunaan muodostui yksityistalojen alue. Yksi ensimmäisistä oli sotaväen kauppias A. Kozlovin vuonna 1909 rakennuttama hirsitalo. Se rakennettiin rinteeseen siten, että yläkerran asuintiloihin oli käynti idästä päätien suunnasta ja alakerran leipomo sekä erillinen talli olivat hiekkakuopan tasalla. Itse hiekkakuoppaa oli käytetty ennen vuosisadan vaihdetta sapöörien eli pioneerien harjoitteluna, mutta se metsittyi vähitellen ja siirtyi pääosin laivaston radioaseman hallintaan vuoteen 1908 mennessä.

Samanlainen päätien länsipuolinen yksityistalojen alue muodostui vähitellen myös pohjoisemmas jalkaväen kasarmien luokse. Jalkaväkikasarmien eteläpuolelle ryhdyttiin vuonna 1906 kaavailemaan ortodoksisikrikkoa Santahaminan suureksi kasvaneelle vakituiselle varusväelle, joka kasvoi leirikaudella vielä huomattavasti. Alkuun ajatuksena oli siirtää yksi Vasikkasaaren

Yllä: Redutin kasarmialuetta 1920-luvulla, kun se oli Radiopataljoonan käytössä. Oikealla Krimin sodan aikaiset kasarmit B:13 ja B:14 ja taustalla vuonna 1863 rakennettu ruokala B:15. SA-kuva.

Oik.: Lokakuussa 1908 laadittu piirustus kesäsairaalan rakennuksen no 20 (B:13) muuttamisesta koleraan sairastuneiden hoitoa varten. Sinne rakennettiin mm. kylvetyshuone. Piirustuksen on vahvistanut (vt.) komendantti kenraalimajuri Laiming. VIK sa:503.

Vas.: Kesäkuussa 1907 laadittu tulevan kirkon paikka (A) osoittava asemapiirros Santahaminan länsiosasta, jossa näkyy silloinen rakennuskanta. Päälaiturin no 24 luona on kesäsairaala-alue ja sieltä etelään vievän päätien varressa jalkaväen leirialue, upseeritalot no 69 ja 70 sekä kasarmit 67 ja 68. Etelässä on vielä keskeneräinen tykistökasarmialue ja -leiri sekä Papinlahden laituri no 23. VIK sa:51.

T/302/II POMMIT JÄLK.S-HAMINASSA 11.4.40/14.50 12/- LACUS.

Yllä: Talvisodan ilmapommituksissa vaurioitunut kirkko. IVKK.

edusta raivattiin puustosta leveältä alueelta länsirantaan asti ”kirkkoavenyyksi”. Kirkkoa vihittäessä vuoden 1908 alussa se sai nimen pyhittäjä Serafim Sarovilaisen mukaan, sillä Viaporin kapina oli kukistettu hänen muistopäivänään. Myöhemmin sotilaskodin juhlatilanakin toimineesta kirkosta on jäljellä kivijalka.⁶⁶

Oik.: Kirkon kivijalka.

LAIVASTON UUDISTUKSIA

Japanin sodan seurauksia

Venäjän ja Japanin välisessä sodassa, Tsushiman salmessa käydyssä meritais- telussa vuonna 1905 tuhoutui lähes kokonaan se Itämeren laivaston osa, jota 1880-luvun alusta lähtien oli hitaasti kasvatettu keisarin mahdin näytteeksi, siis panssarilaivoista ja risteilijöistä muodostunut avomerilaivasto. Venäjän Itämeren alueen rannikoiden puolustus Saksaa ja Ruotsia vastaan oli nojan- nut pääasiassa laivastoon ja sen linnoitettuun tukikohtaan Latvian rannikolla Liepajassa (Libau).

Itämeren laivaston uuden rakennusohjelman hyväksyminen ja toteutta- minen tulisi viemään useita vuosia ja siksi venäläisten oli aluksi keskityttävä Pietarin ja Suomenlahden rannikkolinnoitusten parantamiseen. Saksalaisten tai ruotsalaisten maihinnousun estäminen Suomen ja Baltian rannikolla oli ilman avomerilaivastoa vaikeaa, ellei mahdotonta.

Itämeren laivastolle jääneet tai rakenteilla olleet ajanmukaiset alukset olivat pääasiassa torpedoveneitä. Niitä oli nyt tarkoitus käyttää rannikkopuo- lustukseen yhteistoiminnassa maajoukkojen kanssa. Viaporin sotasatamaan ja kesäisin saariston suojiin sijoitettujen torpedoveneosastojen oli määrä suorittaa hyökkäyksiä saaristoalueelle yrittäviä vihollisaluksia vastaan. Lisäksi ne laskisivat rannikon edustalle tarpeen mukaan miinasulkuja.

Viaporin linnoituksen oli suojeltava torpedoveneosaston tukikohtaa ja toisaalta pitää ”suomenmaalaisien” joukkojen eli 22. Armeijakunnan apuna Helsinkiä hallinnassaan mahdollisen uuden kapinan varalta. Viaporin aseis- tettiin ja linnoitettiin siksi myös kaupungin puolelta – suomalaislehdistön huomiota herättivät erityisesti Harakan saareen syksyllä 1908 tehdyt juok- suhaudat ja suojavallit sekä kaupunkiin päin suunnatut tykit, jotka näkyivät erinomaisesti Kaivopuistosta.⁶⁷

Laivaston viestipalvelu

Kaivopuisto oli sikäli merkityksellinen Viaporin sotasataman kannalta, että siellä sijaitsevassa Kalliolinnan huvilassa oli sataman päällikön virka-asunto. Kalliolinnan pihalle pystytettiin viimeistään vuonna 1904 korkeat mastot, jotka oli tarkoitettu langattoman lennättimen eli radioantennin kiinnittämistä varten.

Itämeren laivasto ryhtyi käyttämään tätä uutta tekniikkaa esikuntiansa ja laivasto-osastojensa väliseen yhteydenpitoon. Radio- eli kipinälenntinlaitteita kehitettiin, toiminta sai pian vakiintuneet puitteet ja vuonna 1907 Itämeren laivastolla oli jo 14 rannikkoradioasemaa.

Vuonna 1908 Itämeren laivasto ryhtyi suunnittelemaan ja toteuttamaan Suomenlahden rannikoille merivalvonta-asemien verkostoa. Merenalaisilla viestikaapeilla yhdistettyjen merivalvonta-asemien ja laivaston radioasemien organisoimiseksi Itämeren laivastoon muodostettiin erityinen valvonta- ja viestipalvelu, jonka johtoon tuli 2. luokan kapteeni Nikolai Apostol. Se oli organisoitu kolmeen osastoon, joista pohjoisen keskusasema oli Helsingin Katajanokalla, eteläisen Tallinnassa ja itäisen Kronstadtissa.⁶⁸

Sotasataman uudistaminen

Venäjän talous elpyi vuodesta 1909 lähtien ja se antoi syyä myös armei- jan ja laivaston uudistamiseen. ”Pienen laivanrakennusohjelman” mukaisesti Itämeren laivastolle oli tarkoitus rakentaa neljä ajanmukaista Dreadnought -tyyppistä taistelulaivaa, joiden myötä aloite voitaisiin siirtää jälleen omiin käsiin avomerelle. Venäläisen kansanedustuslaitoksen duuman luottamus kor- ruptoituneeksi osoittautuneeseen laivastoon oli kuitenkin erittäin vähäinen, ja siksi määrärahojen myöntämisessä tuli kestämään pitkään.

Yllä: Itäisessä Kaivopuistossa sijaitsevan Kalliolin- nan pihalla seisoivat kaksi radiomastoa ja tornissa lie- hui Venäjän laivastolippu 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. MV.

Pietarissa tehtiin lisäksi päätös kokonaan uuden, Suomenlahden järeillä tykeillä ja laajoilla miinakentillä sulkevan linnoitusjärjestelmän suunnittelusta. Se sijoitettaisiin Porkkalanniemen ja laivaston uudeksi päätukikohdaksi valitun Tallinnan välille. Pietari Suuren merilinnoitukseksi myöhemmin nimetyin linnoitusjärjestelmän rahoitus- ja rakentamispäätökset lykkääntyivät ja siksi Viaporin suojaamasta Helsingistä tuli seuraavien vuosien kuluessa voimistuneen Itämeren laivaston päätukikohta.

Katajanokan sotasataman rakennuskantaa täydennettiin sinne sijoitetun torpedoveneosaston sekä miinanlaskijoiden ja tykkiveneiden tarpeisiin. Katajanokan itäkärkeen tasattiin alue, jolle voitiin nostaa talvehtimaan viisi-toista torpedovenettä. Niiden huoltoa varten alueelle nousi korjauspajoja ja varastorakennuksia sekä satamahenkilökunnan majoitustiloja. Sotasataman alue kävikin pian ahtaaksi ja se oli lisäksi turvaton mantereen puolelta tulevaa hyökkäystä vastaan.⁶⁹

Santahaminan radioasema

Vuonna 1909 ryhdyttiin kaavailemaan sotasataman siirtoa turvallisemmalle ja väljemmälle alueelle Viaporin linnoituksen suojaan. Venäjän meriministeriön alaisen sotasataman ja sotaministeriön alaisen linnoituksen välisissä neuvotteluissa uudeksi satama-alueeksi sovittiin Vallisaaren, Kuninkaansaaren ja Santahaminan pohjoisrantojen sekä Laajasalon etelärannan väliin jäävät vesija ranta-alueet. Suunnitelmissa oli rakentaa tälle alueelle aluksi sotasataman varastoja, sotasairaala ja 1500 miehen kasarmialue.

Ensimmäinen tälle alueelle toteutettava sotasataman rakennus oli Santahaminaan sijoitettava uusi, aiempaa tehokkaampi radioasema. Sille varattiin Papinlahden pohjoisrannan entinen hiekanottoalue välittömästi uuden tykistökasarmialueen länsipuolella. Radioaseman rakennustöitä johti Itäme-

Alla: Vuonna 1924 otetussa ilmakuvassa näkyvät Santahaminan radioasemaa ympäröivät puumastot. Ensimmäisenä pystytetyt kolme mastoa olivat kolmiomuodostelmassa lähimpänä asemaa. Myöhemmin pystytettiin kolme korkeampaa puumastoa, joista lähin näkyy Papinlahden rannassa kuvan keskellä. Etualalla tykistön leirialue ja upseerikerho. IVKK.

ren pohjoisen alueen valvonta-asemien ja radioasemien päälliköksi nimetty 2. luokan kapteeni Vešeslov. Helsingin merivalvonta-asema taas sijoitettiin Vallisaaren korkeimmalle kohdalle, nk. Kruununperillisen patterin yhteyteen.

Laivastolla oli oma, meriministeriön alainen tekninen suunnitteluorganisaationsa. Sen yksi osa oli sotasatamien, telakoiden ja arsenaalien rakennussuunnittelusta vastannut Merirakentamisosaston insinööri- ja teknikkokunta. Suunnittelijoina oli siviili-insinöörejä. Viaporin sotasataman rakennuksia ja siten myös Santahaminan radioaseman vuosina 1909–10 suunnitteli satamahallinnon rakennussuunnitteluosasto, jota johti yli-insinööri M. Jakubovski.

Santahaminan kesällä 1910 valmistunut **radioasema (E:29)** muistutti arkkitehtuuriltaan muita samoihin aikoihin sotasataman alueelle toteutettuja rakennuksia. Nykyään rapatun, mutta alkujaan puhtaaksimuuratun yksikerroksisen tiilitalon julkisivujen jäsentelyssä käytettiin vaaleita rappauskenttiä.

Läntinen sisäänkäynti johti alun perin käytävään, jonka pohjoisvillulla oli henkilökunnan majoitustiloja, keittiö ja sisäkäymälä. Käytävän päästä oli käynti morsetushuoneisiin. Eteläsivun hallitiloihin oli sijoitettu kipinälennätinlaitteiston vaatimat kaksi generaattoria. Katossa oli järeitä I-palkkeja raskaiden laitteiden nostoa ja siirtämistä varten. Varsinaiset kipinälennätinlaitteistot olivat todennäköisesti rakennuksen itäpäädyn suuremmissa huonetiloissa. Kone- ja laitetiloissa oli shakkikuvioiset laattalattiat. Pääosassa huoneista oli rautakiskoin kannatetut holvikatot.

Viaporin linnoituksen Sotilaslennättimen päällikkö kapteeni Konstantin Agapejev esitti kesäkuussa 1910 huolestumisensa pian avattavan Santahaminan radioaseman voimakkaiden kipinälennätinlaitteiden häiritsevistä vaikutuksesta. Se sai aikaan silminktävää kipinöintiä saaren puhelin- ja lennätinlinjoissa. Asia ratkaistiin asentamalla linjoihin meriministeriön kustannuksella Siemen & Halsken valmistamia suurjännitesulakkeita.⁷⁰

Radioaseman toiminta jatkui pienen keskeytyksen jälkeen itsenäisyyden ajalla. Vuonna 1925 se siirtyi puolustusvoimilta Lennätinhallituksen hallintaan.

Yllä: Radioasema 1920-luvulla rappaamattomassa alkuperäisasussaan. Vasemmalla oleva länsipäädyn ovi johti henkilökunnan tiloihin vievälle käytävälle. Oikealla on rannanpuoleinen konehallin ovi. SA-kuva.

Yllä: Radioaseman sähkötyshuone, jossa vasemmal- la 15 kW:n putkilähetin ja oikealla vastaanotin. Julkaistu: US 7.2.1926.

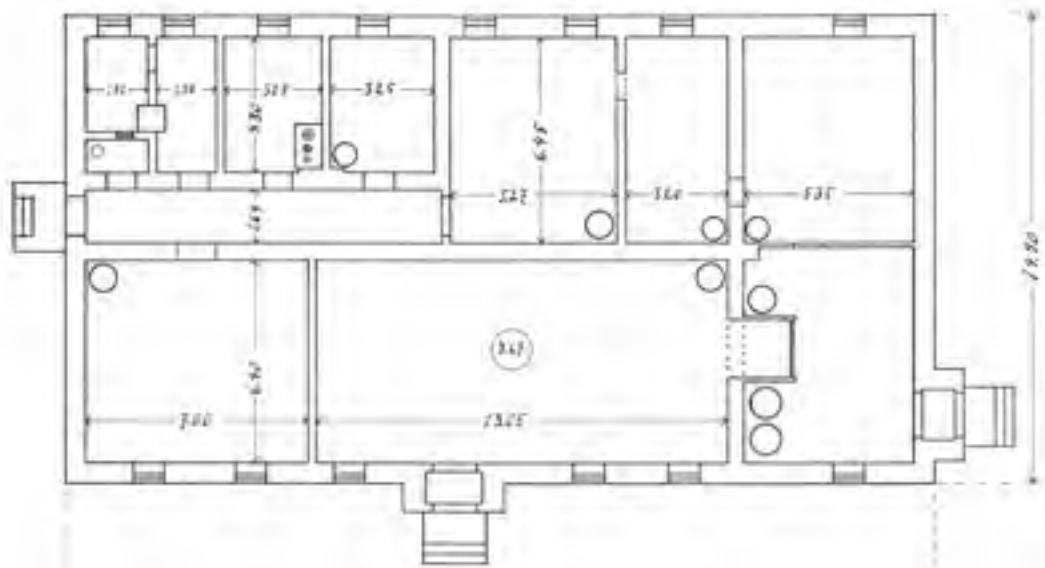

Oik. yllä: Radioaseman laitteistoja. Valaistun "Hengenvaara!" -kyltilin alla olivat mm. 12 000 voltin muuntaja, tasasuuntaaja, virityskäämit ja kondensaattorit. Julkaistu: Laivastolehti 2/1932.

Oik.: Radioaseman konehuone. Julkaistu: US 7.2.1926.

Alla: Venäläisen radioaseman pohjapiirros. PK.

PUNATIILTÄ JA SUURIA SUUNNITELMIA

1910–1917

Jalkaväen ja ilmailijoiden kasarmialueet

LESNOIN RYKMENTTI

Armeijan yhtenäistäminen

Samaan aikaan kun Venäjän laivastoa ryhdyttiin jälleenrakentamaan talouden elpymisen myötä vuonna 1909, valmisteltiin sotaministeriössä laajaa armeijauudistusta. Sen tarkoituksena oli yhtenäistää armeijassa siihen asti olleet erityyppiset jalkaväen joukot ja liittää ne toisiinsa yhteisen komennon alaisuuteen normaaleiksi jalkaväkidivisiooniksi. Uudistus koski mm. paikallisia reservijoukkoja sekä linnoitusten jalkaväkijoukkoja, kuten Viaporin linnoitusjalkaväkirykmenttiä. Armeijan jalkaväkidivisioonien määrä kasvoi uudistuksen seurauksena 48:sta 70:een.

Samaan aikaan pyrittiin lisäämään Suomeen sijoitettujen joukkojen määrää. 22. Armeijakuntaa kasvatettiin lähemmäs täyttä vahvuuttaan eli neljää tarkkampungaprikaatia, ja linnoitusten jalkaväki- ja erikoisjoukkoja vahvistettiin. Tähän vaikutti syksyllä 1909 tapahtunut Suomen senaatin ero, joka oli vastalause Suomen lainsäädännön venäläistämistoimenpiteille. Sen uskottiin synnyttävän levottomuuksia ja uuden suurlakon.

Kiihkovenäläinen suuntaus vahvistui Suomessa marraskuussa 1909, kun se sai toivomansa edustajan uudesta kenraalikuvernööristä, kenraaliluutnantti Franz Albert Seynistä (toimessa 1909–17). Suomi ei kuitenkaan ollut Pietarin näkökulmasta kriittisin silmälläpidon kohde, vaan sitä tärkeämpinä joukkojen keskittämisaalueina nähtiin Puolan, Liettuan ja Ukrainan alueet, Kaukasia ja Turkestan.⁷¹

197. Lesnoin jalkaväkirykmentti

Vuonna 1910 perustetun 3. Suomenmaalaisen Tarkkampungaprikaatin muodostamiseen käytettiin mm. Viipurin, Kaunasin ja Hrodnan linnoitusten jalkaväkipataljoonia sekä Venäjän alueella olleita reservipataljoonia.

Viaporin linnoitusjalkaväkirykmentistä ja 225. Jalkaväen Lesnoin reservirykmentistä muodostettiin Viaporin linnoitukseen 197. *Lesnoin Jalkaväkirykmentti*. Siitä tuli yksi neljästä rykmentistä uudessa 50. Jalkaväkidivisioonassa, jonka joukkoja sijoitettiin Viaporin lisäksi Viipuria ympäröiviin linnoituksiin ja Koivistolle.

Venäläisen jalkaväkirykmentin sodan ajan vahvuus oli neljä 800 miehen pataljoonaa. Pataljoona oli jaettu neljään 200 miehen komppaniaan. Rauhan ajan vahvuus oli tästä noin ¾, eli komppaniaa varten tarvittiin tilaa noin 150 hengelle. Neljän pataljoonan lisäksi kussakin rykmentissä oli konekiväärikomennuskunta (8 konekivääriä), tiedustelu- ja viestikomennuskunnat sekä opetuskomennuskunta eli aliupseerikoulu.

Viaporin komendantille, kenraaliluutnantti Laimingille ilmoitettiin vuoden 1910 keväällä 22. Armeijakunnan esikunnasta, että seuraavana syksynä Viaporiin sijoitettaisiin tilapäisesti kaikki 197. Lesnoin jalkaväkirykmentin neljä pataljoonaa esikuntineen sekä etappi- eli kuormastopuolikomppanian

Oik.: Kesäkuussa 1921 Santahaminan punatiilikasarmialue oli pääosin edelleen venäläisaikaisessa asussaan. Etualalla upseeritalo ja taaempaan 197. Lesnoin jalkaväkirykmentille tehdyt rakennukset. Vaaleana hohtavan kirkon takana näkyy esikunta- ja päävartiorakennus, varuskuntasairaala ja ilmailukomppanialle rakennettu kasarmialue. Taustalla tykistökasarmialue. Edessä vasemmalla puiden siimeksessä hirsirakenteinen ampumapaviljonki ja siitä eteenpäin avoin ampumarata-alue. IVKK.

kaaderihenkilökunta. Vuodesta 1912 lähtien yksi pataljoona siirrettäisiin muualle. Armeijakunnan tiedossa ei kuitenkaan vielä tuolloin ollut rykmentin vahvuutta tai mistä joukoista se muodostettaisiin.⁷²

Rykmentin rakennustarve

Komendantti Laiming laati huhtikuussa 1910 esityksen niistä rakennuksista, joita jo olemassa olevien lisäksi tarvittaisiin 1917. Lesnoin jalkaväkirykmentin majoittamiseksi Viaporiin. Laimingin esitys oli osa suurempaa valtakunnallista kasarmirakentamiskokonaisuutta, joka seurasi armeijan uudistusta ja uusien joukkojen perustamista. Oli tarpeen rakentaa suuri määrä majoitusrakennuksia, joista pääosa esim. Suomessa sijoitettiin aivan uusille varuskunta- paikkakunnille.

Venäjä armeijan kasarmirakentamista koordinoitiin ja säänneltiin sotaministeriön alaisessa pääsotilasrakennushallinnossa. Siellä vahvistettiin myös kaikkien tarvittavien rakennusten tyyppisuunnitelmat, kasarmeista ja asuintaloista käymälöihin ja jätesäiliöihin. Tyyppisuunnittelun lähtökohdana oli se, että armeijan kaikki jalkaväkirykmentit ja muut yksiköt olivat koostumukseltaan samanlaisia. Kaikille kasarmialueille tarvittiin siis yhtäläiset kasarmit, talousrakennukset sekä upseeri- ja aliupseeriasunnot.

Pääosa Laimingin esittämistä 1917. rykmentin uudisrakennuksista oli määrää rakentaa Santahamina vanhan jalkaväkikasarmialueen yhteyteen. Keskuslinnoitukseen ja Vallisaarelle tarvittaisiin muutamia upseeri- ja aliupseeriasuntoja sekä hevostalli. Vapaan maa-alueen lisäksi Santahaminan etuna oli maaperän suoma juomaveden saannin sekä viemäröinnin rakentamisen helppous sekä puhtaasti sotilaalliset syyt.

Santahaminasta jalkaväkijoukot kuormastoineen oli liikekannallepanon yhteydessä huomattavasti helpompi siirtää mantereelle, mm. suojaamaan linnoituksen selusta-alueita, kuin keskuslinnoituksesta. Tämä vaati tosin uuden siltayhteyden rakentamista Hevossalmeen. Hevossalmen saarten välit oli jo padottu, mutta laivaväylän ylittävän rautaisen kääntösillan rakentaminen oli jäänyt kesken rahoituksen puutteessa.

Santahaminaan oli tarpeen rakentaa kasarmitilat kahdelle jalkaväkikomppanialle, opetus-, tiedustelu-, konekivääri- ja viestikomennuskunnille sekä ei-taistelevalle komppanialle. Viimeksi mainittuun kuuluivat mm. rykmentin kuormastossa ja työpajoissa työskentelevät miehet. Kaikille edellä mainituille miehistön jäsenille tarvittiin toinen keittiö- ja ruokasalirakennus vanhan lisäksi. Sangen merkittävä rakennus oli myös koko rykmentin kaalikellari.

Uuden yhdistetyn miehistö- ja upseerisaunan ja pesutuvan rakentaminen vanhan, vaarallisen huonokuntoisen hirsisaunan tilalle oli välttämätöntä, sillä Santahaminan varuskunnan vahvuus kasvaisi merkittävästi – saarella tulisi olemaan jalkaväen pataljoonan neljän komppanian, ei-taistelevan komppanian ja eri komennuskuntien lisäksi kaksi linnoitustykistön komppaniaa sekä armeijauudistukseen liittyvä, linnoitukseen perustettava ilmaliikkomppania.

Jalkaväkirykmentti tarvitsi varusteitaan ja liikkumistaan varten useita erilaisia varasto- ym. rakennuksia. Santahaminaan majoitettaville yksiköille rakennettaisiin suurehko hevostalli ja keskuslinnoituksessa oleville rykmentin osille pienempi talli (Iso Mustasaaren C 78). Santahaminaan rakennettaisiin koko rykmentin aseiden ja varusteiden liikekannallepanovarasto eli nk. ”zeughaus” sekä säilytysvajat rykmentin kuormastolle.

Kuten aiemmin tykistökasarmien rakentamisen yhteydessä mainittiin, oli Santahamina varsinkin kelirikko-aikaan eristynyt Pikku-Mustasaaren sotasaaralasta. Saaren varuskunta tarvitsi jalkaväkirykmentille mitoitettua sairaalan, ”vastaanottohuoneen”, jossa olisi 20 potilaspaiikkaa. Eristynyt asema vaati myös arestikopeilla varustetun päävartion rakentamista, johon yhdistettäisiin rykmentin esikuntatilat.

Rykmentin komentaja tuli majoittumaan Santahaminaan yhdessä useiden upseerien kanssa. Uusia upseeriasuntoja tarvittiin entisten lisäksi komentajalle, kahdelle esikuntaupseerille, neljälle komppanianpäällikölle sekä kymmenelle

Vas.: Maaliskuussa 1908 tehdyn Santahaminan ulkovalaistussuunnitelman päälle on lyijykynällä ja punavärillä hahmoteltu komendantti Laimingin esitykseen kuuluneita rakennuksia. Rakennusten asemointi ei kuitenkaan ollut vielä lopullinen. VIK sa:609.

nuoremmalle upseerille. Keskuslinnoitukseen tarvittiin asunnot samalle upseerimäärälle (rykmentin komentaja pois lukien) ja Vallisaarelle vielä kahdelle komppanianpäällikölle ja kolmelle nuoremmalle upseerille – näistä ainakin Vallisaaren asuintilat myös rakennettiin.

Komendantti Laimingin esityksestä jäivät rakentamatta vakinaisessa palveluksessa olevien aliupseerien asunnot. Niitä hän yritti tuloksetta saada rakennetuksi vielä myöhemminkin. Santahaminaan aliupseeriasuntoja olisi tarvittu kaksitoista. Kunnollisten aliupseeriasuntojen puute haittasi varuskunnan elämää vielä pitkälle itsenäisyyden ajalle asti.

Kaikkein ensimmäiseksi, vuoden 1910 syksyyn mennessä oli rakennettava perustettavan rykmentin liikekannallepano- ja kuormastovarastot, hevostallit ja mielellään miehistösaunakin. Pääosa rakennuksista oli saatava luovutuskuntoon seuraavan vuoden syksynä ja loput, komentajan asunto sekä esikunta- ja päävartiorakennus, vuoden 1912 loppupuoliskolla. Kuten tavallista, asetettu aikataulu oli liian optimistinen, ja suurin osa rakennuksista luovutettiin (osin puolivalmiina) vasta vuoden 1913 lopussa.⁷³

ILMAILUKOMPPANIA

Kenttäarmeijan tähystyspallot

Venäjän armeijaan 1800-luvun lopulla perustetut ilmailujoukot käyttivät kenttäarmeijan tiedusteluun ja merkinantotehtäviin suuria vetykiintopalloja. Maahan ankkuroidun pallon alla riippuvasta korista käsin voitiin mm. ottaa tiedustelupalokuvia. Osa ilmailujoukoista oli siirretty Venäjän-Japanin sodan aikana, vuosina 1904–05 Siperiassa sotaa käyvien joukkojen yhteyteen.

Kesän 1910 armeijan uudelleenjärjestelyn yhteydessä osa ilmailujoukoista siirrettiin takaisin länteen. Viaporin linnoitukseen perustettiin *3. Ilmailukomppania* kesäkuussa 1910. Sen komentaja everstiluutnantti Pavel Jestifejev ja muu upseeristo siirrettiin lakkautetuista 2. ja 3. Itä-Siperian kenttäilmailupaljoonista Irkutskista ja Nikolsk-Ussurijskista.⁷⁴

Alla: Viaporin ilmailukomppanian henkilöstöä vety-palloineen sekä muita upseereita. Numerolla 3 on merkitty 1. maailmansodan aikainen komppanianpäällikkö everstiluutnantti Schutting. MV.

Tärkeysjärjestyksen kärjessä

Sotaministeriöön muodostettiin vuoden 1910 uudelleenjärjestelyjen yhteydessä yleisesikunnan päähallinto, joka tästä lähtien vastasi kaikkien sotaväen ei-puolustuksellisten rakennusten määrärahoista. Yleisesikunta nosti syyskuussa 1910 uusien ilmailuyksiköiden kasarmirakennukset eräiksi kiireellisyysjärjestyksen kärkipään hankkeiksi. Yleisesikunnalle oli marraskuuhun mennessä lähetettävä uuteen tärkeysjärjestykseen pohjautuvat esitykset seuraavan vuoden rakennusmäärärahoista. Niihin sisällytettiin ilmailukomppanian kasarmialue Santahaminaan.

Ennen kuin 3. Ilmailukomppanialle valmistui kasarmialue Santahaminaan, se oli vuosina 1910–12 talvimajoituksessa Länsi-Mustasaarella. Tähestyspaloja ja muita varusteita säilytettiin mm. yhdessä miinakomppanian venevajassa keskuslinnoituksen alueella. Mahdollisen liikekannallepanon aikana ilmailukomppanian oli tarkoitus siirtyä aseisiin Laajasaloon Yliskylän ja Tullisaaren tilojen alueille. Sieltä sen katsottiin palvelevan parhaiten sekä linnoituksen että mantereen puolelle sijoitettujen maajoukkojen tähestys-tarkoituksia.

Ilmailukomppania harjoitteli Viaporin jalkaväki- ja tykistöjoukkojen lisäksi yhteistoimintaa myös laivaston kanssa. Esimerkiksi kesäkuussa 1911 Viaporin sotasatamaan sijoitetun torpedoveneosaston upseeri osallistui ilmailukomppanian harjoituksiin. Hän sai todeta omin silmin, kuinka kauas merelle tähestyspallon korista näki ja miten alukset olivat sieltä tunnistettavissa päivin ja öin. Tähestyspallosta harjoiteltiin mm. signaalilippuviestintää laivaston aluksille ja viestipalvelun Vallisaaren merivalvonta-asemalle.⁷⁵

Yllä: Ilmailukomppanian tähestyspallo nousee ilmaan vuonna 1914 mahdollisesti Santahaminan tulevassa lentosatamassa olleen sotilasrakennuskomitean rakennuttaman lastauslaiturin päältä. Kuvan oikeassa laidassa pilkottaa yksi Radioniemen korkeista radiomastoista. MV.

Sotilasrakennuskomiteat

Viaporissa ja muualla Suomessa vuonna 1910 aloitettujen kasarmirakennus-työiden suunnittelua ja valvomista varten perustettiin paikallisia sotilasrakennuskomiteoita. Ne olivat Pietarin sotilaspiirin alaisia ja erillään esimerkiksi Viaporin insinöörihallinnosta. Sotilasrakennuskomitean puheenjohtajana oli yleensä rakennettavalle kasarmialueelle sijoitettavan joukko-osaston komentaja. Kasarmityöt oli määrää rahoittaa Suomelta perittävillä nk. sotilasmiljoonilla.

Keväällä 1910 perustetun Helsingin 4. sotilasrakennuskomitean tehtävänä oli rakennuttaa kasarmeja Viaporin linnoituksen lisäksi Helsingin kaupungin ja Tuusulan vanhojen kasarmialueiden täydennykseksi. Jälkimmäisiin sijoitettaisiin suomenmaalaisia tarkkampusjoukkoja sekä mm. vasta perustettu 22. Sapööripataljoona. Helsingissä, Maneesinkatu 2b:ssä eli nk. ”Kenraalien talossa” majailleen Helsingin sotilasrakennuskomitean puheenjohtajana oli eversti Reva ja kolmesta jäsenestä ainakin yksi kuului Lesnoin jalkaväkirykmenttiin, nimittäin rykmentin talouspäällikkö everstiluutnantti Aleksandr Nikiforov.⁷⁶

Teknikko Barmin suunnittelee

Sotilasrakennuskomitean ”teknikko” laati apulaisineen kaikki rakennussuunnitelmat. Niissä sovellettiin sotaministeriöstä lähetettyjä, kullekin yksikölle ja kuhunkin tarkoitukseen tarkasti mitoitettuja tyyppi- ja piirustuksia. Suunnitelmat tarkistettiin ja vahvistettiin sotaministeriön alaisessa pääkasarmirakennuskomiteassa.

Helsingin sotilasrakennuskomitean teknikoksi nimitettiin insinöörikapteeni Vasili Barmin. Hänen apulaisinaan toimi muitakin Viaporin insinöörihallinnon insinöörejä, mm paikallisinsinööri luutnantti Vasili Vlasenko, osin linnoituksessa suorittavien toimiensa ohessa. Mainittakoon, että insinöörikapteeni Barmin siirrettiin 22. Armeijakunnan komentajan käskyllä kesällä 1910 joksikin aikaa sivuun sotilasrakennuskomitean suunnittelutyöstä, sillä hän oli osallisena parhaillaan käynnissä olleessa rikostutkimuksessa ja oikeudenkäynnissä – sen aihe ei ole tiedossa.

Komendantti Laiming määritteli kapteeni Barminin kanssa keväällä 1910 Santahaminassa sijoituspaikat esittämilleen uudisrakennuksille. Rakennusten sijoitusluonnoksia on säilynyt vanhempien asemapiirrosten päälle piirrettyinä, mutta ei varsinaista vahvistettua asemapiirrosta. Säilyneet rakennuspiirustuksetkin ovat pääosin rakentamisen jälkeen tehtyihin kustannuskertomuksiin liittyviä kopioita.

Lesnoin jalkaväkirykmentin rakennukset ryhmiteltiin toimintojen mukaan. Kasarmialueen keskuksen muodostivat kokoontumiskentän laidoilla sijaitsevat uudet ja vanhat kasarmit sekä niiden luona olevat ruokala- ja keittiörakennukset. Upseeriasunnot sijoitettiin vuosisadan alussa rakennettujen hirsisten upseeritalojen ja leiriupseerikerhon luokse kasarmialueen pohjoispuolelle. Saunalle ja toteuttamatta jääneille aliupseeriasunnoille oli vahvistetussa asemakaavassa varattu paikka kesäsairaala-alueen lähistöltä.

Kasarmialueen eteläpuolelle sijoitettiin talli- ja varastorakennukset sekä rykmentin esikunta ja päävartio. Varuskuntasairaallalle varattiin oma ”korttelialueensa”. Sen ja linnoitustykistön kasarmialueen väliin jäi 3. Ilmailukompanian kasarmialue. Ilmailijoiden tarvitsemat varasto- ja tallitilat limittyivät jalkaväkirykmentin varastoalueeseen.⁷⁷

Rakennuskomitea aloittaa työt

Helsingin sotilasrakennuskomitea pyysi syyskuussa 1910 urakkatarjoukset ensimmäisistä Santahaminan rakennuskohteista. Saarelle oli määrää toimittaa 400 000 punatiiltä. Joulukuuhun mennessä valmistuivat kolmen ensimmäisen rakennuksen muuraustyöt. Komendantti Laimingin esittämän aikataulun mukaisesti kyseessä olivat kaksi kuormastovajaa ja ilmeisesti hevostalli. Töissä oli ollut 30 suomalaismiehen ”kummallinen urakkatyökunta”, kuten Suomen

Alla: Sotilasinsinööri Vasili Barmin (1878–1932). Kuva on otettu 1. maailmansodan jälkeen, jolloin Barmin siirtyi Viron puolustusvoimien palvelukseen. Rahvusarhiiv.

muurarien liiton kuukausilehti asiasta raportoi. Kolme viikkoa kestäneissä muuraustöissä ei noudatettu liiton työehtosopimuksia, koska ne oli suoritettu Helsingin alueen ulkopuolella. Lehden mukaan muurarit olivat kuitenkin saaneet hitaasti suoritetusta työstään hyvän hinnan.

Jalkaväkirykmentin 1. ja 2. portaan (”echelon”) **kuormastovajat (D:10 ja D:14)** olivat pitkiä ja runkosyvyydeltään kapeita halleja, joiden ulkoseinissä käytettiin kantavaa tiilipilarirakennetta. Jykevien pilarien väleissä oli joko leveät pariovet tai ohuet ei-kantavat ikkunaseinät. Rungon kapeuden ansiosta puukattoa ei tarvinnut kannatella välipilareilla. Kyseessä oli tyyppirakennus, josta voitiin tarpeen mukaan tehdä lähes minkä pituisia versioita tahansa.

Kuormastovajat sijoitettiin jalkaväen kasarmialueen etelälaidalle, varasto- ja tallialueen muodostaneen länsi-itäsuuntaisen kujan, nykyisen Palotorninkujan laitaan. Kujan itäpäähän valmistui myöhemmin kolmas, huomattavasti lyhempi, mutta samantyyppinen konekiväärikomennuskunnan **kuormastovaja (D:9)**.

Rakennukset eivät olleet täysin valmiita, kun ne luovutettiin Lesnoin jalkaväkirykmentille. Vielä vuoden 1912 alussa rykmentinkomentaja eversti Nikolai Tepfer pyysi mm. puuttuvien ikkunaluukkujen asentamista, sillä aurinko haperrutti kuormastotarpeita, erityisesti valjaita ja suojapeitteitä, joilla ei ollut edes ripustustelineitä.

Vuoden 1911 alussa rykmentille luovutettiin osin keskeneräisenä myös **hevostalli (D:8)**. Hevostallin tyyppipohjakaava voitiin toteuttaa joko yhteen suuntaan avautuvana versiona tai kuten tässä tapauksessa, kahteen suuntaan avautuvana, sekä halutun pituisena sopivan hevosmäärän mahdollistamiseksi.

Santahaminan talliin mahtui 52 hevosta, joiden pilttuut olivat neljässä rivissä leveässä keskipilarillisessa hallissa. Tallin pitkien sivujen yläosiin sijoitetut pienet ikkunat eivät riittäneet tuomaan riittävästi päivänvaloa sisätiloihin.⁷⁸

VILKASTA PUNATIILIRAKENTAMISTA

Työmaajärjestelyjä

Vuosina 1911–12 Santahaminan kasarmialueen työt olivat kiivaimmillaan. Helsingin sotilasrakennuskomitea oli tilannut Viaporissa tehtäviin muuraustöihin yhteensä kuusi miljoonaa punatiiltä, joista Santahaminaan oli tarkoitus kuljettaa syyskuun alkuun mennessä 4,5 miljoonaa.

Tiilien lastausta varten oli rakennettava pelkästään sotilasrakennuskomitean käytössä olleita laitureita. Yksi laitureista rakennettiin tulevan päälaiturin paikalle, jalkaväen upseeritalojen luokse. Toinen rakennettiin etelämmäs,

Yllä:: Kuormastovaraston puisia sisäkattorakenteita.

Alla:: Kuormastovarasto.

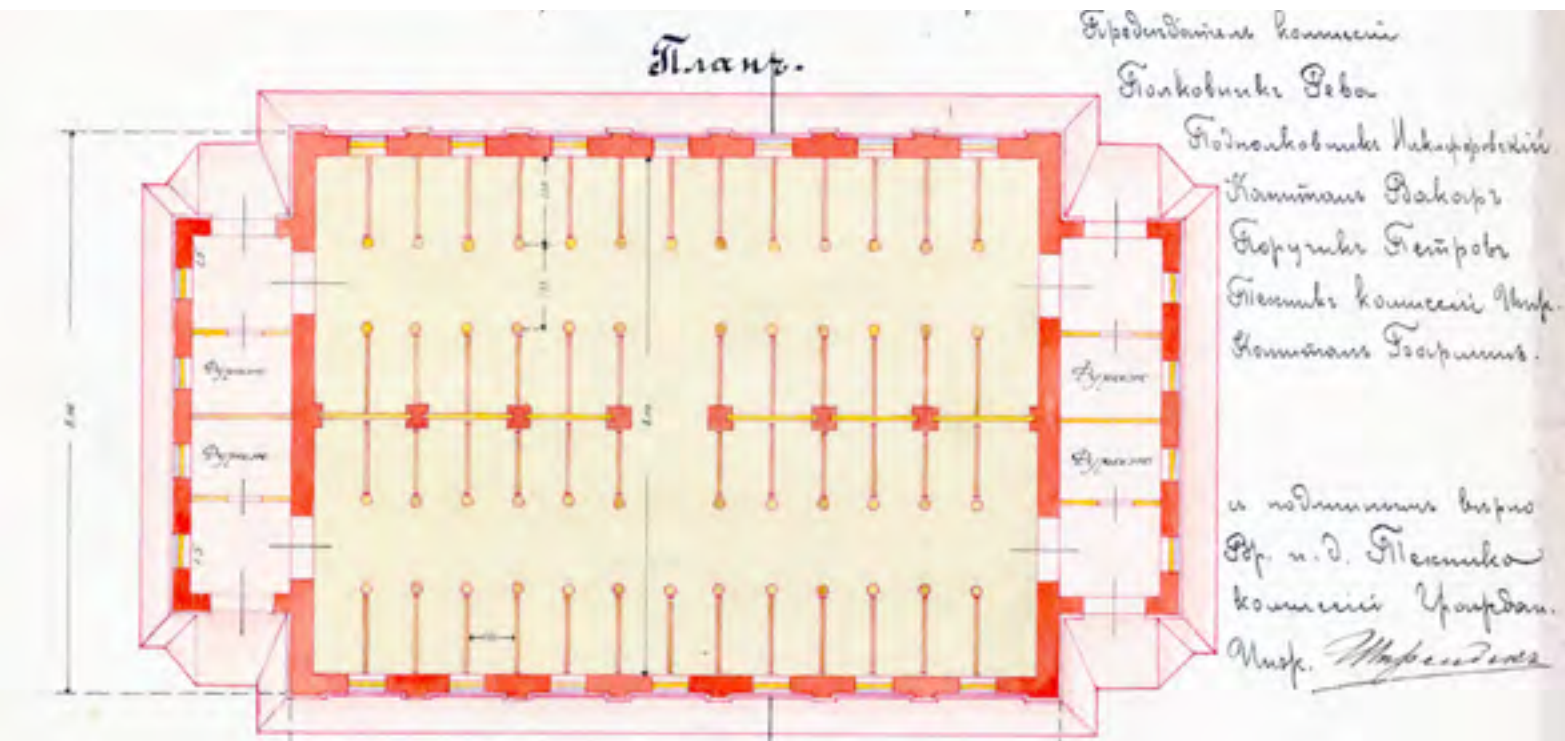
Yllä: Tiilivarastoaluetta.

lähemmäs myöhemmin aloitettua ilmailukomppanian työmaata. Sen paikalla on nykyään nk. ”Miljoonalaituri”. Laitureilta vedettiin kenttäradat työmaille.

Sotilasrakennuskomitea oli saanut luvan louhia kiveä rakennusten perustuksiin Santahaminan ampumaradan luona olleesta kalliosta. Louhinta ja kivien kuljetus työmaalle keskeytyivät aina kun ampumaradalla oli toimintaa. Viaporin komendantti antoi siksi vuoden 1911 alkupuolella luvan perustaa toisenkin louhoksen, joka sijaitsi miinakomppanian leirin lähetyillä saaren pohjoisosassa. Kuten aiemminkin, Santahaminasta kaivettiin ja kuljetettiin rakennushiekkaa sekä saaren omille työmaille, että muille Viaporin ja Helsingin alueen kasarmirakennustyömaille.

Helsingin sotilasrakennuskomitealla oli Santahaminassa puinen konttorirakennus, joka sijaitsi päätien varressa jalkaväkikasarmialueen länsipuolella, lähellä komitean rakennuttamaa lastauslaituria. Päätieltä johti tie (nykyinen Sähkölaitoksentie) alas rannan tuntumaan rakennetulle kaivolle. Sen varrella

Alla: Hevostallin alkuperäispohja. VRP 25:539.

oli komitean datša, jossa majaili todennäköisesti työmaan valvoja. Paikan päältä Santahaminasta raportoi komitean edustajana ainakin alikapteeni Konstantin Anisimov, joka oli komennettuna jalkaväkirykmentistä.

Rannassa sotilasarakennuskomitean konttorin ja datšan länsipuolella oli rakennustöistä vastaavan urakoitsija Pryamukhinin työläisten majoitusparakkeja ja rakennustarpeiden varastoalue. Työmaa sai maaliskuussa 1911 myös luvan perustaa oman kanttiinin, jonka hoitajaksi tuli reservin tykkimies Ivan Milberg. Komitean parakkialue oli erotettu piikkilangalla varuskunnan alueesta, mutta tämä ei estänyt ”epätoivottavaa” kanssakäymistä työläisten ja sotamiesten välillä.⁷⁹

Santarmit valvovat

Työmaan toimintaa ja saaren yleistä järjestystä valvoi Viaporin santarmikomennuskunnan aliuupseeri Vasili Jefremov. Hän rakennutti vuonna 1911 oman talonsa päätien varteen sotilasarakennuskomitean konttorin eteläpuolelle, nykyisen terveysaseman ja sotilaskodin (C:44 ja C:46) paikkeille. Santahaminassa asui kaksi muutakin santarmialiuupseeria: Henrik Aija jalkaväki- ja miinalaerien välillä sijaitsevassa talossa no 79 sekä Ivan Timofejev vartiotalossa no 6 (F:2).

Santarmialiuupseeri Jefremov raportoi toistuvasti sotilasarakennuskomitean työläisten parakkialueella vallitsevasta epäjärjestyksestä ja likaisuudesta. Kesällä 1912 työläisten käymälä oli jo toista vuotta tyhjentämättä ja levitti ympäristöönsä ”vahvaa lemua”. Merenranta-aluetta käytettiin tunkiona ja majoitusparakki oli niin täynnä syöpäläisiä, kuten luteita ja kirppuja, että työläisten oli nukuttava sen ulkopuolella.

Komitean puheenjohtaja eversti Reva oli linnoituksen esikunnan toistuvista huomautuksista huolimatta haluton ottamaan kaikkea syytä niskaansa. Päinvastoin hän syytti epäsiisteydestä komitean alueen ympäristön yksityistaloissa asuneita henkilöitä sekä läheistä miehistön uima- ja peseytymispaikkaa, josta käymälätilat puuttuivat kokonaan.

Kitkaa rakennuskomitean ja varuskunnan välille syntyi myös mm. rakennustyömaata sivuavien teiden varsille kasatuista perustuskiviröykkiöistä, jotka

Yllä: Santarmialiuupseeri Vasili Jefremovin datšan piirustukset vuodelta 1911. VIK sa:682.

Yllä: Tiilikasarmi.

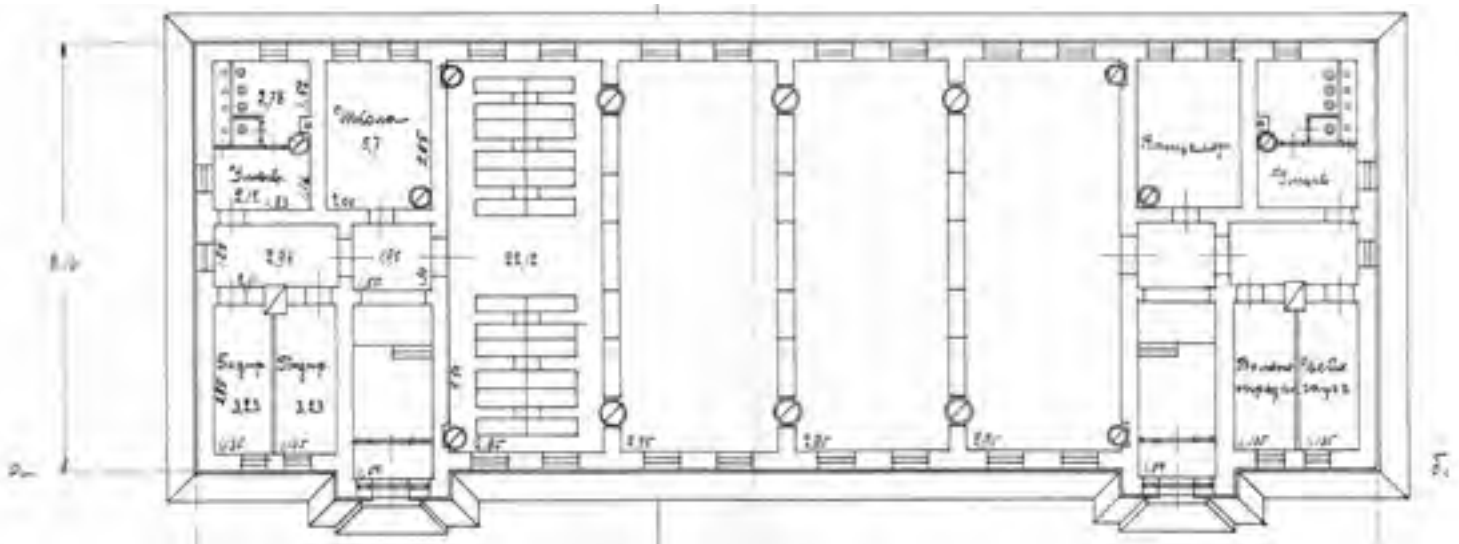
estivät joukko-osastojen normaalin liikenteen. Komitean mukaan työmailta varastettiin ainakin rakennustelineissä käytettyä puutavaraa, jonka epäiltiin kulkeutuneen saaren asukkaiden polttopuiksi.⁸⁰

Jalkaväkirykmentin kasarmit ja ruokala

Vanhaa jalkaväen kasarmikenttää laajennettiin pohjoiseen päin kooltaan kaksinkertaiseksi. Laajennusalueen laidoille, hirsikasarmien jatkoksi rakennettiin itäinen kahden komppanian kasarmi ja läntinen opetuskomennuskunnan kasarmi. Kentän pohjoislaidan sulki konekivääri-, tiedustelu- ja viestikomennuskuntien kasarmi. Uusi ruokala-, keittiö- ja leipomorakennus rakennettiin tiilikasarmien itäpuolelle.

Kahden komppanian kasarmi (C:21) oli kaksikerroksinen tiilirakennus, jonka puuvälipohjat kannatettiin rautakiskoin. Lattiat oli pinnoitettu asfaltilla, kuten muissakin Santahaminan kasarmeissa. Molemmissa kerroksissa

Alla: Kahden komppanian kasarmin pohjakaava. VRP 24:528.

oli neljä sadan neliön tupaa, niistä jokainen 24 miehelle. Kerroksittain oli huonetilat komppanian kanslialle, varusvarastolle, kanta-aliupseereille ja luokkahuoneelle.

Kahden komppanian kasarmien lattia- ja sisäseinäpintojen viimeistely suoritettiin loppukesästä 1913 ja maalaustyöt alkoivat syksyllä. Kasarmi luovutettiin 197. Lesnoin jalkaväkirykmentin käyttöön loka-marraskuun vaihteessa 1913. Vastaanottotarkastus suoritettiin rykmentin komentajan eversti Tepferin johdolla. Siinä todettiin tämän ja muiden kasarmien olleen vielä hyvin kosteita varsinkin siksi, että niiden uunilämmitys aloitettiin vasta käyttöönoton yhteydessä. Epätiiviit ikkunat ja ovet sekä kylmät asfalttilattiat korostivat kosteuden tuntua ja epäsiistiä yleisvaikutelmaa.

Kasarmikentän pohjoisivulle rakennettu **tiedustelu-, viesti- ja konekiväärikomennuskuntien kasarmi (C:20)** oli sekini kaksikerroksinen, mutta huonetilat oli järjestetty toisin. Miehistötuvat ja muut huonetilat ryhmittäivät pitkittäisen sydänseinän molemmiin puoliin. Kasarmien alakertaan oli sijoitettu konekiväärikomennuskunta, jonka kahdessa tuvassa oli tilaa 35 miehelle. Konekiväärivarastosta oli oma ulko-ovensa kokoontumiskentälle.

Tiedustelukomennuskunta oli suurin ja sen kahteen yläkerran tupaan mahtui 65 miestä. Viestikomennuskunnasta alakertaan oli majoitettu 13 vestinviejämiestä ja yläkertaan kuusi puhelinmiestä. Komennuskunnilla oli omat varusvarastonsa ja luokkahuoneensa. Komennuskuntien kasarmia luovutettaessa vuoden 1913 lopulla sieltä puuttuivat vielä mm. porrashuoneiden kaiteet.

Rykmentin aliupseerikoulun eli **opetuskomennuskunnan kasarmi (C:30)** aloitettiin vuonna 1911 etuajassa aikataulusta. Siihen voitiin nimittää käyttä tiiliä, jotka oli varattu 3. Ilmailukomppanian kasarmeihin, joiden suunnitelmia ei oltu ehditty vahvistaa. Kasarmi luovutettiin elokuussa 1912 puolivalmiina rykmenttiin saapuvien alokkaiden majoittamiseksi. Opetuskomennuskunnan kasarmien yläkerrassa oli suuri 92 miehen tupa. Alakerrassa olivat opetuskomennuskunnan oma ruokasali ja keittiö, varusvarasto ja kanslia sekä kaksi kookasta luokkahuonetta.

Vuonna 1913 kasarmia käytettiin väliaikaisesti urakoitsija Pryamukhinin ja urakoitsija Kovalevin rakennustyömiesten majoitukseen. Tästä aiheutui

Vas.: 197. Lesnoin jalkaväkirykmentin ei-taistelevalla komppanialle rakennettu kasarmi vuonna 1923, jolloin se oli Radiopataljoonan käytössä. Vasemmalla aseseppän verstaas- ja pajarakennus. SA-kuva.

Alla: Tiilikasarmi.

Rakennuksen eteläpuolelle sijoitettiin yksikerroksinen aseepän **verstas ja pajarakennus (D:3)**. Pohjoispäädyn pajassa oli kaksi ahjoa varastoineen sekä eteläosassa varsinainen aseverstas.

Edellä mainittujen, jo vuonna 1910 rakennettujen kuormastovajojen ja tallin lisäksi rykmentin varastoalueeseen kuului suuri **ase- ja varusvarasto (D:35)** eli ”zeughaus” liikekannallepanoa varten. Zeughaus oli kuormastovajojen eteläpuolella siten, että sen eteläpääty oli nykyisen Jalkaväenkujan varrella. Tässä tyypirakennuksessa oli kantavat tiiliset ulko- ja sisäseinät sekä sydänmuuri. Se oli jaettu poikittaisilla kantavilla seinillä useaan eri osastoon, joilla oli omat ulko-ovensa. Santahaminan zeughausista ei ole käytettävissä alkuperäispiirustusta, mutta rakennustyyppiin kuuluivat omat osastonsa aseiden varastolle ja tarkastustilalle sekä univormu-, satula- ja sidontatarpeille. Rakennuksen alkuperäiskäytöstä kielivät ikkunoiden kalterit.

Rykmentin komentajan eversti Tepferin suorittamassa vastaanottotarkastuksessa marraskuun vaihteessa 1913 zeughaus todettiin aivan liian pieneksi: ”ikään kuin vahingossa olisi rakennettu vain puolikas tarvittavasta”. Varastohuoneiden ja varsinkin univormuvaraston ilmankosteus oli alkuun

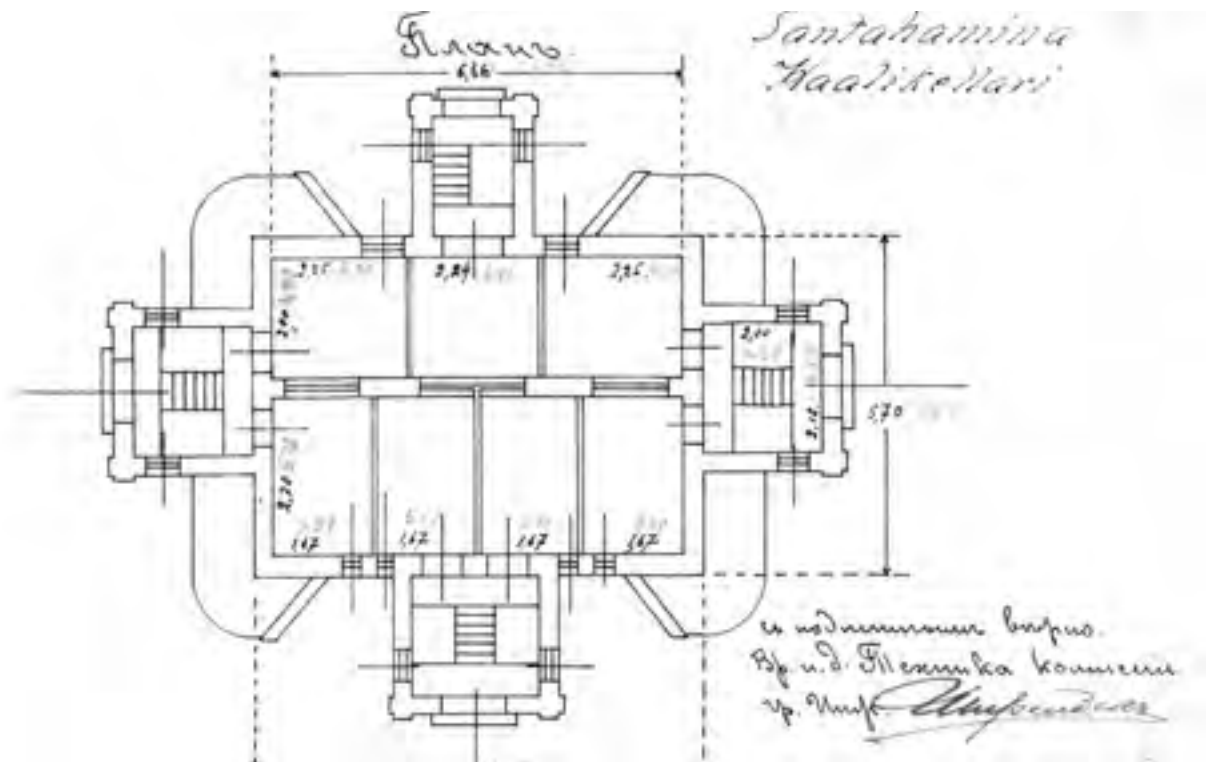

Yllä: Alkuperäisen malliset ikkuna ja kalterit.

Yllä vas.: Sotilasrakennuskomitean rakennuttama paloasema 1980-luvun alussa. SA-kuva.

Alla: Kun entinen korppuvarasto muutettiin paloasemaksi, muurattiin julkisivun kolmesta pariovesta kaksi umpeen.

Yllä: Kaalikellarin pohjapiirros. Eteläpääty oikealla. VRP 25:557.

Alla: Entisen kaalikellarin alkuperäistä vastaava puuporras.

liian korkea eli noin 82%, mikä varmistettiin Viaporin insinöörihallinnon suorittamin psykometrisin mittauksin.

Hevostallin (D:8) viereen, nykyisen Palotorninkujan varteen rakennettiin pienhkö tiilinen kuivatuote- eli **korppuvarasto (D:11)**. Rakenteeltaan se vastasi kuormastovarastoja ja siinä oli pääjulkisivun puolella alun perin kolme leveää parioviaukkoa, joista vain keskimmäinen on jäljellä.

Korppuvaraston viereen rakennettiin vuonna 1914 puinen sammutusvälinevaja, joka on sittemmin purettu. Sotilasarannuskomiteoiden työhön kuului kasarmialueiden varustaminen sammutusvälineillä, mutta koska Santahaminassa niitä oli tarpeeksi jo ennestään, korvattiin välinehankinnat puisella varastovajalla. Sammutusvälinevaja säilyi pitkään alkuperäisessä käytössä ja varustettiin myöhemmin kujalle nimen antaneella palotornilla (entinen muuntajatorni).

Sotilasarannuskomitean jalkaväkirykmentille pystyttämään puiseen ja sittemmin hävinneeseen rakennuskantaan kuuluivat Palotorninkujan itäpäässä, 1950-luvun ruokalan D:4 paikalla sijainneet vaunuvajat. Niistä pienempi oli tarkoitettu kentäkeittiöiden eli artellivaunujen ja upseerivaunujen suojava-jaksi. Sen vieressä oli pitkä ja pääosin avonainen vaunukatos.

197. Lesnoin Jalkaväkirykmentin rakennuksiin laskettiin kuuluvaksi myös tiilinen **divisioonan kuormastovaja (D:42)**, joka rakennettiin ilmeisesti vasta vuonna 1914 nykyisen Rykmentintien varteen. Arkkitehtuuriltaan ja rakenteiltaan se vastasi aiemmin valmistuneita rykmentin kuormastovajojä.⁸²

Esikunta, sairastupa ja sauna

Varastokorttelin länsisivulle, nykyisen Santahaminantien varteen rakennettiin rykmentin **esikunta- ja päävartiorakennus (D:34)**. Se oli tyyppirakennus, mutta suurempi kuin samaan aikaan suomenmaalaisille tarkkampungarykmentteille rakennetut esikunnat esim. Riihimäellä tai Tammisaaren Dragsvikissä. Esikunta- ja päävartiorakennuksen kaksi toimintoa oli erotettu toisistaan eri kerroksiin ja niillä oli omat sisäänkäyntinsä.

Alakerran päävartiossa oli kookas yleisvankiselli ja pitkän keskikäytävän varrella yksittäisiä eristysselejä eli karssereita. Toisen kerroksen keskikäytävällisissä esikuntatiloissa oli mm. rykmentinkomentajan ja esikuntaupseerin huoneet ja useita työ- ja majoitushuoneita virkailijoille ja kirjureille.

Yllä: Tiilinen sairaalarakennus.

Esikunnan ja varastoalueen sekä ilmailukomppanian alueiden väliin jäävä ”kortteli” oli varattu rykmentin ja koko Santahaminan varuskunnan **sairaalalle (D:43)**. Sairaalakorttelin sijoitus varuskuntaan sijoitettujen joukko-osastojen väliin oli asemakaavallisesti tyypillinen muillakin 1910-luvun kasarmialueilla. Santahaminan sairaala oli vedetty hieman sivuun läntisestä päätiestä, jolloin sen ympärille muodostui rauhallisempi puistomainen piha-alue.

Oik. alla: Pääsisäänkäynti.

Santahaminan sairaala eli vastaanottorakennus (”priemnago”) oli huomattavasti pienempi kuin tarkkampungarykmenttien samanaikaiset sairaalat, sillä Viaporin pääsairaala sijaitsi Pikku-Mustasaarella. Sivukäytävään perustuva pohjakaava oli kuitenkin samantyyppinen. Alakertaan oli todennäköisesti koottu tyyppisairaaloitten tapaan hallinto-, varasto- ja keittiötiloja, kun taas yläkerrassa oli pääosa potilashuoneista. Rykmentin ja sotilasarakennuskomitean välisen kirjeenvaihdon mukaan sairaalaan oli varattu huone mm. kirurgisia instrumentteja varten sekä kylpyammeille.

Alla: Entisen päävartion karsserikoppi.

Sairaalan keittiöllä oli yhteinen, kahteen osastoon jaettu **jääkellari (D:45)** ilmailukomppanian kasarmien keittiön kanssa.

Lesnoin jalkaväkirykmentille ja saaren muulle varuskunnalle rakennettiin uusi, jo pitkään suunnitteilla ollut **sauna (C:3)**. Se sijaitsi jalkaväkileirin länsipuolella päätien varressa lähellä rantaa ja vanhaa, hyvin huonoon kuntoon päässyttä hirsisaunaa. Vaikka komendantti Laiming oli esittänyt saunaa yhdeksi ensimmäisistä rakennuskohteista, valmistuivat sen muuraustyöt vasta kesän lopussa 1913 ja kiuas- ja vesijohtotöitä jatkettiin syksyyn asti.

Yksikerroksiseen tiilisaunaan oli koottu miehistön ja upseerien sauna- ja pesulatilat, joiden välillä ei ollut sisäisiä yhteyksiä ja joihin käytiin sisään rakennuksen eri puolilta. Miehistösaunaan kuului pesula sekä pukeutumis-, saippuimis- ja löylyhuoneet. Saunan vartijalla oli oma asuinhuoneensa. Miehistö- ja upseerisaunatilojen ikkunoista oli näkymä länteen rantaa kohti.⁸³

Upseeritaloja

Jalkaväkirykmentin kasarmien ja varuskuntasaunan välille, vastapäätä vanhempiä puisia upseeritaloja rakennettiin suuri upseerikerrostalo ja yksikerroksinen rykmentinkomentajan talo. Molempien ikkunoista avautuivat näkymät Kruu-

Yllä: Alakerran käytävä Ilmailukoulun ajalla vuonna 1922. IVKK.

nuvuorenselälle kohti Viaporin keskussaaria ja Helsingin kaupunkia. Rantaan valmistui Helsingin sotilasarakennuskomitean käyttöön pitkä lastauslaituri, joka kunnostettiin tai uusittiin viimeistään ensimmäisen maailmansodan aikana Santahaminan uudeksi pääläivalaituriksi.

Kolmikerroksisen **upseerikerrostalon (C:9)** muuraustyöt aloitettiin vuonna 1911 ja ne edistyivät talveen mennessä toisen kerroksen korkeudelle asti. Sisäviimeistelyitä tehtiin pitkälle syksyyn 1913 asti. Asunnot luovutettiin rykmentille lokakuun loppupuolella. Upseeritalon viivästyminen ja siinä luovutuksen jälkeen havaitut puutteet aiheuttivat kirjeenvaihtoa linnoituksen esikunnan ja sotilasarakennuskomitean välille. Komitean mukaan pääsyy viivästykselle oli se, ettei rykmentiltä saatu riittävän aikaisessa vaiheessa tietoja siitä, mitä tapettia kukin upseereista asuntoonsa halusi. Kylmään vuoden aikaan luovutettu rakennus todettiin monin paikoin kosteaksi ja kiireessä laitetut tapetitkin irtoilivat seinistä.

Upseeritalossa oli 16 asuntoa, jotka oli tarkoitettu arvoasteen mukaisesti suuremmista alkaen kahdelle esiupseerille (6 h), neljälle vanhemmalle upseerille eli komppanianpäällikölle (5 h), kuudelle perheelliselle nuoremmalle upseerille (3 h) ja neljälle yksin asuvalle nuoremmalle upseerille (2 h). Kaikissa asunnoissa oli keittiöt ja palvelijahuoneet sekä sisä-wc-tilat. Asunnot oli ryhmitelty kahden pääporrashuoneen ympärille. Rannan puolella oli neljä keittiönporrasta.

Rykmentin komentajan asuintalo (C:12) tehtiin suoraan tyyppipiirustuksen mukaisesti, kuten samaan aikaan rakennetuissa tarkkampungarykmenttien varuskunnissa. Talon oli toimittava myös rykmenttiä komentavan everstin edustustilana. Ulkoapäin ehkä yllättävänkin vaatimattomalta näyttävässä rakennuksessa oli kahdeksan huonetta sekä keittiö- ja palvelusväen huoneet.

Rannan puolella olivat everstin kabinetti, ruokasali ja yksi asuinhuone. Pääjulkisivun puolella oli juhlasali ja neljä asuinhuonetta. Keittiö oli talon

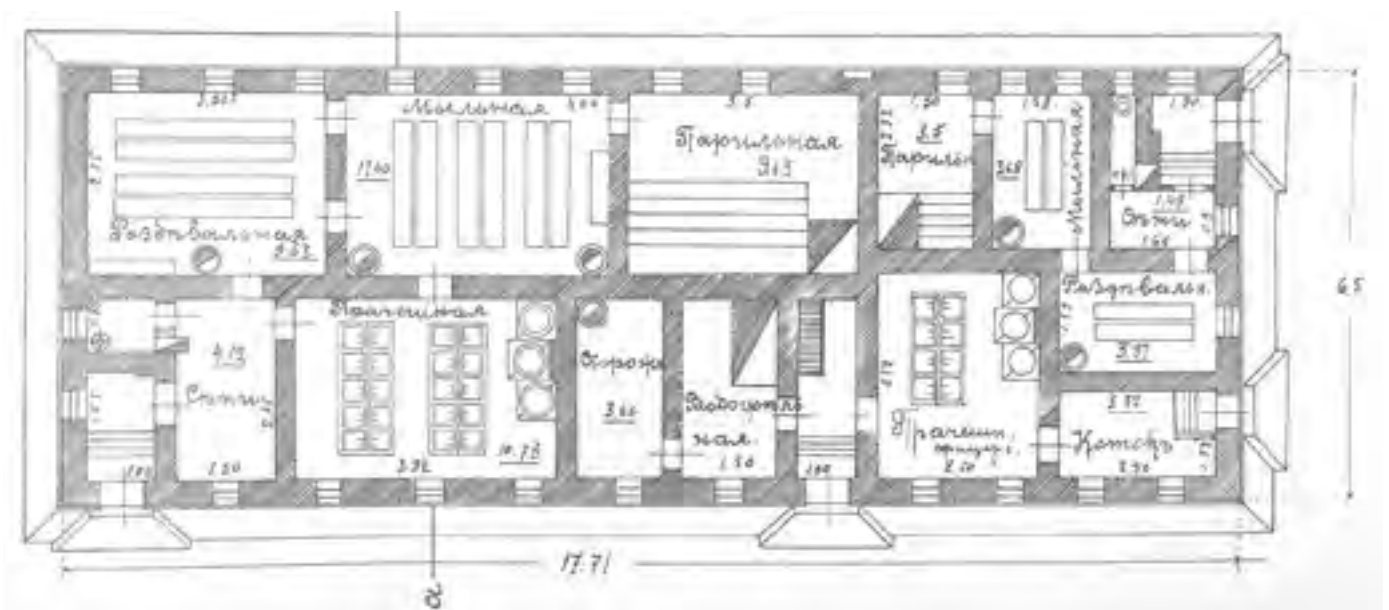
pohjoispäättyyn ulottuneen keskikäytävän varrella talon rannanpuoleisessa takakulmassa ja sillä oli oma sisäänkäynti.

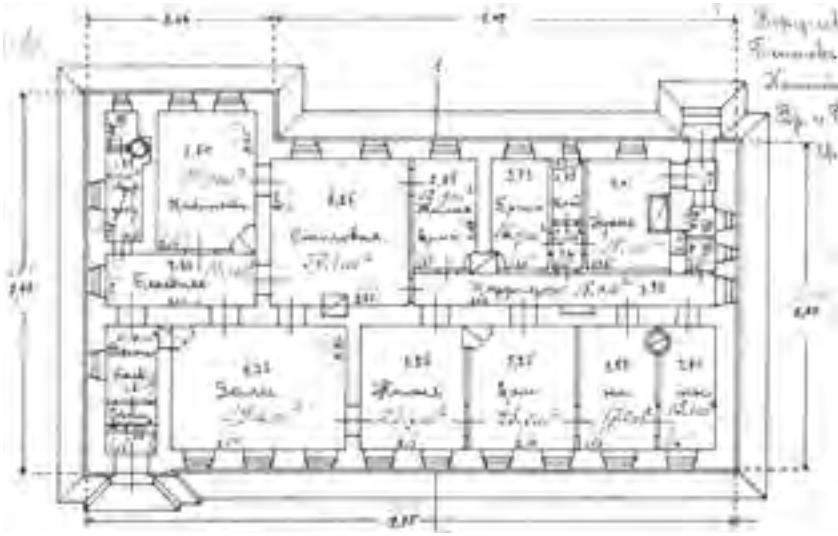
Upseeritaloille rakennettiin pihalle yhteinen tiilinen **jääkellari (C:14)** sekä myöhemmin purettuja puisia halkovajoja. Pihan pohjoispuolella oli jalkaväkileirin vanha, rankarakenteinen upseerikerho, joka sisälsi salin ja yhden pienemmän huoneen, verannan sekä rannan puolella erillisen soitto-paviljongin. Se sai kelvata upseereille uusien rakennusten valmistuttuakin, sillä Santahaminaan ei rakennettu muille samanaikaisille kasarmialueille

Yllä: Tiilinen asuinrakennus.

Alla oik.: Viaporin komendantti kenraaliluutnantti Vladimir von Laiming (1854–1920) vuonna 1906. MV.

Alla: Saunan pohjapiirros. VeSA 17053.

Yllä: Rykmentinkomentajan asunnon pohjakaava. VRP 25:552.

Oik.: Porrashuone alkuperäisine kiviaskelmineen, kaiteineen ja ikkunoineen.

”Työt 197. Lesnoin Jalkaväkirykmentin rakennusten valmiiksi saattamiseksi Leirisaarella ja Aleksanterinsaarella eivät edisty juuri lainkaan. Vaikeimmassa tilanteessa ovat upseerit, jotka eivät voi tehdä vuokrasopimuksia kaupungissa, ottaen huomioon valtion asuntojen tulevan käyttöönoton. Tätä silmällä pitäen näen tarpeen työn nopealle ja kokonaisvaltaiselle jatkamiselle sekä kaikkien tarvittavien materiaalien oikea-aikaiselle toimitukselle. Jos työ ei 20.9.1913 mennessä ole edistynyt selvästi ja vaaditussa laajuudessa, joudun ilmoittamaan Pietarin korkeimmille viranomaisille rakennustyön epäonnistumisesta. Tästä varoitan teitä.”

Viaporin komendantti kenraaliluutnantti Laiming 15.9.1913 (n:o 3488) Helsingin sotilasarannuskomitean puheenjohtajalle. Kirjeenvaihto Helsingin 4. Sotilasarannuskomission kanssa 1913, Viaporin linnoituksen esikunnan akti n:o 12 / 1913, KA VSA 15951.

tyypillistä tiilistä upseerikerhoa. Puisen upseerikerhon paikka näkyy edelleen maastossa kohoumana.⁸⁴

Käyttöönotto

Rykmentinkomentaja eversti Nikolai Tepfer raportoi tammikuussa 1914 alaistensa joukkojen sijoituksesta. Ennen edelliskesän leirikautta Pietarin lounaispuolella sijaitsevassa Krasnoje Selossa oli Santahaminan hirsikasarmeihin sijoitettu kaksi jalkaväkikomppaniaa sekä lisäksi leirisairaalan entisiin kasarmeihin tiedustelu-, konekivääri- ja viestikomennuskunnat. Vallisaarella oli tuolloin neljä komppaniaa ja keskuslinnoituksessa yhdeksän komppaniaa sekä kaikki loput yksiköt ja rykmentin esikunta.

Palattuaan leiriltä vuoden 1913 lopussa, rykmentti saattoi sijoittaa Santahaminaan viisi komppaniaa, ei-taistelevan komppanian, kaikki komennuskuntansa soittokunta mukaanluettuna sekä esikuntansa. Rykmentin 82:sta upseerista 51:llä oli nyt valtion asunto.⁸⁵

ILMAILIJOIDEN KASARMIT

Kasarmi ja työpajat

Viaporiin sijoitetun 3. Ilmailukomppanian kasarmirakennusten työt Santahaminassa aloitettiin vuonna 1912. Tätä silmällä pitäen Helsingin sotilasarannuskomitea oli hankkinut 1,65 miljoonaa punatiiltä, jotka toimitettiin saarelle kevään aikana. Tiililastien purkamista varten rakennettiin ilmailukomppanian kasarmialueen ja entisen hiekanottoalueen kohdalle länsirantaan pitkä puulaituri ja sieltä työmaalle kenttärata.

Rakennushiekkaa komitea sai linnoituksen komendantin luvalla kaivaa tulevan ilmailukomppanian laboratoriorakennuksen luota. Tasoittamisen jälkeen tätä aluetta voitiin käyttää ilmailukomppanian harjoituskenttänä – ilmeisesti kyseessä oli avoin alue nykyisen Rykmentintien itälaidalla, jonne myöhemmin rakennettiin harjoitushalli D:53.

Kaksikerroksinen **ilmailukomppanian kasarmi (D:46)** sisälsi muitakin komppanian toimintoja kuin vain miehistön majoitustiloja. Pohjakaavaltaan se muistutti opetuskomennuskunnan kasarmia mutta oli sitä pitempi. Yläker-

rassa oli neljä 33 miehen tupaa, varusvarasto- ja luokkahuoneet sekä huoneet väepelille, alivänrikeille ja vapaaehtoisille.

Alakerrassa oli ilmailukomppanian ruokasali ja kaksi luokkaa – tähystys-pallojoukot olivat erityisosaamista vaativa tekninen aselaji. Pihan puolella olivat keittiö ja leipomo. Alakerran pohjoispääty oli varattu ilmailukomppanian ei-taisteleville joukoille. Siellä oli viidentoista miehen tuvan lisäksi satulaseppien, suutarien ja räätälien verstaat sekä ensiapumiehen huone. Eteläpäädyssä olivat komppanian kansliatilat ja asevarasto.

Komppaniankasarmin piha-alueella oli edellä mainitun, sairaalan kanssa yhteisen jääkellarin (D:45) lisäksi komppanian **kaalikellari (D:46a)**. Nykyisen Rykmentintien varressa olivat ilmailukomppanian verstaas- ja laboratorio-rakennukset sekä tien toisella puolella neljän kanta-aliupseerin talo.

Yllä: Ilmailukomppanian vetypalloa täytetään kenttäolosuhteissa Iso Mustasaaren edustan jäällä. Osa miehistöstä on pukeutunut tarpeellisiin suojava-rusteisiin. MV.

Alla: Tiilinen aliupseeritalo.

Yllä oik.: Tiilinen jääkellari.

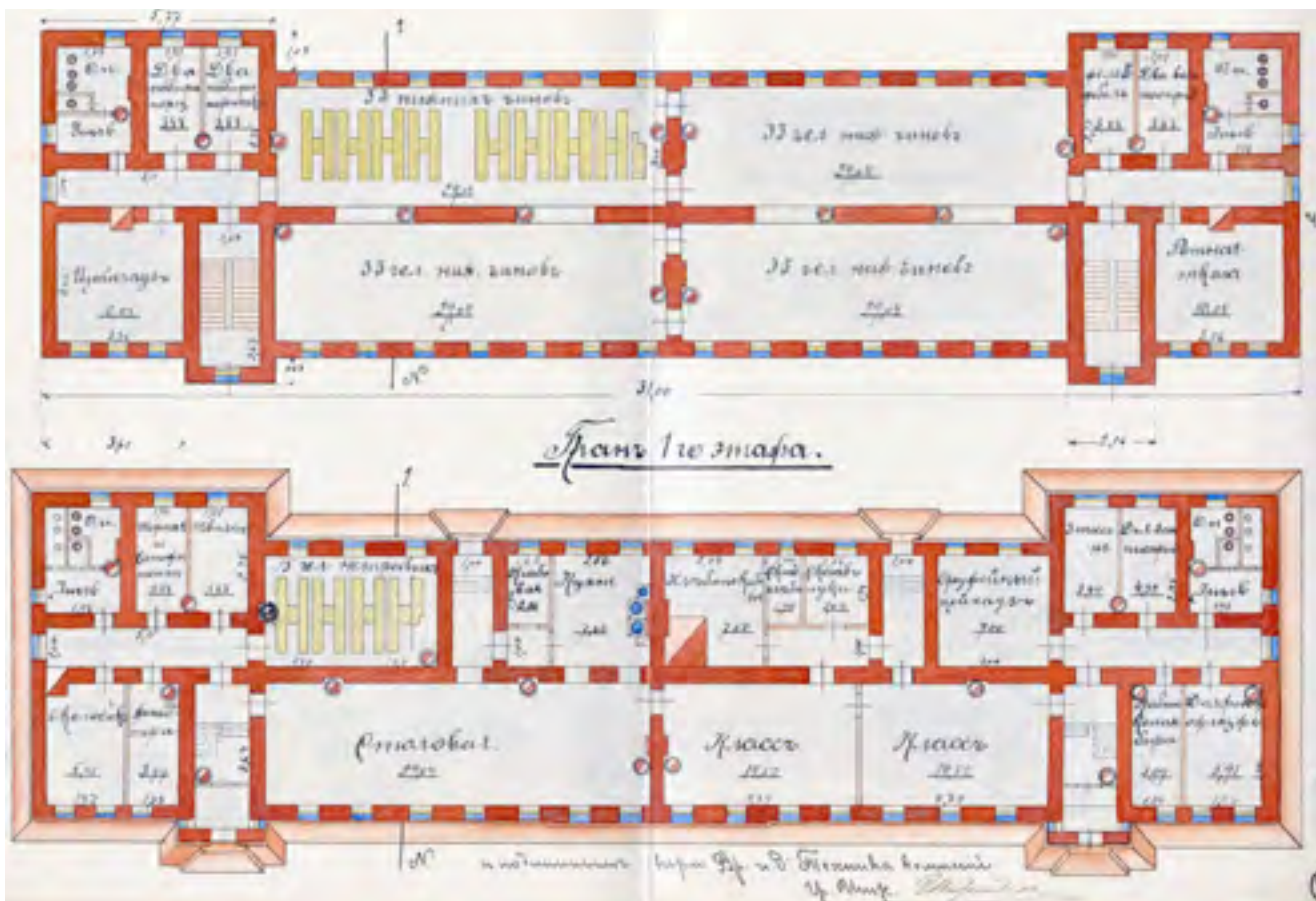

Yksikerroksisessa **verstasrakennuksessa (D:47)** oli puusepän- ja metalliverstaat, paja ja autotalli. Lounaiskulmassa oli ”verkkotyöpaja”, joka lienee liittynyt tähystyspallojen tai niiden alla riippuneiden korien kunnossapitoon.

Verstaan viereen rakennettiin neljömäinen **laboratoriorakennus (D:52)**. Sisällä oli huone ilmatieteelliselle asemalle sekä valokuvien kehityshuone ja laboratorio. Alkuperäispohjapiirroksista ei ilmene huoneiden käyttötarkoituksia, mutta idänpuoleisessa huoneessa oli muita kookkaampi, myöhemmin umpeen muurattu ikkuna jotain erityistarkoitusta varten. Valokuvaushuoneeseen asennettiin vesijohto ja erityinen vesisäiliö.

Alla: Ilmailukasarin pohjapiirroksset. VRP 25:542.

Helsingin sotilasarannuskomitea rakensi Santahaminaan ainoastaan yhden värvättyjen **aliupseerien talon (D:51)** ja se oli tarkoitettu 3. Ilmai-

Yllä: Entisiä ilmailukomppanian kuormastovajoja.

Vas.: Tähestyspallovaraston pohja. VRP 25:551.

Alla: Kaalikellarin alkuperäinen mukulakivilattia.

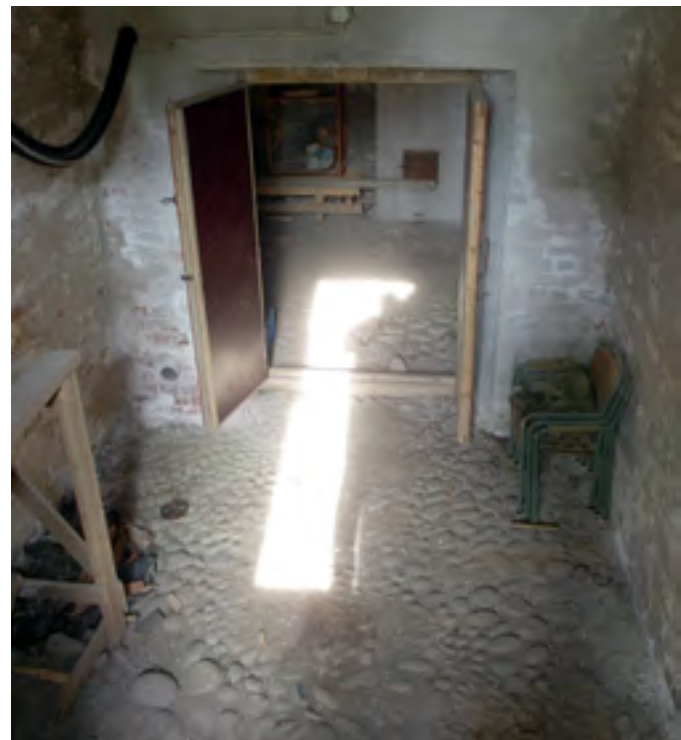
lukumppanielle. Tyypipiirustuksiin perustuvassa aliupseeritalossa oli lännenpuoleinen pääsisäänkäynti ja sen jatkeena olleen käytävän varrella neljä identtistä yhden huoneen ja keittiön asuntoa. Käymälät sijaitsivat omassa ulokkeessaan rakennuksen itäpuolella.⁸⁶

Ilmailijoiden varastot

Ilmailukomppania oli erikoisasetelä ja tarvitsi siten normaalista poikkeavia varastointitiloja. Komppanian varastot sijoitettiin samaan kortteliin jalkaväen varastojen kanssa, nykyisten Jalkaväenkujan ja Rykmentintien varteen.

Ilmailukomppanian varustukseen kuului kolme tähestyspalloa, joista yksi oli pallomainen ja kaksi pitkänomaisia ”leijapalloja”. Niitä säilytettiin **tähestyspallovajassa (D:36)**, joka rakennettiin jalkaväen zeughausin (D:35) viereen. Pitkänomaisen tiilirakennuksen leveä ulko-ovi sijaitsi eteläpäädyssä ja pääosa ikkunoista länsisivulla. Muilla sivuilla oli pitkiä hyllyjä tai telineitä. Itsenäistymisen jälkeen suoritetussa inventoinnista rakennuksen sisältä löytyi kolmen tyhjää tähestyspalloa.

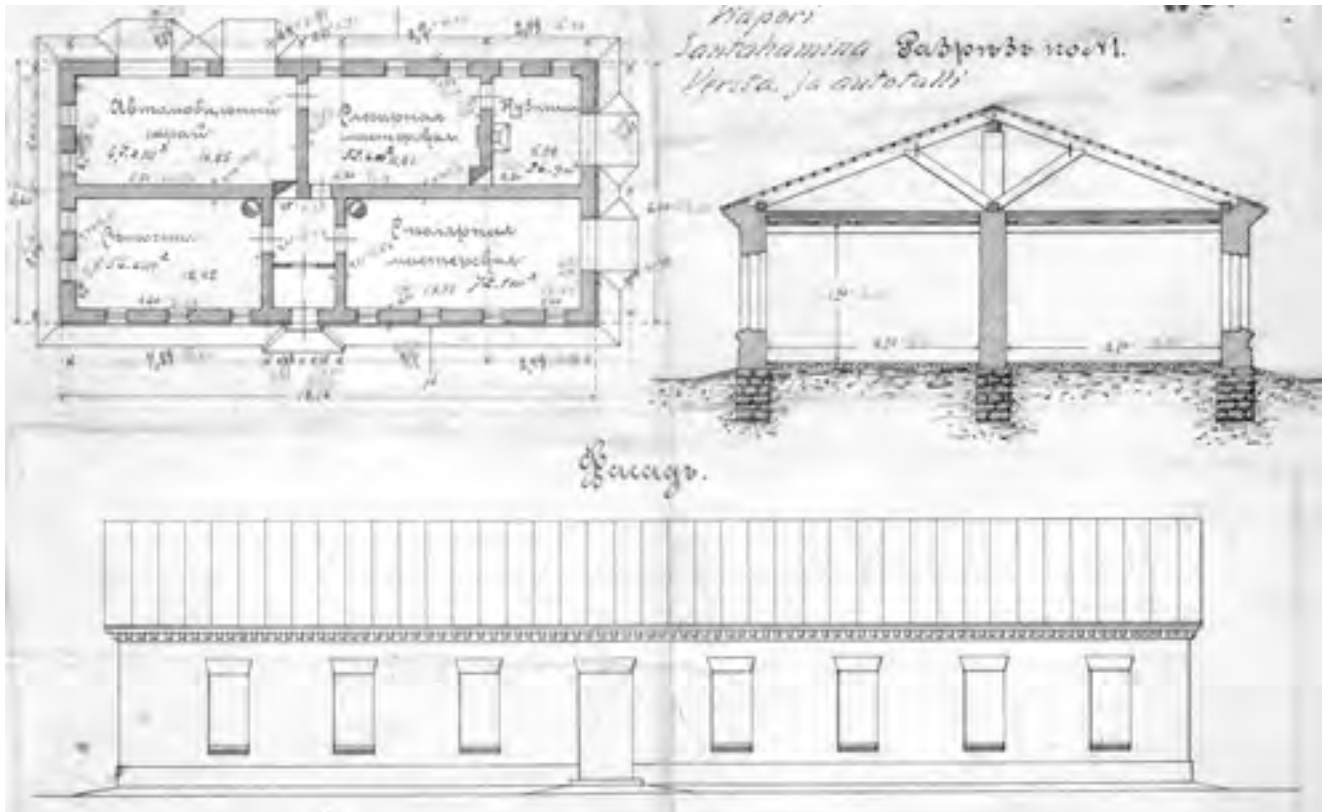
Tähestyspallovajan viereen rakennettiin kolme lähes identtistä **kuormastovajaa (D:39, D:40 ja D:41)**, jotka myöhempien muutosten myötä eroavat nykyisin toisistaan. Niiden rakenneperiaate oli sama kuin jalkaväen kuormastovajoissa, mutta runkosyvyys suurempi.

Kuormastovajojen väliin jäävällä kentällä sijaitsi ilmailukomppanian kookas puinen varastorakennus, joka on sittemmin purettu. Siellä säilytettiin alumiinia ja kaustista soodaa eli natriumhydroksidia. Niitä yhdistämällä ilmailukomppania valmisti pallojensa täyttämiseen tarvittavaa vetyä. Yhteen vetykuutiometriin tarvittiin kilo alumiinia ja 1,6 kg voimakkaasti syövyttävää natriumhydroksidia sekä runsaasti vettä. Menetelmä oli verrattain kallis, mutta se soveltui kenttäolosuhteisiin, joihin Siperiasta muuttaneet ilmailukomppaniat oli tarkoitettu.

Ilmailukomppanialla oli vielä yksi, talvisodan ilmapommituksissa tuhoutunut tiilivarasto, joka sijaitsi syrjemmällä, nykyisen ruokalan D:4 eteläpuolisessa metsikössä. Maakerroksella suojattu kaksihuoneinen varasto oli tarkoitettu bensiinille, kerosiinille, pirtulle ja öljylle.

Yllä: Ilmailukomppanian verstarakennuksen alkuperäispiirustus. VRP 24:518.

Ylinnä: Kuormastovajan puisia välikkattorakenteita.

Oik.: Entisen laboratoriorakennuksen julkisivun keskellä näkyy suuri umpeen muurattu ikkuna-aukko.

Ilmailukomppanian kuormasto- ja upseerihevosille rakennettiin oma **hevostallinsa (D:48)** varastoalueen lähelle, nykyisen Rykmentintien varteen. Talliin mahtui 24 hevosta, joista kuusi oli tiilivälisenällä erotetussa upseeriosastossa. Pohjakaavaltaan se vastasi jalkaväen hevostallin puolikasta. Ilmailukomppanialle rakennettiin lisäksi puinen kenttäreitti- ja upseeri-vaunuvaja. Se valmistui laboratoriorakennuksen kaakkoispuolelle ilmeisesti vasta vuoden 1914 puolella.

Ilmailukomppania muutti Santahaminan kasarmialueelleen vuoden 1913 lopulla vietettyään kesän telttamajoituksessa. Komppanian kuudelle upseerille ei rakennettu omaa asuinalueita, jota komppanianpäällikkö eversti Pavel Jestifejev raportissaan valitteli. Eversti Jestifejev siirtyi toisiin tehtäviin huhtikuun 1914 alussa ja hänen tilalleen tuli pietarilaissyntyinen kapteeni Harry Schutting. Samaan aikaan komppania muutettiin nimeksi *Viaporin Ilmailuosasto*. Kapteeni Schutting asui linnoitustykistön komppanianpäälliköiden talon no 91 (E:40) toisessa huoneistossa.⁸⁷

SOTILASRAKENNUSKOMITEAN TYÖ VALMISTUU

Komitea likvidoidaan

Helsingin sotilasarannuskomitean oli määrä lopettaa toimintansa Santahaminassa syyskuun lopussa 1913, mutta kuten edellä kerrotusta on käynyt ilmi, luovutettiin pääosa rakennuksista joukko-osastojen käyttöön vasta tämän jälkeen. Komitea oli rakennuttanut saarelle kolmen vuoden aikana yhteensä 33 rakennusta, joista 11 oli tarkoitettu sotaväen majoitukseen. Tähän lukuun ei laskettu kaikkein vähäisimpiä rakennuksia, kuten puuvajojen ja kaivojen katoksia.

Lisäksi Santahaminaan oli rakennettu useita työmaan toimintaan liittyneitä väliaikaisrakennuksia ja laitureita. Niille oli käyttöä myös jatkossa, ja linnoituksen esikunta esitti sotilaspäiville rakennelmien ja yli jääneen rakennusmateriaalin siirtämistä Viaporin insinöörihallinnon alaisuuteen. Näitä herättäneet työläisten majoitusparakit komitea purki huhtikuuhun 1913 mennessä.⁸⁸

Barmin ylläilykseen

Komitean teknikko, insinöörikapteeni Vasili Barmin ylennettiin everstiluutnantiksi ja nimitettiin keisarin esittelystä kesäkuussa 1913 Suomen yleisten rakennusten ylläilyksen ylijohantajaksi. Tämä oli osa suuriruhtinaskunnan virastolaitoksen venäläistämistoimenpiteitä. Barminin tilalle komitean teknikkoksi tuli hänen apulaisenaan vuodesta 1912 toiminut Viaporin insinöörihallinnon insinöörikapteeni Aleksandr Rafanovitš. Kapteeni Rafanovitš rakensi Santahaminaan oman datšansa, joka sijaitsi miinakomppanian leirin länsipuolella, nykyisen Kadettikoulutie 2:ssa sijaitsevan pysäköintialueen kohdalla.

Yksi Barminin lähdön jälkeen toteutetuista rakennustöistä oli hänen Santahaminaan suunnittelemansa, ampumaradan pohjoispäässä olleen maakummun päälle sijoitettu hirsinen, talvilämmin ampumapaviljonki (”tira”). Rakennus muutettiin itsenäisyyden ajalla aliupseerikerhoksi ja säilyi 1940-luvulle asti nykyisten Rykmentintien ja Hevostallintien risteyksen eteläpuolella.

Eversti Reva jatkoi sotilasarannuskomitean puheenjohtajana, kunnes sen toiminta siirrettiin vuoden 1914 aikana Pietarin sotilaspäivän sotilasmajoitushallinnon läntisen suomenmaalaisen osaston alaisuuteen. Tämän Helsingissä olleen sotilasviraston toimenkuvaan kuului Länsi-Suomen alueella sijainneiden, linnoitusten ulkopuolisten varuskuntien ja sotilasarannusten hallinnointi sekä suunnittelu- ja peruskorjaustyöt. Osastopäällikkönä ja samalla Helsingin sotilasarannuskomitean puheenjohtajana oli insinöörieversti Vladimir Klevezal.⁸⁹

Hevossalmi

Kaljuuttiniemi

Teerisaari

jalkaväkileiri

miinalaieiri

lennätinasema

Sahara

Suurlahti

tykistöleiri

Juomavettä merestä

Tammikuussa 1914 Viaporin insinöörihallinnon päällikkö insinöörikenraalimajuri Sergei Rakejev (toimessa 1909–14) pyysi sotilasrakennuskomitean puheenjohtajalta toimenpiteitä Santahaminan länsirantaan jääneen rakennusmateriaalivarastoalueen tyhjentämiseksi. Tälle alueelle oli määrä rakentaa betoninen suolanpoistolaitos eli merivedenpuhdistamo varuskunnan juomavedensaannin turvaamiseksi. Santahaminan vedenpuhdistamo suunniteltiin Viaporin insinöörihallinnossa. Sen rakensi urakoitsija Harlamov, joka pystytti entiselle komitean alueelle omat työmaaparakkinsa.

Santahaminaa lukuun ottamatta linnoituksen saarilla oli alituista puutetta juomavedestä. Varsinkin kuumina kesinä kaivot kuivuivat ja vettä oli säännösteltävä tai jopa tuotava Helsingin kaupungista. Siksi Viaporin alueelle päätettiin 1910-luvun alussa rakentaa kaksi vedenpuhdistamo, Iso Mustasaarelle ja Santahaminaan, joissa meriveden suola poistettaisiin tislamalla. Molemmissa oli tarkoitus poistaa suola 3000 tynnyristä eli noin 37 000 litrasta vettä päivässä.

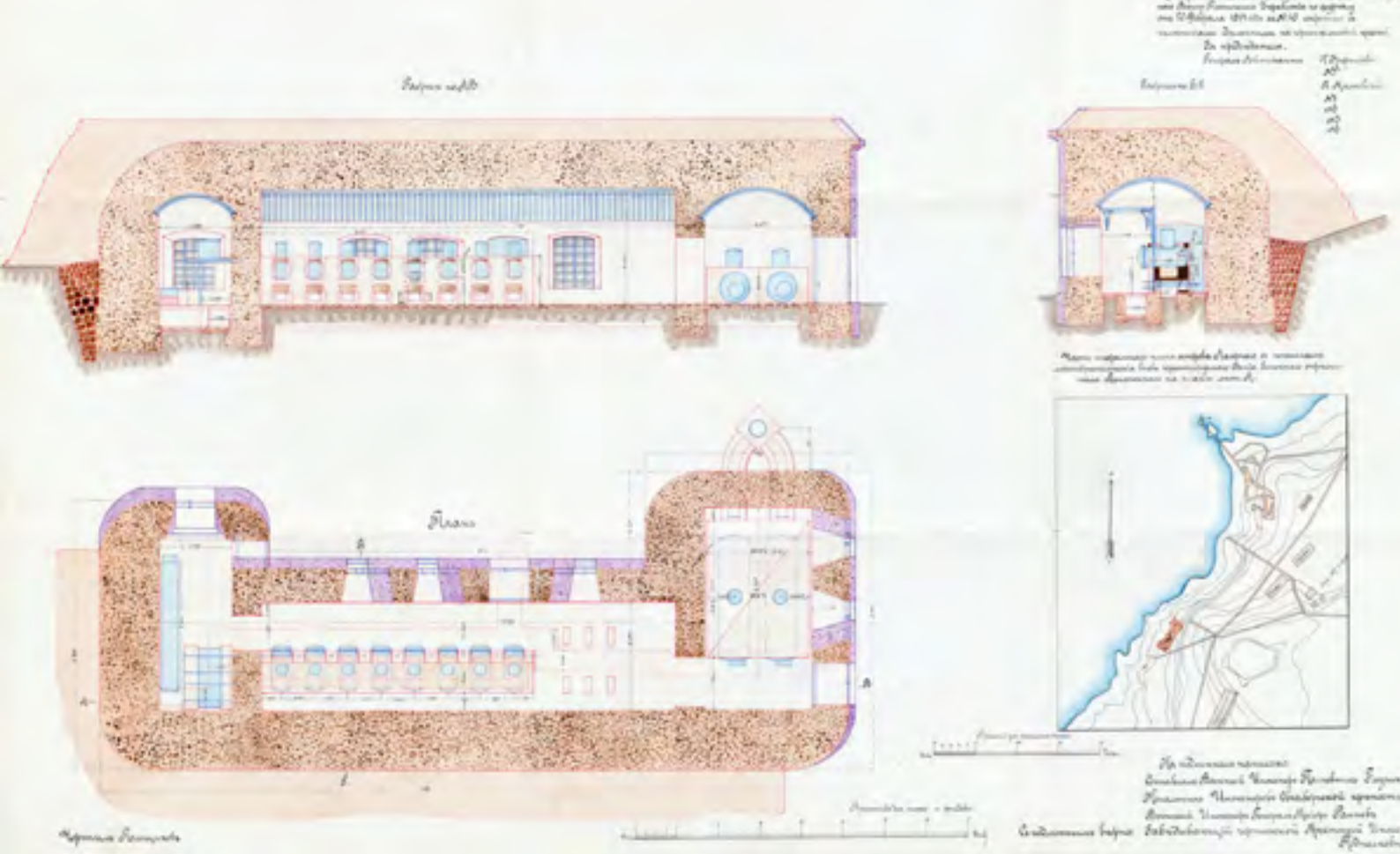
Mahdollisen piirityksen varalta vedenpuhdistamot oli tarpeen suojata hyvin, ettei linnoituksen juomavedensaanti vaarantuisi. Iso Mustasaaren vedenpuhdistamo (Suomenlinnan C 62) rakennettiin luoteisrannan kalliioleikkaukseen – lähes samaa paikkaa oli 1890-luvun lopussa kaavailtu toteuttamatta jääneen täysbetonisen patruunavaraston sijoituspaikaksi. Santahaminan rannat

Oik.: Sotateknillisen päähallinnon teknillisessä komiteassa helmikuussa 1914 vahvistettu Santahaminan suolanpoistolaitoksen suunnitelma, jonka laati insinöörieversti Gluškov. Teknillisen komitean tekemät muutokset on osoitettu violetilla värillä. Asemapiirroksessa ei ole esitetty tiilistä kasarmialuetta, vaikka se oli tuolloin jo valmistunut. VIK sa:505.

Alla oik.: Alkuperäinen panssariovi.

Alla: Entisen vedenpuhdistuslaitoksen julkisivu.

eivät tarjonneet suojaavia kallioita, joten vedenpuhdistamosta tuli osumankestävä, maalla peitetty massiivibetonirakennus. Rakenteiltaan se muistuttaa 1. maailmansodan aikana Viaporin linnoituksen ulkosaarille toteutettuja betonisia sähköasemia.⁹⁰

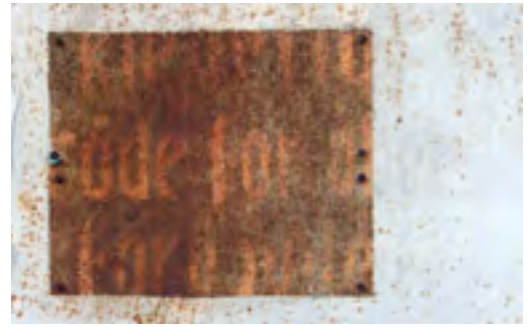
Suolanpoistolaitos

Molempien suolanpoistolaitosten pohjakaavan peruselementit olivat samantyyppisiä, mutta ne järjestettiin rakennuspaikkojen asettamien vaatimuksen mukaan hieman eri tavalla. Santahaminan ja Iso Mustasaaren laitosten varhaisen suunnitelman laati Viaporin insinöörihallinnon puolesta insinöörikapteeni Barmin. Tämän korvasi pääinsinöörihallinnossa muutettu suunnitelma, joka koski ensin toteutettua Iso Mustasaaren laitosta, ja vahvistettiin insinöörikomiteassa toukokuussa 1913.

Santahaminan **vedenpuhdistuslaitoksen (C:19)** toteutetun suunnitelman teki insinöörieversti Gluškov tammikuussa 1914. Suunnitelma vahvistettiin sotilasteknisen päähallinnon teknisessä komiteassa, joka korvasi pääinsinöörihallinnon insinöörikomitean vuonna 1914. Teknisessä komiteassa suunnitelmaan tehtiin muutoksia, jotka koskivat betoniseiniä paksuutta ja ikkuna-aukkojen suuruutta.

Suolanpoistolaitoksessa oli kolme korkeaa, kaarevilla rautapalkeilla holvattua hallia. Pitkänomaiseen keskiahalliin (joka on myöhemmin jaettu välisenin) sijoitettiin riviin kahdeksan tislaukattilaa sekä pumppulaitteet. Pumppujen pätehtävä oli imeä merivettä laitoksen prosessiin. Imuputkelle rakennettiin länsirantaan pitkä suojarakenne, joka ulottui syvään veteen asti.

Laitoksen pohjoishallissa tuotettiin tislusprosessin vaatima huomattava lämpöenergia kahdella suurella höyryboilerilla. Todennäköisesti höyryä käytettiin myös dynamoihin, jotka tuottivat sähkövoimaa vesipumpuille – itsenäisyyden ajan alussa rakennus toimi nimenomaan sähkö- ja varavoimaisemana. Boilerien savupiippu oli rautaputkirakenteinen ja hyvin korkea.

Yllä: Panssarioveen maalattu kielto on säilynyt myöhempien maalipintojen ja kyttien alla.

Vas.: Samantyyppistä punavalkoruutuista klinkkerilattiaa käytettiin 1. maailmansodan aikaisissa keskussähköasemissa Viaporin merilinnoituksen saarilla.

Alla vas.: Ikkuna on suojattu ulkopuolelta panssariiluukulla.

Alla: Panssarioiven takana on puinen sisäovi.

Yllä: Vedenpuhdistuslaitoksen edessä olevan betonisen säiliön kupolikatto.

Nykyinen tiilipiippu on rakennettu 1930-luvulla. Eteläpäädyssä oli pienempi halli höyryn- ja vedenjäähdyttimiä varten.

Kaikki hallit varustettiin tavallisin puuikkunoin ja -ovien, joiden suojaaksi asennettiin samantyyppiset jyrkät panssariluukut kuin aikakauden betoniruutukellareihin ja -pattereihin. Lattiat olivat ainakin pääosin hierrettyä betonia, mutta päähallin pohjoispäässä nykyisin oleva punavalkoinen laattalattiakin oli tyyppillinen 1. maailmansodan aikaisille sähköasemille.

Suolanpoistorakennuksen länsipuolella, merivesiputken molemmin puolin on kaksi alkuperäissuunnitelmiin kuulumatonta kupolikattoista betonisäiliötä. Betoniset ulkoportaat johtavat säiliöiden katolla oleviin luukkuihin – nykyiset oviaukot on puhkaistu myöhemmin. Ilmeisesti säiliöissä puhdistettiin, tai oli tarkoitus puhdistaa merivettä ennen tislausprosessia. Itämeren laivaston sisäredinä 1. maailmansodan aikana olleen Kruunuvuorenselän vesi oli ankkuroitujen alusten ympärillä hyvin likaista ”haisevaa saatesekoitusta”, joka sisälsi mm. hiilimurskaa, öljyä, trasselia, leivänpaloja ja muita orgaanisia jätteitä.

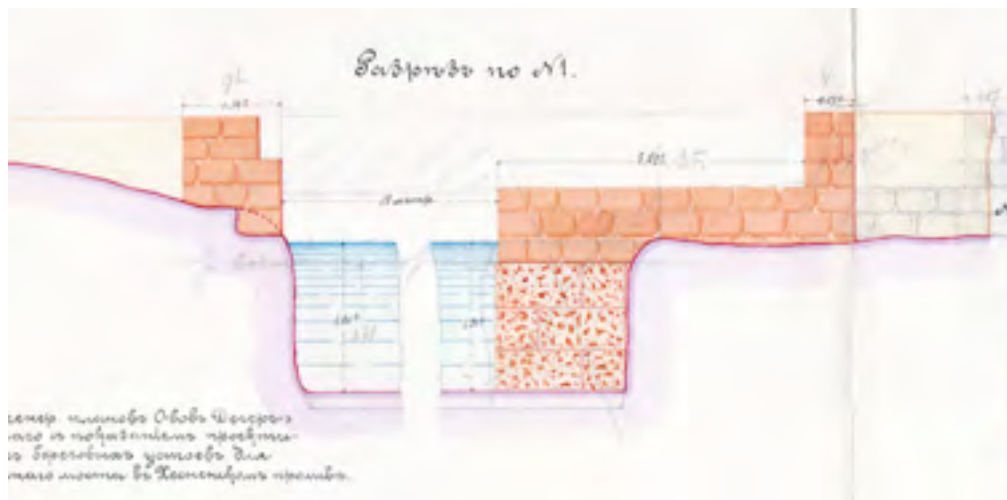
Urakoitsija Harlamov aloitti Santahaminan suolanpoistolaitoksen rakennustyöt vuoden 1914 aikana, mutta ne keskeytyivät sodan syttyä joksikin aikaa. Rakennus on säilynyt pääosin hyvin ja sisältää monia alkuperäisiä elementtejä, kuten panssariluukkuja sekä puuovia ja -ikkunoita.⁹¹

Hevossalmen käänntösilta

Hevossalmen saaren ja aivan sen eteläpuolella olleen luodon välille louhittiin 1900-luvun alkuvuosikymmenellä noin 10 sasenian eli 21 metriä leveä ja 3,5 metriä syvä kanava, joka teki Hevossalmen läpäisemisestä entistä helpompaa. Kanavalle johdettiin tiet yhdistämällä saaret maapenkereillä Santahaminaan ja Laajasaloon. Itse kanavan yli aiottiin rakentaa rautainen käänntösilta. Sen rautaristikkorakenne valmistettiin vuonna 1905 insinööri Jalmar Castrénin suunnitelman mukaan, mutta siltatyöt jäivät sitten useaksi vuodeksi odottamaan rahoitusta.

Siltatöiden rahoitus lähti etenemään Helsingin sotilasrakennuskomitean kasarmirakennustöiden alkaessa vuonna 1911, sillä Santahaminan ja Laajasaloon välisellä maayhteydellä katsottiin olevan liikekannallepanon kannalta olennainen merkitys. Aiemmin valmistetut sillanosat olivat kuitenkin niin lyhyitä, että jo valmiiksi kapeaa salmea olisi jouduttu kaventamaan vielä 4,2 metriä lisää. Linnoituksen komendantti Laiming tiedusteli siksi kesällä 1911 Viaporin sotasataman komentajan mielipidettä kanavan kaventamisesta ja sai vastaukseksi jyrkän kiellon; satamaan sijoitetun 2. Torpedovenedivisioonan alusten liikkumismahdollisuudet olisivat heikentyneet merkittävästi.

Alla: Käänntösillan perustusten ja tukimuurien suunnitelma tammikuulta 1911. VIK yp:270.

Alla: Hevossalmen ylittävien maapenkereiden ja tien suunnitelma tammikuulta 1911. VIK yp:271.

Elokuussa 1911 päänsinöörihallinnon insinöörikomitea päätti rahoittaa kokonaan uuden kääntösillan suunnittelun ja rakentamisen Hevossalmeen. Aiemmin valmistetut sillan osat aiottiin käyttää komendantti Laimingin ehdotuksen mukaisesti Iso Mustasaaren ja Susisaaren välisen sillan uusimiseen.

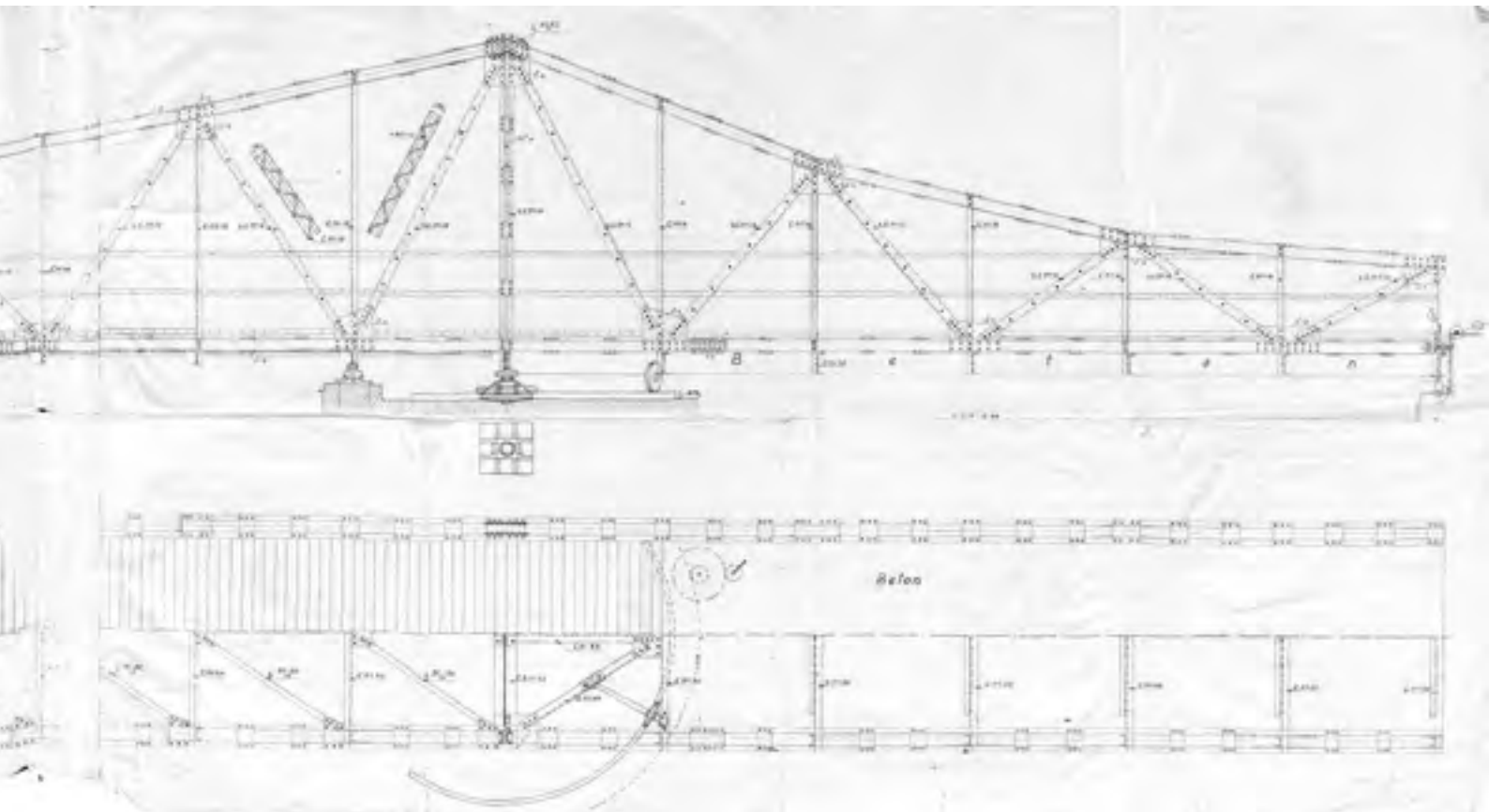
Hevossalmen uuden kääntösillan suunnitteli heinäkuussa 1911 Valtion rautateiden siltainsinööri Emil Holmberg. Alkuperäissuunnitelman venäläistetty versio hyväksyttiin insinöörikomiteassa vasta kesällä 1912. Vuoden loppuun mennessä töitä tehtiin ainoastaan Santahaminan ja Laajasalon puoleisten maapenkereiden ja tien osalta. Kääntösilta asennettiin vuoden 1913 aikana.

Insinööripäällikkö Rakejev toimitti kääntösillan käyttöohjeet linnoituksen esikuntaan purjehduskauden alkaessa toukokuussa 1914. Sillan kääntäminen tehtiin kahden hengen voimin käsikäyttöisesti, mikä oli hyvin raskasta. Kun asentaja A. Haveri oli tarkastanut sillan toiminnan kesällä 1914, tehtiin sen mekanismiin vielä käyttöä helpottavia muutoksia.⁹²

Yllä: Hevossalmen kääntösilta 1930-luvulla. Pietinen/MV.

Oik.: Kääntösilta avattuna vuonna 1923. SA-kuva.

Alla: Insinööri Emil Holmbergin kääntösiltapiirustus heinäkuulta 1911 (alkuperäinen piirustus on sinikopio). VIK sa:590.

PARAKKEJA JA YKSITYISTALOJA

Miinoittajien ja insinöörien asumuksia

Santahaminan pohjoisosan miinaleirin rakennuskantaa täydennettiin vuoteen 1912 mennessä neljällä rankarakenteisella kaarikattoisella kasarmiparakilla, joihin mahtui yhteensä 174 miestä. Koska miinakomppanian vahvuus oli jo vuodesta 1905 ollut 220 miestä, ja vain pieni osa heistä oli kesäaikaan talvi-majoituskasarmissaan Iso Mustasaarella, korvasivat parakit telttamajoituksen vain osittain. Myöhemmin parakkeja rakennettiin lisää

Kasarmiparakit ja niiden edessä ollut kokoontumiskenttä sijaitsivat nykyisen urheilukentän pohjois- ja länsiosassa. Aiemmin rakennettujen keittiö-, ruokailu- ja upseeriparakkien ym. lisäksi alueelle oli noussut lukuisia pieniä lautavajoja ja -verstaiteja.

Myös upseerien määrä oli noussut neljällä, yhteensä kymmeneen upseeriin, ja myös näille tarvittiin lisätilaa. Miinakomppanian päällikkönä syksystä 1913 ollut eversti Fjodor Sablin esitti tammikuussa 1914 uuden upseeritalon rakentamista Santahaminaan keittiöineen ja muine ”palveluineen”. Samana keväänä eversti Sablin sai luvan siirtää miinakomppanian ostaman, Viipuriin muuttaneen tykistöupseeri Ventskovskin datšan leirialueelleen. Siellä se pysytettiin Lehmäsaaren laiturille johtavan tien laitaan (tulevan Kadettikoulun päärakennuksen pääoven edustalle). Itsenäisyyden alussa rakennus oli entisen miinakomppanian vanhemman upseerin Nikolai Volynskin hallussa.

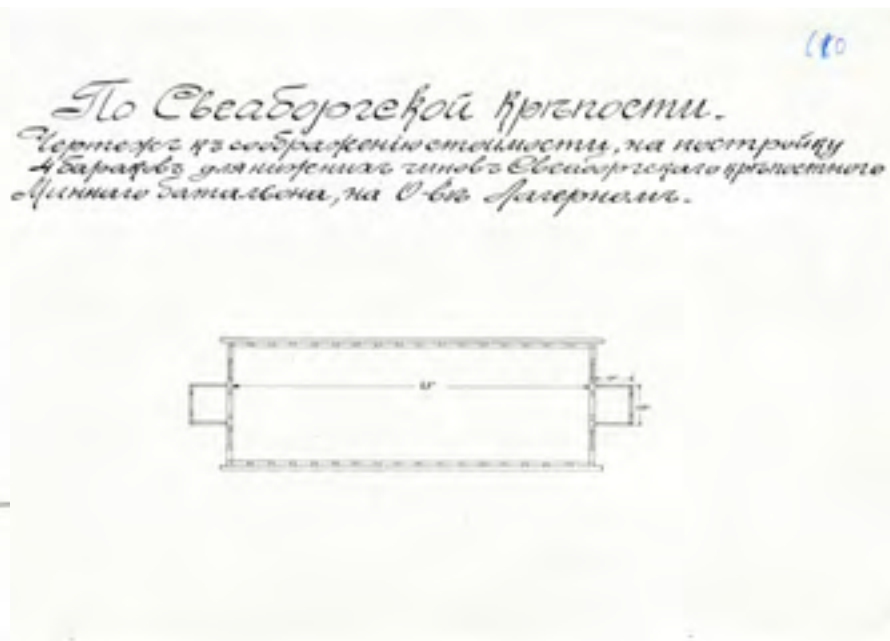
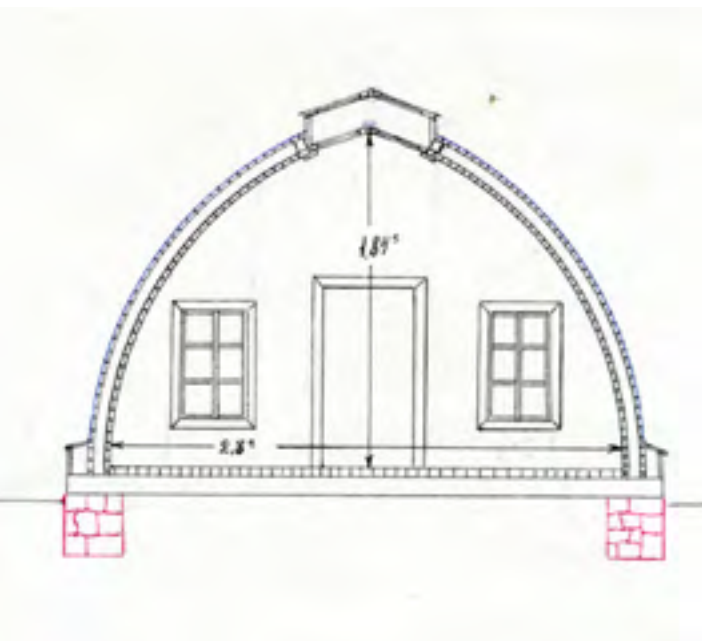
Edellistä vastapäätä sijaitsi insinöörieverstiluutnantiksi ylennetyn Aleksandr Rafanovitšin datša. Sen ja vanhemman, insinööri- ja santarmitalon no 79 välille rakensi kesällä 1914 oman datšansa insinöörihallinnon työnjohtaja Mihail Vorontsov. Puuhuvila sijaitsi kallion kupeessa, nykyisen Santahaminatalon itäpäädyn kohdalla.

Mainittakoon, että kesällä 1914 sotateknillinen päähallinto antoi linnoitusten insinöörihallinnoille luvan palkata sota- ja paikallisinsinööriavustensa täydentämiseksi siviili-insinöörejä. Heitä voitiin käyttää vain ei-salaisissa, siviilirakentamiseen verrattavissa suunnittelu- ja valvontatöissä.⁹³

Alla vas.: Miinakomppanian parakin leikkaus. VIK sa:660.

Alla oik.: Parakin pohjapiirros. Molemmissa päädyissä oli sisäänkäynnit ja ikkunat. VIK sa:660.

Jalkaväen huviloita

Etelään johtavan päätien eli nykyisen Santahaminantien varteen, Helsingin sotilasarakennuskomitean konttorin ja santarmialiupseeri Jefremovin asunnon väliselle alueelle pystytettiin jalkaväkikasarmien rakennustöiden edistyessä useampiakin asuintaloja ja liiketiloja. Kaikki talot on myöhemmin purettu.

Länsirannan kaivolle johtaneen tien (Sähkölaitoksentien) mutkassa, nykyisen rakennuksen C:38 paikalla oli kauppias Jelisejevin liikerakennus. Sen eteläpuolelle oli keväseen 1914 mennessä valmistunut kolme yksityistaloa: kauppias Kostrovin talo sekä jalkaväen alivänrikkien Bezplemenovin ja Avram Štšukin datšat.

Alhaalla rannassa, sotilasarakennuskomitean datšaa vastapäätä oli jalkaväen aliluutnantin Timofei Platunovin kaksikerroksinen hirsihuvila. Hän sai luvan siirtää tontilleen myös mm. entisen rakennustyöväen ruokalaparakin. Platunovin huvila säilyi alueen puutaloista pisimpään, aina 1970-luvun vaihteeseen saakka.

Kirkkoavenyyn eteläpuolella, nykyisen Vesitasontien kulmassa oli vielä yksi kauppiastalo ja sen eteläpuolella, rykmentin esikunta- ja päävartiorakennusta vastapäätä virkailija Semenovin datša. Kirkkoavenyyn rannan puoleisessa päässä oli lisäksi huvila, joka kuului jalkaväen alivänrikille Žebrovskille.⁹⁴

Tykistön taloja

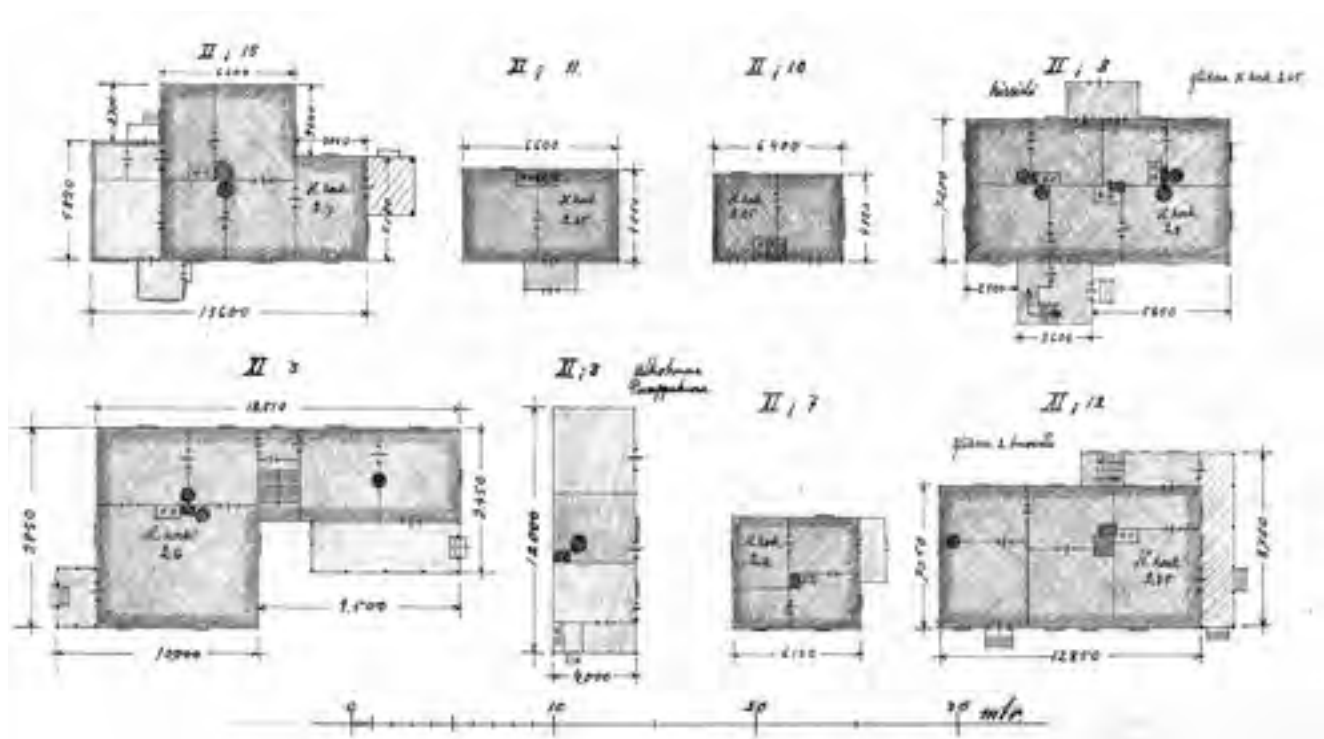
Linnoitustykistön kasarmialue oli valmistunut lopullisesti vuodenvaihteeseen 1914 mennessä; siis myös **pataljoonankomentajan talo (E:36)** ja kaikki ulkorakennukset. Vain osa rakennuksia ympäröivistä aidoista puuttui. Linnoitustykistön komentaja kenraalimajuri Aleksejevskin mukaan tykistön kasarmiolot olivat muilta osin kurjat, sillä osa miehistöstä eli edelleen vanhan linnoituksen ruotsalaisaikaisissa puolustusmuureissa. Miehistöaineskaan ei ollut hänen mielestään kovin luotettavaa, sillä suuri osa miehistä oli puolalaisia tai Pietarin työläisiä ja ”vakaata venäläistä alkuperäisväestöä” oli liian vähän.

Santahaminaan oli talvella 1913–14 majoitettu vakituisesti kaksi tykistökomppaniaa: 6. ja 8. komppaniat. Kesän leiriaikana määrä kasvoi kahdella kompanialla. Tykistökasarmialueen siihen asti valmistuneissa kolmessa tiiliasuintalossa asui keväällä 1914 vain kolme tykistön upseeria. Upseeritalossa no 96 (E:41) asui 8. komppanian päällikkö kapteeni Aleksandr Larionov.

Yllä: Miinalaieirin pohjoisosan asemapiirros maaliskuulta 1914, jossa on punaisella osoitettu miinakomppanian ostaman Ventškovskin datšan sijoituspaikka. Sen itäpuolella on upseeritalo ja luoteispuolella sotainsinööri Rafanovitšin talo. VeSA 15972.

Alla: Vuosien 1918–28 välinen piirros Santahaminan XI-alueen huviloista. Tekstissä mainitut omistajat: XI:3 Jefremov, XI:7 Bezplemenov, XI:8 Platunov, XI:10 sot.rak.komitea, XI:11 Kostrov ja XI:12 Jelisejev. Huvilan XI:15 vieren rakennettiin myöhemmin postitalo. PK.

Yllä: Osa heinäkuussa 1914 tehdystä asemapiirroksesta, joka osoitti Papinlahden ja Hauteralahden välille suunnitellut tontit (pohjoinen kuvan alareunassa). VeSA 15972.

Alla: Hauteralahden rantakallion päälle vuosien 1914-17 välillä rakennetut datšat. Vuoden 1918 rak. numerot: XV:4 ja XV:6. Ilmakuva vuodelta 1925. IVKK.

Vastapäisessä komppanianpäälliköiden talossa no 91 (E:40) asui 6. komppanian luutnantti Jegorov ja Viaporin ilmailuosaston päällikkö Shutting. Upseeritalossa no 92 (E:39) asui tykistöupseereista ainoastaan 6. komppanian alikapteeni Tšebykin.

Viisi muuta upseeria asui tykistökasarmien vieressä sijainneella yksityistalojen alueella. Suurimman talon omisti 6. komppanian päällikkö everstiluutnantti Pjotr Sosnovski ja se oli hänen nimissään vielä vuonna 1918. Taloista pohjoisin oli kauppias Lebedevin myymälä. Tykistöleirin itälaidalla oli edelleen kevytrakenteisia mökkejä leireilevien komppanioiden upseereille.⁹⁵

Hauteralahden huvila-alue

Vuoden 1913 lopussa Viaporin komendantti kutsui kokoon komitean, joka valitsi Santahaminasta alueen huviloiden rakentamista varten. Tarkoituksena oli saada aikaan yhtenäinen asemakaavoitettu alue, jota olisi helppo valvoa. Huviloiden rakentaminen päätettiin sallia Papinlahden laiturilta ja tykistökerhon luota Eteläniemen pattereiden 1 ja 2 vartiotalolle (F:2) johtavan tien varteen, Hauteralahden rantaan.

Alueella oli ennestään kaksi huvilaa, nykyisen Likolammen puoleisella mäellä ollut huvila ja Hauteralahden lastauslaiturin yläpuolisella mäellä ollut rakennuskokonaisuus. Jälkimmäinen kuului vuonna 1914 insinöörihallinnon valvojalle Jakov Kvikille, jolla oli mm. pääsy kaikille saaren rannikkopattereille.

Insinöörihallinnossa heinäkuussa 1914 laadittuun huvila-alueen asemapiirrokseseen oli merkitty 18 tonttia. Sen mukaisesti rakennettiin vuoteen 1918 mennessä kolme uutta huvilaa. Niistä yksi kuului tykistön alivänrikki Makari Zaitsoville. Sen siirtämiseen tykistöleirin alueelta uudelle paikalle myönnettiin lupa vuoden 1913 lopulla. Seuraavana keväänä taloa ilmeisesti laajennettiin ja huvilapalstalle rakennettiin ulkokeittiö, halkovaja, kanala ja likakaivo. Zaitsovin kaksikerroksinen huvila ja muut alueen huvilat on purettu, mutta niistä on jäljellä kivijalkoja.⁹⁶

Sotasataman puolustus maalta ja mereltä

LAKKAUTUSUHKIA JA PUOLUSTUSKAAVAILUJA

Lakkauttaa vai ei

Sotilaskapinan ja suurlakon jälkeisen poliittisen tilanteen takia Viaporin linnoituksen olemassaolo kyseenalaistettiin. Vanhentunut ja voimavaroja syönyt linnoitus olisi kenties ollut parasta lakkauttaa, kuten tarkoituksensa menettänyt, Libaun laivastotukikohtaa suojannut linnoitus. Viaporissa laadittiin jo listoja varusteista, jotka lakkautuksen myötä olisi otettava mukaan ja mitä taas tuhattava räjäyttämällä, kuten kaikki betonipatterit.

Venäläisesikunnissa pohdittiin, miten taltuttaa mahdolliset uudet kapinayritykset. Vuonna 1907 laaditussa Suomeen sijoitetun 22. Armeijakunnan muistiossa ilmaistiin tarve asentaa Viaporin pattereille lisää Helsingin kaupunkia kohti käännettäviä, ympäriampuvia tykkeitä. Saarilinnituksen kriisijän yhteydenpitoa varten rakennettiin mm. Santahaminaan varajärjestelmäksi optisen lennättimen asema, kuten aikoinaan Krimin sodan aikana.

Kahta Santahaminan mörssäripatteria, pattereita no 1 ja 5 uudistettiin sotilaskapinan jälkeen, mutta ei betonisiksi, kuten aiemmin oli kaavailtu. Insinöörikapteeni Ivanov laati marraskuussa 1906 uudistussuunnitelman patterin no 1 itäosasta, joka oli aseistettu 9":n mörssäreillä. Melko suuressa muutostyössä mörssäripatterin rintamasuunta käännettiin etelästä kaakkoon. Vanhoja hiekkavalleja täydennettiin ja tuettiin kivisellä tukimuurilla, johon tehtiin betoniset ammuskomerot. Itäpäähän rakennettiin tulenjohtopaikka, jonka betoniset suojaseinät ympäröivät korkea etäisyysmittaripyötyä. Patterin keskelle rakennettiin traverssi, jonka sisällä oli hirsinen miehistökorsu. Traverssi on hävinnyt aikojen saatossa kokonaan ja patterin hiekkavalleja on muokattu jatkosodan aikaisen ilmatorjuntapatterin tarpeisiin.

Santahaminan Isosaaren patterin no 5 aseistus uusittiin 9":n mörssäreihin ja niille tehtiin perustat. Molempien mörssäripatterien uudistukset tehtiin ilmeisesti vuoden 1907 aikana.⁹⁷

Santahaminan sotasatamaesitys

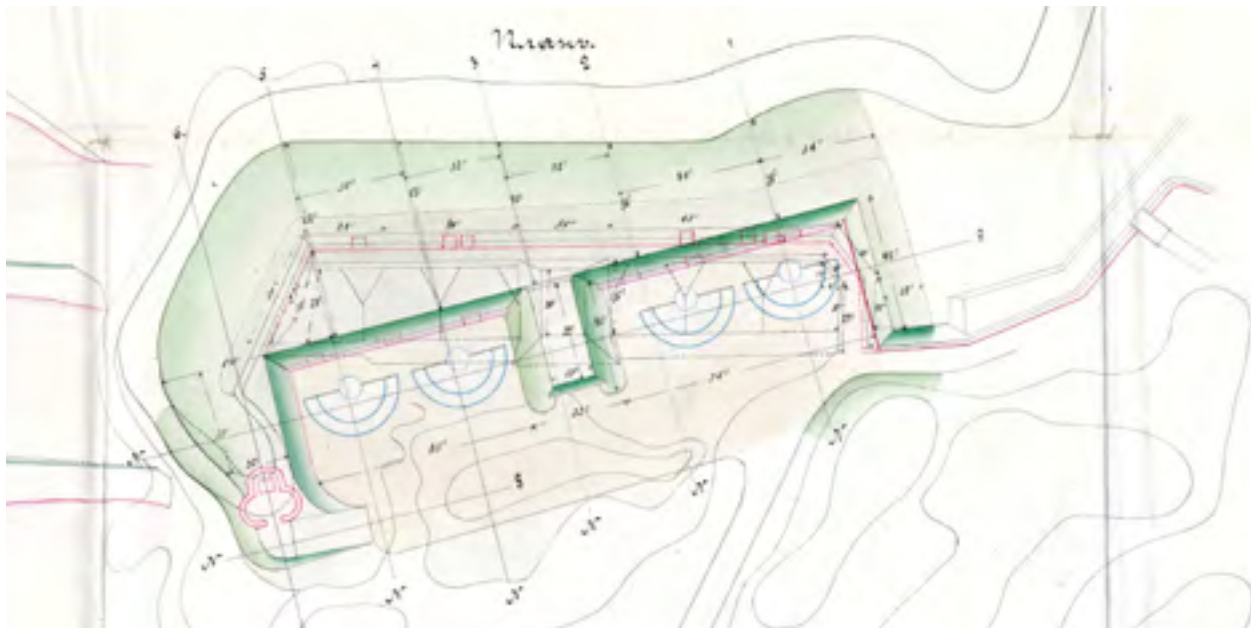
Epäilykset Viaporin tulevaisuudesta hälvenivät, kun Nikolai II antoi lokakuussa 1908 "armollisen käskyn" säilyttää linnoitus ja vahvistaa sitä niin, että se pystyisi puolustautumaan ajanmukaisia laivastotykkeitä vastaan. Tämän perusteella keisarin sukulainen, Kaartin ja Pietarin sotilaspiiriin ylipäällikkö

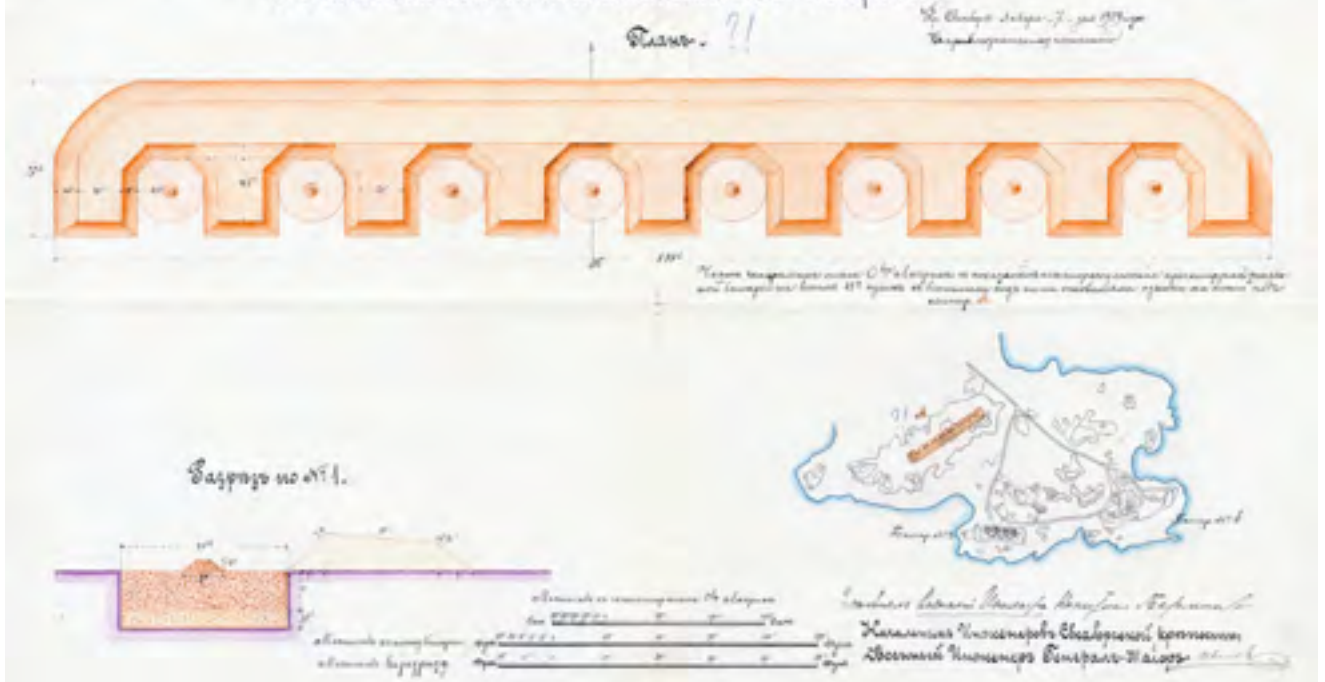
Oik.: Kahdeksalle 11":n kanuunalle tarkoitettu patterin suunnitelma tammikuulta 1909. Tekijänä insinöörikapteeni Barmin. Sijoituspaikaksi kaavailtiin nykyisten ampumaratojen ja Itäniemen välillä sijaitsevaa kalliota. VIK sa:121.

Yllä: Patterin no 1 itäpäähän vuonna 1907 rakennettu betoninen tulenjohtoaesema.

Alla: Insinöörikapteeni Ivanovin vuoden 1906 lopulla laatima patterin no 1 itäpäähän uudistussuunnitelma. VIK sa:60.

Alla: Panssariovi betonipatterin no 3 traverssin päädyssä.

suuriruhtinas Nikolai Romanov antoi komendantti Laimingille tehtäväksi linnoituksen parantamissuunnitelman.

Komendantti Laiming teki työtä käskettyä ja esitti laajan, kahteen kiireysluokkaan jaetun suunnitelman. Kiireellisimpiä olivat parannustyöt, joiden avulla Viaporista tulisi ”edes jossain määrin sovelias” puolustustarkoituksiin. Toisen kiireysluokan töiden avulla suojattaisiin Viaporin avoin selusta ja sivustat, ja siten todella ajanmukaistettaisiin linnoitus.

Toisen kiireysluokan töihin kuului linnoituksen kaikkien keskeisimpien toimintojen siirtäminen Santahaminaan. Ne suojattaisiin laivastohyökkäykseltä rakentamalla täysin uusi linnoitusketju Santahaminan eteläpuolisille ulko- tai ”etusaarille”. Uusi puolustuslinja alkaisi lännestä Melkin saarelta ja jatkuisi Katajaluodon ja Isosaaren kautta Matalakarille idässä. Santahaminan selustan ja sivustojen turvaamiseksi oli lisäksi linnoitettava Villinki, Laajasalo, Kaivopuisto ja Lauttasaari. Sotilaspiiriin ylipäällikkö Nikolai hyväksyi komendantin suunnitelman.

Insinöörikapteeni Barmin laati tammikuussa 1909 piirustukset Laimingin esityksen ensimmäiseen kiireysluokkaan kuuluneista patteritöistä. Santahaminan Itäniemen patteriin no 4 oli tarkoitus rakentaa betoniset perustat neljälle ajanmukaiselle 6”:n (152 mm:n) Canet-kanuunalle. Näitä tykkejä saatiin lakkautetusta Libaun linnoituksesta keväällä 1909 kaksitoista kappaletta.

Toisen Barminin piirustuksen mukaan Itäniemen pattereiden luoteispuolella kohoavalle mäelle oli tarkoitus rakentaa betoniset perustat kahdeksalle järeälle 11”:n (279 mm:n) kanuunalle. Ne oli määrä asentaa korkean ammuntakulman takaaville, kenraali Durlacherin suunnitteleuille laveteille, joita Viaporiin oltiin toimittamassa. Patteri olisi ollut vain etulinjan linnoittamista edeltävä väliaikaisratkaisu, sillä tykkejä olisivat suojanneet ainoastaan hiekkavallit. Kumpaakaan patterisuunnitelmaa ei toteutettu.

Venäjän Itämeren alueen ja länsirajan linnoitusten kohtaloa pohtinut sotaministeriön päällinnoituskomitea antoi elokuussa 1909 lausuntonsa Viaporin vahvistamisesityksestä. Sen mukaan kiireellisimmät työt oli toteutettava kolmen vuoden kuluessa, mutta mihinkään toisen kiireellisyyssuokan töihin ei voitu antaa määrärahoja, vaikka ne todettiin kyllä perustelluiksi. Päälinnoituskomitea perusteli lausuntoaan keisarin helmikuuisella lausahduksella linnoitusten lakkautusta käsitelleessä kokouksessa: ”Toistaiseksi, katson tarpeelliseksi jättää Viaporin”. Sen tulkittiin tarkoittavan Viaporin säilyttämistä silloisessa laajuudessaan.

Samoihin aikoihin meriministeriö oli ilmaissut halunsa siirtää Santahaminaan radioaseman lisäksi pääosan muistakin Viaporin sotataman

toiminnoista. Linnoituksen alueeseen kuuluneiden Kruunuvuorenselän ranta-alueiden käytöstä tähän tarkoitukseen sovittiin sotasataman ja linnoituksen esikunnan välillä syksyllä 1909. Tämä tehtiin kuitenkin siinä uskossa, että nk. etusaaret saataisiin linnoitettua ja merellinen puolustusrintama siirrettäisiin 3–4 kilometriä merelle päin.⁹⁸

Supistettu suunnitelma

Komendantti Laiming sai odottaa ratkaisua Viaporin uudistamisen, ja erityisesti Canet-tykkien asentamisen rahoituksesta aina kesään 1910 asti, sillä se oli osa Venäjän yleisesikunnan päähallinnossa valmisteltua laajempaa, kaikkia linnoituksia koskevaa ja duuman käsittelyyn lähetettävää määrärahasitystä.

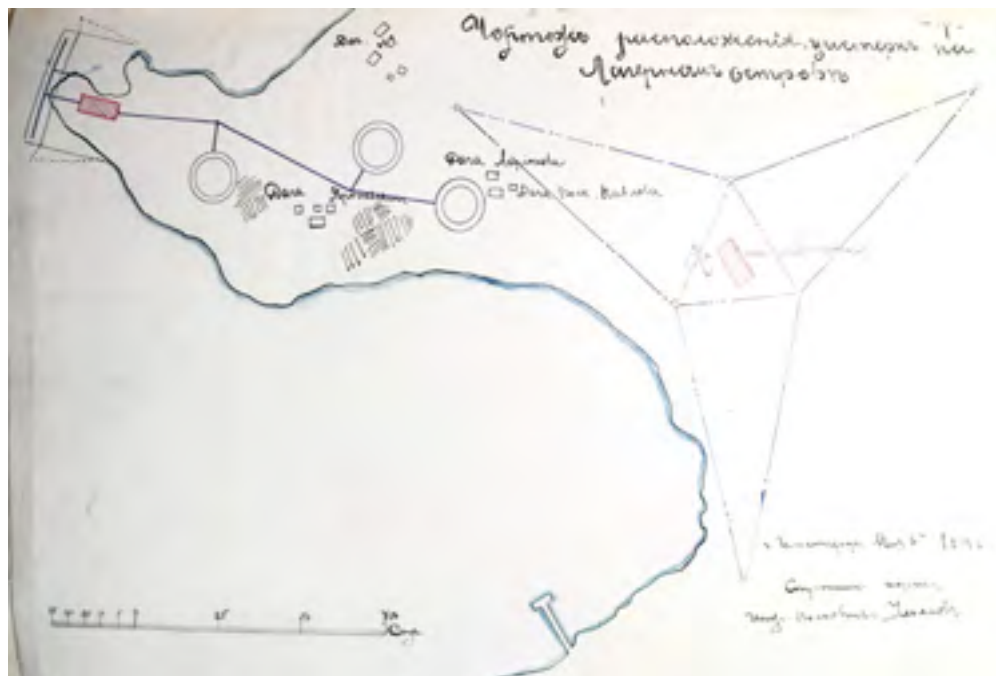
Canet-tykit lojuivat sillä välin toimeettomina Viaporin tykistövarikolla. Viaporin linnoitustykistön päällikkö kenraalimajuri Maksim Danilevski (toimessa 1908–11) esitti maaliskuussa 1910 komendantille neljän Canet-tykin asentamista väliaikaisille lankkuperustoille. Nämä Santahaminan patterin no 5 mörssärien tilalle asennetut Canet-tykit olivat vuoteen 1912 asti ainoat käyttökunnossa olleet, vaikka erilaisia rakennusesityksiä tehtiin vuosittain.

Yleisesikunnan päällikkö kenraali Jevgeni Gerngross lähetti kesäkuussa 1910 Kaartin ja Pietarin sotilaspiirin johdolle tiedot Itämeren alueen linnoitusten, Viaporin, Viipurin ja Kronstadtin uudistamista koskevasta rahoitusesityksestä. Seuraavan kymmenen vuoden ajalle varattiin 41 miljoonaa ruplaa, joista suurin osa, 32 milj. ruplaa Kronstadtin. Viaporin osuudeksi jäi 5 milj. ruplaa ja Viipurille loput. Samaan aikaan tulevan Pietari Suuren merilinnoituksen rakentamiseen esitettiin 59 milj. ruplan määrärahaa.

Yleisesikunnan esityksen mukaan Viaporin selustan puolustus oli tarkoitus keskittää Laajasaloon rakennettavaan linnakkeeseen ja samalla siirtää sotasatama Katajanokalta Santahaminaan. Meririntamaa vahvistettaisiin Santahaminaan ja Villinkiin rakennetuin patterein. Toteutus alkaisi keväällä 1911. Siihen mennessä oli linnoituksessa laadittava piirustukset ja kustannuslaskelmat sekä hyväksyttävä ne korkeimmilla tahoilla. Minkäänlaiseen ”haihatteluun” tai määrärahan ylitykseen ei ollut varaa. Suunnitelman ensivaiheen oli määrä valmistua kolmessa vuodessa, jolloin linnoitus olisi valmiudessa vastaamaan vihollishyökkäykseen. Viimeistelyyn ja täydennyksiin oli aikaa kuudennen vuoden (1916) loppuun asti.

Sotasataman siirtäminen Santahaminaan ilman linnoituksen laajentamista oli komendantti Laimingin mukaan täysin epätydyttävä ratkaisu. Linnoi-

Alla: Viaporin sotasataman rakennushallinnossa toukokuussa 1914 tehty suunnitelma öljysäiliöiden sijoittamisesta Santahaminan Radioniemen alueelle. Niemen kärjessä on laituri ja pumppuasema. Oikeassa reunassa on radioasema antennimastoineen. VeSA 15972.

Yllä: Entinen upseeritalo 1910-luvulta.

tuksessa laadittiin siksi myös vaihtoehtoinen ratkaisu, jossa etusaaret Melkki, Isosaari ja Villinki linnoitettaisiin. Uusien linnakkeiden rakentaminen olisi komendantin mukaan tullut edullisemmaksikin kuin vanhojen jälleenrakentaminen. Lopulta kumpikaan vaihtoehto ei saanut määrärahoja.⁹⁹

POLTTOAINEITA JA VIESTIPALVELUA

Laivaston varastoalue

Venäjän meriministeriön vuosille 1912–16 suunnitteleman ”tehostetun laivanrakennusohjelman” mukaisesti Viaporin sotasataman rakennuskantaa oli määrä kasvattaa monin tavoin, mm. Katajanokalle rakennettavalla suurella konduktöörin ja aliupseerien asuinkeuhkalla, joka sittemmin tunnettiin nimellä ”Lutikkalinna”. Yksi rakennusohjelman kohteista oli Santahaminaan sijoitettava hiilivarastoalue. Radioniemen aluetta oli tasoitettava louhimalla ja muilla tavoin 26 000 hiilitonnin varastoinemiseksi sekä varustettava kenttäradalla ja lastauslaiturilla.

Vuoden 1913 lopulla suunnitelma laajeni hiilivaraston yhteyteen sijoitettavalla öljysäiliöalueella. Sinne varastoitaisiin 550 000 puuta eli yli 8000 tonnia öljyä, mikä oli 2/3 Itämeren laivaston tarvitsemasta kokonaismäärästä.

Laivaston hiili- ja öljyvarastojen sijoituspaikasta käytiin keväällä 1914 neuvotteluja sotasataman komentajan kontra-amiraali Jevgeni Nebolsinin sekä laivasto-, rakennus- ym. osastojen päälliköiden kesken. Mukaan kutsuttu Viaporin linnoituksen edustaja insinöörieverstiluutnantti Aleksandr Rafanovitš esitti paikaksi Vasikkasaarta, sillä sijoitus Santahaminan kasarmialueiden luokse oli paloturvallisuus- ja hygieenisistä syistä epätoivottavaa. Samaa mieltä oli laivaston Pohjoisen alueen viestipalvelun päällikkö, 2. luokan kapteeni Litvinov, joka oli vastuussa hiilipölylle herkkiä laitteistoja sisältäneestä Santahaminan radioasemasta.

Kontra-amiraali Nebolsinin johdolla kokous päätti sijoittaa varastot Santahaminaan ja Nuottasaarelle lähinnä taloudellisiin syihin vedoten. Viaporin komendantti vetosi kesän 1914 aikana ylempiin tahoihin ja sai muutettua varastojen sijoituspaikaksi Vasikkasaaren. Rakennusurakoitsija A.V. Bari aloitti heinäkuussa 1914 kolmen suuren polttoainesäiliön rakentamisen tälle venäläisten nimellä ”Opasnyj” eli ”Vaarallinen”, kutsumalle saarelle. Siellä oli edelleen myös linnoituksen asevarastoja.¹⁰⁰

Yllä: Radiojoukkojen henkilökuntaa asuintalon vielä vuoraamattoman eteläjulkisivun edessä. Keskellä Vilho Lind (myöh. Ragnvald Lautkari), yksi Suomen radiotiedustelun kehittäjistä, joka oli mm. 1920-luvun puolivälissä perustamassa Santahaminan lyhytaaltokokeiluasemaa. KUHMU.

Viestipalvelun kasarmit

Kokonaan vaille lisärakentamista ei Radioniemen alue kuitenkaan jäänyt. Vuosien 1912–14 aikana radioasemalle asennettiin voimakkaampi 35 kW:n tehoinen Marconi-kipinälännätinlaitteisto, johon liittyi kolme entistä korkeampaa puumastoa. Santahaminan radioasema oli Itämeren alueen tehokkain – seuraavina tulivat Haapsalun 15 kW:n ja Tallinnan 8 kW:n asemat. Itämeren laivaston alukset saattoivat kommunikoida Santahaminan radioaseman kanssa kaikkialta Itämeren alueelta sekä Pohjanmereltä asti.

Santahaminan Marconi-kipinälähettimen ”helvetillisesti paukkuvan, tulta ja tulikiveä syöksevän kipinävälin” tuottama ääni kantautui tyynellä säällä kilometrien päähän. Lähettimen tuottaman sähkömagneettisen häiriön takia ei sen päällä ollessa voinut lähitienoilla käyttää muita radiolaitteita. Aseman tarvitseman huomattavan sähkövirran tuottivat sinne asennetut kaksi poltto-ottooria generaattoreineen.

Radioaseman aluetta täydennettiin puisella generaattoreiden polttoainetarastolla sekä tähän päivään säilyneellä henkilökunnan kasarmialueella. Radioaseman pohjoispuoliselle mäelle valmistui hirsinen **miehistökasarmi (E:27)** ja sen viereen **upseeritalo (E:25)**. Niiden taakse rakennettiin pienehkö **pesutupa (E:26)**. Vuoden 1914 alkupuolella sotasatama eristi radioaseman alueen mastoineen ja kasarmeineen piikkilanka-aidalla. Linnoitustykistön upseerien närkästykseksi piikkilanka katkaisi entiset kävely-yhteydet Radioniemen huviloille.

Itämeren laivaston komentajan alaisuudessa toiminut viestipalvelu kasvoi näinä vuosina voimakkaasti. Vuodenvaihteessa 1914 sillä oli käytössään 31 radioasemaa ja 25 valvonta-asemaa sekä oma laivasto-osastonsa, johon kuului viesti- ja kaapelialuksia. Henkilökuntaan kuului 30 upseeria, 40 konduktööriä ja lähes 700 miehistön jäsentä. Organisaatioon perustettiin vuonna 1913 myös ilmaväliläin, jossa oli vesilentokoneita merialueiden laajempaa valvontaa varten.¹⁰¹

PYSÄHTYNEISYYDEN AIKA

Liikekannallepanosuunnitelma

Viaporin laajennussuunnitelmat kariutuivat toistaiseksi, mutta linnoituksen liikekannallepanosuunnitelmassa otettiin silti huomioon myös tärkeän selustan puolustus. Tammikuussa 1911 komendantti Laiming raportoi 22. Armeijakunnan komentajalle, että vaikka Viaporissa ei ollut kiinteitä maalinnoituslaitteita, oli liikekannallepanon yhteydessä tehtävä pikaisia puolustusjärjestelyjä kahdessa suunnalla: Pasilan ja Herttoniemen kukkuloilla. Niillä estettäisiin vihollisen eteneminen kaupungin keskustaan tai Kruunuvuorenselkää hallitseviin asemiin.

Pasilan ja Herttoniemen hiekkavallein linnoitettavat asemat oli määrä miehittää linnoituksen oman eli 197. Lesnoin jalkaväkirykmentin sekä 2. Suomenmaalaisen tarkkampusjalkaväkirykmentin pataljoonan voimin. Liikekannallepanosuunnitelma toteutettiin pääpiirteiltään ensimmäisen maailmansodan syyttyä.

Patterien uudistustyöt etenivät hitaasti. Jo ennen vuoden 1906 sotilaskapinana suunnitteilla ollut Santahaminan patterin no 3 uudistaminen betoniseksi oli edelleen kesken ja saatiin lopulta valmiiksi vuonna 1912. Viaporin uudeksi tykistöpäälliköksi vuoden 1912 alussa saapunut kenraalimajuri Konstantin Aleksejevski (toimessa 1912–17) laati keväällä (jälleen) uuden esityksen Viaporin tykistöaseistuksen monien puutteiden korjaamisesta. Energisen tykistöpäällikön esitykset eivät edistäneet asiaa sen pidemmälle, mutta saivat komendantti Laimingin täyden tuen: ”Jos tämä esitys menestyy, kumarran tykistön komentajalle maahan asti!”

Syksyllä 1913 oli Viaporin etusaarten linnoittamiskysymys edennyt niin pitkälle, että voitiin laatia kustannusarviot Isosaaren ja Melkin varustamisesta

Yllä: Linnoitustykistön kapteeni Larionovin piirtämä kartta Radioniemen alueesta toukokuulta 1914. Sinisellä on piirretty radioasemaa ympäröivä piikkilanka-aita ja punaisilla ympyröillä radiomastot tukirakenteineen. VeSA 15982.

Yllä: Saunaksi muutettu pesutupa.

kaikilla linnoituksen kahdellatoista 6°:n Canet-tykillä ja kahdeksalla Durlacherin lavetille asennetulla 11°:n kanuunalla. Vaihtoehtoiseen laskelmaan lisättiin vielä patteri neljälle 10°:n (254 mm:n) kanuunalle, jotka saatiin Kronstadtista joulukuussa 1913.¹⁰²

Suursotaa edeltänyt tilanne

Vuoden 1913 lopulla Viaporin uudeksi komendantiksi Laimingin tilalle tuli kenraaliluutnantti Aleksandr Bauer (toimessa 1913–15). Seuraavan vuoden alussa komendantti Bauer kirjoitti linnoituksen vuosikertomukseen erikoislisäyksen, jossa puitiin linnoituksen tilannetta.

Bauerin mukaan Viaporin linnoitus suojasi laivaston ainoaa tukikohtaa Suomenlahdella eikä se menettäisi merkitystään Pietari Suuren merilinnoituksen rakennustöiden myötä. Se olisi edelleen torpedoveneiden ja miinotusosastojen ainoa pysyvä tukikohta sekä avomerilaivaston ainoa turvapaikka Suomenlahden pohjoisrannikolla. Linnoitus ei kuitenkaan pystynyt tarjoamaan laivastolle turvallista ankkuripaikkaa redeillä tai vapaata pääsyä satamaan ennen etusaarten linnoittamista. Ainoastaan yhden tehtävän Viaporin linnoitus saattoi toteuttaa ja silloinkin kääntämällä tykkinsä toiseen suuntaan: Helsingin kaupungin kurissapidon ja Venäjän vallan tukipilarina olemisen.

Etusaarten linnoitustyöt saatiin käyntiin keväällä 1914 ja ne olivat vielä pahasti kesken maailmansodan syttyessä. Vanhan linnoituksen oli tarkoitus muodostaa etusaarten selustaan sotasatamaan johtavia salmia puolustava nk. toinen linja. Sen aseistukseen jätettäisiin vain muutama ajanmukainen betonipatteri, joista yksi oli Santahaminan patteri no 3. Pattereille no 3 ja 4 rakennettiin ennen sodan syttymistä valonheittinasemat. Puurakenteiset valonheittimen konehuone- ja sääsuojarakennukset on sittemmin purettu, mutta Itälinnakkeentien varrella on säilynyt patterin no 4 aseman betoninen perusta.

Kesäkuun 1914 lopulla etusaarten linnoitustöistä vastannut insinöörieversti Leonid Gluškov oli viimein saanut määriteltyä Isoosaaren uusien pattereiden sijoituspaikat ja mm. linnoituksen alueeseen kuulumattoman Itä-Villingin huvilatonttien lunastus oli toteutumassa. Itävalta-Unkarin kruununprinssin murhaa seurannut suursota tuli sitten lyhyessä ajassa muuttamaan Viaporin linnoituksen aseman helsinkiläisiä uhkailleesta rannikkoasemasta koko kaupungin ja osia naapurikunnista nielleeksi suurlinnoitukseksi.¹⁰³

Alla: Hirsinen kasarmi 1910-luvulta.

Ensimmäinen maailmansota

SUURSOTA SYTTYY

Liikekannallepano

Itämeren laivaston komentaja vara-amiraali Nikolai von Essen lähetti 26. heinäkuuta 1914 (= v.l. 13.7.1914) Santahaminan 35 kW:n radioaseman kautta koodikielisen radiosanoman: ”Laivastovoimat, savua – savua – savua” (*Morskije sily, dym – dym – dym*). Tämä merkitsi osittaisen liikekannallepanon aloittamista Itämeren laivastossa. Radio oli tärkeä yhteydenpidon väline, sillä alukset ja yksiköt oli hajautettu Helsingin sotasataman lisäksi Tallinnaan, Itäisen Uudenmaan saaristoon ja Kronstadtin sekä viestipalvelun valvontasemille.

Komendantti Bauer sai Kaartin ja Pietarin sotilaspiirin esikunnasta käskyn suojata linnoitusta maayhdysmiinakentillä. Miinakomppanian päällikkö eversti Sablin esitti kaksi päivää myöhemmin suunnitelman miinakentistä, joita hänen Santahaminan leirillä olevat alaisensa ryhtyivät laskemaan. Iso-saaren rakenteilla olleille pattereille siirrettiin tykkimiehiä. Linnoitustykistön komentaja kenraalimajuri Aleksejevski pyysi heidän käyttöönsä kenttäkeittäjä Santahaminan ilmailuosastolta tai 197. rykmentiltä. Itävalta-Unkari oli juuri julistanut sodan Serbialle, jonka suojelijana Venäjä esiintyi.

Venäjä aloitti yleisen liikekannallepanon 30. heinäkuuta 1914. Liikekannallepanossa Kaartin ja Pietarin sotilaspiiristä muodostettiin VI Armeija, jonka tehtävänä oli pääkaupunki Pietarin puolustaminen. Tehtäväänsä varten VI Armeijalle olivat alistettuina paitsi Suomenlahden kummallakin rannalla olleet maajoukot ja linnoitukset, myös Itämeren laivasto. Viapori kuului siten VI armeijan ja 22. Armeijakunnan alaisuuteen, kun taas Pietari Suuren merilinnoituksen alueet sekä Turun ja Ahvenanmaan saaristoasema kuuluivat laivastolle. VI Armeijan ylipäälliköksi nimitetty suuriruhinas Nikolai julisti Suomen, Pietarin, Viron, Liivinmaan sekä osan Novgorodin alueista sotatilaan. Saksa julisti Venäjälle sodan elokuun alussa.¹⁰⁴

Alla: Venäjän Itämeren laivaston torpedoveneitä (hävittäjiä) ja taistelulaiva Viaporin ulkoredillä Helsingin Merisataman ja Kaivopuiston edustalla noin vuonna 1914. SA-kuva.

Yllä: Viaporin linnoituksen kolme puolustusosastoa. Santahaminan päälle kirjoitettu "I osasto". VKP-3 19:136.

Kolme puolustusosastoa

Komendantti Bauer jakoi linnoituksen liikekannallepanosuunnitelmien mukaisesti kolmeen puolustusosastoon ja nimitti niihin päälliköt. Viaporin merilinnoituksen saaret muodostivat 1. puolustusosaston. Meririntaman saaret ja linnoitustykistö yhdeksän komppaniaa oli jaettu viiteen lohkoon, joista everstiluutnantti Sosnovskin komentama neljäs lohko käsitti Santahaminan. Santahaminan pattereista no 1 ja 3 (6":n 190 p. tykit) vastasi kapteeni Argamakovin komentama 6. komppania. Santahaminan Isosaaren patterit no 5 (6":n Canet) ja 6 (6":n 190 p.) olivat 8. komppanian päällikön Larionovin alaisuudessa.

Viaporin maarintama, jota nyt ryhdyttiin linnoittamaan ja aseistamaan, oli jaettu Vantaanjoen kohdalta 2. ja 3. puolustusosastoihin. Itäpuolisen 2. puolustusosaston sai vastuulleen Santahaminaan sijoitettu 197. Lesnoin jalkaväkirykmentti. Rykmentin joukoista kaksi pataljoonaa varattiin linnoitussuojeluun ja kaksi pataljoonaa maarintamalle Vantaanjoen ja Vartiokylänlahden välille sekä Laajasaloon ja Villinkiin.

2. puolustusosaston linnoituslaitteet oli määrä rakentaa Herttoniemen ja Roihuvuoren alueille. Jalkaväkirykmentin opetus- ja konekiväärikomennuskunnat siirtyivät liikekannallepanon toisena päivänä kapteeni Šimanskin johdolla Herttoniemeeseen. Heidän oli määrä vartioida aluetta sieltä pohjoiseen siihen asti, kunnes rykmentin komppanijat saatiin täydennettyä liikekannalle kymmenen päivää myöhemmin.

Elokuun 1914 puolessavälissä komendantti Bauer antoi 197. jalkaväkirykmentin komentajalle käskyn osallistua maalinnoitusalueen uusien varustusten lopulliseen paikanmäärittelyyn. Herttoniemen alueen linnoitustyöt oli saatava alkuun viimeistään 18. elokuuta 1914.

Vantaanjoen länsipuolinen 3. puolustusosasto käsitti mm. Helsingin kaupungin keskustan ja sotataman. Se oli 22. Armeijakuntaan kuuluneen 1. Tarkkampuujaprikaatin aluetta. Täällä tärkeimmät linnoituskohteet olivat rautateiden varsilla Pasilan ja Käpylän alueilla.¹⁰⁵

Valmiudessa

Vihollisen eli Saksan laivastoa odotettiin saapuvaksi Viaporin vesille. Santahaminan ja muiden linnoitussuojien valonheittimet valvoivat öisin ulkorediä siellä partioivan hävittäjäaluksen apuna. Etulinjan saarten järeitä tykkeitä asennettiin väliaikaisesti puisille perustoille, sillä betonipattereiden teko oli vielä pahasti kesken. Rannikkopattereiden oli määrä avata tuli vihollista vastaan Itämeren laivaston lippulaivan aloitteesta.

Liikekannallepanosuunnitelman mukaisesti Viaporiin alkoi saapua nostoväkijoukkoja elokuun 1914 loppupuolella, aluksi lähes tuhat miestä, 17 upseeria ja 42 hevosta. Nostoväkijoukot tulivat vähitellen korvaamaan rintamalle lähetettävät jalkaväkijoukot. Yleisen asepalvelun pakollisuuteen oli rauhan aikana ollut voimassa monia poikkeuksia. Niinpä nostoväkijoukot eli "valtion miliisin" (gosudarstvennogo opoltšenija) muodostaneet sotilaskoulutusta saamattomat miehet, vanhat reserviläiset ja nuoret yli 17-vuotiaat pojat kutsuttiin aseisiin liikekannallepanon seurauksena keisarin erillisellä päätöksellä.

Sotilasinööri-rikapteeni Vladimir Viltškovski sai käskyn ryhtyä varustamaan Santahaminan kasarmeja saapuvia nostoväkijoukkoja varten. Tämä tuli yllätyksenä 197. rykmentin esikunnalle, jota ei oltu informoitu asiasta; Santahaminassa ei rykmentin mielestä ollut tilaa uusille joukoille. Sotilasinööri Viltškovskin lisäksi Santahaminan ja lähisaarten suunnittelusta ja työnjohdosta vastasi Kiovasta saapunut paikallisinsinööriluutnantti Sergei Šišmarjov.

Nostoväkijoukoista muodostetut, Santahaminassa ja Vallisaarella koulutetut 14. ja 15. linnoitustyökomppanijat komennettiin syyskuussa 1914 meririntaman saarten linnoitustöihin. Santahaminassa tehtiin tässä vaiheessa lähinnä maansiirtotöitä. Patterilta no 5 siirrettiin 6":n Canet-kanuunat pois ja niiden tilalle asennettiin 75 mm:n Canet-pikakanuunoita, joita laivasto

oli luovuttanut linnoituksen käyttöön lähipuolustustykeiksi. Patterin maa- ja hiekkavalleja oli muotoiltava uudelleen ja tykeille rakennettava tukevat lankkuperustat.¹⁰⁶

Santahaminan uudet joukot

Saksan vastaiselle rintamalle lähetetty 197. Lesnoin jalkaväkirykmentti jätti Santahaminan aamupäivällä 18. syyskuuta 1914. Sen majoituspaikat ja tehtävät siirtyivät koulutusta saaneille nostoväkijoukoille.

Viaporin linnoituksen jalkaväkivaruskunnan muodosti nyt 62. Nostoväkirykmentti. Rykmenttiin kuului kuusi ”miliisi-” eli nostoväkidružinaa: 322. Novgorodilainen, 329. ja 330. Eestiläiset, 332. ja 333. Tveriläiset ja 351. Liivinmaalainen. Družinan vahvuus oli 931 miestä ja se vastasi vakinaisen väen pataljoonaa. Santahaminaan oli alkusyksystä majoitettu kaksi komppaniaa 330. družinasta ja kaikki neljä 332. družinan komppaniaa. Družinoiden sijoituspaikkoja muutettiin vielä syksyn mittaan.

Nostoväkijoukkojen ylempinä upseereina oli usein jo vanhempia, osin takaisin palvelukseen kutsuttuja henkilöitä. Lokakuun vaihteessa komendantti Bauer nimitti Viaporin 2. puolustusosaston uudeksi päälliköksi 329. *Eestiläisen družinan* komentajan eversti Nikolai Buhin, joka oli ollut tätä ennen jo useita vuosia eläkkeellä. Puolustusosaston jalkaväkijoukkoina olivat Santahaminan kasarmeissa olleet 329. ja 332. družinat.

Puolustusosaston alue käsitti Vantaanjoen itäpuolen, Viikin ja Herttoniemen sekä saaret Korkeasaaresta Laajasaloon. Eversti Buh sai ensitehtäväkseen tutustua alueeseensa alaistensa kanssa ja esittää mahdolliset parannukset sen puolustusjärjestelyihin. Hän raportoi pian Santahaminasta Laajasalon kautta Herttoniemeen kulkevan sotilastien tavattoman huonosta kunnosta, minkä takia Herttoniemessä olevien osastojen huolto oli lähes mahdotonta.

Viaporin 2. puolustusosaston tykistöpäällikkönä oli Santahaminassa palvellut huvilanomistaja kapteeni Jevgeni Gorjunov. Herttoniemeen rakenteilla olleiden, maa- ja hiekkavalleista koostuneiden varustusten aseistuksena oli käytettävissä neljä 9[”]:n mörssäriä, neljä 6[”]:n mörssäriä, 8 patteritykkiä, 12 ratsuväkitykkiä ja kahdeksan konekivääriä.

Santahaminan saari itsessään kuului 1. puolustusosastoon, jonka jalkaväkipuolustuksesta vastasi everstiluutnantti La-Danin johtama 322. Novgorodilainen družina.¹⁰⁷

Alla: Venäläissotilaita ja mahdollisesti muuta työvoimaa maansiirtotöissä Helsingin tai Viaporin alueella ensimmäisen maailmansodan aikana. SA-kuva.

Yllä: Alus ilmeisesti Santahaminan miinalaerin edustalla, Kaljuuttiniemen ja Lehmäsaaren välissä. SA-kuva.

Linnoitustöitä vuoden 1914 lopulla

Viaporiin sijoitetut nostoväkijoukot suorittivat vuorotellen linnoitus- eli maansiirtotöitä maarintaman alueen uusissa tukikohdissa ja pattereilla. Lokakuun 1914 aikana aloitettiin rakennustyöt meririntaman etulinjan uusilla linnakesaarilla Kuivasaarella, Harmajalla, Katajaluodolla ja Rysäkarilla. Santahaminan metsistä kaadettiin mäntyjä, joista veistettiin laituriarckuja sekä rakennushirsiiä, jotka sitten uitettiin puuttomille etusaarille. Insinööri-rikapteeni Viltškovski järjesteli myös Santahaminan ”kirkkolaiturilta” linnoitustöihin lähtevien hiekkaproomujen kuljetuksia.

Santahaminan patterin no 5 uudistus neljälle 75 mm:n merikanuunalle valmistui lokakuun aikana ja tykeille tuotiin ”taisteluanokset” kuljetusalus Rigalta. Patterilta no 4 purettiin aseistuksesta poistettujen 9”:n kanuunoiden puuperustat ja tunneliruutikellari tyhjennettiin. Valleja muokattiin 6”:n Canet-kanuunoille soveltuviksi ja tykit laivattiin Isosaarelta Santahaminaan marraskuun puolivälissä. Niistä kaksi saatiin lankkualustoilleen taistelukuntoon joulukuun alussa 1914.

Patterilta no 1 poistettiin lokakuussa neljä ja patterilta no 6 kolme 6”:n 190 puudan kanuunaa, jotka kuljetettiin Herttoniemen uusille pattereille. Santahaminan patruunakellariin (C:4) varastoitiin rautateitse saapuneita nostoväen Berdan-kiväärien patruunoita.

VI Armeijan ylipäällikkö antoi marraskuun 1914 puolivälissä käskyn ryhtyä tiedustelemaan maastoa parhaillaan linnoitettavan maarintamalinjan etupuolella. Uusi entistä vahvempi pääpuolustuslinja oli määrä rakentaa kauemmas Helsingin kaupungista ja Katajanokan sotasaatamasta. Erillisistä tukikohdista ja pattereista koostuvat linnoituslaitteet ryhmiteltäisiin maastoa hallitseville paikoille ja louhittaisiin mahdollisuuksien mukaan kallioon.

Maastotiedustelun tuloksena pääpuolustuslinja päätettiin rakentaa ulottumaan Espoon Leppävaarasta Konalan ja Tuomarinkylän kautta Vantaanjoelle ja siitä edelleen itään Pukinmäen ja Viikin Latokartanon kautta Vartiokylänlahden pohjukkaan. Marraskuun lopussa solmittiin urakkasopimus pääpuolustuslinjan äärimmäisen kiireellisistä, yötä päivää suoritettavista kallionlouhintatöistä. VI Armeijan esikunnan tavoitteena oli saada pääpuolustuslinjan tärkeimmät, uusia raskaita pattereita suojaavat tukikohdat valmiiksi tammikuun 1915 alkuun mennessä.

Uuden puolustuslinjan aloittamisen seurauksena Herttoniemen ja Pasilan linnoitustyömaiden työt lopetettiin ennen joulukuun 1914 puoltaväliä. Nyt voitiin ryhtyä laskemaan töistä maanomistajille aiheutuneita menetyksiä ja niistä maksettavia korvaussummia. Viaporin uusi insinööri-rikapteeni, insinöörieversti William Walter (toimessa 1914–18) esitti, että 300 miestä Santahaminaan majoitetusta 329. družinasta siirtyisi valvomaan uuden pääpuolustuslinjan urakkatyöläisiä Pukinmäen ja Malmin asemien seuduilla.¹⁰⁸

Tykit maarintamaan

Uuden pääpuolustuslinjan rakentamisen ensimmäisinä toimina, jo ennen joulukuun 1914 puoliväliä siirrettiin sen patterien aseistukseksi maalinnoituksen 2. linjan pattereista ja merilinnoituksesta käyttökelpoiset tykit. Esimerkiksi Santahaminan patterissa no 1 olleet 9":n mörssärit siirrettiin Helsingin Kaarelan patteriryhmän aseistukseksi. Betonipatterin no 3 neljä 6":n 190 puudan kanuunaa toimitettiin Pitäjänmäen asemalle ja niillä aseistettiin siten yksi läntisistä, Konalan tai Kaarelan patteriryhmän pattereista.

Viaporin linnoitustykistön komentaja kenraalimajuri Aleksejevski raportoi vuoden 1914 lopussa, että Viaporin linnoitus käsitti nyt 16 meririntaman linnakesaarta sekä kaksi erillistä maapuolustuslinjaa. Niissä oli yhteensä neljäkymmentä linnoitustykkipatteria ja 166 tykkiä. Lisäksi käytössä oli yhdeksäntoista kenttätykkipatteria (74 kenttätykkiä) ja kolmekymmentä konekivääriä. Meririntaman pituus oli yli 25 kilometriä ja maarintaman 16 kilometriä.

Linnoitustykistöllä oli täydennysmiesten saapumisen jälkeen käytettävissä riittävästi miehiä, mutta organisaatio oli vanhentunut. Aleksejevski esitti linnoitustykistön muuttamista rykmentiksi, mikä oli ollut vireillä jo ennen sodan syttymistä. Linnoitustykistörykmentin oli määrä käsittää kymmenen komppaniaa järjestettyinä kolmeen pataljoonaan: yksi eturintaman saarille, yksi meririntaman toiseen linjaan Santahamina mukaan lukien sekä yksi pataljoona maarintaman pattereille. Esityksen mukainen *Viaporin linnoitustykistörykmentti* perustettiin vuoden 1915 puolella.¹⁰⁹

RAKENNUSKANTA KASVAA

Laajentuva linnoitusalue

Maalinnoituksen uuden etulinjan töitä laajennettiin keväällä 1915 Espooseen, Laajalahden länsirannalle ja Miessaarenselän pohjoisrannalle. Meririntaman kaakkoissivustan puolustus oli Santahaminan patterin no 4 Canet-tykkien ja Isosaaren tykkien varassa. VI Armeijan esikunta antoi joulukuussa 1914 käskyn kaakkoisen puolustuksen vahvistamiseksi aseistamalla Eestiluoto Melkin saarelta siirrettävillä 11":n ja 75 mm:n kanuunoilla.

Viaporin uusi komendantti, entinen Kronstadtin linnoitustykistön komentaja Vasili Paštšenko (toimessa 1915–17), insinöörieversti Walter

Vas.: Patterin no 4 betoniseen rintasuojaan upotettu ikonikomero.

ja kenraalimajuri Aleksejevski sekä paikallisen laivasto-osaston komentaja esittivät helmikuussa 1915 menestyksellisesti uuden kaakkoisen linnakkeen sijoittamista Eestiluodon sijaan Itä-Villinkiin, joka oli ollut ennen sotaa laadittujen suunnitelmien keskeinen kohde. Meririntaman länsisivustalla valittiin uudeksi linnoituskohteeksi vastaavasti Espoon Miessaari, kun VI Armeijan esikunta oli ensin esittänyt viereistä Stora Ådholmia. Itä-Villingin ja Miessaaren linnoitustöihin ryhdyttiin välittömästi.

Santahaminan 6”n Canet-patteri no 4 laskettiin vielä keväällä 1915 toiseen linjaan kuuluvaksi. Canet-tykit seisoivat edellisyksynä rakennetuilla puuperustoilla ja niitä suojasivat maavallit. Tykistöpäällikkö Aleksejevskin mukaan patteri oli siitä huolimatta ensisijaisen tärkeä varsinkin kesällä, kun laivaston alukset ankkuroituivat sotasataman ulkoredille, linnoituksen eteläpuolelle. Hän esitti patterin muuttamista betonirakenteiseksi ja samalla vanhan tunnelikellarin hitaan ja huonokuntoisen hissien uudistamista pikatulta ampuvien tykkien tahtiin toimivaksi.¹¹⁰

Alla vas.: Patterin no 4 tykkiasema, jossa näkyvät 6”n Canet -kanuunan kiinnityspultit. Taustalla betoninen hissihuone.

Alla: Patteri no 4 kesällä 1926. Betonipatterin valin etupuolella näkyy Krimin sodan aikaisen patterin kivinen tukimuuri. Niemen kärjessä on lastauslaituri. Laiturille johtavan tien varressa on puinen varastomakasiini, jossa säilytettiin venäläisaikana mm. tykkien huolto- ja puhdistusvarusteita sekä konekivääreitä. Siitä vasempaan on vuonna 1913 rakennettu puinen valonheittimen suojatila ja konehuone. IVKK.

Maajoukkojen talvi- ja kesämajoitus

Kenraalimajuri Aleksejevskin johtama komitea, johon kuuluivat linnoituksen kaikkien joukko-osastojen edustajat, laati helmikuun 1915 alussa linnoituksen majoitusoloja käsittelevän raportin. Erityishuomion kohteena olivat huonoimmassa asemassa oleva, pataljoonaksi laajennettava miinakomppania sekä linnoitukseen saapuvat tykistön alokkaat. Majoitussuunnitelmassa joukkoja pyrittiin keskittämään niiden huollon ja hallinnan helpottamiseksi.

Santahaminan entisiin Lesnoin rykmentin kasarmeihin oli majoitettu talven ajaksi 332. Tveriläisen družinan kaikki neljä komppaniaa. Ilmailuosaston

kasarmissa (D:46) ollut 330. družinan komppania siirrettiin Helsinkiin, jossa oli kaksi muuta saman joukko-osaston komppaniaa (neljäs oli Vallisaares-
sa). Sen tilalle ilmailukasarmiin majoitettiin yksi 329. Eestiläisen družinan
komppania, joka oli joutunut talvehtimaan miinalaerin viidessä kaarikattoi-
sessa parakissa. Družinan muut kolme komppaniaa olivat Herttoniemessä.
Ilmailuosaston kasarmissa oli myös 329. družinan esikunta.

Ilmailuosasto oli majoitettu komentajansa kapteeni Shuttingin johdolla
valtion omistaman Viikin Latokartanon alueelle. Ilmailijoiden varastot pysyi-
vät Santahaminassa, josta tarpeellisia välineitä ja kemiallisia aineita kuljetettiin
tarpeen mukaan Hevossalmen sillan yli mantereelle. Mahdollisen vihollisen
maahyökkäyksen tai hälytyksen sattuessa ilmailuosaston oli määrä perustaa
kiintopalloasemansa Pitäjänmäen ja Albergan rautatieasemien läheisyyteen.
Sieltä pallon oli noustava tarkkailemaan oletettuja vihollisen liikkeitä lännen
suunnalla, Tapiolassa, Kauniaisissa ja Hämeenkylässä sekä Vantaanjoen
alueella.

Viisi družinaa viettivät kesäajan 1915 leiriolosuhteissa maalinnoituksen
alueella. Herttoniemessä olleet 329. Eestiläisen družinan miehet siirrettiin
kevällä Pukinmäen ja Malmin alueelle vartioimaan linnoitettavaa etulinjaa
sekä erityisesti Pukinmäessä ja Puotilassa sijainneita linnoitustyömaiden dy-
namiittivarastoja. Vantaanjoen itäpuolisen vastuualueen jakoi Santahaminan
toinen joukko-osasto, 332 Tveriläinen družina.

Prikaatin kuudennen, 322. Novgorodilaisen družinan joukot vartioivat
Santahaminaa ja muita linnoitussaa-riä. Santahaminan vartiopaikoille tarvit-
tiin yhdessä vuorossa 76 miestä eli vuorokauden aikana kolmessa vuorossa
228 miestä. Vartiopaikkojen miehittäminen oli Santahaminan varuskunnan
päällikön eversti Buhin vastuulla. Toukokuussa 1915 hän sai komendantilta
käsken suojata paremmin laivaston viestipalvelun radioaseman aluetta. Ra-
dioasemarakennukselle ja jokaisen radiomaston juureen asetettiin vartio öin
ja päivin. Alueelle ei saanut päästä ketään radioaseman omaa henkilökuntaa
lukuun ottamatta. Vartiosto sai käyttöönsä huoneen radioaseman kasarmista
(E:26).¹¹¹

Miinapataljoonan leirialue

Viaporin miinakomppania laajennettiin helmikuussa 1915 kaksi komppaniaa
käsittäväksi pataljoonaksi. Pataljoona talvehti Iso Mustasaarella, josta yksi
komppania siirrettiin keväällä leirialueelleen Santahaminaan. Pataljoonan
komentaja eversti Sablin esitti neljän uuden leiriparakin rakentamista ennen
varsinaisen leirikauden alkua. Yhteensä yhdeksään parakkiin majoitettaisiin
koko miinapataljoona eli kaksi komppaniaa ja osa ei-taistelevasta komennus-
kunnasta. Tässä otettiin huomioon se, että osa pataljoonan miehistöstä oli
komennettu Pietari Suuren merilinnoituksen miinanlaskutöihin.

Toisen komppanian tarpeisiin oli laajennettava myös miinalaerin telakkaa
(laitureita), leipomoa, keittiötä, ruokalaa ja käymälöitä sekä rakennettava oma
kansliarakennuksensa. Lisäksi leirialueelle tarvittiin kaksi uutta asuintaloa
18 upseerille, lääkärille ja 13 sotilasvirkamiehelle. Eversti Sablin lähetti insi-
nööripäällikkö Walterille luonnospiirustukset uusista rakennuksista ja niiden
sijoittelusta maaliskuussa 1915.

Viaporin miinapataljoonan 1. komppania sai toukokuun 1915 puolessa
välissä valmiiksi maayhdysmiinakentän Kuivansaaren ja Harmajan välille sekä
hieman myöhemmin Katajaluodon ympäristöön. Kesäkuun alussa eversti
Sablin sai kutsun redille ankkuroidulle taistelulaiva Petropavlovskille. Siellä
Itämeren laivaston miinapuolustuksen päällikkö, oululaissyntyinen vara-
miraali Andrei Maksimov antoi hänelle lisämääräyksiä mm. Kuivansaaren ja
Isosaaren välille laskettavista miinapuomeista.

Eversti Sablin nimettiin kesäkuussa 1915 eversti Buhin tilalle Santaha-
minan varuskunnan päälliköksi. Saaren rakennustöistä vastannut paik-
allisinsinööriluutnantti Sergei Šišmarjov laati samoihin aikoihin suunnitelman
miinalaerin hirsisestä upseeritalosta. Julkisivuiltaan jugendvaikutteisessa talossa

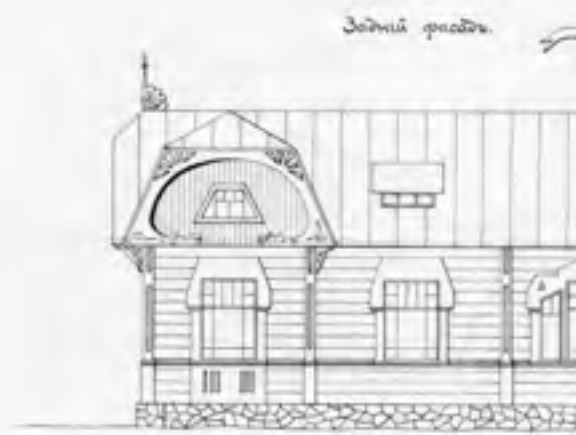
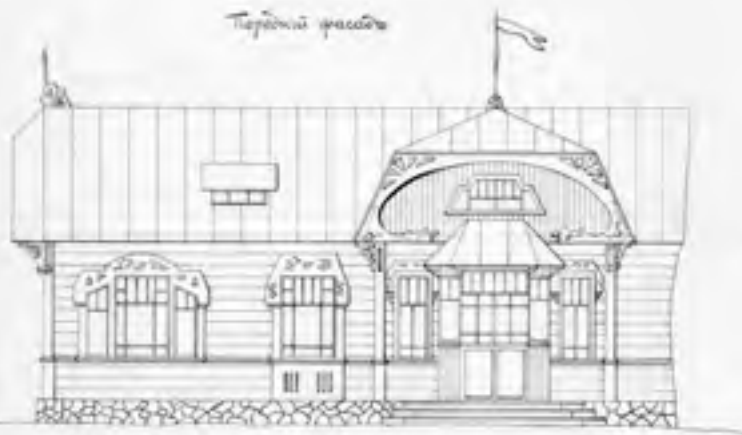
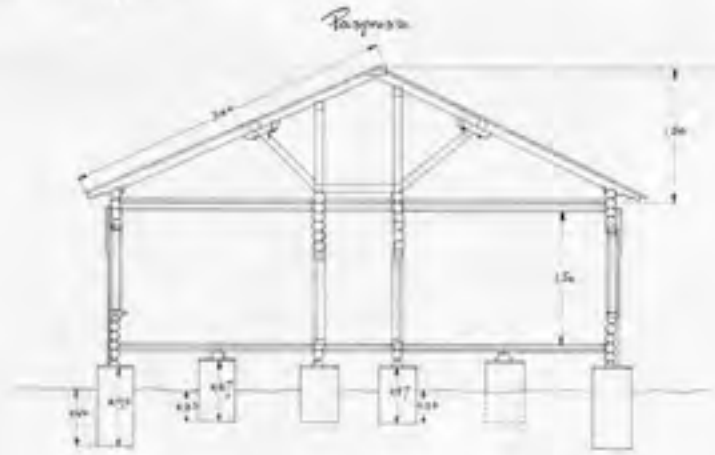
Yllä: Santahaminan laivalaituri, jonka päässä nä-
kyy 197. Lesnoin jalkaväkirykmentin komentajalle
rakennettu asuintalo.

Yllä oik.: Santahaminaan rakennetun hirsisen miina-
pataljoonan upseeritalon piirustus, jonka laati kesä-
kuussa 1915 paikallisinsinööri Šišmarjov. VIK sa:230.

Oik.: Entinen miinapataljoonan esikuntarakennus.
Päädyssä ei alun perin ollut ikkunoita eikä pitkällä
sivulla ulko-ovia.

По Общедоступной Криволинейной

Чертежи по образцу стилизации на основе древнейшей архитектурной формы, в духе Общедоступной Криволинейной
Самойлова на Общедоступной

oli kahdeksan asuinhuonetta yhteensä 13 hengelle sekä yhteiskeittiö ja ruokasali. Tämä talo rakennettiin Krimin sodan hautamuistomerkin luoteispuolelle nykyisen auditoriotalon B:22 paikkeille. Sen lounaispuolelle rakennettiin toinen, suurempi upseerien hirsiasuintalo. Molemmat on sittemmin purettu.

Paikallisinsinööri Šišmarjov suunnitteli myös pataljoonan uudet miehistöparakit sekä todennäköisesti myös hirsisen 2. komppanian **kansliarakennuksen (B:29)**. Viimeksi mainittu on miinalaerialueen ainoa säilynyt rakennus ja sijaitsi vuosina 1939–40 rakennetun Kadettikoulun päärakennuksen B:27 läntisen julkisivun edessä. Sieltä se siirrettiin nykyiseen sijoituspaikkaansa idempänä sijaitsevan niemen rantaan.

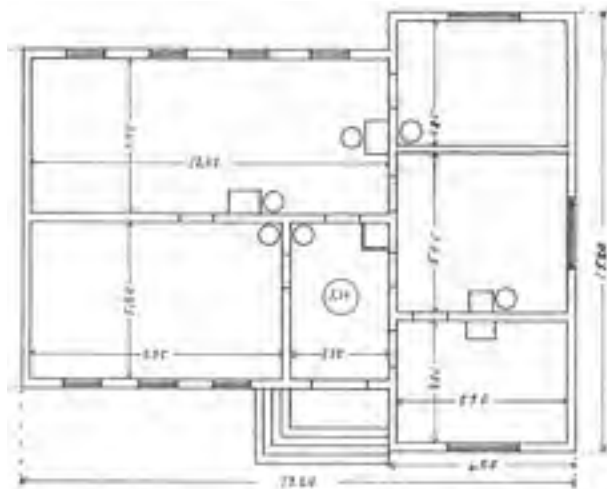
Miinaupseerien käyttöön otettiin kesällä 1915 leirialueen tuntumassa sijainneet alikapteeni Korganovin ja kapteeni Kondyrevin datšat. Upseerirakennusten ja kanslian työt olivat käynnissä vielä syksyllä 1915, mutta muut leirirakennukset oli siihen mennessä saatu valmiiksi.

Viaporin miinapuolustuksen asentaminen ja ylläpito vaati huomattavasti työvoimaa. Syksyn 1915 alussa lisävoimaksi saapui Viipurin miinakomppania, joka sai käyttöönsä entisen 197. Lesnoin Jalkaväkirykmentin ei-taistelevan komppanian kasarmin (D:2). Sen raportoitiin olleen nostoväkijoukkojen jäljiltä kaameassa kunnossa.

Keväällä 1916 miinapataljoona pyysi leirikanslian rakentamista myös 1. komppanialleen. Ei ole tiedossa, oliko tarkoitus laajentaa jo olemassa olevaa vai tehtiinkö kokonaan uusi rakennus.¹¹²

Heinävajajat

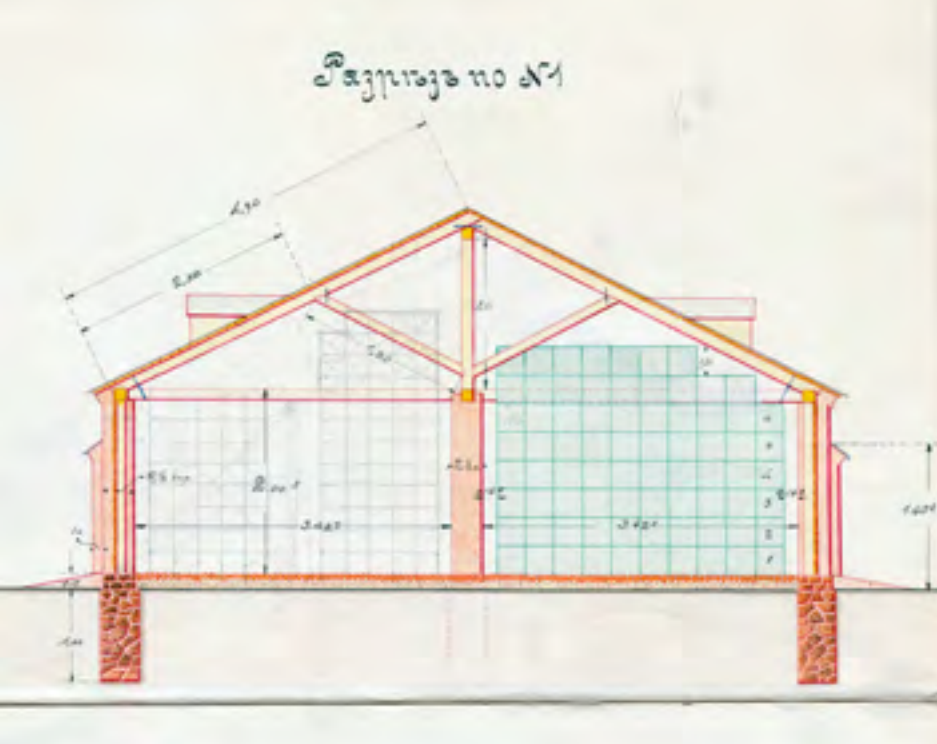
Sotateknillisen päähallinnon teknillisessä komiteassa käsiteltiin huhtikuussa 1915 kysymystä Santahaminaan rakennettavista suurista heinävarastorakennuksista. Jalkaväen, kenttätykistön ja mm. ilmailuosaston liikkuminen ja huolto perustui kuormastohevosiin, joiden muonitus oli turvattava myös sota-aikana. Santahaminaan oli määrä rakentaa neljä 40 000 puudan (656 tonnin) vetoista heinävarastoa. Viaporin provianttimakasiinin eli muonavaraston hoitajan selvityksen mukaan linnoituksessa käytetty heinä varastoitiin puristimessa tiivistetyissä paaleissa vaunuihin lastaamisen ja pinoamisen

Yllä.: Venäläisaikaisen miinapataljoonan esikunnan pohjapiirros. PK.

Alla: Entinen heinävaja.

Yllä: Paikallissinsinööri Burlakovin vuoden 1915 alku-puolella (ei pvm.) laatima Santahaminan Heinävajan leikkauspiirustus. VIK sa:449.

Yllä oik.: Entinen heinäväja.

Alla oik.: Teknillisessä komiteassa toukokuussa 1915 vahvistettu Santahaminan heinäväjojen sijoituspiirustus, joka ei kuitenkaan vastaa toteutusta. VIK sa:594.

Alla: Santahaminaan vuoden 1915 alussa suunniteltujen neljän heinäväjan sijoituspiirustus, jota ei hyväksytty teknillisessä komiteassa. VIK sa:449.

helpottamiseksi. Paalin paino oli 3 puutaa eli noin 50 kg ja sen yhden sivun pituus noin 0,8 metriä.

Heinäväjojen suunnitelmat laati paikallissinsinöörieverstiluutnantti Vladimir Burlakov. Hän oli työskennellyt Viaporin insinöörihallinnossa jo 20 vuotta ja omisti huvilan Santahaminassa. Burlakov suunnitteli huomattavan pitkät, väliseinättömät heinäväjat, joiden kantavana rakenteena olivat tiilipilarit. Pilareiden väliset ulkoseinät olivat lautta ja kattotuolit puuta. Teknillisessä komiteassa vajoja pidettiin liian suurina. Oli suunniteltava mieluummin useampia pienempiä varastoja, joista yhden tuhoutuminen esim. vihollisen ilmopommituksessa ei aiheuttaisi yhtä suurta heinähävikkiä.

Paikallissinsinööri Burlakov laati uuden suunnitelman, joka käsitti kuusi hieman pienempää heinäväjaa. Vajasuunnitelmat tarkisti kesäkuussa 1915 teknillisen komitean puolesta Nikolain insinööriakatemian professori ja sotaministeriön kasarmirakennuskomitean jäsen kenraaliluutnantti Vadim

Statšenko. Hän esitti varastojen sijoitukseen ja rakenteisiin eräitä muutoksia, joiden mukaan niitä ryhdyttiin loppuvuoden aikana rakentamaan.

Tärkein Statšenkon esittämä suunnitelmamuutos oli varaston kahteen osaan jakava tiilinen palomuur. Siitä oli hyötyä, kun Papinlahden rantaan rakennettu **heinävaja (E:63)** syttyi palamaan 1920-luvulla – rakennuksesta tuhoutui vain pohjoispuolisko. Vajojen tunnusomaiseen ulkonäköön vaikuttivat insinööriprofessorin suosimat puolikaaren muotoiset kattoikkunat.

Heinävajat sijoitettiin olemassa olevien lastauslaitureiden luokse eri puolille Santahaminaa. Papinlahden lisäksi rakennettiin kaksi **heinävajaa (D:29 ja E:4)** länsirannalle, ilmailukomppanian kasarmirakennustöitä varten rakennetun lastauslaiturin läheisyyteen, yksi **heinävaja (A:4)** pohjoisrannalle Hämylänniemen patterin no 8 laiturin lähelle sekä kaksi **heinävajaa (A:6 ja A:7)** Santahaminan Isosaareen.¹¹³

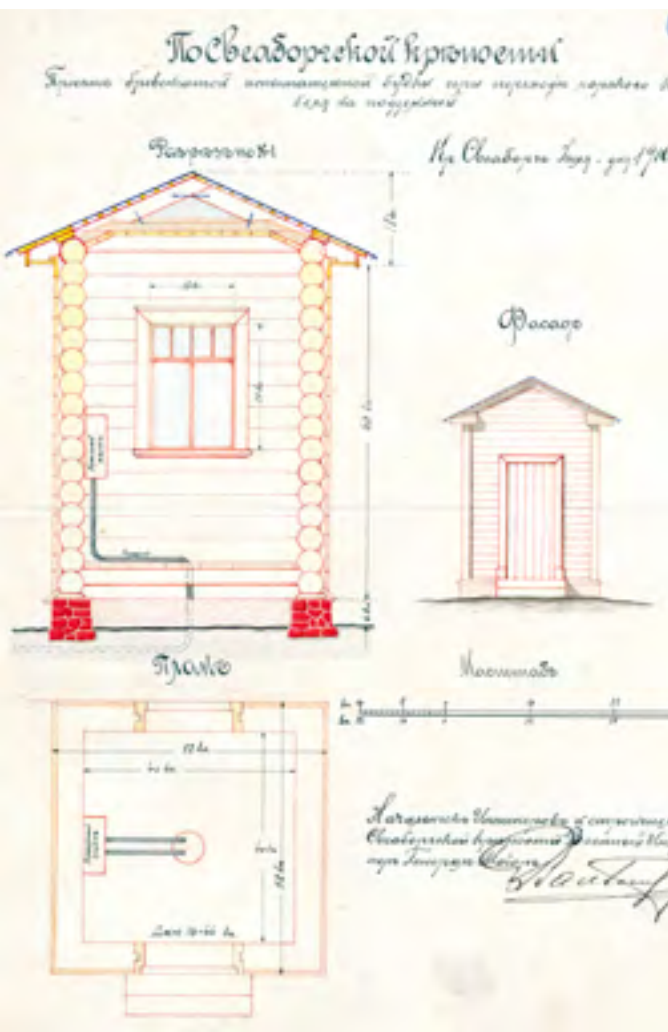
Yllä: Entinen heinävaja sisältä.

Oik. yllä: Viaporin linnoitukseen tarkoitettun merikaapelin kytkinkopin piirustus heinäkuulta 1916. Piirustuksen on signeerannut Viaporin insinöörien päällikkö ja rakentaja sotainsinöörikenraalimajuri Walter. VIK ypa:66.

Oik. alla: Vanha kytkinkoppi.

Alla: Entinen heinävaja.

Vedenpuhdistamo ja muita teknisiä laitoksia

Santahaminan suolanpoistolaitoksen (C:19) betoniperustus oli saatu valetuksi talveen 1914–15 mennessä. Seinien betonimuotit ja muut alustavat työt oli tehty sekä valmistettu kivimurskaa ja hiekkaa betonia varten. Valutyöt odottivat kevään tuloa ja laitoksen oli tarkoitus valmistua heinäkuuhun 1915 mennessä. Kesän lopussa raportoitii kuitenkin töiden olleen edelleen pysähdyksissä. Iso Mustasaaren laitos oli tässä vaiheessa jo toiminnassa.

Linnoituksen aseistamiskomitea teki maaliskuussa 1915 päätöksen ryhtyä valmistelemaan keskussähköaseman rakentamista Santahaminaan (kuten etulinjan saarille, Vallisaareen ja Kuninkaansaareen) sähkövalaistuksen voimanlähteeksi. Sähköasemasuunnitelmaa laatimaan asetettiin alakomitea, mutta hanke peruttiin myöhemmin.

Santahaminan vanha puhelinasema no 13 oli vuonna 1915 jo hyvin huonossa kunnossa vuotavine kattoineen. Viaporin linnoituslennättimen va. päällikkö alikapteeni Mihail Mjasin (vakituksena 1916–18) esitti täysin uuden, tiilisen keskuspuhelinaseman rakentamista, josta laadittiin suunnitelmakin. Se jäi toteuttamatta, kuten useat muutkin sodanaikaisista, Santahaminan olojen parantamiseen tähänneistä rakennusesityksistä. Niitä olivat mm. tiiliset aliupseeriasuintalot, linnoitustykistön ruokavarastot ja paikallissairaalan potilaiden lisäparakit.

Itämeren laivaston viestipalvelun Santahaminan radioasemalla oli tärkeä merkitys paitsi laivaston sisäisessä viestinnässä, myös laivaston ja linnoituksen välisessä tiedonkulussa. Esimerkiksi kesäkuussa 1915 Itämeren laivaston komentaja antoi käskyn tiedottaa Viaporin linnoituksen esikuntaan radion välityksellä Tallinaan sijoitettun laivasto-osaston tulevista harjoitusammunnoista.

Häiriöttömän radiotoiminnan varmistamiseksi Itämeren laivaston komentaja kielsi kesäkuussa 1915 Viaporin linnoitusta perustamasta omia radioasemiaan rannikkoalueille. Kiellon kohteeksi joutuivat miinapataljoonan komentaja Sablinin esittämät miina-asemien ja miinanlaskijoiden väliseen kommunikointiin tarkoitetut radioasemat.¹¹⁴

107. Divisioonan perustaminen

Suomen alueen maajoukkoja vahvistettiin venäläisten itärintamalla kokemien tappioiden ja Saksan muodostaman uhan kasvaessa. Saksalaiset etenivät keväällä 1915 Puolan ja Liettuan alueilla. Huhtikuussa Saksa valtasi vastuksetta Liepajan (Libaun) aseistariisutun ja tuhotun sotasaataman.

Suomessa olleen, taisteluarvoltaan vähäisen nostoväkiarmeijakunnan družinat muutettiin kesäkuussa 1915 normaaleiksi jalkaväkipataljooniksi. Suomeen muodostettiin VI Armeijan alainen 42. Armeijakunta. Siihen kuuluivat 106. ja 107. Jalkaväkidivisioonat, joissa kummassakin oli neljä jalkaväkirykmenttiä (kaksi prikaatia) ja patteristo. Saksalaisten edetessä valtaosa 107. Divisioonan joukoista siirrettiin kesän 1915 aikana Suomenlahden eteläpuolelle. Viaporin ja Helsingin alueelle jääneeseen 2. prikaatiin kuuluivat 427. ja 428. Jalkaväkirykmentit.

Eteläisimmän Suomen ja läntisen Suomenlahden merilinnoitusten sekä Tallinnan maarintaman puolustuksesta vastannut 107. Divisioona kuului 42. Armeijakuntaan, mutta komentoketju oli alkuun epäselvä. Vuoden 1915 lopussa Venäjän Pohjoisen armeijan esikunta, jonka alaisuuteen VI Armeija kuului, määritteli divisioonan aseman entistä tarkemmin. Sen mukaan 107. Divisioona muodosti osan Viaporin ja Pietari Suuren merilinnoitusten vakituisista varuskunnista. Divisioonan 2. prikaati oli Viaporin komendantin alainen, samaan tapaan kuin varuskunnan muutkin joukot, ja sitä koskevat käskyt saatiin Itämeren laivaston esikunnan kautta, eikä 42. Armeijakunnan esikunnasta.

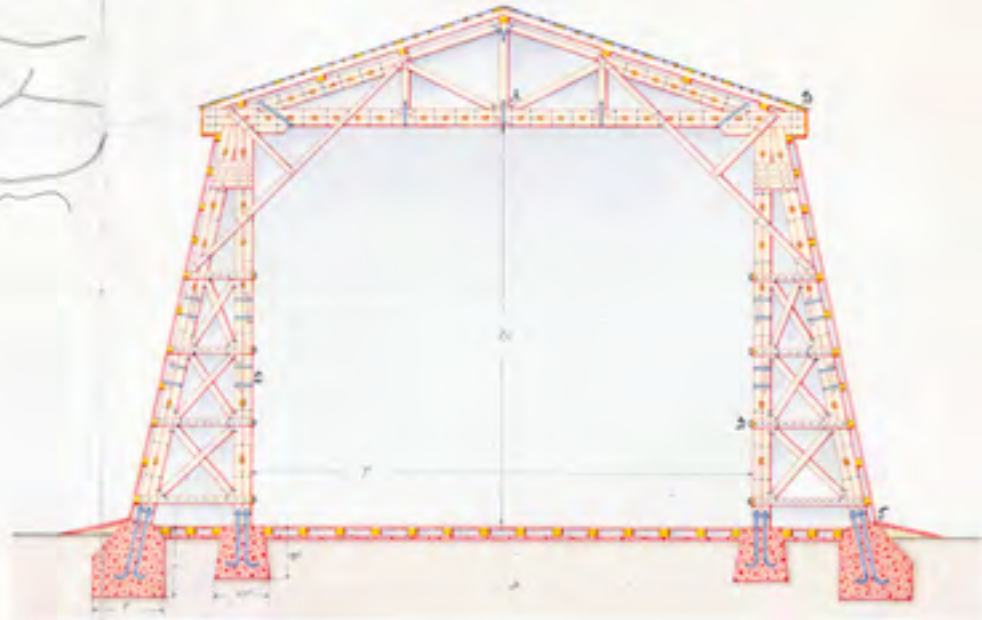
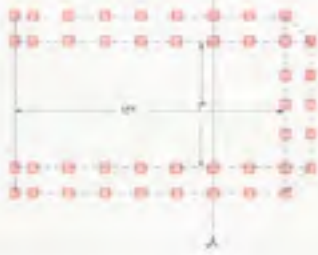
Linnoituksen puolustus oli entiseen tapaan jaettu kolmeen puolustusosastoon. 428. Staritskin jalkaväkirykmentin komentajaksi nimitetty eversti Buh jatkoi 2. puolustusosaston päällikkönä. Tähän tehtävään Buhilla oli käytettävissään rykmenttinsä kaksi pataljoonaa, kun taas kolmas pataljoona

Проект ангаря для хранения артиллерии
на Ладожском озере.

Разрешено в А.В.

План фундамента.

Фасады.

vastasi 1. puolustusosaston eli linnoitussaarten mairinnousupuolustuksesta, Santahamina mukaanluettuna. Vantaanjoen länsipuolinen maalinnoitus eli 3. puolustusosasto oli 427. Zubtsovskin jalkaväkirykmentin kolmen pataljoonan vastuulla.

Kesän ajan eversti Buh esikuntineen, 428. rykmentin neljä komppaniaa sekä opetus-, konekivääri- ja ei-taistelevat komennuskunnat olivat Pukinmäen alueella. Talveksi ne majoittuivat Santahaminan jalkaväkikasarmeihin. Rykmentin loput kahdeksan komppaniaa olivat kolmella muulla toisen linjan saarella ja Herttoniemessä.

Miinäpataljoona muutti talveksi Pikku-Mustasaarelle. Pataljoonan komentajan eversti Sablinin tilalle Santahaminan varuskunnan päälliköksi nimettiin lokakuuhun 1915 mennessä jälleen eversti Buh.¹¹⁵

Kiintopalloja vai lentokoneita

Ilmailuosasto muutettiin 42. Armeijakunnan perustamisen yhteydessä kesällä 1915 *Viaporin linnoituksen ilmailukomppaniaksi*. Loppuvuodesta 1914 kesään 1915 asti ilmailukomppanian käyttämille kiintopalloille oli suunniteltu puista hangaaria Santahaminaan. Sen piirustukset perustuivat vuonna 1911 pääinsinöörihallinnossa vahvistettuun tyyppisuunnitelmaan. Hangaarin rakentamiseen oli osoitettu määrärahakin, mutta työ peruttiin komendantin käskyllä loppukesällä 1915.

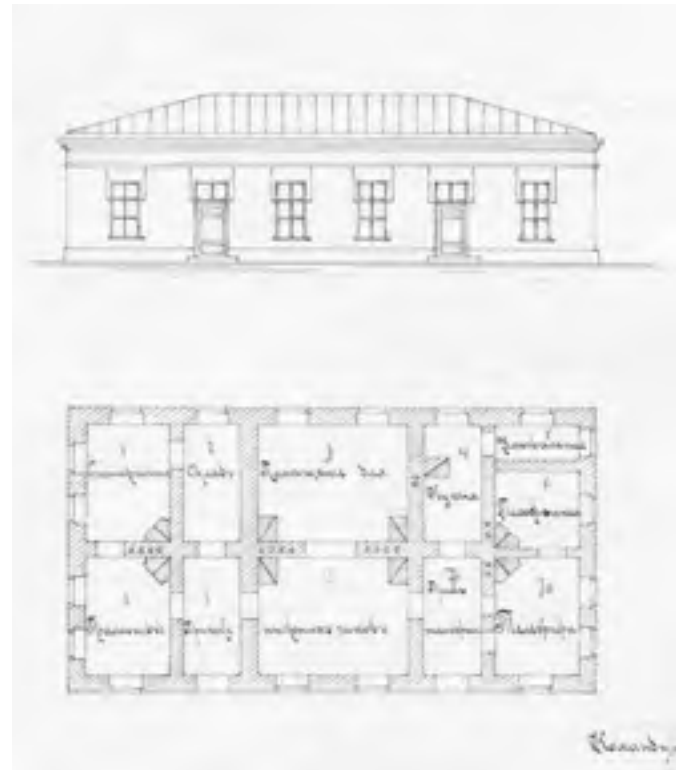
Komendantti Paštšenko totesi VI Armeijan esikuntaan heinäkuussa 1915 lähettämässään kirjeessä, että ilmailukomppanian kiintopallot oli todettu harjoituksissa lähes täysin hyödyttömiksi. Turvattomista kiintopalloista ei pystyttäisi ohjaamaan maarintaman pattereiden tulta vihollista kohti epätaiseisen ja metsäisen maaston takia. Tulenjohton kattavuuden parantamiseksi komendantti Paštšenko esitti ilmailukomppanian vahvuuteen yhdeksää lentokonetta, mieluiten vesikonetta.

Armeijalla ei kuitenkaan ollut irrottaa vähäisiä lentokoneitaan tärkeämmiltä rintamanosilta, eikä Viaporin ilmailukomppania saanut niitä koskaan käyttöönsä. Helsingin alueen ainoat sotilaskoneet 1. maailmansodan aikana olivat laivaston viestipalvelun käytössä olleet lentoveneet ja vesitasot.

Ilmailukomppania sai talveksi 1915–16 käyttöönsä pääosan omasta Santahaminan kasarmistaan, mutta osa miehistöstä talvehti Kampin kasarmeilla ja varastoja jäi Viikin Latokartanoon.¹¹⁶

Yllä: Viaporiin suunnitellun tähystyspallohangarin piirustus heinäkuulta 1915. Keskeneräinen asemapiirros osoittaa nähtävästi aluetta Papinlahden laiturista itään ja tykistöleiristä etelään eli nykyistä Likolammen aluetta. VIK sa:205.

Alla: Santahaminan toteuttamattoman puhelinseman suunnitelma (ei pvm.), joka liittyi Viaporin lennätinkomppanian päällikön kapteeni Mjasinin kirjelmään heinäkuulta 1916. VIK sa:211.

Yllä: Patterin no 4 länsipään komentopaikan panssarilevyllä vahvistettu tähtystysaukko. Sen alapuolella näkyy puhelinlaitteiden liityntäjohtoja, joille on valettu omat syvennyksensä. Katto on tuettu rautakiskoilla.

Alla: Canet-patterin no 4 itäpään komentopaikka vuodelta 1916.

Tykistön talvimajoitus ja betonipatteri

Syyskuussa 1915 komendantti Paštšenko antoi käskyn linnoitukseensa sijoitettujen joukkojen talvehtimispaikoista. Santahaminan ja Itä-Villingin pattereista vastannut linnoitustykistörykmentin 9. komppania (marraskuun 1915 uudelleenjärjestelyssä 8. komppania) majoittui patterien luona oleviin vartiotaloihin ja puukasarmeihin sekä Santahaminan tykistökasarmin no 85 (E:44) yläkertaan. Kasarmin alakerta oli viimeistään joulukuussa 1915 tykistörykmentin 10. komppanian käytössä, joka hoiti läheisen Vasikkasaaren ilmatorjuntapatteria sekä kaukaisempia pattereita Harakalla, Lauttasaassa, Miessaassa ja Pyöräsaassa.

Patterin no 4 muuttaminen betonirakenteiseksi oli käynnissä marraskuussa 1915. Insinöörieversti Gluškov pyysi tykistöpäälliköltä itäisimmän Canet-tykin pikaista siirtämistä, jotta sen paikalle voitaisiin valaa betoninen perusta. Betonipatteri valmistui taistelukuntoon maaliskuussa 1916.

Kapteeni Argamakov, joka oli 8. komppanian päällikkö, esitti kahden osumankestävän komentopaikan ja etäisyysmittaripaviljongin rakentamista patterille. Linnoituksen aseistamiskomitea päätti rakentaa vain yhden, nyky-päivään säilyneen komentokasematin patterin länsipäähän, joka valmistui vasta syksyllä 1916. Optiselle etäisyysmittarille valettiin päältä avoin betonisuojus portaineen vanhan hissihuoneen takaosan päälle.

Santahaminan muut käytössä olleet tykit olivat patterin no 5 puualustoille asennetut 75 mm:n pikatykit. Patterin vanha tunnelikellari no 56 oli altis kostumiselle. Kellarin suuaukon päällä ollut lahonnut puukatos eli ”vestibyyli” uusittiin kapteeni Argamakovin esityksestä. Katos on aikojen saatossa jälleen lahonnut ja nykyään kellari on täynnä vettä.

Venäläisen ajanlaskun mukaisena vuoden 1915 viimeisenä päivänä (uutta aikaa tammikuussa 1916) kapteeni Argamakov raportoi Santahaminan patterin no 3 valleilta nähdystä ihmeellisestä ilmiöstä. Taivaalle Harmajan majakan suuntaan ilmestyi illalla klo 18 suuri kolmivärinen, punainen, valkoinen ja vihreä tähti. Se siirtyi ensin oikealle, sitten vasemmalle, alkoi etääntyä ja katosi puolen tunnin päästä näkyvistä. Raporttia seuranneesta kirjeenvaihdosta ei käy ilmi oliko kyseessä venäläinen vai saksalainen lentokone tai ilmalaiva.¹¹⁷

Komendantin varautumissuunnitelma

Venäjän armeijan Pohjoisen rintaman ja Itämeren laivaston ylipäällikkö ratsuväenkenraali Pavel Plehve antoi tammikuussa 1916 laivaston komentajalle tehtävän. Hänen oli varauduttava siihen, että Viaporin linnoitus jäisi saksalaisten maihinnousun yhteydessä yksin puolustamaan Helsingin aluetta – tarkemmin sanottuna Viaporin sotasatamaa ja rediä. Oli näet mahdollista, että 42. Armeijakunnan vähäisten joukkojen olisi maihinnousun sattuessa peräännyttävä Helsingin, Hämeenlinnan ja Tampereen linjalta taaemmas, aina Kotkan tasalle asti.

Varautumissuunnitelman laati Viaporin komendantti kenraaliluutnantti Paštšenko, joka sai myöhemmin moitteita ylemmiltään liiankin tarkasta tilanneanalyysistään. Pääasiallinen ongelma Viaporin puolustamisessa oli, että vaikka maarintaman linnoituslaitteet olivat laajoja ja niitä vahvistettiin edelleen, ei niiden miehittämiseksi ollut lähimainkaan tarpeeksi joukkoja, vaan ainoastaan 107. Divisioonan 2. prikaati eli kaksi rykmenttiä.

Maaliskuussa 1916 Itämeren laivaston komentajalle lähettämässään suunnitelmassa Paštšenko esitti Viaporin varuskunnan vähimmäisvahvuudeksi 69 jalkaväkipataljoonaa. Tämä tarkoitti 21 rykmenttiä (à la 3 pataljoonaa) silloisten kahden lisäksi (huom. ennen sotaa normina oli 4 pataljoonaa / rykmentti). Lisäksi olisi perustettava toinen linnoitustykistörykmentti maarintamaa varten.

Miesmäärältään ylivoimaisen vihollisen edessä maarintaman Leppävaarasta Puotilaan ulottuvasta etulinjasta ja valtaosasta sen vahvimpia tykkeitä olisi pakko luopua ja vetäytyä vuonna 1914 tehtyihin ”äärimmäisen heikkoihin” aseisiin linjalla Munkkiniemi–Pasila–Herttoniemi. Tältä linjalta ei voitaisi enää täyttää linnoituksen päätehtävää eli laivaston suojaamista satamassaan. Vihollinen etenisi todennäköisesti pian Herttoniemen ja Laajasalon kautta linnoituksen keskussaarille, jolloin venäläisten viimeiseksi ”puolustuslinjaksi” jäisivät sodan aikana linnoitetut etusaaret Isosaaresta Rysäkarille.

Toppuuteltuaan komendantti Paštšenkon arvioita varuskunnan koosta, Itämerenlaivaston komentaja vara-amiraali Vasili Kanin määritteli linnoituksen sopivaksi vahvuudeksi kolme divisioonaa. Yksi tai mahdollisesti kaksi divisioonaa oli jo päätetty lähettää Viaporiin huhtikuussa 1916. Sitä, luettiinko divisioonaan 12 vai 16 pataljoonaa, ei Kaninin kirjelmästä käynyt ilmi.¹¹⁸

116. Divisioonan muodostaminen

Vuoden 1916 alkupuolella Itämeren laivasto siirrettiin VI Armeijalta suoraan ylipäällikön alaisuuteen. Itämeren laivaston alaisten maalinnoitusten ja -joukkojen johtoon asetettiin uusi esikunta, joka sijoitettiin Helsinkiin.

Maaliskuussa 1916 Viaporiin saapui kaksi uutta jalkaväkirykmenttiä. Niiden myötä 107. Divisioonan 2. prikaati laajennettiin uudeksi 116. Jalkaväkidivisioonaksi. Sen komentajana ja Viaporin maarintaman puolustuksen päällikkönä jatkoi 2. prikaatin komentajana ollut kenraalimajuri Vladislav Pobojevski.

Itämeren laivaston maapuolustusosaston alaiseen 116. Divisioonaan kuuluivat 461.–464. rykmentit. Näistä 462. *Staritsan jalkaväkirykmentti* oli entinen 428. Staritskin rykmentti ja se jatkoi majoittumistaan Santahaminassa eversti Buhin komennossa. Tämän rykmentin vastuulla olivat Viikin, Malmin ja Pukinmäen vaiheilla olleet tukikohdat etulinjan maarintaman luoteisosassa.

Mahdollisen piirityksen varalta rakennettiin ja suunniteltiin yhä suurempia varmuusvarastoja. Tykistön reserviampumatarvikkeille valmistui keväällä 1916 ammuskellariluolia Herttoniemeen, Viikkiin, Oulunkylään, Huopalahteen ja Meilahden Seurasaarentielle. Tammikuussa 1916 kaavailtiin yhteensä 80 000 puudan vetoisten bensiniisäiliöiden rakentamista Santahaminaan, Melkin saarelle ja Töölöön, mutta nämä jäivät toteuttamatta. Ruokaa linnoitukseen oli varattu kuuden kuukauden varalle, mutta sitä oli vain kolmasosalle täydestä

Alla: Eversti Nikolai Buh (1860–1921), joka oli Santahaminaan sijoitettujen 329. Družinan sekä 428. ja 462. jalkaväkirykmenttien komentaja sekä Viaporin 2. puolustusosaston päällikkö. Oltuaan bolševikkien vankina Buh pääsi muuttamaan Viroon, jonka kansalaisuuden hän sai vuonna 1921. Buh murhattiin samana vuonna datšallaan Narva-Jõesuussa. Ofitšery RIA.

Yllä: Itäinen osa Viaporin lennätinkomppanian päällikön kapteeni Mjasinin signeeraamasta kartasta (ei pvm.), joka osoittaa Viaporin linnoituksen maarintaman tukikohtien, linnoituslaitteiden ja tykkipatterien sijainnin. Alhaalla keskellä on Laajasalo ja sen yläpuolella Herttoniemi vuonna 1914 rakennettuine linnoituslaitteineen. VKP-3 22:148.

vahvuudesta. Muonituksen kannalta tärkeät lehmät laidunsivat Santahaminassa ja viereisessä Laajasalossa.¹¹⁹

Meririntaman etulinjaan

Keväällä 1916 Viaporin meririntaman tykistö organisoitiin uudelleen. Santahamina luettiin nyt kuuluvaksi etulinjan II eli kaakkoisosastoon. Neljän 6":n Canet-kanuunan patteri no 4 numeroitiin uudelleen Suomenlahden linnoitusten juoksevan numeroinnin mukaisesti patteriksi no 48.

Patteri no 48 muodosti yhdessä Isosaaren ja Villingin 10":n ja 6":n pattereiden kanssa patteriryhmän, jonka komentajana oli II osaston tykistöpäällikkö Isosaassa. Muut meririntaman kaakkoisosastoon kuuluneet aseet Santahaminassa olivat patterin no 5 neljä 75 mm:n pikatykkiä, neljä maihinnousuntorjuntaan käytettyä kenttäpatterikanuunaa ja kaksi konekivääriä. Canet-patterilla oli halkaisijaltaan 150 cm:n kokoinen valonheitin.

Loppukesällä 1916 linnoitustykistön organisaatiota selkiytettiin muodostamalla meri- ja maarintamille omat 1. ja 2. Linnoitustykistöröykmenttinsä, kuten komendantti Paštšenko oli varustautumissuunnitelmassaan esittänyt.¹²⁰

Joukot vaihtuvat

Elokuussa 1916 Viaporin jalkaväkijoukkoja vaihdettiin jälleen. Saksan vastainen rintama vaati aina vain lisää koulutuksen saanutta ”tykinruokaa” ja 116. Jalkaväkidivisioona poistui linnoituksesta. Viaporin maarintamalle siirrettiin 107. Divisioonaan kuulunut 428. Lotinanpellon jalkaväkirykmentti, jonka kolme pataljoonaa korvasivat 116. Divisioonan rykmentit. Huhtikuussa 1916 perustettua Lotinanpellon rykmenttiä ei pidä sekoittaa Viaporissa aiemmin olleeseen, eversti Buhin komentamaan 428. Staritskin jalkaväkirykmenttiin, joka 462. rykmentiksi muutettuna poistui 116. Divisioonan mukana Suomesta.

Viaporin maarintaman puolustuksen päälliköksi vaihtui nyt Kaartin kasarmissa esikuntaansa pitänyt 428. Lotinanpellon jalkaväkirykmentin komentaja eversti Mihail Timonov. Yksi 2357 miehen vahvuinen jalkaväkirykmentti ei luonnollisesti voinut korvata divisioonaa kaikissa siltä vaadituissa tehtävissä eli mm. maarintaman linnoituslaitteiden, ammusvarastojen ja työmaiden vartioinnissa. Esimerkiksi Santahaminan vartiointi siirrettiin elokuussa 1916 jalkaväeltä Viaporin 1. Linnoitustykistörykmentin vastuulle. Sotilaiden kouluttaminen jäi hunningolle.

Vuoden 1916 lopussa Viapori sai taas lisää jalkaväkeä, kun sinne siirrettiin vastaperustettu 128. Jalkaväkidivisioona. Tämä Itämeren laivaston komentajan alaisuudessa ollut divisioona muodostettiin Viipurin ja Kronstadtin linnoitusten jalkaväkirykmenttien miehistä ja nostoväkijoukoista. 128. Divisioonaan kuuluivat 509.–512. jalkaväkirykmentit. Vantaanjoen itäpuolinen maarintama oli (alkuvuodesta 1917) 428. Lotinanpellon ja 511. Syševskin jalkaväkirykmenttien vastuualueena. Santahaminan kasarmeissa talvehti 512. *Desnan jalkaväkirykmentti.*

Loppuvuodesta 1916 saapui Vladivostokista sikäläinen miinapataljoona Viaporin linnoituksen meririntamalle. Se majoitettiin talveksi Santahaminan miinaleirin alueelle.¹²¹

VALLANKUMOUSTEN VUOSI

Maaliskuun vallankumous

VI Armeija, joka siihen asti oli vastannut Pietarin ja sen myötä Suomenlahden molempien rantojen puolustuksesta, lähetettiin joulukuussa 1916 Romanian rintamalle. Tässä yhteydessä Itämeren laivasto itsenäistyi ja Viaporin linnoitus siirrettiin kokonaisuudessaan sen alaisuuteen, kuten Pietari Suuren merilinnoitus oli sodan alusta asti ollut.

Viaporin linnoituksesta luovutettiin maata Viaporin sotasataman käyttöön, mutta tämä ei koskenut enää Santahaminaa. Vuoden 1916 lopussa laivastolle siirrettiin sen ammus- ja polttoainevarastoja sisältävä Vasikkasaari ja miinavarastojen Melkin saari. Vuoden 1917 alussa itse keskuslinnoituksesta, Susisaarelta annettiin käyttöön maa-alaa ja rakennuksia laivaston hätäkorjaustelakan rakennustyötä eli ruotsalaisaikaisen kaleeritelakan laajennusta varten. Santahaminasta lähti tätäkin työtä varten hiekkakuljetuksia, joista Viaporin insinöörihallinto laskutti Viaporin sataman rakennushallintoa keväällä 1917.

Sodan valtavat miestappiot ja vastoinkäymiset, kurjistunut taloustilanne sekä kaikesta tästä piittaamattomalta vaikuttanut itsevaltainen hallinto saivat Venäjän keisarikunnan natisemaan liitoksissaan. Maaliskuussa 1917 keisari Nikolai II painostettiin luopumaan kruunustaan ja valtaan nousi väliaikainen hallitus.

Maaliskuun vallankumous aiheutti Venäjän armeijan ja laivaston piirissä sekä riemunpurkauksia että levottomuuksia. Helsingissä Itämerenlaivaston aluksissa kolmatta vuotta pidetyt matruusit – suuri osa heistä bolševikkeja – alkoivat kostaa kokemiaan vääryyksiä, mutta myös satunnaisesti tappamaan eri aselajien upseereja. Useita Itämeren laivaston upseereita murhattiin, heidän joukossaan komentaja vara-amiraali Adrian Nepenin. Maaliskuun loppupuoliskon aikana surmattiin myös useita kaupungissa olleita jalkaväen

Yllä: Venäjän Itämeren laivaston taistelulaivoja ja muita aluksia talvehtimassa Kruunuvuorenselällä n. 1915–17. Taustalla erottuvat Johanneksen kirkon, Uspenskin katedraalin ja Tuomiokirkon tornit. SA-kuva.

upseereita, kuten 128. Divisioonan komentaja Pjotr Tihonovitš, jonka tilalle nimitettiin eversti Timonov.

Viaporin tykkimiehet tukivat pääosin väliaikaista hallitusta, mutta upseeristoon kohdistui varsinaisen linnoituksenkin alueella – ilmeisesti punaisten agitaattorien toimesta – väkivaltaisuuksia. Iso Mustasaaren upseerikerholla ammuttiin 1. Linnoitustykistörykmentin komentaja eversti Svjatski. Hänet murhannut joukko siirtyi sitten Santahaminaan, jossa surmattiin 512. Desnan jalkaväkirykmentin komentaja eversti Ivan Nenarokomov adjutantteineen. Santahaminan esikuntarakennuksessa murhattiin rykmentin rahastonhoitaja ja ryöstettiin rahavarat. Komendantti Paštšenko sairastui ja seuraavan kevään ajan hänen sijaisenaan toimi toistuvasti tykistöpäällikkö Aleksejevski.

Maaliskuun vallankumous ei parantanut sotilaallista tilannetta. Viaporin maarintaman linnoitustyöt pyrittiin samaan valmiiksi, mutta ne hidastuivat huomattavasti vuoden 1917 alkupuolella. Insinööripäällikkö kenraalimajuri Walterin mukaan syynä oli poikkeuksellisen kylmän ja lumisen talven lisäksi, ja ennen kaikkea työn hinnan jyrkkä kasvu.¹²²

Kesähyökkäyksestä vallankaappaukseen

Kesäkuussa 1917 Viaporin komendantiksi nimitettiin puolalaissyntyinen kenraaliluutnantti Nikolai Bržozovski. Kesän lopulla hän antoi alaisilleen käskyn huolehtia miehistön kasarmien korjauksista tulevaa talvea ajatellen. Insinöörihallinnon oli tehtävä linnoituksesta ”asuinkelpoinen”.

Santahaminaan edelleen majoitetun 512. Desnan jalkaväkirykmentin komentaja everstiluutnantti Nikolajev pyysi mm. puutavaran luovuttamista upseeriasuinalueen lähellä sijaitsevasta vajasta leirin rakennustöitä varten. Insinööripäällikkö Walter kehotti paikallisinsinööriluutnantti Šišmarjovin toteuttamaan työn. Myös vedenpuhdistuslaitoksen (C:19) rakennustyöt jatkuivat.

Kesällä 1917 Venäjän väliaikaishallitus ryhtyi viimeiseen Saksan vastaiseen suurhyökkäykseen, mikä epäonnistui täydellisesti. Venäjä oli vararikossa. Lokakuussa 1917 saksalaiset tekivät menestyksellisen mairinnousun Riianlahdelle, Saarenmaalle ja Hiidenmaalle.

Viaporin linnoituksen aseistamiskomitea piti marraskuun vaihteessa 1917 viimeisen kokouksensa ennen bolševikkien vallankaappausta. Sotatilanteen tuntien aseistamiskomitea piti todennäköisenä, että Viapori joutuisi jo lyhyen ajan kuluttua vihollisen hyökkäyksen kohteeksi. Tätä varten linnoitus tarvitsi vakituiseksi varuskunnakseen kolme divisioonaa sodan kokemutta jalkaväkeä ja maalinnoitukseen lisää kaksi rykmenttiä tykkimiehiä. Aseistusta ja ampu-matarvikkeita tarvittaisiin lisää valtavat määrät puhumattakaan lentokoneista, ilmatorjunnasta, kuorma-autoista ja muista ajanmukaisen sodankäynnin välineistä. Kaikesta tästä oli tehty lukuisia esityksiä jo viimeisten kahden vuoden ajan, mutta nyt oli ns. ”tosi kyseessä”.

Sodasta irrottautumista ajaneet bolševikit kaappasivat vallan marraskuussa 1917. Aseleponeuvottelut Venäjän bolševikkien ja Saksan välillä aloitettiin 5. joulukuuta 1917. Seuraavana päivänä Suomi julistautui itsenäiseksi. Aselepo astui voimaan joulukuun puolessa välissä.

Helsinkiä ja Viaporin maarintamaa miehittämään oli marraskuun puolivälin jälkeen saapunut 29. Jalkaväkidivisioonan joukkoja. Siihen kuuluneen 116. *Malojaroslavskin jalkaväkirykmentin* vt. komentaja everstiluutnantti Derebizov pyysi Viaporin komendantilta käskyä kunnostaa Santahaminan, Kuninkaansaaren ja Vallisaaren kasarmeja. Niihin olisi toimitettava sänkyjä sekä korjattava uuneja ja puhdistettava käymälöitä. Tämänkin työn sai organisoidakseen paikallisinsinööri Šišmarjov.

116. Malojaroslavskin jalkaväkirykmentti oli tietävästi viimeinen venäläinen jalkaväen joukko-osasto, joka virallisesti majoitettiin Santahaminan punatiilikasarmeihin. Ilman sotilaallista järjestystä tai huoltoa kasarmirakennukset menivät kuitenkin nopeasti huonoon kuntoon.¹²³

VARUSKUNTA JA LENTOASEMA

1918–1944

Vapautumisesta rauhaan

VIAPORIN LIKVIDOINTI

Suomessa sytty sota

Vuoden 1918 alussa bolševikit ryhtyivät demobilisoimaan Venäjän armeijaa ja laivastoa, vaikka neuvottelut saksalaisten kanssa kariutuivat ja vihollisuudet jatkuivat. Miehiä palautettiin Saksan vastaiselta rintamalta ja osa lähti omin päin koteihinsa.

Bolševikit eivät kuitenkaan tahtoneet vetää joukkojaan pois Suomesta. Itämeren laivasto oli jään saartamana Helsingissä. Saksalaiset etenivät Baltiassa ja maihinnousu Suomen kautta Pietaria kohti oli mahdollinen. Lisäksi Suomen punakaarteille oli luvattu Venäjän armeijan tuki odotetussa vallankumouksessa.

Pietarista lähetettyjen aseiden, kehotusten ja lupauksen myötä punakaartit aloittivat vallankumouksen Suomessa tammikuun lopussa 1918. Suomessa olleet venäläisjoukot osallistuivat suurin määrin taisteluihin vallankumouksellisten puolella. Punakaartin johtoon nimitettiin Tampereella olleeseen 106. Jalkaväkidivisioonan kuuluneen rykmentin komentaja.

Santahaminan voimakkaan radioaseman yhteydenpito jatkui mm. Pietarin bolševikkihallinnon kanssa. Sen taukojen aikana lähistöllä, Kulosaarelaisessa huvilassa otti radiosanomiam vastaan Suomen hallituksen sinne pystyttämä, salassa toiminut radioasema. Salakirjoitetuilla sanomilla saatiin ohjeita ja tilannetiedotuksia saksalaisilta.¹²⁴

Brest-Litovskin rauha

Helmikuun loppupuolella 1918 saksalaiset aloittivat etenemisen Baltian alueella ja saavuttivat Tallinnan. Maailmanvallankumousta odotelleiden ja hidastelutaktiikassaan epäonnistuneiden bolševikkien oli pakko myöntyä Saksan sanelemiin rauhanehtoihin, jotka allekirjoitettiin Brest-Litovskissa 3. maaliskuuta 1918. Rauhanehtoihin kuului venäläisjoukkojen poisvetäminen miehittämistään itsenäistyneistä valtioista, mm. Suomesta.

Samaan aikaan Neuvosto-Venäjän ja Suomen punaisen kansanvaltuuskunnan välillä solmitun ”valtiosopimuksen” mukaan Viapori ja muut Suomen linnoitukset rakennuksineen ja aseistuksineen oli luovutettava punaisille. Mahdollisen saksalaisten maihinnousun yhteydessä Viaporia olisi siis käytetty rauhansopimuksen vastaisesti sotatoimiin. Viaporissa ryhdyttiin linnoituksen lakkauttamistoimiin eli likvidointiin, jota suorittivat mm. Viaporin Rakentajan eli insinööripäällikön likvidointikomitea ja Viaporin tykistön likvidointihallinto.¹²⁵

Helsingin valtaus

Suomen hallituksen maahan kutsumat saksalaisjoukot nousivat maihin Hangossa huhtikuun alussa 1918 ja ryhtyivät etenemään kohti Helsinkiä. Jäiden saartamassa Helsingissä ja Viaporissa olleet venäläisjoukot joutuivat hankalaan välikäteen. Venäläiset laivaston edustajat lupasivat saksalaisille tehdä Viaporin toimintakyvyttömäksi, mitään tuhoamatta, sillä ehdolla, että Helsingissä olleiden, jäiden saartamien venäläislaivojen sallittaisiin lähteä vapaasti. Tämä piti tehdä saaria vartioiden punaisten tietämättä.

Oik.: Santahamina pohjoisesta kesällä 1922. IVKK.

Yllä: Santahaminan sotavankileiri 1918. Taustalla rakennukset E:44 sekä E:41 ja sen purettu puinen ulkorakennus. JOKA/MV.

Sopimus pidettiin ja Viaporiin asetetut venäläiset vartiot luovuttivat linnoituksen Saksan Itämeren divisioonalle (Ostsee-Division) Helsingin valtauksen yhteydessä 11.–13. huhtikuuta 1918. Viimeiset käyttökuntoiset venäläisalukset lähtivät Helsingistä huhtikuun lopussa. Santahaminan radioaseman laitteistot venäläiset tuhosivat saarelta poistuessaan.

Suomen senaatti teki 17. huhtikuuta päätöksen Viaporin linnoituksen alueiden siirtämisestä Suomen valtion omistukseen. Helsingin valtauksessa vangitut tuhannet punaiset, suomalaiset ja venäläiset, koottiin pääasiassa Katjanokalle, Viaporin keskussaarille ja Santahaminaan – osa myös Ilosaarelle.

Viaporin linnoituksen eri hallinnonalat yrittivät jatkaa toimintaansa muuttuneissa oloissa. Vielä toukokuun 1918 alussa ”linnoituksen rakentaja” William Walter teki ”linnoituksen komendantti” Kostantin Kovankolle esityksen mm. siitä, että kaksi venäläistä, virkailija ja kaupantäijä, palkattaisiin rakentajanhallintoon raportoimaan tapahtumista neljällä linnoituksen meririntaman saarella. Perheineen Kulosaareissa vuonna 1918 asunut Walter ei ollut enää bolševikkihallinnon käytettävissä linnoituksen hallintotehtävistä lähdettyään. Hän liittyi Venäjän valkoisen armeijan joukkoihin, kuten useat muutkin Viaporin upseereista, ja todennäköisesti kuoli puna-armeijan käsissä 1920-luvun alussa.¹²⁶

Alla: Kasarmin pääty.

OSA SUOMENLINNAN LINNOITUSTA

Vankeja ja miinanraivaajia

Viaporin linnoitus (Sveaborg) nimettiin juhlallisesti Suomenlinnaksi 12. toukokuuta 1918. Linnoitusta johti nyt Suomenlinnan komendantti. Venäläisen linnoitustykistörykmentin korvasi Suomenlinnan Linnoitustykistö. Santahamina oli osa Suomenlinnan linnoitusalueetta, kuten se oli ollut osa venäläistä Viaporin linnoitusta.

Santahaminaan oli kerätty toukokuuhun mennessä noin 2000 sotavankia, jotka siirrettiin kuun loppuun mennessä Suomenlinnaan ja Tammisaaren Dragsvikin kasarmialueelle. Samaan aikaan Suomen senaatin sota-asiaan toimituskunnan lääkintöosasto palkkasi siivousurakoitsijan kasarmiin ja sairastilojen puhdistustöihin pääasiassa Santahaminassa ja Kuivasaarella. Näillä saarilla saksalaiset ryhtyivät kouluttamaan suomalaisia perustettavan laivaston ja rannikkotykistön tehtäviin.

Yllä: Saksalainen opetusaliupseeri, obermaat Schweter Santahaminan kasarin edessä vuonna 1918. SA-kuva.

Santahaminan koulutuskomennuskunnassa (Lehrkommando Sandhamn) alkoi vapaaehtoisten kouluttaminen merialueiden miinanraivaukseen Suomen ja Saksan toukokuun vaihteessa solmiman sopimuksen mukaisesti. Kouluttajina olivat saksalaisen Suchverband der Ostsee -raivaajalaivueen edustajat. Noin sadan miehen vahvuinen, aluksi siviiliasuinen koulutuskomennuskunta majoitettiin entiselle jalkaväen kasarmialueelle. Miinanraivausvälineistön varastoalueena ja raivausalusten satamana oli entinen venäläisen miinapataljoonan leiri- ja laituri-alue Lehmäsaarta vastapäätä.

Ensimmäinen pikakurssi vanhoi valansa Santahaminassa jo toukokuun lopussa 1918. Tämän jälkeen he siirtyivät käytännön miinanraivauskoulutukseen saksalaisille ja suomalaisille, venäläisiltä sotasaaliina saaduille raivausaluksille. Miinanraivausmiehet kuuluivat tässä vaiheessa, ennen Suomen laivaston perustamista merikuntaan eli merelliseen suojeluskuntaan. Kesäkuussa jo 250 merikuntalaista ”harjoitteli saksalaisten avulla Santahaminassa sotatemppeja”.

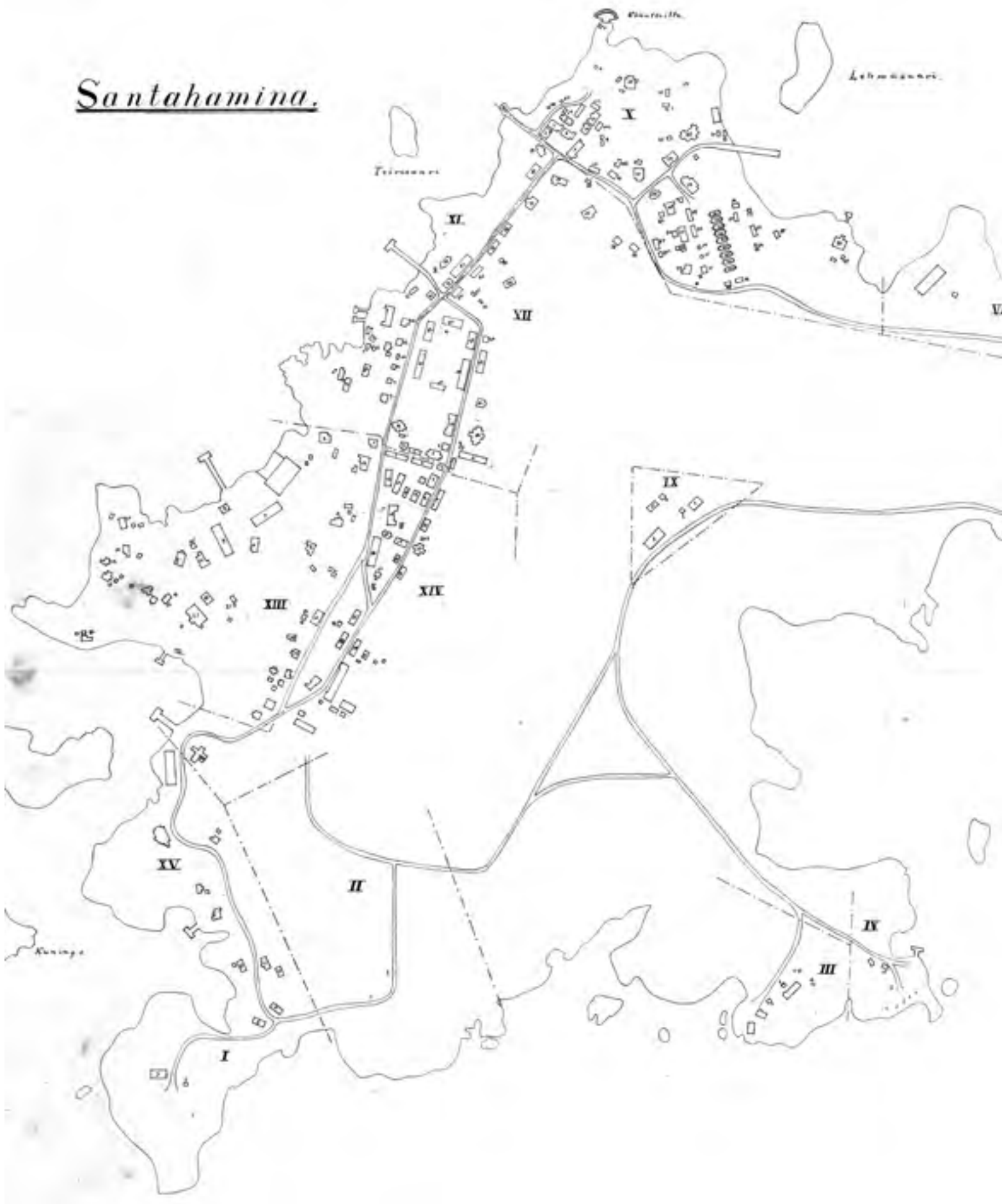
Kesäkuussa 1918 Santahaminan valtiorikosvankileiri otettiin uudelleen käyttöön. Sinne tuotiin yli tuhat naisvankia. Vankikasarmeina käytettiin piikkilangalla ympäröityjä eteläisiä tiilikasarmeja ja ruokalarakennusta piha-alueineen (D:46, E:44 ja E:49). Vankileirihallinnon ja henkilökunnan majoitus sekä leirisairaala olivat entisissä linnoitustykistön upseeritaloissa (E:39–E:41). Ilmailukomppanian laboratoriorakennusta (D:52) käytettiin synnytyslaitoksena.

Vankila-alueen pohjoisraja kulki entisen ilmailukomppanian kasarin (D:46) ja venäläisaikaisen sairaalan (D:43) välistä ja jatkui länsirantaan asti, tulevan merilentoaseman kohdalle. Naisvangit paimensivat leirin lemmiä vankila-alueen eteläpuolella, ainakin entisellä tykistöleirin alueella. Vankien määrä väheni kesän aikana vähitellen, kun he saivat tuomionsa.¹²⁷

Alla: Santahaminan koulutuskomennuskunnan saksalaiset opetusaliupseerit ympärillään miinanraivaukseen koulutettavia suomalaisia. Saksalaisten haussa lukee ”Minenraum-Division II(?)”. SA-kuva.

Santahamina.

Santahaminan rakennuskartta n. 1918–19, jossa näkyy vuoteen 1929 asti käytetty rakennusnumerointi. PK.

Jalkaväkeä ja radiomiehiä

Samaan aikaan Suomen armeijaa järjestettiin uudelleen. Eteläisen Suomen alueella olleet armeijan joukot länsirannikolta aina Kymijoen tasalle saakka kuuluivat kesäkuun alkupuolella annetun ensimmäisen Armeijakäskyn (n:o 1, 8.6.1918) mukaan 1. Divisioonan alaisuuteen. Tämän divisioonan tehtäväksi oli määritelty maan pääkaupungin ja runsasväkisimmän alueen vartioiminen sekä mairinnoyryitysten estäminen. Toisaalta sen roolina oli olla sodanjohdon pääasiallisena reservinä, joka voitiin siirtää itärajan joukkojen avuksi tarpeen mukaan.

Kaikki kolme 1. Divisioonan muodostettua jalkaväkirykmenttiä, Suomen Valkoisen Kaartin Rykmentti, Helsingin Jalkaväkirykmentti ja Kaartin Karjalain Rykmentti olivat aluksi Helsingin kaupungin kasarmeissa ja tilapäisesti majoituskäyttöön otetuissa kouluissa ja sairaaloissa.

Heinäkuun alussa perustettu *Helsingin Jalkaväkirykmentti* oli määrää majoittaa Santahaminaan venäläisen jalkaväen kasarmeihin. Yleisten rakennusten ylläpidon oli kunnostettava kasarmit kiireellisesti asuttavaan kuntoon; niiden ikkunoita ja kalusteita oli rikottu ja tuvat kuhisivat syöpäläisiä.

Rykmentin saavuttua kuun ensimmäisen viikon aikana tyhjennettyihin kasarmeihinsa,anoi sen väliaikainen komentaja kapteeni Nikolai Tötterman 1. Divisioonalta ja edelleen Pääintendentuurilta lupaa 100 000 mk:n ennakkomaksuun korjaustöiden välitöntä alkuun saattamista varten. Helsingin Jalkaväkirykmentin varsinainen komentaja oli saksalainen everstiluutnantti Rainer Stahel, joka aloitti työnsä saman kuun aikana.

Toinen jo kesän 1918 aikana Santahaminaan majoitettu Suomen armeijan joukko oli *Kenttäradio-osasto*. Se muodostettiin yhdistämällä sodan aikaiset eri rintamien kenttäradioasemat. Kenttäradio-osastosta ja tässä vaiheessa vielä Helsingin kaupungissa toimineesta Sotalaitoksen Radiolennätinkoulusta muodostettiin kesäkuussa 1918 Sotalaitoksen Radiolennätinosasto. Elokuuhun mennessä myös *Radiolennätinkoulu* oli siirretty Santahaminaan ja vain osaston esikunta jäi Helsinkiin. Radiolennätinosaston käyttöön annettiin (viimeistään vuonna 1919) jalkaväkikasarmialueen hirsikasarmit (puretut) ruokaloineen (C:25).

Radioalasta innostuneet insinöörit olivat ottaneet Santahaminan radioaseman ja Katajanokalla sijainneen radiotyöpajan ja -tarvevarastot haltuunsa heti Helsingin valtauksen jälkeen. Santahaminan radioaseman eli *Sotalaitoksen Radiolennätinosaston Pääaseman* 35 kW:n tehoinen Marconi-kipinälennätinlaitteisto ja generaattorit oli kuitenkin tuhattu käyttökeltvottomiksi. Radiomas-toja ei sen sijaan oltu kaadettu. Radioasema saatiin syksyyn 1918 mennessä käyttöön, kun sinne siirrettiin venäläisten Vaasaan jättämä 10 kW:n tehoinen Telefunken-kipinälennätinlaitteisto ja toinen generaattoreista korjattiin. Tällä laitteistolla Suomesta voitiin pitää yhteyttä Baltian maihin ja Puolaan asti.¹²⁸

Rakennusten kunto ja jako

Heinäkuun vaihteessa 1918 perustettiin senaatin sota-asiaintoimituskunnan alainen Sotasaaliin Keskuskomitea, jonka jäsenet edustivat eri hallinnonaloja ja virastoja. Sen oli määrä kerätä kokoon, inventoida ja arvioida venäläisiltä saatu sotasaalis. Tähän sisältyivät kasarmialueet rakennuksineen ja kalusteineen, joiden jakamisesta tai myynnistä tehtiin päätökset.

Sotasaaliin Keskuskomitea luovutti kaikki sotasaaliina otetut kasarmiyms. rakennukset elokuun 1918 alussa Yleisten rakennusten ylläpidon hoidettaviksi. Sota-asiain toimituskunnan pääintendentuurin alaisen Asumustoimiston oli silloin ilmoitettava, mitkä kasarmit ja rakennukset varattaisiin sotaväen tarvetta varten.

Sotajoukkojen sijoittamisessa oli otettava huomioon strategisten ja tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien lisäksi myös sotavankileirien sijoitusmahdollisuudet. Santahaminan kaltaisten suurten vankileirien tyhjentäminen sekä vankien majoitukseen käytettyjen kasarmien desifioiminen vaatisi oman aikansa. Sotaväen sijoitussuunnitelma valmistui elokuun 1918 lopulla yleis-

esikunnan, Vankeinhoitohallituksen, Sotavankilaitoksen ja Asumustoimiston edustajien muodostamassa komiteassa.

Sotavankilaitoksen oli tyhjennettävä Santahaminan naisvankileiri elokuun 24. päivään mennessä. Kuun puolivälissä leirillä oli jäljellä 180 tuomitsematonta vankia ja tuomioita jakoi kaksi valtiorikos oikeuden osastoa. Helsingin Jalkaväkirykmentti siirrettiin elokuun lopulla Santahaminasta Turkuun. Suurin osa Santahaminan kasarmitiloista vapautui nyt uuteen käyttöön.

Intendenttiosaston (ent. pääintendentuurin) Asumustoimisto sai syyskuussa 1918 tehtäväkseen joukko-osastojen ja sotilaslaitosten majoituksen yksityiskohtaiset järjestelyt eri alueilla. Sen oli, mikäli mahdollista, noudatettava sota-asiaintointimuskunnan päällikön 25. syyskuuta vahvistamaa majoitussuunnitelmaa.

Kesän aikana Suomenlinnan alueen kasarmirakennuksia katselmoi Asumustoimiston puolesta arkkitehti Berndt Aminoff. Santahaminan alueella oli huolena rakennusten huonon kunnon lisäksi juomaveden vähyys ja sähkövalaistuksen puute. Venäläisaikaista merivedenpuhdistuslaitosta (C:19) ei otettu käyttöön, mutta samaan rakennukseen kunnostettiin saaren oma sähkölaitos.

Sotilasarakennusten ylläpito ja kunnostustyöt olivat Yleisten rakennusten ylihallituksen arkkitehdin Hjalmar Åbergin vastuulla. Syyskuussa 1. Divisioonan komentaja eversti Harald Åkerman kritisoi ylihallituksen mm. Santahaminassa suorittamien kasarmikorjaustöiden laatua ja suunnitelmallisuuden puutetta. Åkermanin mukaan korjaustöitä oli aloitettu yhtäaikaisesti liian monessa kohteessa ja ne edistyivät vain osassa kasarmeista.¹²⁹

Trallaajat

Santahaminaan oli syksyllä 1918 majoitettu Miinan trallaaja- eli raivaajapuolilaivue ja Sotalaitoksen Radiolennätinosasto. Vankileirikäytöstä vapautuneille eteläisille kasarmialueille oli alkanut saapua Lentojoukkojen miehistöä.

Santahaminan raivaajapuolilaivue oli yksi neljästä syksyyn mennessä toimintaan saadusta saksalaisesta ja suomalaisesta puolilaivueesta. Niissä oli tukialuksen lisäksi moottorivene- tai höyryraivaajia. Osa valmistuneista suomalaisista raivaajaoppilaita jäi Santahaminaan antamaan opetusta seuraaville raivaajakursseille. Heidän merkityksensä korostui marraskuussa 1918 Saksan hävittyä maailmasodan ja saksalaisten kouluttajien ja sotilaiden poistuessa Suomesta.

Marraskuun puolivälissä raivaajapuolilaivueet yhdistettiin laivaston esikunnan alaiseksi *Miinanetsintälaiivueeksi*. Talven tullen Miinanetsintälaiivue supistui Santahaminan koulutusosastoksi (Lehr-detachment Sandhamn). Sen käyttöön saatiin 20. marraskuuta Sotasaalis-Keskusosaston varastoista mm. 52 kaappia ja 45 pöytää.¹³⁰

Lentojoukot

Sotavankileirin alueen ottivat syksyllä 1918 haltuunsa Suomen Lentojoukot. Lentojoukkojen saksalainen päällikkö, kapteeni Carl (Karl) Seber oli hyväksynyt tulevan päätukikohtansa sijoitussuunnitelman elokuun lopussa, kun leiriä tyhjennettiin. Santahaminaan oli tarkoitus siirtää Turun merilentoasemalla ollut *Lentopataljoona*, johon sisältyivät lentokoulutus sekä lentokoneiden telakka- eli korjaamo- ja varikkotoiminta. Santahaminan etuina olivat mm. riittävät kasarmitilat sekä pääkaupungin läheisyyden suoma telakan tarveainehankintojen ja työvoiman saannin helpottuminen.

Venäjän Itämeren laivaston Hermannin merilentoasema oli keväällä 1918 muuttunut Suomen Lentojoukkojen Helsingin Lentoasemaksi. Elokuussa lentoasemat nimettiin lento-osastoiksi, jolloin Hermannista tuli *Lento-osasto II*. Hankalan sijaintinsa ja vähäisten kasarmitilojen takia myös Hermannin lentotoiminta päätettiin siirtää Santahaminaan.

Syyskuuhun 1918 mennessä Lentojoukkojen nimi muutettiin Suomen Ilmailuvoimiksi. Ilmailuvoimien päällikkö Seber lähetti syyskuun puolivälissä sotaministeriöön Santahaminan lentoaseman sijoittelusuunnitelman. Siihen

Oik.: Ilmailutelan verstaas entisen kasarmin yläkerrassa vuonna 1923. IVKK.

Alla oik.: Entisen Ilmailupataljoonan upseerikerhon seinäpöytä jäänä.

Alla: Ilmailupataljoonan upseerikerhon seinällä oli Mannerheimin muotokuvan alapuolella kuvat lentoonnettomuuksissa menehtyneistä lentäjistä. Yläviissä vasemmalla syksyllä 1920 Alppien ylityksen nolla kuolleet vänrikki Carl-Erik Leijer, majuri Väinö Mikkola ja luutnantti Äly Durchman. IVKK.

ei liittynyt uudisrakentamista, mutta sen sijaan vanhojen rakennusten käyttötarkoituksen huomattavia muutoksia.

Tärkein uudistus tehtiin entiseen linnoitustykistön kasarmiin (E:44), joka muutettiin lentokonetelakaksi. Sinne sisustettiin lentokoneiden siipi-, runko- ja kellukepuutyöpajat, verhoomo, maalaamo, moottorityöpaja ja -puhdistamo, metallityöpaja sekä mm. magneettojen korjaamo, vulkanisointihuone ja liimakeittiö. Työkaluille ja varaosille varattiin varastohuoneita. Suuret kasarnimituvat tarjosivat sellaisenaan avaria työtiloja ja muutostöiden yhteydessä rakennettiin pihan puolelle kasarnin toiseen kerrokseen johtava leveä luiska.

Entiset linnoitustykistön ruokala- ja upseeritalot (E:49 ja E:39–E:41) säilyivät entisenlaisessa käytössä. Upseerikasino sijoitettiin entiseen pataljoonankomentajan taloon (E:36). Venäläisen ilmailuosaston kasarmiin (D:46) majoitettiin Lentopataljoonan koulutus- ja telakkakomppaniat sekä Lentosasto II. Viereinen sairaalarakennus (D:43) oli tarkoitus muuttaa opetus- ja esikuntatiloiksi ja sinne oli määrä sijoittaa myös ilmailokuvlaboratorio.

Vanhasta työpajasta (D:47) tuli varusvarasto ja laboratoriorakennukseen (D:52) kaavailtiin henkilökunnan asuntoja. Varastoalueelta ilmailuaseman käyttöön haluttiin entiset venäläisen ilmailuosaston vajakennukset (D:36, D:39 ja D:41). Varastojen jakoa ja uusjakoa eri joukko-osastojen kesken suoritettiin vielä 1920-luvulla.

Suurimpana haasteena varsinaisen lentoaseman käyttöönotolle olivat lentokonehallit. Sellaisiksi oli määrä muuttaa kaksi Lentopataljoonan alueen rannassa ollutta suurta heinävajakennusta (D:28 ja E:4). Niiden muutostöille Seber esitti 50 000 markan erillistä määrärahaa, mutta hanke jäi toteuttamatta.

Kapteeni Seber kirjelmöi marraskuun 1918 alussa Lentopataljoonan henkilökunnan palvelukseen kuuluvista töistä. Varsinaisen lentotoiminnan vähyden takia töihin kuuluivat telakan ja varastojen sekä luentosalien ja opetushuoneiden kunnostaminen ja lentohallien sekä maalentokentän rakentaminen. Marraskuun loppupuolella Santahaminan kasarmeihin muutti talvehtimaan myös Utissa ollut Lento-osasto III. Utin maalentokentällä ei nimittäin ollut vielä talvenkestäviä asuntoja eikä lentokonesuojia.

Lento-osasto II:n Hermannin lentotukikohta säilyi käytössä vuoden 1918 loppuun asti, sillä lentohallien lisäksi Santahaminasta puuttuivat myös merilentokoneiden tarvitsemat laskusillat. Hermannista tehtiin mm. marraskuun

lopussa tiedustelulentoja saksalaisilta ostetuilla Friedrichshafen -merilentokoneilla. Saksan ja ympärysvaltiojen 11. marraskuuta alkaneen aselevon jälkeen Venäjän bolševikit olivat aloittaneet etenemisensä Baltian maihin, vallanneet Narvan ja Väinänlinnan sekä lähettäneet Itämerelle muutamia toimintakykyisiä sotalaivojaan. Lento-osasto II:n tiedustelulennot suuntautuivat Helsingin ja Kotkan sekä Viron Kundan ja Tallinnan väliselle alueelle.¹³¹

Rannikkotykistöpataljoona

Marraskuun lopun 1918 epävarman tilanteen takia kaksi Suomen laivaston Rannikkolaiivueen torpedovenettä ryhtyi valvomaan Helsingin edustan merialuetta. Venäläisiä sotalaivoja havaitessaan alusten olisi välittömästi tehtävä ilmoitus kipinälennättimellä ja peräännyttävä satamaan. Suomenlinnan *I Rannikkotykistöpataljoona* ottaisi sitten vastuulleen jatkotoimet.

Syyskuussa 1918 Suomenlinnan Linnoitustykistöstä muodostettu *I Rannikkotykistöpataljoona* oli yksi kolmesta Rannikkotykistörykmentin pataljoonasta. Siinä oli marraskuun lopussa kolme patteristoa, Rysskäarin (Rysäkari), Torra Mjölön (Kuivasaari) ja Stora Mjölön (Isosaari) patteristot. Viimeksi mainittuun kuuluivat Isosaaren kolmen patterin lisäksi Santahaminan ja Itä-Villingin patterit. Isosaaren patteriston ainoa miehitetty patteri oli tämän saaren Canet-patterit. Santahaminan patterin no 4 Canet-tykit olivat käyttökunnossa, mutta sinne oli majoitettu ainoastaan seitsemän hengen vahtimiehistö.

Kesän ja syksyn 1918 aikana koulutettiin saksalaisten johdolla rannikkotykistön alokkaita opetuskomennuskunnassa Santahaminassa 6ⁿ:n Canet- ja Kuivasaarella 10ⁿ:n kanuunapattereiden miehistöiksi. Santahaminassa heidän majoituspaikakseen kaavailtiin toukokuusen suunnitelman mukaan entistä tykistökasarmialuetta, joka oli kuitenkin muussa käytössä. Saksalaiskouluttajat poistettiin rannikkotykistöstä 15. marraskuuta 1918, eikä opetuskomennuskuntaa kuulunut enää marraskuun lopussa *I Rannikkotykistöpataljoonan* kokoonpanoon.

Marraskuussa 1918 laaditun Suomenlinnan linnoitusalueen valmius- ja puolustus suunnitelman mukaan Santahaminassa oli tarkoitus sijoittaa *I Rannikkotykistöpataljoonan* alainen konekiväärikomennuskunta, kunhan sille tilatut konekiväärit saataisiin. Puolustus suunnitelma saatettaisiin käytäntöön hälytysilmoituksella ”punainen kapina alkanut”.¹³²

SOTA-AJAN JOUKOT

Vartiopalvelusta

Suomi oli vuoden 1920 lopussa voimaan astuneeseen Tarton rauhaan asti sodassa Neuvosto-Venäjän kanssa. Valmiustasoa oli pidettävä korkealla ja maa- ja merirajoja vartioitava. Samaan aikaan Suomen armeijan organisaatio oli muodostumisvaiheessa. Uusia aselajeja perustettiin ja joukkoja siirreltiin kulloisenkin tarpeen mukaan. Santahaminassa vaihtuvuus ja eri aselajien kirjo oli runsasta ja erilaisten tarpeiden ja tilavaatimusten yhteensovittamisessa oli haasteita.

Helmikuussa 1919 olojen epävarmuus ilmeni konkreettisesti Santahaminan länsipuolisen Vasikkasaaren polttoaine- ja ampumatarvikevarastojen ”hirveässä räjähdyksessä”. Sen voimasta särkyi valtaosa Santahaminan jo muutenkin huonokuntoisten majoitusrakennusten ikkunoista keskellä talvea. Lasinsirpaleista haavoittui parikymmentä sotamiestä.

Vasikkasaaren räjähdysten syy jäi tuntemattomaksi, eikä sabotaasin mahdollisuutta voitu sulkea pois. Suomenlinnan linnoitusalueen saarten heikkoa vartiointia oli juuri päätetty tehostaa lähettämällä yksi Santahaminasta Turkuun siirretyin jalkaväkirykmentin, silloiselta nimeltään Porin Rykmentin pataljoonista takaisin. Rykmentin III Pataljoona oli Santahaminassa vain pari kuukautta ja lähti jälleen Turkuun huhtikuussa 1919.¹³³

Yllä: Ilmailupataljoonan Friedrichshafen FF49C -meritiedustelukone (2C 302) Santahaminan lentohallin laskusillalla. IVKK.

Oik.: Entisen päävartion pihajulkisivua.

Kaikki tilat käyttöön

Laivaston Miinanetsintälaivue aloitti toukokuussa 1919 ensimmäisen purjehduskautensa. Se ei enää palannut Santahaminaan, mutta raivausvälineistöä oli varastoitu Lehmäsaarenlahden laiturin tyvässä olleisiin makasiineihin vielä syksyllä.

Pohjoinen punatiilikasarmialue oli siis kevääseen mennessä pääosin vapautunut muuhun käyttöön. Vuoden aikana Santahaminaan saapuneiden uusien joukkojen myötä käyttöön otettiin kaikki mahdolliset ja mahdollottomat majoitus- ja varastotilat, mm. entisen miinalaieirin parakit, luoteisrannan kesäsairaalarakennukset, kesähuvilat ympäri saarta ja jopa kesäkäyttöön tarkoitettu entinen linnoitustykistöleirin upseeriklubi.

Rakennusten korjaustöistä huolehti aluksi Yleisten rakennusten ylihallitus. Kevästä 1919 lähtien rakennusten hoito siirtyi Sotaministeriöön perustetun insinööri-osaston Asumus- ja Sotilarakennustoimistoille. Käytännön korjaustöitä ja -suunnittelua teki Santahaminan Rakennuskonttori. Paikallisen rakennusmestarina toimi kuolemaansa vuonna 1921 asti ylikonemestari Alfred Wallstedt. Hän oli ollut venäläisaikana Santahaminan vedenpuhdistuslaitoksen konemestarina.

Santahaminan rakennuksille annettiin viimeistään kesällä 1919 rakennusnumerot, jotka perustuivat saaren jakoon viiteentoista osa-alueeseen (I–XV). Tätä ennen käytössä oli ollut mm. Sotasaalis-Keskusosaston inventoinnissaan käyttämä juokseva numerointi.

Sotaministeriön Asumustoimiston tehtäviin kuului rakennusten jakaminen eri joukko-osastojen kesken. Lukuisten pyyntöjen ja anomusten jälkeen Asumustoimisto sai viimein marraskuussa 1919 aikaan Santahaminan majoitusmääräyksen.¹³⁴

Valkoisen Kaartin Lapuan Pataljoona

Vuoden 1918 lopussa tapahtuneen saksalaisten joukkojen lähdön jälkeen ja Santahaminan kasarmitilojen vapauduttua keväällä 1919, sai 1. Divisioonan alaisiin joukkoihin kuulunut ja pääosin Kaartin kasarmiin sijoitettuna ollut Suomen Valkoinen Kaarti (S.V.K.) kolmelle pataljoonalleen väljemmät tilat. Yksi pataljoonista muutti Kruunuhakaan Uudenmaan kasarmiin ja toukokuussa 1919 *Kaartin Lapuan Pataljoona* muutti Santahaminan jalkaväen tiilikasarmeille.

Tiilikasarmien (C:20, C:21 ja C:30) ja ruokalan (C:23) lisäksi Lapuan Pataljoonan käytössä oli alkuun vanha kesäsairaala-alue. Sen talvikylmissä rakennuksissa oli alkuun pataljoonan sairaala, jossa ”potilaat makasivat pimeässä hämärän tullen” ja sanitäärien huoneen lattia oli sateen jälkeen ”yhtenä järvenä”.

Vuoden lopussa suoritettujen rakennusten uudelleenjaon jälkeen pataljoonan sairaala sai kuusi huonetta päävartiorakennuksen (D:34) yläkerrassa olleista entistä esikuntatiloista. Siellä oli jo aiemmin radiojoukkojen sairastupa. Varastotiloja pataljoonalla oli melko vähän – tiilivarastoista ainoastaan yksi kokonaan (D:41) ja kolmasosa toisesta (D:42).

Lapuan Pataljoonan upseerit saivat suuresta upseerirakennuksesta (C:9) käyttöönsä seitsemän huoneistoa ja entisestä pataljoonankomentajan talosta itselleen upseerikerhon (C:12). Aliupseereille varattiin vastapäinen kuuden huoneiston hirsiasuintalo (purettu).¹³⁵

Kipinälennätinlaitos

Sotalaitoksen Radiolennätinosastoon liitettiin maaliskuussa 1919 kaikki maan eri puolilla olleet kiinteät radioasemat ja laivoissa olleet kipinälennätinaset. Kun sille näin keskitettiin käytännössä koko Suomen radiotoiminnan järjestelyt ja huoltotoimet, nimettiin se uudelleen Kipinälennätinlaitokseksi.

Santahaminassa olleiden *Kenttäkipinälennätinkomppanian* ja *Kipinälennätinkoulun* käyttöön jäivät hirsikasarmit ruokaloineen sekä tiilinen talli ja paja (D:8 ja D:3) ja muutama tiilivarasto (D:9, D:40 ja D:35 pohjoispää).

Tallitiloja tarvittiin hevosille, jotka vetivät kookkaita kenttäkipinäennätinlaitteistoja – mallista riippuen vetämässä oli 6, 12 tai 18 hevosta. Lisäksi käytössä oli em. sairastupahuoneisto ja upseereilla kaksi asuinhuoneistoa suuresta upseeritalosta.

Santahaminan radioasemalle rakennettiin vuosien 1919–20 aikana uutta 35 kW:n tehoista radiolaitteistoa, sillä 10 kW:n kipinäennätin oli osoittautunut liian heikoksi tärkeiden ulkomaanyhteyksien, Berliinin, Pariisin ja Lontoon kannalta. Entistä voimakkaampaa asemaa varten korjattiin venäläisaikaiset voimakoneet käyttökuntoon.

Radioasemarakennusta ja viereisellä mäellä sijaitsevia henkilökunnan majoitusrakennuksia remontoitiin syksyllä 1920 tai seuraavan vuoden puolella. Majoitusalueella oli venäläisaikainen upseerien ja kanta-aliupseerien asuinrakennus (E:25), miehistörakennus (E:27) ja pesutupa (E:26), joka muutettiin nyt saunaksi. Lähistölle rakennettiin lisäksi 30 miehen käyttöön tarkoitettu käymälä (purettu).

Tarton rauhan ja vakiintuneiden olojen myötä voitiin useita rannikko-radioasemia sulkea tai siirtää joko laivaston hoitoon tai Lennätinlaitokselle, kuten Vaasan ja Hangon radioasemat. Näin Kipinäennätinlaitoksen toimintaa voitiin keskittää sotaväen tarpeisiin ja se sai tämän myötä joulukuussa 1920 uuden nimen Radiojoukot.¹³⁶

Yllä: Santahaminan ensimmäinen, venäläisestä Lappohjan tukikohdasta tuotu lentohalli sekä telttarakenteinen Bessonneau -tyyppinen halli vuonna 1922. Oikealla näkyvä peräsin kuuluu Caudron G.3 -koulukoneelle. IVKK.

Ilmailupataljoona

Ilmailuvoimien Lentopataljoona ja lento-osastot muutettiin maaliskuussa 1919 *Ilmailupataljoonaksi* ja ilmailuosastoiksi. Sana ”lento” aiheutti nimitäin mm. postinkulun sekaannusta armeijan kenttälennätinosastojen kanssa. Toiminnan virtaviivaistamisen myötä Santahaminassa oli tämän jälkeen ainoastaan Ilmailupataljoona, sillä II Ilmailuosasto (ent. Lento-osasto III) siirtyi kesällä takaisin Uttiin.

Santahaminaan siirrettiin puurakenteinen lentohalli lakkautetusta Lappohjan venäläistukikohdasta. Halli oli suuri, n. 1000 m²:n kokoinen. Vastaava halli oli myös Jurmon lentotukikohdassa Saaristomerellä. Nämä hallit olivat kevytrakenteisempia kuin venäläisten Turun, Granbodan ja Dragsfjärdin merilentoasemille rakentamat puuhallit, joita siirrettiin myöhemmin Uttiin sekä Viipurin ja Sortavalan Kasinhännän merilentoasemille.

Lentohalli pystytettiin länsirantaan, entisen hiekanottoalueen muodostamaan painaumaan ja hangaariksi aiemmin kaavaillun heinävajan (D:28) pohjoispuolelle. Hallin eteen rakennettiin kaksi leveää ja pitkää, syvään veteen ulottuvaa puista laskusiltaa ja katolle puinen tähyystorni.

Laskusiltojen pohjoispuolelle pystytettiin myöhemmin telttakangasseinäinen ja -kattoinen, puuristikkorunkoinen lentohalli. Tämä Bessonneau -tyyppinen siirrettävä lentohalli oli kehitetty kymmenen vuotta aiemmin Ranskassa ja oli maailmansodan aikana yleisesti käytössä ympärysaltojen ilmavoimissa, myös Venäjällä. Hermannin lentoaseman hallit olivat tätä tyyppiä ja niistä toisen katto oli romahtanut ennen Santahaminan lentohallin rakennustöitä.

Ilmailupataljoonan käytössä oli aiemmin mainittujen kasarmien ja upseeritalojen lisäksi mm. kokonaan tai osittain kolme tiilistä varastoa (D:35, D:39, D:42) ja sairastupana entinen ilmailuosaston tiilinen aliupseeritalo (D:51).

II Ilmailuosaston henkilökunnan käyttöön oli keväällä 1919 kunnostettu Eteläkärjentien varressa ollut suurehko huvilarakennus. II Ilmailuosaston muutettua kesällä Uttiin, annettiin tämä rakennus ranskalaisten mekaanikojen asunnoksi. He viipyivät Santahaminassa myöhäissyksyyn asti mm. laittamassa käyttökuntoon kahta Ranskasta hankittua Georges Levy G.L.40 -lentoventettä. Ilmailupataljoonan silloisen komentajan jääkärikapteeni Yrjö Könnin (toimessa loka–joulukuu 1919) mukaan muuta hyötyä ranskalaisista mekaanikoista tai lennonopettajina toimineista upseereista ei sitten ollutkaan.

Vas.: Santahaminan lentohallit laskusiltoineen kesällä 1921. Oikealla entinen heinävaja, jonka edustalla on vesirajaan ulottuvia eläinaitauksia. Takana on laaja hiekanottoalue, jonka kautta on vedetty kenttärata kuvan ulkopuolelle jäävälle lastauslaiturille. IVKK.

Heidän läsnäolonsa ei katsottu vastaavan heistä koituvia kuluja, ja Könni toivoi marraskuun lopussa 1919, että ranskalaiset saisivat palata kotimaahansa.

Santahaminan vanhalle ampumaradalle eli ”Saharan” alueelle suunniteltu maalentokenttä osoittautui liian kalliiksi hankkeeksi. Vuonna 1920 tehdyn laskelman mukaan kentällä olleen löysän hiekan päälle olisi täytynyt kuljettaa noin 50–60 000 kuormaa savensekaista maata, jota oli saatavissa noin kahden kilometrin päästä. Maan tasoitus ja junntaus sekä metsänraivaus olisi nostanut kustannukset miljoonaan markkaan. Ilmailuvoimien maakoneet oli toistaiseksi edullisempaa koota, kunnostaa ja koekäyttää Utissa.

Santahaminan Ilmailupataljoonalla oli vuodenvaihteessa 1921 yhteensä 24 lentokonetta, joista suurin osa oli vesikoneita. Kahden Friedrischafen -vesitasson lisäksi käyttökunnossa oli viisi Georges Levy -lentovenettä ja kaksi Breguet XIV A.2 -tyyppistä suksilla tai kellukkeilla varustettua tiedustelukonetta, jotka oli hankittu Ranskasta vuonna 1919. Lisäksi oli kuusi vuonna 1920 Ranskasta ostettua Caudron G.3 -koulukonetta. Muutamien epäkuntoisten koneiden lisäksi halleihin oli mahduttettu yksittäisiä Nieuport, Rumpler, Spad, Albatross ja Stetinin -mallisia koneita, joilla ei enää lennetty.¹³⁷

Hyökkäysvaunuja

Heinäkuussa 1919 Santahaminaan perustettiin *Hyökkäysvaunurykmentti*, joka edusti ilmailuvoimien tapaan ensimmäisen maailmansodan aikana huimasti kehittyneitä aselajia. Tämä nk. ”Tankkirykmentti” oli aluksi suoraan sotaväen ylijohdon alainen. Sen parinsadan miehen vahvuinen henkilökunta koottiin muiden joukko-ostojen poliittisesti luotettaviksi ja teknisesti taidokkaiksi katsotuista miehistä.

Hyökkäysvaunurykmentin Renault -panssarivaunut hankittiin käytettyinä Ranskasta ja ne olivat jo kokeneet ensimmäisen maailmansodan taisteluita. Vaunut olivat paksussa liassa, eikä niistä moni päässyt omin voimin liikkeelle. Santahaminaan ne kuljetettiin lotjilla Helsingin satamasta. Vaunut tekivät maihinnousun Papinlahdessa ja niiden ensimmäiseksi talliksi otettiin laiturialueen

Yllä: Entinen sairaala, joka oli syksystä 1919 lähtien Hyökkäysvaunurykmentin kasarmina.

Alla: Renault -vaunu varastojen D:35 ja D:36 luona vuonna 1920. SA-kuva.

Yllä: Hyökkäysvaunurykmentin II Patteriston kanslian (B:8) edustalla entisen redutin kasarmialueella. SA-kuva.

Alla: Entisen tähystyspallovaraston sisäänkäynti.

vieressä ollut heinävaja (E:63). Varsinaista korjauspajaa ei vaunujen kuntoon saamiseksi ollut ja kasarmina oli alkuun tykistöleirin puinen upseerikerho.

Myös kouluttajat ja mekaanikot tulivat Ranskasta, kolme upseeria ja kymmenisen aliupseeria. Aikalaiskertomusten mukaan juuri kukaan ei kielitaidon puutteessa ymmärtänyt heidän neuvojaan. Ilmailupataljoonan ranskalaisten tapaan heidän komennuksensa päättyi vuoden 1919 lopulla.

Hyökkäysvaunurykmentin miehistö oli jaettu tykistön tapaan kahteen patteristoon. Väliaikaismajoituksen jälkeen rykmentti sai syksyllä 1919 kasarmikseen entisen varuskuntasairaalan (D:43), joka kuului Ilmailupataljoonalle aiemmin varattuun alueeseen. Asumustoimiston vuoden lopulla toimittamassa Santahaminan rakennusten jaossa Hyökkäysvaunurykmentin II Patteriston kasarmeiksi annettiin kesäsairaalan rakennuksia entisen redutin alueella. Ruokala- ja leipomotiloja soviteltiin muiden joukko-osastojen tilojen lomaan. Rykmentin käytössä oli puolet Hämylänniemen heinävajasta (A:4).

Hyökkäysvaunutalleiksi ja korjauspajoiksi määrättiin nykyisen Palotorninkujan varren tiilivarastot (D:10, D:11 ja D:14), entinen tähystyspallovarasto (D:36) ja keskiosa viereisestä varusvarastosta (D:35). Niissä oli rykmentin komentajan everstiluutnantti Harry Alfthanin (toimessa 1919–21) mukaan säilytetty pääasiassa ”tavallisia ajoneuvoja ym. roinaa”. Yhden hyökkäysvaununuvajan (D:10) puoliskoa oli käytetty sairastallina.

Vaunujen ampumatarvikkeet varastoitiin tiilisen patruunavaraston (C:4) toiseen puoliskoon, jonka ikkunat olivat syksyllä 1919 edelleen rikki Vasikkasaaren räjähdysseurauksena. Santahaminan Linnaväen vanhimpana toimineen rykmentinkomentaja Alfthanin ehdotuksesta vanha tankkivaja (E:63) oli tarkoitus muuttaa upseeriston yhteiseksi ratsastusmaneesiksi, mutta aikoen toteutuksesta ei ole tietoja.

Talven 1919–20 aikana hyökkäysvaunut purettiin yksitellen, puhdistettiin, korjattiin ja koottiin uudelleen käyttökuntoon. Seuraavana kesänä Ranskasta saapui lisää vaunuja. Santahaminan saari oli hyökkäysvaunuille sotilaallisesti huono sijoituspaikka niin kuljetusyhteyksien kuin harjoitusmahdollisuuksien kannalta, minkä lisäksi siellä oli ahtaat majoitus- ja huolto-olosuhteet.

Hyökkäysvaunurykmentin siirtoa pois Santahaminasta pohdittiin viimeistään alkuvuodesta 1920 lähtien.

Pääkaupungin läheisyys toi kuitenkin erikoisajalle näkyvyyttä. Talven aikana kunnostetut Renault-vaunut, ”tarunomaiset sotahirviöt” esiteltiin ensimmäistä kertaa suurelle yleisölle Helsingissä järjestetyssä kevätparaatissa toukokuun 1920 puolessa välissä.¹³⁸

Miinanheittäjiä ja rannikkotykiä

Suomen armeijalle kesällä 1918 määrätty kokoonpano täydentyi upseerien ja miehistön koulutuksen ja kutsuntojen myötä. Kaikkiin divisiooniin oli määrä kuulua miinanheittäjäkomppania. *1. Divisioonan Miinanheittäjäkomppania* sijoitettiin Santahaminaan vuoden 1919 kuluessa ja se oli siellä olemassaolonsa loppuun, alkuvuoteen 1921 asti. Miinanheittimet (kranaatinheitinten edeltäjät) oli saatu saksalaisilta ja sotasaaliina venäläisiltä.

Miinanheittäjäkomppanian kasarmitilat olivat Santahaminan joukoista alkeellisimmalla tasolla. Komppania majoitettiin miinaleirialueelle nykyisen Kadettikoulun alueelle. Kasarmeina olivat kaarikattoiset, kesäkäyttöön suunnitellut parakit. Komppanianpäällikkö, kapteeni Gustav Reh binder ja kaksi muuta upseeria asuivat yhdessä viiden huoneen huoneistossa suuressa

Alla: Venäläisaikainen upseeriasuinalue vuoden 1925 alkupuolella. Vasemmalla nykypäivään säilyneet upseeritalot ja jääkellari. IVKK.

Yllä: Vanhan päätien linjaus asuintalon edustalla.

upseeritalossa (C:9). Vapaaherra Reh binder asetettiin vuoden 1920 lopussa syytteeseen Santahaminassa tapahtuneista väärinkäytöksistä. Hän oli mm. käyttänyt komppanian sotilaita ja hevosia rakennuttamansa Laajasalon-huvilan töissä ja käyttänyt siihen rakennusmateriaaleja kahdesta ilman lupaa purattamastaan Santahaminan huvilasta.

Komppanian varastoiksi otettiin Miinanetsintälaivueen keväisen merille lähdön jäljiltä vapautuneet varastot. Ampumatarvikkeet varastoitiin syksyllä 1919 Hyökkäysvaunurykmentin kanssa jaettuun, ja nyt väliseinällä jaettuun tiiliseen patruunavarastoon (C:4) ja kuormasto vastaavasti Hämylänniemen heinävajaa (A:4) puolikkaaseen.

Santahaminan Isosaarella olleet kaksi suurta heinävajaa (A:6 ja A:7) määrättiin marraskuussa 1919 *Rannikkotykistörykmentti 1:n* (huhtikuuhun 1919 Rannikkotykistöpataljoona 1) kuormastovarastoiksi. Niitä tarvittiin liikekannallepanossa rykmentin perustettavaksi määritellyn kenttätykistörykmentin kuormastoja varten.

Santahaminan Canet-patteri kuului syksyllä 1919 Rannikkotykistörykmentti 1:n IV Patteristoon yhdessä Keskuslinnoituksessa eli Suomenlinnan pääsaarilla olleiden pikatykkipattereiden kanssa. Santahaminan pattereiden no 3 ja 4 luona olleista venäläisaikaisista rakennuksista olivat käytössä vartiotalo, keittiö- ja ruokalarakennus, pesutupa, käymälä ja 150 mm:n valonheittimen konehuone.¹³⁹

Sotilaskoti ja sähköverkko

Santahaminan joukko-osastojen hyvinvoinnin kannalta olennaisen tärkeä yhteinen punatiilisauna (C:3) oli ”törkeän” huonossa kunnossa, vaikka sitä oli jossain määrin korjattu kesällä 1919. Tarkoituksena oli ollut palkata saunan hoitajaksi ja kunnossapitäjäksi siviilihenkilö. Tämä oli kuitenkin sotaministeriön Asumustoimiston edustajan Alfred Wahlstedtin mukaan turhaa, sillä sauna ei ollut käyttökunnossa eikä määrärahoja ollut.

Vuoden 1920 alussa Sotaväen päällikkö kenraalimajuri Karl Fredrik Wilkama (toimessa 1919–24 ja 1925–26) ojensi sauna-asiassa Santahaminan garnisonipäällikköä (ent. Linnaväen vanhinta) everstiluutnantti Alftania. Tämä sai moitteita myös kasarmialueen ja sitä ympäröivien metsien yleisestä siivottomuudesta. Alueen valvontaa oli laiminlyöty.

Varusmiesten kannalta positiivista kehitystä edusti helatorstaina 1920 avattu sotilaskoti. Varat sotilaskodin perustamiseen oli kerännyt Nuorten miesten kristillinen yhdistys NMKY, joka hoiti sitä vuosisadan lopulle asti. Sotilaskoti sai käyttöönsä ilmailuvoimien kasarmialueen ja lentosataman välillä sijainneen vanhan hirsihuvilan (purettu D:30).

Sotilaskodin tarvitsemaksi lisätilaksi annettiin kesällä 1921 myös Santahaminan entinen ortodoksikirkko. Kirkkosali kunnostettiin NMKY:n varoin juhlasaliksi ja sen kävi vihkimässä käyttöön lokakuun lopussa tasavallan presidentin puoliso Ester Ståhlberg. Juhlasalissa pidettiin mm. kerran viikossa hengellinen illanvietto.

Kirkon muuttaminen kristillisen yhdistyksen juhlasaliksi sai aikaan ”ankaraa arvostelua” emigranttivenäläisten Belgradissa ilmestyneessä *Novoje Vremja* -lehdessä, jonka mukaan muutos lukeutui ns. ”paholaisen töihin”.

Vuonna 1920 aloitettuihin olojen parantamishankkeisiin kuului myös Santahaminan ja samalla Kuninkaansaaren, Vallisaaren ja Suomenlinnan liittäminen yleiseen sähköverkkoon. Insinööri-toimisto Zitting & K:i:n asentama korkeajännitejohto vedettiin Hevossalmen yli ilmajohdoissa ja liitettiin muuntaja-asemien välityksellä Santahaminan sähkökeskukseen (C:19) ja radioasemaan.

Kasarmirakennusten suunnittelu- ja kunnostustyöt siirrettiin keväällä 1920 sotaministeriöstä takaisin Yleisten rakennusten ylihallituksen vastuulle. Santahaminan rakennuksista vastasi ylihallituksen arkkitehti G. A. Sundelin. Sotaministeriön puolesta Santahaminan ja muiden varuskuntien taita valvoi vuodesta 1920 lähtien insinööri-osaston Kasarmirakennustoimisto.¹⁴⁰

Rauhan jälkeistä vakiintumista

KASARMIVAIHTOJA

Lapualaiset, miinanheittäjät ja hyökkäysvaunut lähtevät

Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisen Tarton rauhansopimuksen astuttua voimaan vuodenvaihteessa 1921, alkoivat olot myös Santahaminassa vakiintua. Sotalaitoksen miesmäärää supistettiin ja organisaatiota uudistettiin. Santahaminan joukko-osastojen kirjo ja vaihtuvuus vähenivät; 1920- ja 1930-lukujen ajan saaren kasarmit oli jaettu jalkaväen, radiojoukkojen ja ilmailuvoimien kesken. Uudisrakentaminen lähti käyntiin 1920-luvun alkupuoliskolla, jolloin sen suunnittelusta ja rakennuttamisesta vastasi Yleisten rakennusten ylihallitus.

Vuoden 1921 aikana Santahaminan Miinanheittäjäkomppania lakkautettiin, S.V.K.:n Lapuan Pataljoona siirrettiin takaisin Helsingin kaupunkiin ja Hyökkäysvaunurykmentti muutti Hämeenlinnan Poltinahon kasarmialueelle. Viimeksi mainittu joukko-osasto joutui odottamaan siirtoaan elokuun 1921 lopulle asti, kun Poltinahon vanhoista venäläisvarastoista remontoitiin sille kelvollisia vaunutalleja ja korjauspajoja.

Venäläisaikainen jalkaväen kasarmialue varastoineen jaettiin nyt pääosin kahden joukko-osaston, Santahaminaan siirretyn jalkaväen Uudenmaan Rykmentin ja Radiojoukkojen kesken. Ilmailupataljoona sai takaisin eräitä Hyökkäysvaunurykmentillä olleita rakennuksia, joista tärkein oli alun perin sairaalaksi rakennettu kasarmi (D:43). Koska varsinaiset tiili- ja hirsikasarmit ja varastot eivät sinällään riittäneet kolmen aselajin tarpeisiin, oli saaren pohjoisosan kesäsairaala- ja miinaparakkialueet pidettävä edelleen käytössä.¹⁴¹

Uudenmaan Rykmentti ja Radiojoukot

Haminassa vuoden 1921 alussa olleet *Uudenmaan Rykmentin* (U.R.) I ja II Pataljoona siirrettiin alkuvuoden aikana Santahaminaan. Rykmentin III Pataljoona oli muuttanut jo syksyllä 1920 Suomenlinnaan. Santahaminaan sijoitetun II Pataljoonan komentajasta tuli samalla Santahaminan paikalliskomendantti.

Uudenmaan Rykmentin pataljoonien saapuminen merkitsi sitä, että Radiojoukkojen oli luovuttava hirsikasarmeistaan. *Kenttäradiokomppania* siirtyi syyskesällä 1921 entiseen ei-taistelevan miehistön kaksikerroksiseen tiilikasarmiin (D:2), jossa ollut ruokala oli edelleen käytössä. *Radiokoulu* sai käyttöönsä aiemmin Hyökkäysvaunurykmentillä olleen entisen kesäsairaala-alueen. Siellä koululla oli kolme hirsikasarmia (puretut B:13–B:15), keittiö- ja ruokasalirakennus (purettu B:12) sekä koulu-, kanslia- ja aliupseeriasuinrakennus (purettu B:8). Osa alueen vanhoista parakeista oli jo luhistumisillaan.

Pääosa jalkaväen kasarmialueesta oli Uudenmaan Rykmentin hallussa: kolme tiilikasarmia (C:20, C:21 ja C:30), kaksi hirsikasarmia (puretut) sekä niihin liittyvät tiili- ja hirsiruokat (C:23 ja C:25). Pataljoonien esikunnat oli sijoitettava kahteen entisen miinaleirin hirsipuuseeritaloon (puretut). II Pataljoonan esikunnan yhteydessä toimi myös Santahaminan Komendanttivirasto, joka itsenäistyi Suomenlinnan Komendanttiviraston alaisuudesta vuoteen 1924 mennessä.

Nykypäivään säilyneessä, mutta eri paikkaan siirrettyssä entisessä miinakomppanian esikunnassa (B:29) oli rykmentin räätälinverstas kapitulantti-asuntoineen. Siellä asuivat kersantit Ryysy ja Krohn. Muissakin miinaleiri-alueen rakennuksissa oli aliupseeriasuntoja sekä mm. kaksi rykmentin sikalaa.

Santahaminan varastoalueelta Uudenmaan Rykmentti sai käyttöönsä nykyisen Jalkaväenkujan varrella olleet kolme tiilivarastoa. Hyökkäysvaununukorjaamona olleeseen entiseen tähystyspallovarastoon (D:36) sisustettiin voimistelusaliksi (kuten nykyisinkin) ja puusepänerstas. Kaksi tiilistä kuormastovarastoa (D:39 ja D:41) muutettiin rykmentin hevostalleiksi. Suuri hevostalli (D:8) ja sen vieressä oleva pajarakennus (D:3) jäivät edelleen Kent-

Vas.: Kasarmin julkisivua.

Alla: Jalkaväen kasarmialue kevättalvella 1927. Etualalla olevien puisten ajoneuvovajojen tilalla on nykyisin ruokala. Taustalla vasemmalla näkyy vedenpuhdistus- ja sähkölaitoksen korkea rautarakensteinen piippu. Oikeassa ylhäällä on vanhan ampu-
maradan hirsinen ampumapaviljonki sekä puinen muuntajatorni. IVKK.

täradiokomppanian käyttöön. Uudenmaan Rykmentin sairaala oli entisessä esikuntarakennuksessa (D:34), jonka alakerrassa oli Santahaminan päävartio.

Sotaväen ylilääkäri Hjalmar von Bonsdorff (toimessa 1919–26) suoritti keväällä 1922 tarkastuksen Santahaminan joukko-osastoissa ja totesi Uudenmaan Rykmentin I ja II Pataljoonan sekä Radiojoukkojen kasarmitilojen siisteyden olleen vähintään kohtalaisen hyvän. Sen sijaan ulkokäymälät ja kaatopaikat oli hoidettu huonosti. Ylilääkärin hävitettäväksi määräämä Uudenmaan Rykmentin I Pataljoonan käymälä sijaitsi keskellä kasarmien välistä pihaa, eikä siinä ollut viemärointiä. Saman pataljoonan tiilikasarmit olivat talvikylminä (3–6 C), ”ihmiskasunnoksi kelpaamattomia”. 1. Divisioonan esikunta ilmoitti vuonna 1923 puolustusministeriön insinööriosastolle, että ellei kylmyyden poistamiseen ja käymäläolojen parantamiseen ryhdyttäisi, ”käypi välttämättömäksi kotiuttaa sotilaat”.

Santahaminan kasarmialueiden korjaustöistä vastasi ylihallituksen Suomenlinnan rakennuskonttori, jonka johdossa oli arkkitehti Karl Kellberg. Kolmessa tiilikasarmissa (C:20, C:21 ja C:30) uusittiin vuosina 1920–24 kymmenittäin venäläismallisia uuneja suomalaismallisiksi ja mm. lisättiin

ullakkoväliporjiin täyhteitä. Arkkitehti Kellberg kuitenkin epäili rykmentin ilmoittamia astelukemia ja ”rohkeni olla sitä mielipidettä”, etteivät venäläisetkään olisi tyytyneet sellaiseen kylmyyteen. Käymälän uusimiseen myönnettiin määräraha vasta tammikuussa 1924.¹⁴²

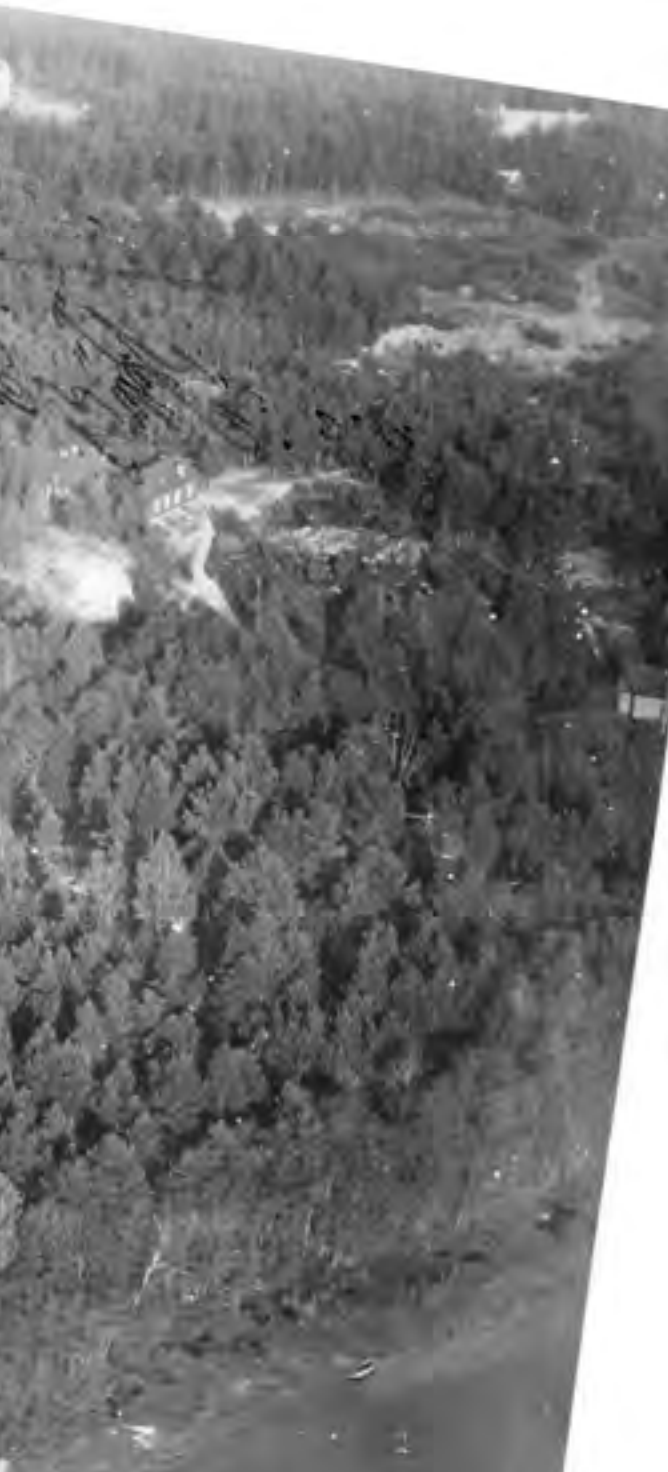
Radioasema

Radiojoukkojen radioaseman 35 kW:n tehoinen Marconi-lähetin saatiin käyttökuntoon vuodenvaihteessa 1920–21. Lähetintä ei kuitenkaan voitu juuri käyttää, sillä se olisi häirinnyt koko Pohjois-Euroopan radiotoimintaa. Siksi radioasemalle hankittiin Iso Britannianasta ajanmukaisempi 25 kW:n tehoinen Poulsen -tyyppinen valokaarilähetin, joka saatiin käyttökuntoon maaliskuussa 1921. Sen lähettämät nk. heikentymättömät aallot eivät aiheuttaneet samantyyppisiä häiriöitä muussa radioliikenteessä.

Radiojoukkojen Poulsen-lähettimellä lähetettiin suuri osa Suomen ulkomaansähkösanomista sekä mm. säätiedotuksia ja ulkoministeriön sanomalehtiosaston uutiskoosteita. Sähkösanomat lähetettiin Helsingin keskustassa sijainneesta lennätinkonttorista langallisella lennätimellä Santahaminaan ja sieltä uudelleenmorsetettuna ulkomaille. Aluksi Santahaminan radioasema myös vastaanotti ulkomailta tulleet sähkösanomat, mutta sitä ei voitu tehdä samanaikaisesti lähetyksen kanssa. Sanomien vastaanotto siirrettiin siksi toisaalla olevalle vastaanottoasemalle, aluksi Riihimäelle.

Alla: Radioniemen alue vuonna 1924. Keskellä radiomasto ja siitä itään (oik.) radioaseman kasarmialue. Mastosta länteen (vasemmalle) näkyy nykypäivään säilynyt huvila ja sen pohjoispuolella ollut huvila, josta on jäljellä verannan betoniperustus. IVKK.

Santahaminan radioasema oli näin ollen koko maan sähkösanomaliikenteen keskus ja kun 1920-luvun alkuvuosina Radiojoukoissa kokeiltiin myös yleisradiolähetyksiä, ryhdyttiin valmistelemaan radioaseman siirtämistä Lennätinlaitoksen alaisuuteen. Eräitä muita kiinteitä radioasemia siirrettiin vuonna 1924 siviilikäyttöön. Samana vuonna Radiojoukot sai uuden nimen *Radiopataljoona*. Santahaminan radioaseman hallinnan siirto toteutettiin vasta vuoden 1925 alussa.

Radioasema sai olla omassa rauhassaan Papinlahden pohjoisrannalla, naapureinaan vanhoja huviloita. Kesällä 1922 Ilmailupataljoona kuitenkin rakennutti 150 metrin ampumaradan aseman koillispuolella olleeseen laajaan hiekkakuoppaan. Se katkaisi radioasemalle ja sen henkilökunnan asunnoille pohjoisesta eli Santahaminan laivalaiturin suunnasta vieneen tien.

Radioaseman päällikön mukaan ampumarata oli hengenvaarallinen. Jalkaväen tarkastaja kenraaliluutnantti Ernst Löfström totesi lausunnossaan, että Ilmailupataljoonan radalla ammutut luodit saattoivat lentää Laajasaloon ja Kulosaareen asti, ”jotapaitsi ne luonnollisestikin voivat ei ainoastaan pelotella naisia ja lapsia, vaan vieläpä tappaakin niitä, jotka ampumisen aikana ovat olleet lähellä rataa”. Ampumaradan käyttö kiellettiin ja uusi rakennettiin vuonna 1925 Ilmailutalakan itäpuoliselle alueelle, jossa nykyään sijaitsee kaupunkitaisteluharjoitusrata.¹⁴³

ILMAILUPATALJOONAN ALUE

Koulu, telakka ja tähystyspaloja

Ilmailuvoimien joukoista Santahaminassa oli vuonna 1921 Ilmailupataljoona, johon kuuluivat Ilmailukoulu, Ilmailutelakka ja Tähystyspallokomppania. Vanha ilmailukasarmi (D:46) säilyi Ilmailupataljoonan käytössä. Kasarmin alakerta, jossa sijaitsivat mm. ruokasali, keittiö ja miehistön peseytymishuone, korjattiin osin kesän 1921 aikana. Kasarmissa asui Ilmailukoulun ja -telakan varusmieskomppanioiden lisäksi useita kanta-aliupseereita 1–4 hengen huoneissa.

Kasarmin itäpuolella olivat Ilmailupataljoonan varusvarasto- ja pajarakennus (D:47), hevostalli (D:48), sairastupa (D:51) sekä ”pieni ja ahdas” aliupseeriklubi eli -ruokala (D:52). Syksyllä 1921 Ilmailupataljoona sai Poltinaholle lähteneeltä Hyökkäysvaunurykmentiltä takaisin kasarmin (D:43), joka muutettiin Ilmailukouluksi. Ylilääkäri Bonsdorffin keväällä 1922 suorittamassa tarkastuksessa Ilmailupataljoonan alue todettiin järjestykseltään huonoksi ja siivottomaksi, mm. ruoan tähteitä oli nakeltu ja likavesiä heitelty joka paikkaan.

Näitä ja muita, mm. epäselvistä käskyvaltasuhteista johtuneita sotilaskoulutuksessa ja -kurissa ilmenneitä epäkohtia pyrittiin korjaamaan vuonna 1922, kun Ilmailutelakka muutettiin itsenäiseksi pois Ilmailupataljoonan alaisuudesta. Ilmailutelakan asevelvolliset yhdistettiin Ilmailukoulun varusmiesten kanssa Ilmailupataljoonan alaiseksi jalkaväkikompaniaksi, jonka nimeksi tuli *Telakkakomppania*. Komppanian miehistö oli majoitettu kasarmin kunnostamattomaan yläkertaan, joka oli ”mitä vähemmän viihtyisä sotilaiden majoitukseen”.

Ilmailukoulurakennuksen (D:43) korjaaminen ei vuoden 1921 aikana ollut mahdollista varojen puuttuessa ja seuraavana vuonna saatiin korjatuksi vain uuneja. Rakennukseen oli koulun lisäksi majoitettu 14 kanta-aliupseeria sekä ilmailuvoimien esikunnan aliupseerit ja mm. kirjureina toimineet varusmiehet. Varsinaiset koulutilat sijaitsivat ilmeisesti yläkerrassa. Ilmailukoulun käytössä oli neljä suurempaa huonetta: luentosali, lukusali ja valokuvaosasto sekä majoitustupa. Tilat eivät riittäneet, kun koulussa toimivat samanaikaisesti (merikoneiden) ohjaaja-, tähystäjä-, ampumakurssit sekä vuodesta 1923 lähtien mekaanikkojen kurssi, *Mekaanikkokoulu*. Ilmailukoulun piti majoittaa useita kymmeniä muualta tulleita upseeri- ja kanta-aliupseeripilaita.

Ilmailupataljoonan alaisuudessa vuoteen 1923 toiminut *Tähystyspalkomppania* majoitettiin kesällä 1921 neljään Miinaheittäjäkomppanialta vapautuneeseen kaarikattoiseen parakkiin. Huonokuntoisissa kahdenkymmenen hengen parakeissa ei ollut alkuun edes sähkövaloja. Tähestyspalkomppanian kanta-aliupseereille ei ollut asuntoja, lukuun ottamatta ”komppanian itsensä rakentamaa pientä komeroa kirjoitustuvan takana”, jossa asui komppanian väepeli.

Tähystyspalkomppania ei koskaan päässyt suorittamaan varsinaista tehtäväänsä, eli Saksasta hankittujen tähystyspallojen lennättämistä ja tähystyskoulutusta, sillä palloja ei saatu ilmaan. Pallot oli varastoitu Ilmailutalokan verstarsrakennuksen (E:44) yläkertaan, mikä ei ollut niiden säilymiselle hyväksi.

Tähystyspalkomppanian lakkautuksen jälkeen sen miehistö siirrettiin Uudenmaan Rykmenttiin. Kolme parakkiä muutettiin kesällä 1923 Ilmailukoulun kapitulanttien ja mekaanikkokursilaisten asunnoiksi. Neljäänteen siirrettiin ilmailuvoimien esikunnan aliupseerit ja kirjurit. Tämä vapautti tiloja varsinaisesta koulurakennuksesta (D:43) luentosalieiksi sekä opettajien ja oppilaiden majoitukseen.

Ilmailukoulun ja ilmailukasarmien välissä olevaa vanhaa jääkellaria (D:45) käytettiin työhuoneena. Ilmailupataljoona oli vuonna 1921 luovuttanut Uudenmaan Rykmentille osan tiilivarastoistaan. Pataljoonan aseille, muonille ja kuormastovalineille oli varattu osastot kahdesta tiilivarastosta (D:35 ja D:42).¹⁴⁴

Ilmailuvoimien esikunta ja upseerikasino

Tarton rauhansopimus oli välillisesti syynä ilmailuvoimien esikunnan muuttoon Helsingin Uudenmaan kasarmien upseerirakennuksesta Santahaminaan. Neuvosto-Venäjäälle luovutettiin nimittäin suurlähetystöksi sotaväen asuinkäytössä ollut Bulevardi 21, josta siirrettyjen asukkaiden tieltä oli tyhjennettävä muita kiinteistöjä. Santahaminassa esikunta majoittui ilmailuvoimien käytössä olleista tiilisistä upseeritaloista itäisimpään (E:41).

Muissa upseeritaloissa asui sekä ilmailuvoimien esikunnan että Ilmailupataljoonan henkilökuntaa. Esikunnan viereisen entisen komppanianpäälliköiden talon (E:40) neljän huoneen asunnoissa asuivat vuoden 1922 alussa ilmailuvoimien esikuntapäällikkö majuri Bertel Märtenson ja Ilmailupataljoonan komentaja kapteeni Yrjö Könni. Pohjoisemmassa upseeritalossa (E:39) oli viisi pienempää asuntoa. Ilmailuvoimien upseereja asui myös muutamassa saaren pohjoisosan upseeritalossa ja Vallisaaren vanhassa luotsikasarmissa.

Ilmailuvoimien komentaja majuri Arne Somersalo (toimessa 1920–26) sai esikunnan muuttaessa Santahaminaan väliaikaisesti käyttöönsä Eteläniemen tyvässä sijainneen entisen hirsisen vartiotalon (F:2). Sinne hänelle voitiin järjestää viiden huoneen asunto keittiöineen. Vuoden kuluttua Somersalo muutti entiseen pataljoonankomentajan taloon (E:36), jota oli sitä ennen käytetty Ilmailupataljoonan upseerikasinona. Kuuden huoneen asunnossa oli mm. sali, ruokasali ja kaksi makuuhuonetta. Eteläniemen vartiotalo muutettiin yhden huoneen ja keittiön asunnoiksi viidelle perheelliselle aliupseerille.

Ilmailupataljoonan uudeksi upseerikasinoksi korjattiin kesällä 1922 Pappilahden puinen leiriupseerikerho eli nk. ”kesäkasino” (purettu). Se oli ollut välillä H.V.R.:n kasarmina ja sitten U.R.:n juhlatilana. Ylihallituksen toimesta kunnostettiin ruokasali, keittiö ja emännän asunto, mutta muut huoneet jäivät ”rappiolle” ilman ikkunoita. Seuraavan vuoden syksyllä kunnostettiin loputkin huoneet, mm. kaksi ilmailuvoimien upseereille tarkoitettua majoitushuonetta.

Upseerikasinon viereisessä heinävajassa (E:63) oli keväällä 1921 Ilmailupataljoonan rehua ja romuvarasto, jossa säilöttiin rikkoutuneiden lentokoneiden runkoja ym. osia. Heinävaaja syttyi tuleen lokakuuisena yönä 1921, kun viereisessä kasinossa oli ollut U.R.:n tanssi-iltama. Varaston keskellä olleen palomuurin ansiosta tuho saatiin rajattua rakennuksen pohjoisosaan. Siitä jäivät jäljelle vain kantavat tiilipilarit.¹⁴⁵

LENTOSATAMA JA ILMAILUTELAKKA

Hansat ja hangaarit

Ilmailuvoimien va. komentajana toiminut majuri Aarne Snellman totesi Ilmailupataljoonan tarkastuksessaan kesäkuussa 1922 Santahaminan ”hangarijärjestyksen” olleen puutteellinen. Vanhan hallin katto mm. vuoti lukemattomista paikoista. Pataljoonan lentokalusto oli ”ala-arvoinen”. Ilmailukoulun ohjaajaoppilaiden käyttämien Caudron G.3 -koulukoneiden lisäksi ainoastaan yksi viisi vuotta vanha Friedrichshafen -vesitaso oli käyttökunnossa.

Lento-onnettomuuksia sattui ja koneita vaurioitui tai tuhoutui varsin usein. Majuri Snellman oli itse edelliskesänä arvioinut valokuvauslennolta palanneen Breguet -meritiedustelukoneensa ”landausetäisyyden” väärin, mistä oli seurauksena koneen siipien ja rungon katkeaminen sekä uppoaminen. Koneessa olijat saivat onnekkaisesti ainoastaan ”pieniä kolauksia”. Sanomalehdissä julkaistiin monesti myös synkempiä uutisia Santahaminassa tapahtuneista lento-onnettomuuksista.

Vas.: Ilmailukoulun tähtystyskurssin luento rakennuksessa D:43 vuonna 1925. Peltikuorisessa uunissa lukee: ”Tehty 1922”. IVKK.

Alla: Lentosataman kolme hallia laskusiltoineen vuonna 1925. Näkyvissä on viisi Hansa-konetta. Hallien takana vuosina 1923–24 rakennettu kapitulintalo. IVKK.

Maakoneeksi tarkoitettu Breguet oli majuri Snellmanin arvion mukaan ponttooneilla varustettuna ”epäilyttävä tyyppi”, mutta parempaa oli jo luvassa. Ilmailuvoimien yhteyteen perustettu lentokonetehtas oli saanut syksyllä 1921 valmistuslisenssin saksalaiseen Hansa- und Brandenburgische Flugzeugwerken meritiedustelukonemalliin W.33. Ensimmäinen kotimainen lentokone, Ilmailuvoimien Lentokonetehtaan I.V.L. A.22 ”Hansa” valmistui loppuvuonna 1922 ja sitä seuraisi usean kymmenen koneen sarja. Hansoja varten tarvittiin Santahaminaan ja muille merilentoasemille uusia hallitiloja.

Kesäkuussa 1922 purettiin Santahaminan merilentosataman vanha Bessonneau -halli ja ryhdyttiin raivaamaan puustoa puisen lentohallin pohjoispuolelta. Syksyn aikana tälle alueelle rakennettiin puolustusministeriössä suunniteltu tiiliseinäinen, puisilla kattotuoleilla katettu lentohalli no 2. Rakennustyö annettiin urakalle insinööri-toimisto Alfr. A. Palmbergille. Insinööri Alfred Palmberg oli entinen ilmailu-upseeri, jolla oli hyvät yhteydet ilmailuvoimien johtoon.

Lentohalli no 2:n tiiliseinät oli muurattu ja kattotuoleja asennettiin, kun Lentokonetehtas luovutti ensimmäisen Hansan Ilmailukoululle marraskuun vaihteessa 1922. Hallin sivuilla oli mm. kanslia- ja pukuhuoneita sekä keskuslämmityslaitos, joka oli tärkeä pääosin puu- ja kangasrakenteisten koneiden säilymiselle. Merenpuoleisen liukuoviseinän keskellä oli järeä tiilipilari kannattamassa leveää kattoa. Katon päälle rakennettiin tähyyslava, jossa oli suunnitelmien mukaan mahdollista pitää myös valonheitintä ja konekivääriä.

Hallilta rakennettiin kapearaiteinen kenttärata ylös Ilmailutelakalle ja varikolle. Sinne oli aiemmin vedetty samantyyppinen rata ilmailuvoimien puiselta moottorilaiturilta. Se oli paranneltu venäläisaikainen ilmailukasarmien rakennustyömaan lastauslaituri, joka sijaitsi nykyisen betonisen ”miljoonailaturin” paikkeilla.

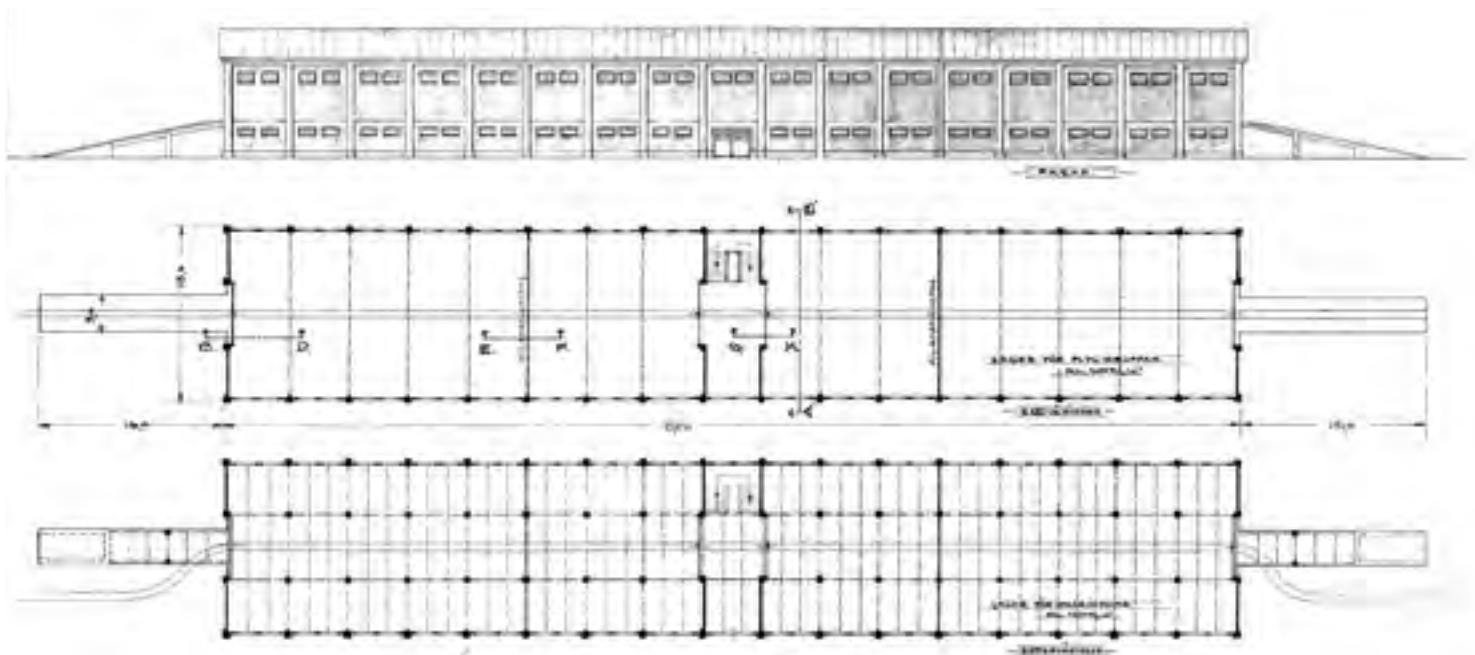
Vuonna 1923 valmistunutta hallia no 2 mainostettiin pohjoismaiden uudenaikaisimmaksi. Toisen maailmansodan aikana palaneesta ja 1950-luvulla lopullisesti tuhoutuneesta hallista on nykyisin jäljellä vain betonisia lattiarakenteita.¹⁴⁶

Kolmas lentohalli

Ilmailuvoimien Lentokonetehtaassa rakennettiin 24 Hansaa vuonna 1923 ja seuraavana vuonna vielä 40 lisää – se oli tuolloin ilmailuvoimien ainoa merilentokonetyyppi. Santahamina ei ollut niiden kaikkien kotisatamana, mutta lentohallitilasta alkoi silti olla puute. Asuntopulan takia kaikille koneille ei voitu myöskään asettaa miehistöä.

Yllä: Lentohallin no 2 edustaa.

Yllä: Lentohallin no 3 laskusillan betonisen tukimuurin yläpintaa.

”Olen huomannut yhden naisenkilön joka 2. päivän aikana pesevän vaatteita hangaarin sillalla. Kun käskin hänet poistumaan, ilmoitti hän, että on jääk.maj. M. Mårtensonin palvelijatar ja hänen neuvostaan tullut hangaarin sillalle suorittamaan ko. töitä. Koska tällainen menettely on hangaarin järjestyssääntöjen kanssa riidassa, pyydän Ilm.K. johtajan kiireellistä toimenpidettä asiassa, ennen kuin toisia hangaaritöihin kuulumattomia henkilöitä saapuisi hangaarille tarkoituksella tai toisella.”

Hallipuseeri vänr. Collin, Halli N:o 2:n päällikkö kapit. vääpeli Lin...(?) 10.8.1923 Ilmailukoulun Johtajalle, IlmP kirj. 1922-23, T-21592/1.

Vas.: Varikkomakasiinin suunnitelma huhtikuulta 1924, tekijänä ”Aktiebolaget Betong Kompaniet Helsingfors”. Muunnettu alkuperäisestä sinikopiosta. PK.

Santahaminan lentohallista no 3 tehtiin kesäkuussa 1924 urakkasopimus Insinööritoimisto Palmbergin kanssa. Halli no 3 sijoitettiin edellisten pohjoispuolelle, avoimeksi hakatun ”kirkkoavenyyn” eteen tasatulle alueelle. Rakennustyöt sujuivat nopeasti ja halli oli elokuun 1924 lopussa ulkoisesti jo lähes valmis. Sortavalan Kasinhännän vesilentoasemalle ja Utin maalentokentälle tehtiin samaan aikaan rakenteiltaan vastaavat lentohallit.

Santahaminan uudessa hallissa oli kantavat betonipilarit, joiden välit olivat tiilimuurausta. Tarvittavat sivuhuonetilat, mm. pukuhuoneet, työpaja ja keskuslämmityksen pannuhuone oli sijoitettu hallin takaseinustalle. Palmberg sai tietotaitoa hallin rakenteisiin Saksan ”etevimmältä lentohallien konstruktööriltä”. Niinpä aaltopeltinen katto kannatettiin ”erittäin kauniilla” rautaisilla kattotuoleilla, joiden avulla jännevälistä saatiin aiempaa leveämpi. Rautarakenteiden ansiosta merenpuoleinen ulkoseinä liukuovien päällä oli lähes kokonaan lasia.

Samanaikaisesti hallin no 3 töiden kanssa rakennettiin sen edustalle betonipäällysteinen lentosatama ja laskusilta. Betonipintaan oli upotettu vesikoneiden kääntämistä helpottavat puiset kääntöpöydät.

Hallin no 3 kattorakenteet tuhoutuivat toisen maailmansodan ilmapommituksissa ja sen säilyneet seinät purettiin 1970-luvulla. Nykyään päälle asfaltoidusta ja meren puolelta täytetystä hallialueesta on näkyvissä ainoastaan betonisen rantamuurin yläpintaa.¹⁴⁷

Ilmailutelakka itsenäistyy

Kolmoshallin valmistuttua luovutettiin vanhin ja jo huonoon kuntoon päässyt halli no 1 keväällä 1925 Ilmailutelakalle, joka käytti sitä koneiden kokoonpano- ja säilytysvarastona. Kuten edellä mainittiin, oli Ilmailutelakka vuonna 1922 erotettu Ilmailupataljoonasta itsenäiseksi, suoraan ilmailuvoimien esikunnan alaiseksi muodostelmaksi. Syksyllä 1923 Ilmailutelakan verstaas kuitenkin liitettiin takaisin Ilmailupataljoonaan, kun taas siitä erotettu *Ilmailuvarikko* jäi ilmailuvoimien esikunnan alaisuuteen. Ilmailuvarikon tehtävänä oli teknisten keskusvarastojen ylläpidon lisäksi vastaanottaa kaikki ilmailuvoimille saapuneet ja Ilmailutelakan työpajoissa valmistetut lentokoneet ja tarvikkeet sekä luovuttaa ne edelleen eri ilmailumuodostelmille.

Ilmailutelakan päällikkö luutnantti Arvo Tenlenius (toimessa 1921–27) esitti vastalauseensa Ilmailutelakan ja -varikon erottamisesta. Se tulisi hänen mukaansa hävittämään kaiken sen työn, joka Tarton rauhan jälkeisten kahden vuoden aikana oli suoritettu telakan työpajan ja varastojen järjestämiseksi. Ilmailuvoimien organisatorisesta hapuilusta kertookin paljon se, että maaliskuussa 1924 telakka ja varikko yhdistettiin Tenleniuksen esityksen mukaisesti jälleen itsenäiseksi *Ilmailutelakaksi*. Ilmailupataljoonan jäljellejääneet osat olivat pelkästään koulutukseen liittyviä, joten niiden yhteiseksi nimeksi tuli nyt *Ilmailukoulu*.

Hansojen vastaanoton lisäksi Ilmailutelakalla kokoonpantiin Ranskasta vuodesta 1923 lähtien maahan saapuneita ajanmukaisia Caudron C.60 -koulukoneita, joita valmistettiin myöhemmin myös lisenssillä. Suurin osa Caudroneista oli maakoneita, ja ne siirrettiin kokoonpanon ja koelentojen jälkeen Uttiin, jolloin oli käytettävä Santahaminan huonokuntoista lentokenttää.

Ilmailutelakan ahtaita ja työsuojeluviranomaisten moittimia olosuhteita ryhdyttiin vuonna 1924 parantamaan uudis- ja muutosrakentamisella. Vaikka Ilmailutelakka kuului ilmailuvoimiin, se oli järjestetty teollisuuslaitoksen tapaan ja siellä oli 80 siviilityöntekijää.¹⁴⁸

Varikkomakasiini

Ilmailutelakan työpaja- ja varikon varastotiloja oli aiemmissa suunnitelmissa esitetty laajennettaviksi korottamalla kerroksella vanhaa tykistökasarmia ja -ruokalarakennusta (E:44 ja E:49) sekä yhdistämällä ne toisiinsa uudella siivellä. Keväällä 1924 solmittiin kuitenkin urakkasopimus Ab Betong Kompaniet -toiminimen kanssa kokonaan uudesta kaksikerroksisesta lentokone-

Yllä: Vastavalmistunut varikkomakasiinin loppusyksyllä 1924.

varikkorakennuksesta, joka sijoitettiin Ilmailutelakan piha-alueen itälaitaan. Insinöörien Hedensjö ja Malmcrona johtaman rakennusurakan oli määrä valmistua marraskuussa 1924.

Betonirunkoinen ja betonitiiliseinäinen **varikkomakasiini** (E:47) oli 87 metriä pitkä ja 15 metriä leveä. Makasiinin matalammassa alakerrassa varastoitettiin lentomoottoreita ja varaosia, kun taas avarissa ylähallsissa lentokoneiden runkoja, kellukkeita ym. suurempia osia. Rakennuksen luokse johti kenttärata ja yläkertaan veivät rakennuksen päädyistä pitkät betoniluisikat. Varikkomakasiinin sisustuksena olivat lähinnä puiset moottoripukit ja tavarahyllyt. Lämmityslaitteita ei alkuun ollut, minkä takia metalliosia oli säilytettävä paksussa rasvassa.

Tilanpuutteen takia osa Ilmailutelakan lentokoneiden runkotöistä täytyi tehdä uudessa varikkomakasiinissa. Ilmailutelakan varastokäytössä olivat myös laiturin luona sijainneet kaksi entistä heinävajaa (D:28 ja E:4). Niistä pohjoisemman toinen puolisko oli Ilmailukoulun öljy- ja voiteluainearastona.¹⁴⁹

Ilmailutelakan verstasarakennus

Varikkomakasiinin valmistuttua, ja neljän käyttämättömän tähystyspallon varastoinnin lopettamisen myötä, voitiin verstasarakennus eli vanha työkiskokasarmi (E:44) muuttaa kauttaaltaan Ilmailutelakan työskentelytiloiksi. Ilmailutelakan päällikön Arvo Tenleniuksen marraskuussa 1925 tekemän esityksen mukaisesti työpajarakennuksen ala- ja yläkerrasta purettiin vanhojen miehistötupien välisiä seiniä ja valettiin niiden tilalle rautabetonipilareita. Tenlenius laski, että puoli metriä paksuja väliseiniä purkamalla rakennukseen saataisiin 400 m³ lisää käyttötilaa. Samalla parannettaisiin valaistusta ja työnvalvontaa sekä työkappaleiden siirtoa eri työpisteiden välillä. Työpajarakennuksen muutostyöt toteutettiin vuonna 1926.

Työpajarakennuksen eteläpäätyyn tehtiin puinen lisäsiipi, jossa oli tilaa kolmen lentokonemoottorin koekäytölle. Vanhaa ruokalarakennusta (E:49), joka oli ollut vuosina 1921–22 myös aliupseerien ja asevelvollisten majoitus-tilana, käytettiin nyt Ilmailutelakan pajana, levysepän verstaana ja asevarastona. Ilmailutelakan alue oli aidattu ja sen pihalle pääsyä kontrolloitiin pihan pohjoislaidalla olleesta portinvartijan tuvasta.¹⁵⁰

Vas.: Varikkomakasiinin pääty.

Alla: Pohjoisosan muutos ja madallus on tehty 1970-luvun lopun ja 1990-luvun alun välisenä aikana.

Yllä: Varikkomakasiinin yläkerrassa kokoonpantiin syksyllä 1925 Caudron C.60 -koneiden runkoja. Niiden takana on pystyssä vuonna 1925 rakennettujen I.V.L. A.22 "Hansa" -koneiden runkoja (6 kpl., 4.G.69-74). IVKK.

Asuntorakentaminen alkaa

YLIHALLITUKSELTA PUOLUSTUSMINISTERIÖLLE

Yleisten rakennusten ylihallituksen työt

Santahaminan ja muiden Suomenlinnan linnoitusalueeseen kuuluneiden saarten ylläpito- ja peruskorjaustöitä suunnitteli ja valvoi vuosina 1920–25 Yleisten rakennusten ylihallituksen Suomenlinnan rakennuskonttori. Sen arkkitehdeilla Karl Kellbergillä (–1923) ja G.A. Sundelinilla (1924–25) oli hoidettavanaan erittäin laaja ja hajanainen, erillisistä saarista koostuva alue, jonka rakennuskanta oli venäläisajan jäljiltä pääosin huonokuntoista. Esimerkiksi rakennuksiin alun perin suunnitellut uunit olivat jo lähtökohdaisesti Suomen olosuhteisiin soveltumattomia, ja niiden uusimistyöt olivat pääosassa myös Santahaminan 1920-luvun alkupuoliskon korjaushankkeissa. Santahaminassa oli Suomenlinnan rakennuskonttorin alainen paikallinen työnjohtaja, joka myös asui saarella.

Uudisrakennuksia tehtiin Santahaminaan 1920-luvun alkupuolella vain muutamia. Varsinaiseen kasarmimajoitukseen liittyvien rakennusten suunnittelusta koko Suomen mitassa vastasi ylihallituksen 1. arkkitehti Hjalmar Åberg. Apunaan hänellä oli mm. Santahaminan töissä arkkitehti Torsten Montell. Uudisrakentamis- ja korjauskohteista sekä määrärahoista päätettiin puolustusministeriössä. Puolustusministeriön insinööriosaston kautta kulkivat sotaväen ylijohdon, eri aselajien ja joukko-osastojen rakentamiseen liittyneet esitykset ja valitukset.

Puolustusministeriö vastasi myös teknisten rakennusten, kuten lentohallien ja varikkomakasiinien suunnittelusta ja rakennuttamisesta. Aiemmin mainituista ilmailuvoimien rakennuksista pyydettiin tarjoukset ja suunnitelmat suoraan urakoitsijoina toimineilta insinööritoimistoilta.¹⁵¹

Kapitulanttitalo

Merkittävin Yleisten rakennusten ylihallituksen Santahaminaan suunnittelema ja rakentama uudisrakennus oli kanta-aliupseerien (kapitulanttien) asuintalo ulkorakennuksineen. Insinööriosasto pyysi kesäkuun 1923 lopussa ylihallitusta hankkimaan sen urakkatarjoukset. Piirustusten ja työselitysten oli oltava samoja kuin Uttiin ja Korian Pioneeripataljoonalle rakennettavissa taloissa. Rakennustyö tehtiin kaikissa kolmessa kohteessa kahdessa vaiheessa siten, että vuonna 1923 aloitettiin kaksi porrashuonetta eli kahdeksan asuntoa ja seuraavana vuonna loput.

Kaksikerroksisen, neljä porrashuonetta käsittävän ja yhteensä 16 perheen hirsiasuintalon suunnittelusta vastasi arkkitehti Hjalmar Åberg. Asunnot käsittivät yhden huoneen ja keittiön. Arkkitehtuuri oli pelkistettyä 1920-luvun klassismia.

Santahaminan **aliupseeritalon** (purettu D:18) ja sen ulkorakennusten eli käymälöiden ja **halkovajojen** (D:20 ja D:22) urakoitsijana oli rakennusmestari Valter Fyrqvist. Toisen vaiheen töihin ryhdyttiin maaliskuussa 1924. Tähän osaan (länsipäätyyn) tehtiin myös varastokellarit. Rakennusvaiheita erotti tiilinen palomuri. Töitä valvoi Suomenlinnan rakennuskonttori ja ne tarkasti arkkitehti Montell.

Kapitulanttitalo rakennettiin leveän ”kirkkoavenyyn” pohjoislaitaan lentosataman lähetyville. Alkuaan Santahaminan kapitulanttitalo oli tarkoitettu Uudenmaan Rykmentin käyttöön, mutta valmistuttuaan se kuului Santahaminan Komendanttiviraston alaisiin yleisiin rakennuksiin.¹⁵²

Hoito ja suunnittelu puolustusministeriöön

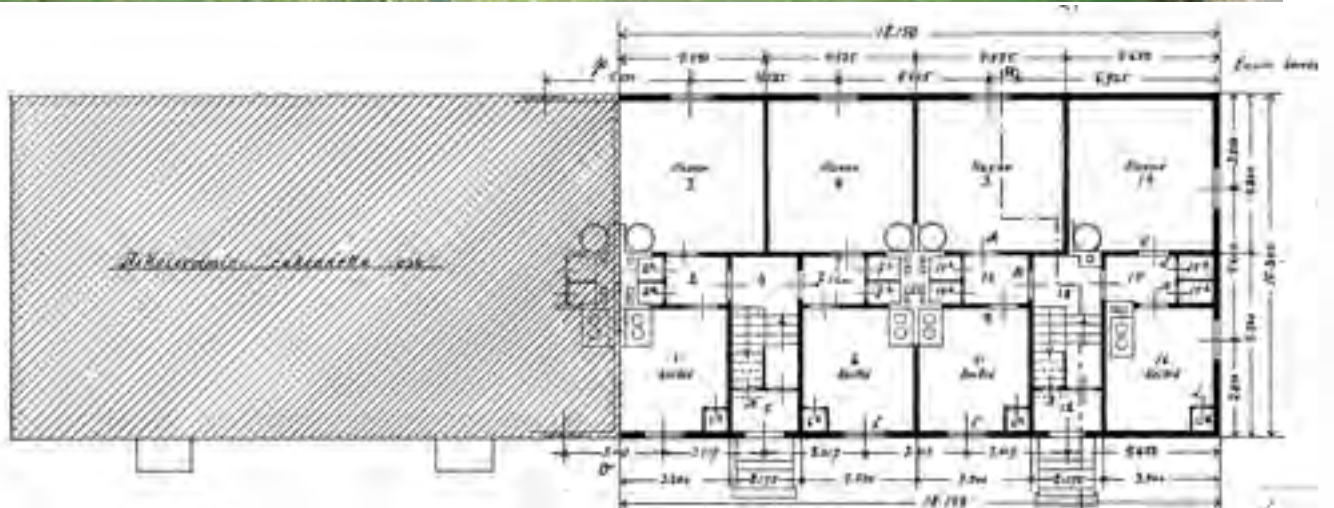
Yleisten rakennusten ylihallituksen työmäärä julkisten rakennusten saralla oli kasvanut liian suureksi, mikä näkyi mm. aikataulujen venymisenä ja työn valvonnan puutteina. Kesäkuussa 1925 annettiin asetus puolustuslaitoksen

Yllä: Asuinrakennuksen porrashuone.

Alla: Asunnon eteinen.

hallinnassa olevan omaisuuden hoidosta ja kunnossapidosta, jonka mukaan puolustusministeriön ja sotilasviranomaisten asiana oli tästä lähtien huolehtia puolustuslaitoksen maa-alueista ja rakennuksista.

Santahaminan kunnossapidosta ja korjaustöistä huolehtisi tästä lähtien oma kasarmihoitoalueensa nimeltä Suomenlinna II. Sen päällikkönä oli Santahaminan komendantti ja ensimmäisenä rakennusmestarina Emil Kauppinen. Rannikkopatterien alueet kuuluivat kuitenkin Rannikkokorjauksen 1:n (R.T.1) komentajan alaiseen Suomenlinna III:een. Santahaminassa uusi järjestely tuli voimaan vasta joulukuussa 1925, sillä Ylihallituksen Suomenlinnan rakennuskonttori suoritti vielä loppuun aloittamansa vuosikorjaustyöt.

Arkkitehti Sundelin luovutti tammikuussa 1926 Santahaminan rakennusainevarastot kasmirakennusmestari Kauppiselle ja piirustukset insinööri-osastolle. Kesään 1927 asti toimeksaannut rakennusmestari Kauppinen asui

Ylinä: Aliupseeritalo syksyllä 2023.

Yllä: Utin kapitulanttirakennuksen 1. kerroksen laajennuksen piirustus (1924), joka oli samanlainen kuin Santahaminassa. PK.

puisessa asuintalossa, joka sijaitsi 1930-luvun alussa rakennetun kansakoulun (C:7) paikalla.

Suomenlinna II Kasarmihoitoalueen nimestä johtuneiden väärinkäsitysten välttämiseksi se muutettiin keväällä 1929 muotoon Santahaminan Kasarmihoitoalue. Vuonna 1929 muutettiin myös kymmenen vuotta käytössä ollut rakennusnumerointi tässä rakennushistoriaselvityksessä käytettyyn numerointiin, joka on jaettu kuuteen osa-alueeseen (A–F).¹⁵³

Kaupunkiin liittäminen lykkääntyy

Helsingin pitäjään kuulunut, valtion omistama Santahaminan maa-alue, Santahaminan tilat no 1 ja 2 eli Övergård ja Nedergård, olivat Helsingin kaupungin tähtäimessä 1920-luvun alusta lähtien. Esimerkiksi vuonna 1922 kaupunki oli kiinnostunut ostamaan, vaihtamaan tai vuokraamaan Santahaminan rantavyöhykkeen ja läheiset pikkusaaret kaavailtua kansanpuistoa varten sekä kalastajasiirtolaksi. Tässä yhteydessä puolustusministeriö siirsi kysymyksen käsittelyn tulevaisuuteen sillä perusteella, että Santahamina oli yhtenä vaihtoehtona laivaston päätukikohdaksi ja asia oli pohdittavana valtioneuvoston asettamassa ns. rannikkopuolustuskomiteassa.

Seuraavana kesänä Uudenmaan maaherra teki esityksen Santahaminan tilojen siirtämisestä hallinnollisessa, kirkollisessa ja oikeudellisessa suhteessa Helsingin pitäjältä Helsingin kaupunkiin mm. verotuksellisista syistä. Valtioneuvosto teki siirrosta päätöksen joulukuussa 1924. Helsingin kaupunki oli kuitenkin pannut siirron ehdoksi sen, ettei siitä koituisi sille ylimääräisiä menoja. Koska siirron edellytykset eivät toteutuneet, lykättiin sen toimeenpanoa tulevaisuuteen.¹⁵⁴

YLEISET JA TEKNILLISET LAITOKSET

Komendantinviraston talot

Santahaminan komendantinviraston alaisia yleisiä rakennuksia olivat ennen 1920-luvun puoliväliä uuden kapitulanttitalon (D:18), punatiilisen upseerikerrostalon (C:9) ja eräiden puisten asuintalojen lisäksi sauna ja pesula (C:3), entisen kesäsairaalan desifioimislaitos, puhelinkeskus, paloasema, päävartio (D:34 alakerta) ja satamakonttori sekä näihin liittyvät ulkorakennukset.

Saaren juomavesi saatiin kaivoista, joihin liittyivät pienet pumppuhuoneet. Yleiskäytössä olleita kaivoja oli kasarmialueen länsipuolisessa rannassa, Uudenmaan Rykmentin tiilikasarmien pihamaalla, Ilmailukoulun (nyk. D:43) pihalla, ilmailukasarmien eteläpuolella (D:46b) ja ilmailuvoimien esikunnan itäpihalla. Saunalla oli rannassa oma kaivonsa. Se likaantui merivedestä ja lähelle laskeneesta saunan omasta viemäristä.

Venäläisten rakentama vedenpuhdistuslaitos ei ollut käytössä eikä puolustusministeriöllä ollut varoja rakennuttaa saarelle vesijohtoja tai viemäriverkostoa lukuisista esityksistä huolimatta. Sauna (C:3) oli liian pieni laajalle varuskunnalle, mutta suurempiin muutostöihin ryhdyttiin vasta vuonna 1930, kun pesulan toiminta lopetettiin.¹⁵⁵

Paloasema ja sotilaskoti

Santahaminan paloasemana käytettiin alkuun venäläisten tähän tarkoitukseen rakentamaa pyöröhirsitä nykyisen Palotorninkujan länsipäässä (purettu D:12). Palokunta koostui paloosimiehenä toimineesta, Santahaminassa palvelleesta palosotilaasta. Puolustuslaitoksen kokoonpanosta vuonna 1925 annettujen väliaikaisten määräysten mukaan Santahaminassa oli oltava palomestari ja kolme palokuntamiestä. Paloaseman alkeellisuuden takia heidän palkkaamisensa oli kuitenkin kyseenalaista.

Kesällä 1925 myönnetyn määrärahan turvin uudeksi paloasemaksi kunnostettiin Radiopataljoonan vaihdossa luovuttama entinen korppuvarastorakennus (D:11). Uudella paloasemalla säilytettiin paloajoneuvojen lisäksi

Yllä: Aliupseeritalon ulkovaja.

Alla: Ulkorakennus, joka on ilmeisesti siirretty nykyiselle paikalleen vuosina 1940–41. Luetteloissa sen rakennusvuodeksi on merkitty 1920.

Yllä: Santahaminan laajennettu sotilaskoti syksyllä 1924. Vanha osa vasemmalla, uusi pohjoissiipi oikealla. Julkaistu: NMKY kuukausilehti 10/1924.

Santahaminan komendanttiviraston talviliikenne- ja työajoneuvoja. Vanha paloasema muutettiin palokuntamiehistön asunnoksi. Sen yhteyteen rakennettiin 1930-luvun lopulla letkujenkuivatustorni, jonka tarveaineet saatiin kahdesta sähkölaitoksen käytöstä poistuneesta muuntajatornista.

Helsingin NMKY:n sotilaskotirakennusta eli suuren varuskunnan tarpeisiin nähden pieneksi käynyttä vanhaa hirsihuvilaa laajennettiin kesällä 1924. Lisäsiivessä oli suuri ruokasali sekä pienemmät luku-, tupakka- ja toimistohuoneet ja eteinen. Vanhaan rakennukseen saatiin näin lisää keittiö- ja henkilökunnantiloja.¹⁵⁶

Teknilliset laitokset

Suomenlinnan ja Santahaminan sähkölaitosten (ja vesilaitosten), puhelinkeskusten ja satamakonttoreiden siviilihenkilökunnan asetti Suomenlinnan Komendanttiviraston Teknillinen toimisto (myöhemmin Teknilliset laitokset).

Santahaminan sähkö- ja vesilaitoksella (C:19) oli vuonna 1924 töissä koneenkäyttäjä, lämmittäjä ja sähköasentaja. Sähkölaitos toimi korkeajänniteverkon vikaantuessa varavirtalähteenä. Tällainen ei ollut harvinaista ja siksi laitoksen höyrykattilaa pidettiin pimeään vuodenaikaan jatkuvasti lämpimänä. Sähkökatkoksen sattuessa piti Santahaminassa tehdä myös tarpeelliset kytkennät Vallisaaren ja Suomenlinnan sähkösaannin turvaamiseksi.

Santahaminan puhelinkeskus sijaitsi edelleen 1880-luvulla saaren keskelle rakennetussa hirsitalossa, nykyisen nk. puhelinkeskuksen risteyksen alueella. Puhelinasentajan lisäksi töissä oli neljä asevelvollista keskuksenhoitajaa. Puhelinkeskus siirrettiin vuonna 1927 uuteen Ilmailukoulun esikuntarakennukseen (D:33). Vanhan puhelinkeskuksen purkamisen oli monesti esillä Santahaminan lentokentän laajentamisen yhteydessä.

Suomenlinnan satamakonttori hoiti Suomenlinnan pääsaarten, Vallisaaren ja Santahaminan sekä kaupungin välistä laivaliikennettä. Kesäaikaan käytössä olivat ”Suomenlinna” ja ”Vallisaari” -nimiset höyrylaivat ja moottorivene ”Fabian Wrede”, talvella taas jäätilanteen salliessa ”Kustaanmiekkä”-alus. Satamakonttorin henkilökuntaan kuului höyrylaivanpäälliköitä, moottoriveneen kuljettajia ja miehistöä.

Santahaminan satamakonttori sijaitsi 1920-luvun alkupuolella jalkaväkikasarmien länsipuolella sijainneessa entisen rakennusmestarin Alfred Wahlstedtin lesken huvilassa (purettu). Vuonna 1925 satamakonttorille vuokrattiin lähetyvillä sijainnut entinen kauppiastalo, joka oli tuolloin herra

Lundeniuksen yksityisomistuksessa. Tämä osin kaksikerroksinen rakennus vaurioitui toisen maailmansodan ilmapommituksissa ja sen tilalle rakennettiin nykyinen puinen paritalo C:38.

Suomenlinnan Teknillisen laitoksen huollettaviksi kuuluivat myös Santahaminan päälaiturin odotuspaviljonki sekä Hevossalmen kääntösilta. Jälkimmäinen muutettiin vuonna 1926 sähkömoottorilla käännettäväksi, kun varusmiesten käsikammella suorittaman kääntötyön hitaudesta oli huomautettu lehdistössäkin. Myös sotamiesten vetelehtiminen silta-alueella oli herättänyt ohi ajaneiden laivojen matkustajissa ”ikävästä huomiota”.

Suomenlinnan Teknillisen laitoksen sähkö- ja puhelinasentajat asuivat Santahaminan komendantinviraston asunnoissa, jotka olivat vanhassa hirsissä upseeritalossa U.R.:n upseerikerhoa vastapäätä. Santahaminan komendantti esitti heidän siirtämistään muualle Uudenmaan Rykmentin esikunnan tieltä. Vaihtoehtona oli mm. satamakonttorilta vapautunut Wahlstedtin huvila, joka olisi pitänyt lunastaa valtiolle. Sähköaseman henkilökunta asui Santahaminassa

Alla: Santahaminan jalkaväen kasarmialuetta vuonna 1928. Vasemmalla asennetaan hirsisen aliupseeritalon ulkoverhoilulaudoitusta. Sen ja maavallilla peitetyn vedenpuhdistus- ja sähkölaitoksen välillä on venäläisikaisten datsojen alue. Oikeassa alareunassa paloasemaksi muutettu varasto ja sen vieressä vanha puinen paloasema. IVKK.

1940-luvulle asti. Tuolloin asema kuului Valtion Laivatelakan Suomenlinnan sähkölaitoksen alaisuuteen.¹⁵⁷

Tiet, puistot ja hautausmaa

Santahaminan tiestö säilyi 1920-luvun puoliväliin asti pääosin samanlaisena kuin venäläisajan lopussa. Kesällä 1926 Santahaminan komendanttivirasto raivautti kaksi uutta tielinjaa, jotka oikaisivat tärkeitä yhteyksiä. Pohjois-eteläsuuntaiselta päätieltä vedettiin suora tielinja tiilisaunan (C:3) kohdalta kasarmialuetta idässä reunustavalle nykyiselle Rykmentintielle.

Toinen tie rakennettiin päätieltä tiilikasarmien pohjoispuolitse nykyiseen Kadettikouluntien ja Leipurinniementien risteykseen. Uudet tiet rakennettiin silloisiin 1. luokan maanteihin verrattavalla tavalla, koska pelkkää kiveämistä ei katsottu riittäväksi hiekkaisen maaperän takia. Näiden kahden tien risteyksen länsipuoliset osat muodostavat nykyisen Santahaminantien linjan, kun taas vanha päätie on tällä kohtaa jäänyt koulu- ja asuinalueita palvelevaksi pihatiksi.

1920-luvun loppupuoliskolla aloitettiin myös Santahaminan suunnitelmallinen puistottaminen ja joidenkin olemassa olleiden puistoalueiden kunnostaminen. Yleisten teiden varsille istutettiin komendantinviraston vuoden 1926 lopussa tekemän esityksen mukaan vaahteroita, jalavia ja hevoskastanjoita. Ilmailuvoimien ja Radiopataljoonan kasarmialueille oli määrä istuttaa lähinnä orapihlajia, kun taas Uudenmaan Rykmentin alueelle tuli niiden ja joidenkin jalopuiden lisäksi runsaasti syreenipensaita, hopeakuusia ja sembramäntyjä. Santahaminasta ei löytynyt istutuksiin sopivaa multaa, joten sitä täytyi rahdata talvisin jään yli Suomenlinnasta.

Eräs esimerkki tämän ajan puistoistutuksista olivat jalkaväen kasarmialueen keskellä olevan laajan hiekkakentän muuttaminen kahdeksi nurmialueeksi, joiden läpi linjattiin diagonaaliset kulkuväylät reunaistutuksineen. Kentän eteläosan nurmikot raivattiin pois 1960-luvulla, mutta pohjoisen osan diagonaalitiet säilyivät nurmikkoalueella 1980-luvulle asti.

Toinen esimerkki 1920-luvun lopun istutuksista olivat puukujanteet, jotka istutettiin Ilmailutelakalta vanhan leirikentän sivuise Papinlahteen johtavan tien varteen. Istutetut orapihlajat olivat tosin suurelta osin kuolleet 1930-luvun alkuun mennessä, jolloin niitä esitettiin uusittaviksi.

Santahaminan punavankileireillä kuolleiden hautausmaa-alue kasarmialueen ja keskusampumarata-alueen (Sahara) välillä aidattiin vuonna 1925 puolustusministeriön toimesta. Näin estettiin alueen joutuminen läpikulku- tieksi tai muuhun käyttöön. Asiasta olivat kirjoittaneet ”Työväenjärjestöjen Tiedonantaja” ja ”Suomen Sosialidemokraatti” -lehdet. Aidattavan hautausmaa-alueen laajuutta oli vaikea määrittellä, sillä hautoja osoittavat puupaalut olivat suurelta osin jo lahonneet pois.¹⁵⁸

ILMAILUKOULUN UUDISRAKENTAMISTA

Ilmailumonttöörakennus

Ilmailukoulun vuonna 1923 perustettu mekaanikko-osasto eli ”Mekaanikkokoulu” joutui aluksi toimimaan hyvin puutteellisissa olosuhteissa. Ensimmäinen mekaanikkokurssi majoittui entisen miinalaerin parakkeihin, mutta pysyvän kasarmi- ja koulurakennuksen saaminen oli edellytyksenä koulutuksen jatkamiselle Santahaminassa. Vuoden 1925 alussa ilmailuvoimat ilmoitti mekaanikkokoulutuksen tilanteen olleen niin puutteellisen, ettei siitä johtuneista lukuisista lento-onnettomuuksista voitu enää ottaa vastuuta.

Mekaanikkokoulun tilaongelmat ratkesivat kevään 1925 aikana nopeaan tahtiin. Ilmailukoulun johtajan kapteeni Yrjö Oppaan (toimessa 1924–32) ehdotuksesta koulun käyttöön muutettiin ilmailukasarmien itäpuolella ollut tiilinen versta- ja varastorakennus (D:47). Muutossuunnitelman laati ylihallituksen Suomenlinnan rakennuskonttorin arkkitehti G.A. Sundelin ja

työt aloitettiin puolustusministeriön maaliskuussa 1925 myöntämällä määrärahoilla. Muutostyöt saatiin valmiiksi toukokuuhun mennessä, kun uusi mekaanikkokurssi aloitti koulutuksensa.

Huonejärjestys ei muuttunut, mutta alun perin autotalleina ja verstaina, sekä viimeksi Ilmailukoulun muonavarastona, puusepänerstaana ja sotilasmuymälänä käytetyt huoneet muutettiin luokiksi ja tuviksi. Pohjois- ja itäsvun leveät pariovet muutettiin ikkunoiksi tai muurattiin kokonaan umpeen. Huoneisiin asennettiin lankkulattiat ja vanhojen tulisijojen tilalle rakennettiin peltikuoria uuneja.

Ilmailukoulun muonavarasto ja puusepänerstas oli siirrettävä vanhaan varusvarastorakennukseen (D:35), josta Uudenmaan Rykmentti luovutti niille tiloja. Tilojen vastineeksi koulu antoi rykmentille omat miinaleiriparakkinsa. Ilmailuvoimat olisi halunnut koko varastorakennuksen käyttöönsä mm. lentovarusteilleen, mutta sen toisella haltijalla Radiopataljoonallakaan ei ollut liiemmästi varastoja.¹⁵⁹

Vikkulan koerakennukset

Upseerien ja kanta-aliupseerien asuntotilanne oli Ilmailukoulun johtajan kapteeni Oppaan suurena huolenaiheena. Suurin osa upseereista asui kaupungissa hankalien kulkuyhteyksien päässä. Aliupseerit asuivat niin ahtaasti useankin hengen yhteistiloissa eri puolilla kasarmialuetta, että se vaikutti merkittävästi ”kunnan miesten saamiseen kapituleeraamaan”.

Tilannetta helpotti pieneltä osaltaan puolustusministeriön rakennuttaman nk. **koerakennuksen no 1 (E:7)** valmistuminen ilmailuvoimien upseeriasunnoksi syksyllä 1924. Radioniemen pohjoisrannalle, lentosataman äärelle rakennettu yhden perheen omakotitalo oli tehty huokoisista nk. jääbetoniharkoista, jotka oli kehittänyt helsinkiläinen rakennusmestari Viktor Vikkula. Nimensä rakennusaine sai betonimassaan sekoitetusta lumesta ja jäämurskeesta, jotka jättivät sulaessaan pieniä onteloita kovettuneeseen betoniin. Jääbetoni eristi hyvin lämpöä ja ääntä sekä oli kevyttä ja helposti muotoiltavaa.

Yllä: Mainos lehdestä Rakennustaito 17-18/1924.

Yllä: Jääbetonitiilimuurausta upseeritalon ullakolla.

Alla: Entinen upseeritalo.

Jääbetoniharkkoja ja -levyjä ryhdyttiin valmistamaan kesällä 1924 rakennusmestari Vikkulan perustamassa tehtaassa Lohjajärven rannalla. Vikkula rakennutti tehtaan alueelle ja muuallekin ”erinäisiä pienempiä koerakennuksia”. Santahaminan koerakennuksessa oli kaksi huonetta, keittiö ja kellari sekä tilava ullakko. Ulkoarkkitehtuurissa käytettiin 1920-luvun klassismin koristeaiheita ja sisäänkäynnille nousitiin jyrkkiä portaita pienen portaalin kautta. Pihalle rakennettiin samantyylinen puinen **ulkokäymälä- ja halko-varastorakennus (E:8)**.

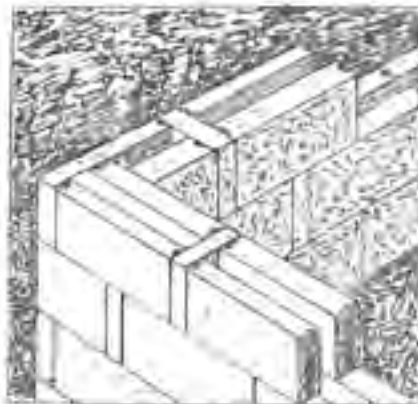
Kesällä 1926 ensimmäisen koerakennuksen viereen valmistui kaksi upseeritaloa lisää eli **koerakennukset no 2 ja 3 (E:6 ja E:5)**. Ne erosivat aiemmasta lähinnä julkisivun yksityiskohdiltaan. Ensin valmistunut koerakennus no 2 luovutettiin Ilmailutelakan luutnantti Nygrenin käyttöön ja koerakennus no 3 Ilmailukoulun johtajan kapteeni Oppaan asunnoksi. Koerakennuksessa no 1 asui tähän aikaan Ilmailukoulun henkilökuntaan kuulunut insinööri Rauhanen. Koerakennuksille sekä samalla Radioniemen kasarmeille ja huvila-alueelle rakennettiin uusi tielinja lentosataman suunnalta, Ilmailutelakan käytössä olleen varastomakasiinin (E:4) taitse.

Ilmailuvoimien upseerien asuinkäyttöön vapautui syksyllä 1926 myös tiilinen upseeritalo (E:41), joka oli ollut Helsingin Punanotkonkadulle muuttaneen ilmailuvoimien esikunnan käytössä. Rakennuksessa suoritettiin seuraavana vuonna perusteelliset korjaus- ja muutostyöt kasarmirakennusmestari Kauppisen suunnitelman mukaan.¹⁶⁰

Oik. yllä: Rakennustaito 10/1924.

Oik.: Entisen upseeritalon ulkorakennus.

Alla: Entinen aliupseeritalo.

Jääbetonilevyistä ajateltu seinärakennus.

Yllä: Pääsisäänkäynti.

Ilmailukoulun aliupseerirakennukset ja esikunta

Ilmailukoulun 55 kanta-aliupseerista ainoastaan viidellä oli kunnollinen asunto – muut asuivat yhteismajoituksessa. Lisäksi kapitulanteilta puuttui riittävän suuri aliupseeriruokala eli -kasino, sillä vanhaan, alun perin valokuvauslaboratorioksi suunniteltuun rakennukseen (D:52) mahtui ainoastaan 20 henkeä. Ilmailukoulun johtaja Yrjö Opas esitti, että kesän 1925 aikana rakennettaisiin 16 perheellisen aliupseerin asuintalo ja joko vanhaa kerhoa laajennettaisiin tai rakennettaisiin uusi 60 hengen klubirakennus. Ilmailukoululta puuttui myös esikuntarakennus. Venäläisaikaisen ilmailukomppanian tapaan Ilmailukoulun esikunta oli sijoitettu ilmailukasarmiin, jolla olisi ollut muutakin käyttöä.

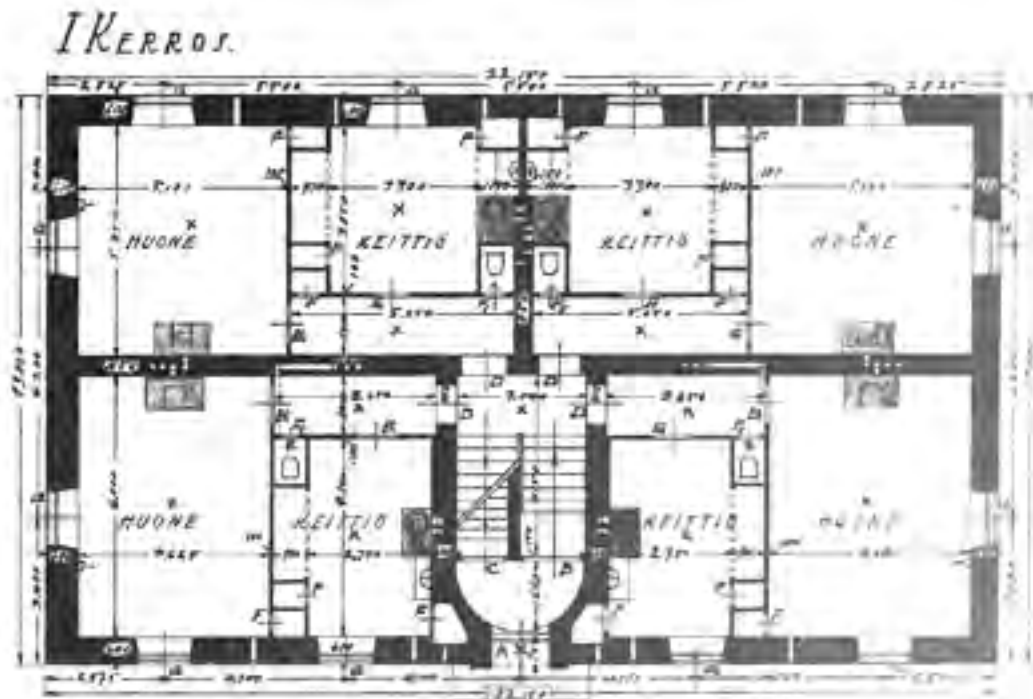
Puolustusministeriön insinööriosasto pyysi urakkatarjouksia aliupseerien asuin- ja ruokalarakennuksista sekä esikunnasta syyskuussa 1925. Urakkasopimus solmittiin lokakuussa rakennusmestari Viktor Vikkulan kanssa. Rakennustöiden oli määrä olla valmiina alle vuodessa, heinäkuun 1926 puolella välissä, mikä osoittautui liian tiukaksi aikatauluksi.

Ilmailukoulun rakennusten suunnittelu ajoittui vaiheeseen, jolloin kasarmisuunnittelu siirrettiin ylihallituksesta puolustusministeriöön. Käytettävissä olevissa rakennuspiirustuksissa tai työselityksessä ei ole arkkitehdin signeerausta – nimiötyyppi vastasi ylihallituksen käyttämää tyyliä. Suunnitteluajankohdan huomioiden kyseeseen tulivat rakennustoimiston yliarkkitehti Torsten Elovaara sekä arkkitehdit Elsa Arokallio ja Herbert Holmberg – Ragnar Ypyä aloitti työnsä puolustusministeriössä lokakuussa 1925.

Uudisrakennuksia yhdisti vaaleasävyinen ryhdikkään hillitty ulkoasu ja harkitusti koristellut valoistat sisätilat. Aliupseerikerhossa ja esikunnassa käytettiin yhteneväisiä detaljeja esimerkiksi pääportaiden pylväissä. Ne edustivat 1920-luvun klassismia, kuten ylihallituksessa aiemmin suunnitellut Utin ja Kasinhännän lentoasemien puurakennukset. Rapattuina betonitiilirakennuksina ne edelsivät puolustusministeriössä vuodesta 1926 lähtien suunniteltujen Kauhavan, Turkinsaaren ja Viipurin Suur-Merijoen lentoasemien rakennuskantaa. Arkkitehti Arokallio suunnitteli Kauhavan ja Turkinsaaren aliupseerikerhot ja -asuintalot, kun taas Kauhavan esikuntarakennus oli arkkitehti Ypyän käsialaa. Suur-Merijoen aliupseerikerho rakennettiin samanlaisiksi kuin Santahaminassa.

Urakoitsija Vikkula sai todennäköisesti käyttää rakennusaineena kehittämänsä ”jääbetonia” ja rakentaminen ajoittui samaan ajankohtaan kuin

Alla: Asuintalon pohjapiirros. IVKK.

Santahaminan koerakennukset no 2 ja 3. Välipohjat tehtiin rautabetonista ja sisäportaisissa käytettiin mosaiikkibetonia. Erikoista on, ettei rakennuksiin tehty alkuun sisä-wc-tiloja, eikä edes ulkokäymälöitä. Tämä vaikuttaa tulleen epämiellyttävänä yllätyksenä Ilmailukoulun johdolle, kun rakennukset alkoivat olla vastaanottokunnossa joulukuussa 1926.

Ilmailukoulun **aliupseeritalo (D:54)** ja **aliupseerikerho (D:57)** rakennettiin ilmailukasarmialueen ja maalentokenttänä käytetyn keskusampumaradan väliseen metsikköön. Nykyiseltä Rykmentintieltä vedettiin uusi tie suoraan kerhon pääovelle. Kahdeksan perheen aliupseeritalo sijoittui tien pohjoispuolelle. Todennäköisesti sitä vastapäätä tien eteläpuolelle varattiin tila toiselle, toteuttamattomalle aliupseeritalolle, sillä kapteeni Oppaan rakennusesitykseen sisältyi kaksinkertainen määrä, 16 kpl aliupseeriasuntoja.

Kaksikerroksisessa aliupseeritalossa oli yksi keskellä sijaitseva porrashuone. Asunnot olivat yksiöitä. Piirustuksissa esitetyt wc-tilat rakennettiin eteisiin todennäköisesti vesijohtojen asentamisen yhteydessä vuonna 1929. Talossa oli alun perin uunilämmitys, johon käytettiin ”Tarjanne”-mallisia valkoisia kaakeliuuneja.

Kaksikerroksiseen aliupseerikerhoon käytiin sisään kaarevaseinäisen tuulikaapin kautta. Eteishallin itäsvallilla oli kolme leveää pariovea suureen ruokasaliin. Eteläpäädyssä olivat luku- ja biljardihuoneet. Biljardipöytää ei tosin aikakauden kuvissa näy, vaan tila toimi ruokasalin jatkeena. Ruokasalin pohjoispäädyssä oli tarjoilutila tiskeineen ja sen takana keittiö sekä henkilökunnan huoneet. Yläkerran asuntolassa oli keskikäytävän varrella 30 majoitushuonetta perheittömille aliupseereille.

Aliupseerikerho sai vihkiäisissään maaliskuussa 1927 suitsutusta ilmailuvoimien Aero-lehden toimitukselta. ”Aliupseerikodissa” oli nimittäin ”tyylikkäitä pikkunurkkia, kauniita kodikkaita soppia, siroja pöytäasetelmiä sekä ennen kaikkea loistavaa uutuutta kaikkialla” ja ulkoakin se oli ”varsin silmää viehättävä”. Kerhoon hankittiin kokonaan uudet kalusteet, mm. kymmenen suurta ruokapöytää sekä seurustelutilojen sohvut ja nojatuolit, kirjahyllyt ja sylkyastiat.

Ilmailukoulun **esikuntarakennus (D:33)** sijoitettiin koulurakennuksen (D:43) ja lentosataman väliin raivatulle aukealle. Esikunnan pääsisäänkäyntiportaali oli nykyisen Santahaminantien puoleisen julkisivun keskellä. Len-

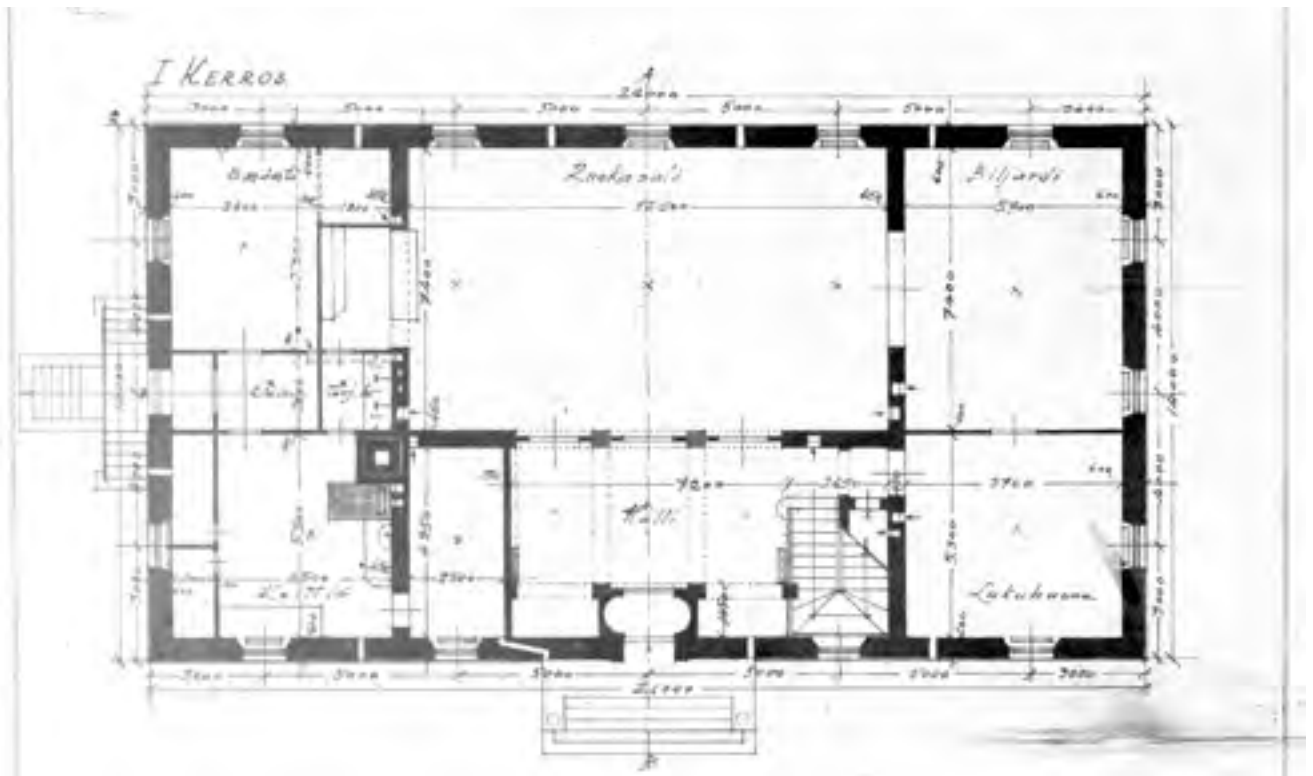
Yllä: Ilmailukoulun aliupseerikerho maaliskuussa 1927. IVKK.

Oik. yllä: Alkuperäinen pohjapiirros. IVKK.

Oik. alla: Aliupseerikerhon vihkiäiset maaliskuussa 1927. Näkymä ruokasalista nk. biljardihuoneeseen. IVKK.

Alla: Pääsisäänkäynti.

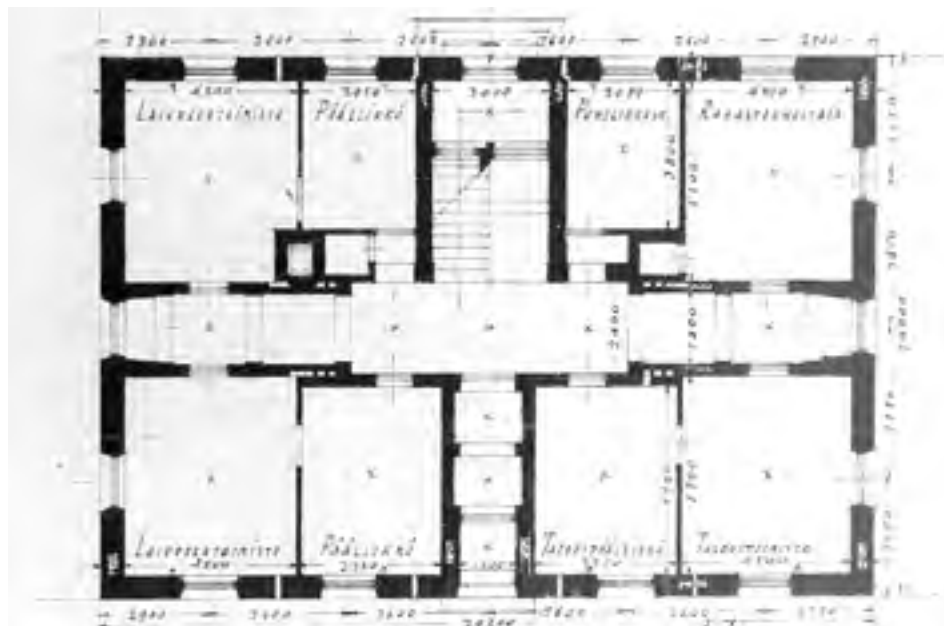
tosataman puoleinen länsijulkisivu takaovineen oli lähes samannäköinen, ja sieltä johti tie alas lentohalleille. Esikunnassa oli lännenpuoleinen pääporras ja molemmissa kerroksissa keskikäytävä toimistuhuoneineen.¹⁶¹

Yllä: Silloisen Maalentokoulun esikunta vuonna 1930. IVKK.

Maalentokoulu Kauhavalle

Koska Santahaminassa ei ollut kunnollista maalentokenttää, järjestettiin Ilmailukoulun maalentokurssit eli maalentokoulu kesäisin Utin lentoasemalla. Talvisin Santahaminassa oli käytössä lentosataman edustan laaja jäälentokenttä. Utin sinänsä hyvää kenttää ympäröivät tiheät metsät, jotka tekivät alkeiskoulutuksessa usein tapahtuneista hätälaskuista hengenvaarallisia.

Alla: Alakerran pohjapiirros. IVKK.

Yllä: Pääsisäänkäynti.

Yllä oik. Pääporras.

Ilmailuvoimien vuoden 1925 kehittämissuunnitelman mukaan koko alkeiskoulutus olikin mahdollisimman pian siirrettävä Pohjanmaalle, jonka suuret lakeudet soveltuivat paremmin lentoharjoitteluille. Siellä koulutus olisi sodankin aikana turvattu ilmahuonekäsittelyllä. Maalentokoulu oli tarkoitus siirtää joko Lapuulle tai Kauhavalle ja merilentokoulutus Vaasaan.

Kauhavan maalentokoulun rakentaminen oli kiireellistä myös siksi, että Santahaminassa vallitsi talvisin opetustilojen puute ja ”majoituskurjuus”, kuten ilmailuvoimien va. komentajaksi nimitetty majuri Väinö Vuori (toimessa 1926–32) korosti puolustusministerille syksyllä 1926 lähettämässään kirjelmässä. Kauhavan määrärahat oli myönnetty jo lähes kaksi vuotta aiemmin ja myös rakennussuunnitelmat oli laadittu. Työt oli saatava urakalle niin, että maalentokoulu voisi aloittaa toimintansa Kauhavalla kesällä 1927. Urakoitsijaksi oli Vuoren mukaan valittava sellainen, joka kykeni ripeään toimintaan, jotta ”vältettäisiin sellaisen tilanteen uusiutuminen, mikä nyt on vallalla Santahaminan rakennustöissä, joitten laatuun ja edistymiseen nähden olisi paljon toivomisen varaa”. Kauhavan kenttä saatiin lentokuntoon vuonna 1927, mutta kasarmirakentaminen alkoi vasta seuraavana vuonna.

Kauhavan maalentokoulun valmistumisesta riippumatta tähtystäjäkurssit ja vesilentäjien ohjaajakurssit sekä Mekanikkokoulu olivat jäämässä vielä vuosiksi Santahaminaan. Tähtystäjäosaston tiloja ilmailukoulurakennuksessa (D:43) uudistettiin vuosina 1926–27. Sinne hankittiin mm. tykistötähystyspöytä ja siirrettiin pomminpudotusopetuksessa käytetty, sähköistetty ”pommimatto” lentohalleilta. Kerrosten väliseen lattiaan avattiin ”tähtystysaukko” pommi- ja tykistötähystysharjoittelua varten. Mekanikkokoulua varten muutettiin entinen aliupseerikerho (D:52) verstastyön harjoitustilaksi.

Ilmailukoulun kasarmi- ja ruokalarakennukseen (D:46) oli majoitettu koulun toimituskomppania sekä ohjaaja- ja tähtystäjäosaston miehistöä. Kasarmin tupia jaettiin vuosina 1925–26 tehdyissä korjaustöissä pienemmiksi huoneiksi ja niiden yhteyteen tehtiin mm. uusia pesutiloja.¹⁶²

Lentosatama ja -kenttä

Lentosatamaa uudistettiin vuosina 1925–27 rakentamalla hallin no 2 edustalle uusi laskusilta kääntöpöytineen sekä siihen liittyen moottoriveneallas. Jälkimmäinen oli tarpeen siksi, että lento-onnettomuustilanteessa moottorivene saataisiin nopeasti liikkeelle pelastustöihin.

Kasarmihoitoalueen johdolla suoritettujen moottorivenealtaan rakennustyöt kestivät pitkään ja olivat mm. työlistojen ja laskutuksen puolesta niin epäselviä, että töitä valvonut kasarmirakennusmestari erotettiin tehtävästään. Ilmailukoulun hallialueella oli ”rakentaa reposteltu” 3½ vuotta yhtäjaksoisesti, eikä valmista näyttänyt tulevan, kuten koulun johtaja majuri Opas asian vuonna 1927 ilmaisi. Moottorivenealtaan perustukset ovat edelleen näkyvissä meren pohjassa.

Vaikeuksista huolimatta Santahaminan lentosatama oli jatkuvassa käytössä ja useiden ulkomaisten lentovierailujen kohteena. Huomionarvoinen oli mm. Iso-Britannian ilmavoimien pitkänmatkan lentoveneiden vierailu elosyyskuun vaihteessa 1927. Kokeiluasteella olleille ”valtaville” Blackburn Iris ja Short Singapore -lentoveneille oli hankittava Santahaminan lentosatamaan erityiset riittävän suuret kiinnityspojut.

Myös Santahaminan ampumaradalla sijainneelle lentokentälle tehtiin lentovierailuja, jotka osoittivat, että uudelle maalentokentälle oli Helsingissä tarvetta. Esimerkiksi puolalaisen lentolaivueen lokakuussa 1926 tekemästä vierailusta kertoneessa Polska Zbrojna -lehden reportaasissa mainittiin, ettei Helsingissä ollut lainkaan oikeaa maalentokenttää. Santahaminassa oli kasarmien takana ”melko suuri metsään hakattu aukeama”, jota käytettiin etupäässä sotaväen harjoituskenttänä ja vain harvoin sinne eksyneiden maakoneiden lentokenttänä.

Huonon sään takia puolalaisten lentäjien oli sivuutettava Helsinki ja vaarallinen laskeutuminen metsäaukeamaan ja jatkettava Uttiin. Sään kirkaistuessa lennettiin Santahaminaan, jossa yksi suomalaisista saattokoneista ajoi laskeutuessaan päin kentän laidalla ollutta puuta. Puolalaiset laskeutuivat onnistuneesti harjoitettuaan ensin ”ilma-akrobatiaa” Helsingin yläpuolella.

Marraskuussa 1928 lentokenttäasiassa oli edetty niin pitkälle, että puolustusministeriö kehotti Santahaminan komendanttinvirastoa antamaan

Yllä: Puolan ilmavoimien Breguet XIX -kone Santahaminan kentällä lokakuussa 1926. Siivenkärjen takana seisoo ilmailuvoimien komentaja majuri Väinö Vuori. Vasemmalla Utin Maalentoeskaaderin Gourdou-Leseurre -hävittäjä. IVKK.

Alla: Blackburn Iris -lentovene Santahaminan edustalla vuonna 1927. Julkaistu: Aero 7/1927.

kasarmirakennusmestarin tehtäväksi kustannusarvio lentokentän raivauksesta. Raivaustöihin päästiin kuitenkin vasta 1930-luvun alkupuolella.¹⁶³

RADIOTOIMINTAA JA MAJOITUSJÄRJESTELYJÄ

Radioasema Lennätinhallitukselle

Santahaminan radioasema siirrettiin vuoden 1925 alussa sotaväeltä Lennätinhallituksen hallintaan. *Helsingin radioaseman* henkilökunnaksi haettiin esimiestä, neljää sähköttäjää ja radiomekaanikkaa sekä konemestaria, kolmea koneenkäyttäjää ja vahtimestaria. Ensimmäiseksi esimieheksi palkattiin insinööri V.J. Rissanen (toimessa 1925–27). Radioasemarakennuksen (E:29) ja puisten radiomastojen lisäksi Lennätinhallitukselle, ja Yleisten rakennusten ylihallituksen hoitoon, siirtyivät myös polttoainevarastot ja radioaseman puukasarmialue (E:25, E:26 ja E:27).

Santahaminan radiolaitteita ajanmukaistettiin ottamalla käyttöön Radiopataljoonassa valmistettu, elektroniputkia hyödyntävä 1 kW:n putkilähtettäjä. Vuonna 1928 valmistui Santahaminan radioasemalla tehty tehokkaampi 15 kW:n putkilähtettäjä. Radioasemalla oli myös lyhytaalto-koemasema. Ajanmukaisten laitteiden käyttö riippui yksityisen Etelä-Suomen Voima Oy:n Santahaminaan toimittamasta sähköstä. Usein toistuvien sähkökatkosten aikana oli käytettävä aseman omia venäläisaikaisia generaattoreita.

Vanhimpien, lähimpänä radioasemaa sijainneiden radiomastojen tilalle valmistui helmikuussa 1926 uusi 106 metrin korkuinen rautarakenteinen masto. Kone- ja Siltarakennus Oy:n valmistama 21 tonnin painoinen masto tuettiin kolmelta suunnalta tukivaijereilla. Korkeiden radiomastojen ja lentoseman naapuruus ei ollut ongelmatonta. Huhtikuussa 1926 Ilmailukoulun tähystäjäsaston opettaja, luutnantti Arvo Ikola törmäsi Caudron-koneellaan radiomaston tukivaijeriin, syöksyi maahan ja menehtyi.

Santahaminan radioasema oli merkittävässä roolissa saksalaisen Graf Zeppelin -ilmalaivan odotetussa vierailussa syksyllä 1930. Radioasema välitti

Alla: Viestipataljoona 1:n 1. komppania kasarmin pohjoissisäänkäynnin edessä kesällä 1931. Pietinen/MV.

ilmailuliikenteen aaltopituuksille muunnetuilla laitteillaan Zeppelinille hel-sinkiläisten lähettämiä sähkösanomatervehdyksiä sekä Helsingin säätietoja, joiden perusteella ilmalaivan päällikkö päätti lopulta olla laskeutumatta Viikin Latokartanon pelloille järjestetylle kentälle.¹⁶⁴

Yllä: Viestipataljoona 1:n varusmiehiä harjoituksissa kesällä 1931 kasarminsa länsipuolisella kentällä. Pietinen/MV.

Radiopataljoonan siirtotoiveita

Ilmailukoulun ja Uudenmaan Rykmentin puristuksissa olleen Radiopataljoonan komentaja majuri Arthur Stenholm (toimessa 1918–1934) esitti joukko-osastonsa siirtoa pois Santahaminasta moneen otteeseen. Vuonna 1924 tehty siirtoesitys Turkuun raukesi yleisesikunnan vastustaessa sitä liikekannallepanon vaikeutumiseen vedoten. Sotaväen esikunta ehdotti sen sijaan Kenttäradiokomppanian siirtoa Santahaminasta Lahden Hennalaan, mutta tämäkään ei toteutunut. Radiopataljoonan tilantarve kasvoi entisestään, kun sen vahvuutta nostettiin vuonna 1925 kolmeen komppaniaan. Vuonna 1926 Santahaminan muutti myös Katajanokalla sijainnut Radiopataljoonan esikunta.

Katajanokalla ollut Radiopataljoonan työpaja siirtyi puolustusministeriön alaisuuteen. Santahaminassa Radiopataljoonalla oli kuitenkin kenttäradioasemien Varikko- ja Korjauspaja (V.K.P./Rad.P.). Sen korjaustyöhuone ja samalla radiomekaanikkokurssien opetustila sijaitsi pataljoonan ahtaaksi käyneessä kasarmissa (D:2). Varasto oli entisessä kuormasto- ja hyökkäysvaunuvajassa (D:10), joka muutettiin uudeksi Varikko- ja Korjauspajaksi syksyllä 1926. Tässä yhteydessä sieltä siirrettiin mm. Santahaminan paloaseman ajoneuvot vastapäiseen entiseen korppuvarastoon (D:11). Varikko- ja Korjauspajaan sisustettiin lämmin työhuone, toimisto ja radioasemien varasto. Suurin osa pariulko-ovista muutettiin ikkunoiksi ja vanhoja ikkuna-aukkoja suurennettiin. Rakennus on nykyisin pääosin tässä asussa.

Myös viereinen pienempi kuormastovarasto (D:9) oli Radiopataljoonan hallinnassa ja vuonna 1926 esitettiin sen muuttamista kahden komppanian varusvarastoksi, mutta tähän ei löytynyt määrärahoja. Kaksi vuotta myöhemmin kunnostettiin Radiopataljoonan hallussa olleet venäläisaikaisen ”zeughausin”

Oik.: Varaston sisäovi vuodelta 1925.

(D:35) pohjoispäädyn huoneet varusvarastoksi ja muonavarastoksi. Tällöin sinne muurattiin mm. uusia peltiuneja ja ummistettiin sydänsenän suuret aukot. Varastohuoneisiin oli omat sisäänkäyntinsä rakennuksen pohjoispäädystä. Rakennuksen eteläosa oli edelleen Ilmailukoulun käytössä.

Vuonna 1927 varastoalueen keskellä olevalle piha-alueelle, Radiopataljoonan Varikko- ja Korjauspajan eli koulupajan eteläpuolelle pystytettiin koulutustarkoituksissa kaksi 40 metriä korkeaa radiomastoa. Niiden tieltä oli kaadettava noin sata pienehköä mäntyä, joita käytettiin sitten radioasema-alueen aitaamiseen.

Entisen miinalairin itäpuolisessa niemessä oli venäläisaikainen kaksikerroksinen hirsihuvila (purettu), joka ostettiin vuonna 1924 puolustuslaitokselle apteekkari Hjulmanilta. Radiopataljoona halusi muuttaa sen upseerikerhokseen, mutta määrärahoja ei tarkoitukseen löytynyt.

Santahaminan Radiopataljoonan ja Riihimäellä sijainneen Kentälennätinpataljoonan kokoonpanoja yhtenäistettiin vuonna 1929. Kumpaankin tuli yksi radio- ja kaksi lanka- eli lennätinkomppaniaa, aliupseerikoulu ja koulupaja. Määrävahvuuksien muutoksista johtuen Radiopataljoona tarvitsi lisää varus-, ase- ja viestivälinevarastoja. Radiopataljoonan 2. komppania sai käyttöönsä Uudenmaan Rykmentillä olleen hirsikasarmien (purettu C:29) ja pataljoonan ruokala siirrettiin kasarmista (D:2) Uudenmaan Rykmentin ruokalan (C:23) yhteyteen. Kokoonpanomuutosten myötä Radiopataljoona nimettiin vuoden 1930 loppupuolella *Viestipataljoona I*:ksi (VP 1).¹⁶⁵

Uudenmaan Rykmentin tilantarpeita

Uudenmaan Rykmentin kokoonpanoa muutettiin armeijan uudelleenjärjestelyn yhteydessä vuonna 1928, kuten muissakin jalkaväkirykmenteissä. Entisten kolmen pataljoonan sijaan Uudenmaan Rykmentissä oli tämän jälkeen I ja II Pataljoonat sekä aliupseerikoulu. Santahaminan jalkaväkikasarmit olivat rykmentin suomenkielisen I Pataljoonan ja kaksikielisen aliupseerikoulun käytössä, kun taas ruotsinkielinen II Pataljoona oli Suomenlinnassa.

Uudenmaan Rykmentin aliupseerikoulu majoitettiin itäiseen tiilikasarmiin (C:21). Koulun suomen- ja ruotsinkieliset luokat sekä tiedonanto- ja jalkaväkitykkiosastot tarvitsivat omat opetustilansa. Aliupseerikoulun kasarmia peruskorjattiin vuosina 1928–29 ja tässä yhteydessä mm. muurattiin umpeen kasarmitupia yhdistäneitä leveitä holviaukkoja ja lisättiin huoneiden välille ovia, jotta opetus voitiin järjestää luokkien häiritsemättä toisiaan.

Rykmentin kokoonpanon muutos merkitsi mm. sitä, että vanhasta hirsiruokalasta (C:25) voitiin luopua ja myöhemmin myös yhdestä hirsikasarmista Radiopataljoonan hyväksi. Hirsiruokalaan muutti Uudenmaan Rykmentin aliupseerikerho, joka oli sitä ennen sijainnut venäläisaikaisessa ampumapaviljongissa (purettu) kasarmien koillispuolella, nykyisten Rykmentin- ja Hevostallinteiden kulmassa.

Uudenmaan Rykmentin varastoalueen rakennuksiin tehtiin 1920-luvun loppupuoliskolla muutostöitä, joista osa on säilynyt nykypäivään. Vuonna 1925 entinen kuormasto- ja hyökkäysvaunuvaja (D:14) muutettiin kolmen komppanian varusvarastoksi. Rakennus jaettiin väliseinillä kolmeen osaan ja sinne rakennettiin puulattiat ja tarvittavat hyllyt ja ripustimet.

Radiopataljoonan kenttäradiolaitteiden kehittyessä ja muuttuessa kooltaan pienemmiksi ja helpommin siirrettäviksi, sen tarvitsema hevostäärä väheni. Suuri tallirakennus (D:8) voitiin siksi jakaa vuonna 1926 Radiopataljoonan ja Uudenmaan Rykmentin kesken. Talli jaettiin fyysisesti kahtia kattoon ulottuvalla pitkittäisseinällä ja kenttäkiveys päällystettiin lankkulattialla. Tarpeettomia ulko-ovia muurattiin umpeen. Uudenmaan Rykmentin talleina tilapäisesti käytetyt kylmät kuormastovarastot (D:39 ja D:41) muutettiin muuhun käyttöön. Rakennuksen D:41 eteläpään rakennettiin tilat rykmentin korjaamolle eli räätälin ja suutarin työhuoneille. Eteläpäädyn keskelle avattiin ulko-ovi betonisine ulkoportaineen, ikkuna-aukkoja suurennettiin ja sisälle muurattiin väliseiniä ja uuneja.¹⁶⁶

Yllä: Ilmailutelakan työntekijöiden ruokalana 1930-luvun vaihteessa toiminut entinen huvilarakennus E:54 (purettu). Kuva on syksyltä 1944. Rakennuksessa toimi jatkosodan aikana mm. Ilmatorjuntatykistön Koeosasto. SA-kuva.

Nykyisen Santahaminantien länsipuolella, jalkaväkikasarmien kohdalla ollut huvila-alue käsitti 1930-luvun vaihteessa kahdeksan siviilhenkilöiden omistamaa taloa. Osa asui taloissaan pysyvästi, osa vuokrasi niitä puolustuslaitoksen käyttöön. Päälaiturin ja upseerikerhon vieressä sijaitsi rouva Lönnqvistin omistama huvila, jonka tontille rakennettiin 1940-luvun lopulla postikonttori C:17. Sähkö- ja vesilaitokselle laskeutuvan tien risteyksessä oli herra Lundenuksen omistama vanha kauppiastalo, jonka tilalle rakennettiin jatkosodan jälkeen nykyinen paritalo C:38. Suurin huvila oli rannassa sähkö- ja vesilaitoksen eteläpuolella sijainnut kaksikerroksinen hirsitalo (purettu), jonka omisti kulosaarelainen Hilda Salo. Siinä oli useita asuntoja, jotka oli vuokrattu 1930-luvun alussa Ilmailutelakan työläisille, eräälle Viestipataljoona 1:n upseerille ja Santahaminan kasarmihoitoalueen varastonhoitajalle.

Kapitulanttitalon C:18 eteläpuolella oli jäljellä kaksi yksityishuvilaa, joiden omistajat olivat ”kuulopuheiden mukaan” edelleen venäläisiä. Niistä Palotorininkujan kohdalla ollut entinen kauppiastalo (purettu) oli Viestipataljoonan aliupseerikerhona ja Ilmailukoulun esikunnan (D:33) viereen jäänyttä vanhaa hirsihuvilaa (purettu) käytettiin puusepän työhuoneena.

Radioniemen alueella olivat 1930-luvun vaihteessa jäljellä kaikki seitsemän venäläisaikaista huvilaa ulkorakennuksineen. Nykypäivään säilyneistä omisti pohjoisniemessä olevan huvilan E:2 tähän aikaan tuomari Cederberg ja etelämpänä sijainneen huvilan E:15 sotatuomari Nykänen. Pääosa B-, C- ja E-alueiden huviloista lunastettiin valtiolle vuoden 1938 lopulla.

Ilmailutelakan länsipuolella oli seitsemän yksityishuvilaa, jotka yhtä lukuun ottamatta kuuluivat periaatteessa (kuulopuheiden perusteella) edelleen venäläisille omistajilleen. Niissä asui ilmavoimien henkilökuntaa. Poikkeuksena oli Santahaminassa asuneen Hilma Vanttisen hirsitalo (purettu) Papinlahteen ja Radioniemeen vievien teiden mutkassa, jossa hän piti ruokalaa Ilmailutelakan työntekijöille.

Eteläkärjentien varren huvila-alueella Hauteralahden pohjoisrannalla oli kuusi yksityistaloa. Yhtä lukuun ottamatta ne olivat siirtyneet Sotasaalis-Keskusosaston aikana suomalaissiviilien hallintaan. Poikkeuksen teki Papinlahden lähellä sijainnut kaksikerroksinen ja huonossa kunnossa ollut venäläisen alivänrikki Makari Zaitsovin huvila (purettu). Neuvostokansalainen Zaitsov (Zaitseff) kyseli huvilansa tilannetta Santahaminan komendantinvirastolta vielä vuonna 1926. Tässä ja lähettyvillä sijainneessa toisessa huvilassa (purettu) asui 1920-luvulla etupäässä ilmailuvoimien kanta-aliupseereja.¹⁶⁸

Alla: Aliupseeritalon pääty.

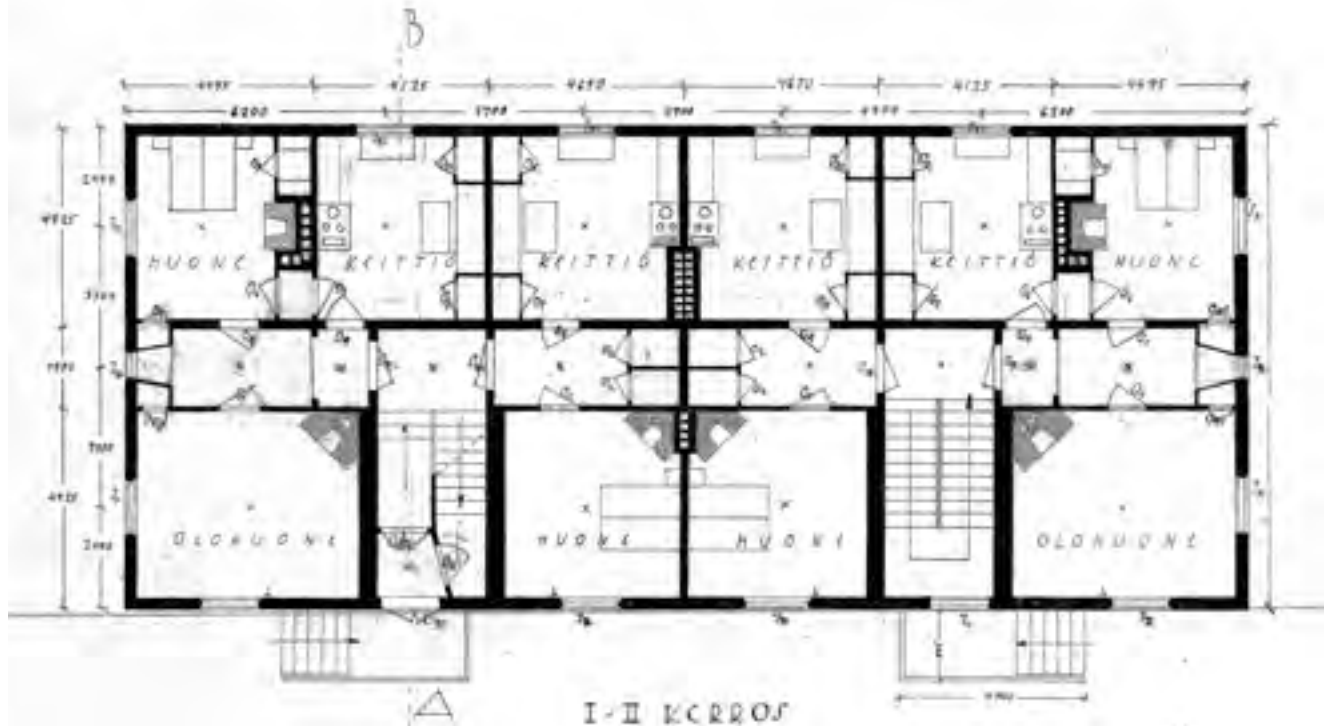
Aliupseeritalo

Santahaminan joukko-osastojen, lähinnä Uudenmaan Rykmentin kanta-aliupseerien asuntotilanteen parantamiseksi kaavailtiin vuonna 1927 uuden aliupseeritalon rakentamista. Myönnetty määrärahat eivät kuitenkaan riittäneet hankkeen toteuttamiseksi, sillä mm. osaa niistä oli ollut pakko käyttää Radiopataljoonan kiireellisiin asuntoremontteihin. Uuden asuintalon yhteyteen kaavailtiin myös Uudenmaan Rykmentin aliupseerikasinoa, joka kuitenkin sijoitettiin vapautuneeseen hirsiruokalaan (C:25).

Uuden kanta-aliupseeritalon suunnittelu alkoi keväällä 1929. Kaksikerroksisen ja kaksi porrashuonetta käsittäneen kahdeksan perheen asuintalon piirustukset laadittiin puolustusministeriössä ja niissä on arkkitehtien Herbert Holmberg, Arne Helander ja Elis Hyvärinen signeeraukset.

Julkisivut ja ryhdikäs olemus voimakkaana päätykolmioineen muistuttavat Kauhavalle vuotta aiemmin tehtyjä aliupseeritaloja. Niistä poiketen Santahaminan aliupseeritalossa oli ikkunoita myös päädyissä. Porrashuoneita korostettiin lasiseinillä, joista arkkitehti Hyvärinen laati suunnitteluvaiheessa muutospiirustuksen.

Puolustusministeriö myönsi **aliupseeritalon C:1** määrärahat kesäkuussa 1929 ja työnjohtajana toimi rakennusmestari Hugo Paldan. Ulkoseinät muurattiin hyvin lämpöä eristävästä kevytbetonista, solubetonista. Välipohjat valettiin rautabetonista. Asunnot käsittivät yksiöitä, jotka lämmitettiin

nykypäivään säilyneillä kaakeliuuneilla. Rakennus valmistui keväällä 1930 varuskunnan saunan pohjoispuolelle, nykyisen Santahaminantien varteen. Sen asuntojen jakamisesta tuli päättämään Helsingin varuskunnan päällikkö, apunaan erityinen Santahaminan huoneistolautakunta.¹⁶⁹

Yllä: Kapitulanttiasuinrakennuksen pohjapiirros helmikuulta 1929. Puolustusministeriön teknillinen osasto, sign.: "H.H:g, A.H., E.H.". PK.

Kansakoulu ja osuuskauppa

Santahaminassa asuvien perheiden olosuhteet paranivat 1930-luvun vaihteessa, kun saarelle rakennettiin kansakoulu ja osuuskauppa. Santahaminan alakansakoulu oli toiminut vuoden 1927 syyslukukaudesta asti yhdessä Ilmailutelakan länsipuolisista hirsihuвилoista.

Alla: Asuintalon eteläjulkisivu.

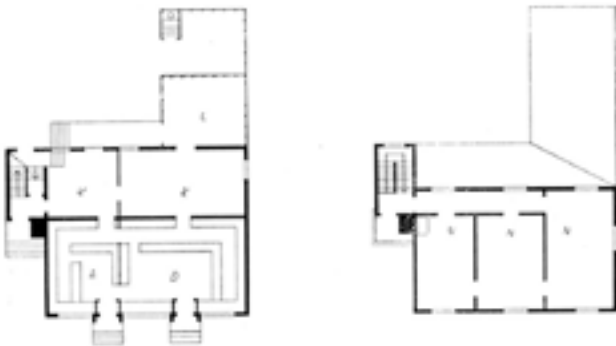
Yllä vas.: Aliupseeritalon alkuperäisikkuna.

Yllä kesk.: Alkuperäinen kaakeliuuni.

Yllä oik.: Porrashuone.

Vuonna 1929 Helsingin maalaiskunta päätti rakennuttaa Santahaminan uuden kansakoulurakennuksen. Rakennettavalla maa-alueella sijaitsi Santahaminan rakennuskonttorin varastonaan käyttämä puurakennus, joka purettiin kesällä 1929. Uusi kaksikerroksinen **kansakoulu C:7** suunniteltiin Helsingin maalaiskunnan rakennuslautakunnan toimesta. Se vihittiin käyttöön vuoden kuluttua, syksyllä 1930. Koulualueeseen kuului Santahaminan lisäksi Hevossalmen pohjoispuolinen Laajasalon alue sekä Suomenlinnan linnoitusalueeseen kuuluneet saaret Vallisaaren ja Kuivasaaren tasalta itään.

Helsingin Osuuskauppa rakennutti uuden myymälänsä (purettu) vuonna 1931 etelämmäs Santahaminantien varteen, sähkö- ja vesilaitoksen (C:19) kohdalle. Pienehkö kaksikerroksinen puurakennus edusti SOK:n rakennustoimiston ”uusiasiallista” funktisarkkitehtuuria. Alakerrassa oli ruokatavara- ja sekatavaramyymälät sekä varastot ja yläkerrassa asuinhuoneita. Myymälä avattiin marraskuun lopussa 1931.¹⁷⁰

Yllä: HOK:n Santahaminan myymälän pohjapiirrokset. Julkaistu: Arkkitehti 6/1936.

Oik.: Koulurakennus.

Uudelleenjärjestelyistä sota-aikaan

MERILENTOASEMA

Maalentokoulu

Ilmavoimien (nimitys v:sta 1928) määrävahvuuteen kuului 1920-luvun lopussa Ilmailukoulu ja Maalentokoulu. Kauhavan lentoasemaa ja varuskuntaa oli ryhdytty suunnittelemaan Maalentokoulua varten Utin korvaajaksi. Kesällä 1929 sinne siirrettiin kuitenkin Santahaminassa ollut Ilmailukoulu ohjaaja- ja tähyistäjäosastoineen. Koska uusien joukko-osastojen perustamisessa oli vaikeuksia, Santahaminassa aloitti muuton jälkeen toimintansa jo perustettavaksi hyväksytty *Maalentokoulu*, vaikka sillä ei ollut käytössään kunnollista maalentokenttää.

Santahaminan Maalentokouluun kuului merilentolaivue, jonka toinen lentue oli kesäaikaan merilentokouluna, mekaanikko-osasto eli Mekaanikkokoulu ja toimitusjoukkue. Koska Maalentokoulun toimet oli luotu nimenomaan koulutusta varten, ei henkilökunnan kokoonpanoon virallisesti sisällynyt esim. yhtään merilentolaivueen toimintaan olennaisesti kuulunutta tähyistäjää. Puuttuva henkilökunta komennettiin tehtäviinsä aluksi toisista lento-osastoista.

Esikuntarakennuksessa D:33 pitivät nyt majaansa Maalentokoulun päällikkö majuri Rainer Ahonius (toimessa 1929–37) esikuntineen. Ahonius asui ilmavoimien komentajan käytössä aiemmin olleessa upseeritalossa E:36. Maalentokoulun koulurakennuksessa D:43 jatkoi toimintaansa ilmavoimien valokuvausosasto, kunnes se muutti vuonna 1933 Helsingin Kruununhakaan. Rakennus D:47 säilyi Mekaanikkokoulun käytössä ja ilmailukasarmiin D:46 majoitettiin Maalentokoulun toimituskomppania. Ilmavoimien muikin rakennuskanta oli 1930-luvun alkupuoliskolla pääosin entisenlaisessa käytössään.

Eräänlaista uudisrakentamistakin tehtiin; ilmavoimien komentaja eversti Vuori sai keväällä 1930 puolustusministeriltä luvan siirtää Papinlahden ilmailu-upseerikerhon edustalla olevalle Nuottasaarelle 3 m x 7 m:n kokoisin puulaatikon, jota hän käytti kesämajanaan – kyseessä oli mahdollisesti lentokoneen pakkauslaatikko.

Keväällä 1930 aloitettiin työllisyysvaroin myös maalentokentän laajentaminen. Mäntymetsää raivattiin aliupseerikerhon D:57 edustalta puhe-

Alla vas.: Lentohallin no 2 laskusillan betonilaattoja.

linasemanristeyksen eteläpuolelle saakka. Laskeutuminen tälle tai vanhan ampumaradan eteläosalle ei kuitenkaan ollut mahdollista vielä muutamaan vuoteen, ennen kuin kenttää oli edelleen laajennettu ja tasoitettu.¹⁷¹

Santahaminan Merilentoasema

Syyskuussa 1930 annetulla asetuksella Maalentokoulun nimi muutettiin *Santahaminan Merilentoasemaksi*, mutta määrävahvuuksiin ei tehty muutoksia vielä kolmeen vuoteen. Merilentoasemalla oli edelleen käytössään ikääntyneet Hansa-koneensa, joita oli valmistettu Lentokonehtaalla vuoteen 1926 asti.

Vuonna 1928 oli hankittu ajanmukaisen, englantilaisen Blackburn Ripon -torpedo- ja tiedustelukoneen valmistuslisenssi. Riponit tulivat käyttöön 1930-luvun alussa, mutta niiden moottorit olivat alkuun heikkotehoisia ja varustus puutteellinen, eikä niiden siksi katsottu kelpaavan sotatoimiin.

Merilentoasemalta puuttuivat välineet suurten ja raskaiden lentokoneiden nostamiseen, joten Riponien kellukkeita ei voitu vaihtaa suksiin, kuten tarkoitus oli. Tämä pysäytti talven 1932 ajaksi moottorikokeet ja viivästytti edelleen koneiden saattamista sotavalmiuteen. Tehtävään soveltuva rautabetoninen nostokurki rakennettiin kesällä 1932 lentohallin no 3 sisälle.

Syksyllä 1932 jatkettiin hallin no 3 edustalla ollutta betonointia hallin no 2 eteen. Vanhan lahonneen puusillan päällä ei voitu siirtää tai laskea mereen raskaita Riponeita, vaan ainoastaan kevyempiä Hansa- ja Sääski-koneita. Hal-

Alla: Kahdeksan Blackburn Ripon -konetta ja kaksi VL Sääski -konetta järjestäytyneinä lentohallin no 2 laskusillalle toukokuussa 1935. Taustalla vasemalla näkyy Radioniemen upseeritalo E:5. IVKK.

lin no 2 edustan ja laskusillan reunat valettiin betonista ja pinta 3 x 3 metrin kokoisista betonilaatoista, jotka ovat osin edelleen näkyvissä laiturialueella.

Lentosataman työt tehtiin työttömyyden torjumiseksi myönnettyillä määrärahoilla ja niillä jatkettiin myös Santahaminan maalentokentän raivaus-, tasoitus- ja multaustöitä. Näiden ”häätäputöiden” avulla raivattiin ja tasoitettiin myös lentohalleilta lentokentälle johtava 25 metriä leveä lentokoneiden kuljetukseen tarkoitettu väylä eli nykyinen Rantavarastontie. Se alkoi hallien no 1 ja 2 välistä ja jatkui ylämäkeen ilmailukasarmien D:46 eteläsvuittse lentokenttäalueelle. Vuoteen 1933 jatkuneista lentokenttätöistä huolimatta Santahaminan keskusampumarataa käytettiin edelleen.

Santahaminan laaja lentokenttäalue on myöhemmin osin metsittynt. Sen itälaita oli nykyisen Taisteluradantien linjalla ja koillisessa kenttä ulottui nykyiseen Saharantiehen. Kentän ja vanhan ampumaradan pohjoispää on jäänyt 1960-luvulla ja sen jälkeen rakennettujen varusvarasto- ja pysäköintialueiden alle. Vanhan ampumaradan eteläpäässä on jäljellä 1930-luvun alkupuoliskolla rakennettu betoninen maaliseinä.¹⁷²

Lentoasema 2 ja Koelentue

Toukokuussa 1933 Santahaminan Merilentoaseman meriyhteistoimintaläivueesta muodostettiin määrävahvuudeltaan vertailukelpoinen ilmavoimien muihin lento-osastoihin nähden. Samalla perustettiin erityinen Koelentue, jonka tarkoituksena oli koelentää Valtion Lentokonetehaalla valmistetut ja korjatut koneet ennen niiden siirtoa lento-osastoihinsa.

Heinäkuun 1933 vaihteessa Santahaminan Merilentoasemasta ja ilmavoimien muista joukkoyksiköistä muodostettiin kuusi lentoasemaa. Santahaminasta tuli nyt *Lentoasema 2* (LAs 2) ja sen meritiedustelukoneet muodostivat *Lentoläivueen 36*. Koelentue ja Mekanikkokoulu irrotettiin samalla lentoaseman alaisuudesta itsenäisiksi ilmavoimien yksiköiksi, vaikka ne talousasioissa edelleen tukeutuivat siihen.

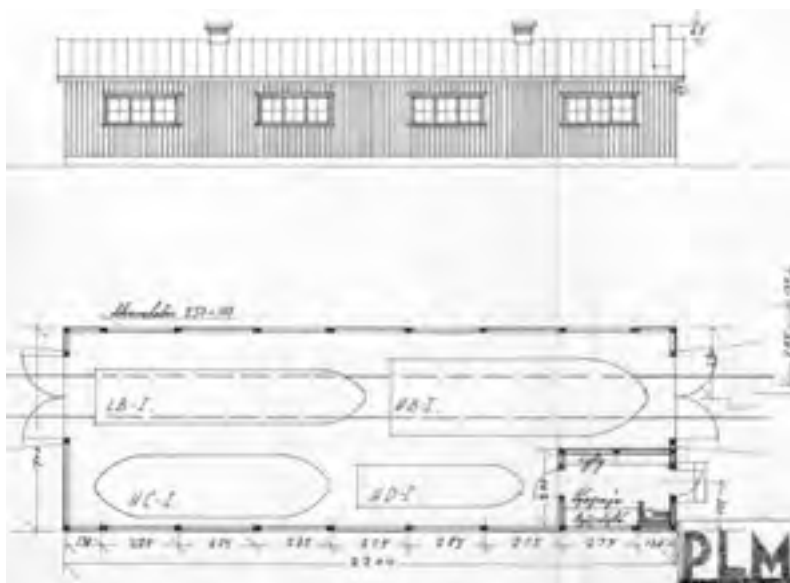
Koelentue ei tarvinnut varsinaisia kasarmitiloja, sillä siihen ei kuulunut asevelvollisia. Koelentueen päällikön kapteeni Hämäläisen lisäksi henkilökuntaan kuului kymmenisen aliupseeria sekä konetarkastaja ja konemestari.

Mekanikkokoulun itsenäistymisen takia sen toiminnot haluttiin erottaa Lentoasema 2:n yhteydestä omiin rakennuksiinsa. Koulurakennuksessa D:43 oli Mekanikkokoululla käytössään moottorien purku- ja kokoamistöitä varten kaksi huonetta. Ne haluttiin siirtää vieressä sijainneeseen entiseen jääkellariin D:45, jossa oli Lentoasema 2:n korjaamo, eli suutarin ja räätälintyöhuoneet. Siirtoa ei saatu toteutettua ainakaan kevääseen 1934 mennessä korjausmäärärahojen pienuuden takia.¹⁷³

Yllä: Santahamina lentokenttineen luoteesta kesällä 1937. IVKK.

Oik.: Ruotsin ympärilentokilpailun voittajan Väinö Bremerin Junkers A50 Junior -konetta työnnetään toukokuussa 1931 Santahaminan lentokentän suunnasta kohti lentohalleja pitkin entistä ”kirkoavenueta”. Sitä käytettiin lentokoneiden siirtoväylänä ennen uuden yhdistien rakentamista Rantavarastontien kohdalle. Vasemmalla aliupseeritalo D:18 ja takana venäläisaikainen kirkko. Pietinen/MV.

Vas.: Santahaminan lentosataman pohjoispuolella olevaan Leppäniemeen rakennetun ilmavoimien esikunnan moottorivenevajan piirustus heinäkuulta 1935, PLM:n arkkitehti Olav Hammarström. PLM lac:39.

Uusi lentohalli

Santahaminan vanhin lentohalli, puinen halli no 1 oli vuonna 1933 niin huonossa kunnossa, että se joutui käyttökieltoon. Halli no 1 oli ollut Ilmailutalakan ja sittemmin Valtion Lentokonetehaan kokoonpanohallina ja tämä työ oli nyt suoritettava Lentoasema 2:lle kuuluvassa hallissa no 3. Riponien 25 koneen sarja oli valmistumassa 1934 ja Lentolaivue 36 oli sen myötä saamassa täyden konevahvuutensa, joten se tarvitsi molemmat hallinsa. Lentokonetehdas taas ei voisi enää koota koneita Santahaminassa, ellei se saanut omaa hallia.

Ilmavoimien komentaja eversti Jarl Lundqvist (toimessa 1932–44) teki kesällä 1933 esityksen uuden hallin rakentamisesta purettavan puuhallin tilalle. Käyttäjäksi tulisi Lentokonetehaan lisäksi Koelentue, joka vastasi mm. ilmavoimien esikunnan käyttämistä koneista. Halliin oli mahdollista kaikkia Koelentueen varasto- ja työskentelytilat sekä kuusi lentokonetta. Uusi halli oli sijoitettava vanhaan nähden 90 asteen kulmaan, jotta sieltä olisi helppo päästä sekä lentohallin no 2 laskusillalle että maalentokentälle vievälle tielle.

Ilmailuvoimien esikunta laati helmikuussa 1934 Koelentueen **lentohallista (D:27)** pohjapiirrosluonnoksen, jonka mukaan puolustusministeriön teknillinen osasto teki lopulliset suunnitelmat ja kustannusarviot. Hallin runkotyöt aloitettiin kesän 1934 aikana ja harjaan se saatiin ennen vuodenvaihdetta. Kaluste- ja sisustustöihin päästiin vuoden 1935 alkupuolella ja Koelentue otti hallin käyttöön kesään mennessä.

Uusi halli no 1 oli lentokoneiden säilytystiloiltaan pienempi kuin hallit no 2 ja 3, mutta sen kolmella sivulla oli niitä enemmän muita tiloja, mm. varasto-, työ-, toimisto- ja pukuhuoneita, kattilahuone sekä auto- ja traktoritallit. Hallin sisälle rakennettiin samantyyppinen nostokurki kuin halliin no 3 oli aiemmin tehty.¹⁷⁴

Alla: Koelentueen halli elokuussa 1936. Hallin edessä de Havilland D.H.60 Moth -kone ja sisällä ainakin kaksi Letov Š 218 Smolik -koulukonetta. IVKK.

Yllä: Pääty.

Oik.: Hallin pääty.

Alla: Alkuperäinen ovi.

LENTOKONETEHDAS JA ILMAILUVARIKKO

Lentokonetehdas

Ilmavoimien lentokoneiden korjauksesta vastannut Ilmailutelakka (Ilm.T) Santahaminassa ja niitä valmistanut Ilmailuvoimien Lentokonetehdas (I.V.L.) Suomenlinnassa yhdistettiin maaliskuussa 1928 puolustusministeriön alaiseksi teollisuuslaitokseksi, Valtion Lentokonetehtaaksi (V.L.). Ilmailutelakasta tuli näin *Lentokonetehtaan Santahaminan osasto*, jonka päällikkönä jatkoi kapteeni Tenlenius.

Ilmailutelakalla oli käytännössä jo kokemusta lentokoneenvalmistuksesta, sillä siellä oli kokoonpantu mm. Ranskasta hankitut Caudron-koulukoneet. Ensimmäisiä uudelleen järjestetyn lentokonetehtaan (lisenssillä) valmistamia ja ilmailuvoimien käyttöön myymiä koneita olivat marraskuussa 1928 tilatut Gloster Gamecock -hävittäjät.

Siviilityöntekijöitä käyttäneen ja puolustusvoimiin kuulumattoman Lentokonetehtaan Santahaminan osaston toimiminen samoissa tiloissa ilmavoimien kanssa ei enää ollut mahdollista. Esille nousi ristiriitoja mm. aiemmin Ilmailukoulun ja Ilmailutelakan käytössä olleiden asuntojen ja huviloiden sekä hevostallin D:48 jaosta. Tehdasalueella sijainneeseen entiseen ruokalarakennukseen E:49 sijoitettiin syksyllä 1929 tehtaan tarveainearasto, jolloin siltä täytyi tehdä mm. kantavien väliseinien muutoksia.

Ilmailuvarikko oli periaatteessa lakkautettu Lentokonetehtaaseen yhdistymisen seurauksena, mutta käytännössä sen toiminta jatkui tehtaan henkilökunnan hoidossa. Huhtikuussa 1933 Ilmailuvarikko siirrettiin jälleen ilmavoimien esikunnan alaisuuteen ja seuraavana vuonna siitä tuli itsenäinen joukko-osasto.

Santahaminan maalentokenttä oli niin Lentokonetehtaan kuin Ilmailuvarikon toiminnalle tärkeä. Varikon päälliköksi nimitetty insinöörikapteeni Lauri Vuolasvirta pyysi kesällä 1934 kentän pitkäksi kasvaneen heinän niittoa, sillä se vaaransi pienempien koneiden rullauksen ja lennot. Myös lentokonetehtaalla rakennettujen ja korjattavien koneiden koelennot keskeytyivät ja toimitukset siirtyivät käyttökelvottoman kentän takia.

Ahtaissa ja kaiken lisäksi vihollisen eli Neuvostoliiton ilmapommituksille alttiissa tiloissa toimineen lentokonetehtaan ja varikon siirtoa sisämaahan oli valmisteltu jo lähes kymmenen vuotta, mutta määrärahoja ei ollut löytynyt.

VALTION LENTOKONETEHDAS HELSINKI SUOMENLINNA & SANTAHAMINA

Suunnittelee ja valmistaa lentokoneita sotilas- ja siviilitarkoituksiin sekä lentokoneoskia, keltukkeita, polkureita y. m. alaan kuuluvia tarvikkeita

Maan suurin moottorikorjaamo.

Pyytäkää tarjouksia!

Suosikaa kotimaisista teollisuustuotteista.

Yllä: Aero 8/1929.

Yllä: Väinö Bremer Junkers -koneineen Santahaminan lentokentän pohjoispäässä toukokuussa 1931. Takana ruokala. Pietinen/MV.

Uudeksi sijoituspaikaksi valikoitui pitkällisten selvitysten jälkeen Tampereen Härmälä ja lentokonetehdas pääsi muuttamaan sinne vuonna 1936.

Vuonna 1936 avattiin myös Helsingin ensimmäinen kunnollinen maalentokenttä Malmin Tattarisuolle. Santahaminan radioaseman verstaassa rakennettiin syksyllä 1936 radiolähetin Malmin lentokentän ja sinne saapuvien lentokoneiden yhteydenpitoa varten. Laitetta käytettiin kauko-ohjauksella Malmilta käsin, sillä itse lentokentälle ei voitu pystyttää suuritehoisen lähetimen vaatimia korkeita radiomastoja.¹⁷⁵

MAAVOIMIEN UDELLEENJÄRJESTELY

Viestijoukot Viipuriin

Maavoimissa suoritettiin toukokuussa 1934 uudelleenjärjestely ja siirtyminen aluejärjestelmään. Uudelleenjärjestelyssä maavoimien johtoon perustettiin Viipuriin Armeijakunnan esikunta. Aluejärjestö vastasi tästä lähin liikekannallepanosta ja kertausharjoituksista. Uudelleenjärjestelyn yhteydessä suuri määrä joukkoja muutti varuskunnista toisiin. Santahaminan kannalta merkittävin muutos oli kaikkien viestijoukkojen, mm. Viestipataljoona 1:n liittäminen yhteen Viestipataljoonaksi ja siirtäminen Viipuriin.

Maavoimien uudelleenjärjestelyn valmistelutyöt oli aloitettu vuonna 1932 ja tulevat muutokset alkoivat vaikuttaa Santahaminan kasarmijärjestelyihin ja vuosikorjaustöiden suunnitteluun jo ennen niiden toimeenpanoa. Pääosa Viestipataljoona 1:n käytössä olleista rakennuksista tuli siirtymään Uudenmaan Rykmentille, ja niihin kaavailut muutokset ja parannukset jätettiin odottamaan uudelleenjärjestelyä.

Aluejärjestelmään siirtymisen edellytyksenä olivat uusiin sotilaspiireihin muodostettavat nk. perustamispaikat, joihin varastoitiin liikekannallepanossa perustettavien joukkojen aseet ja varusteet. *Helsingin sotilaspiirin* liikekannallepanovarastoksi luovutettiin huhtikuun lopussa 1934 tiilinen kuormasto-varasto D:42, jossa oli aiemmin Uudenmaan Rykmentin ja Lentoasema 2:n kuormasto- ja rehuvarastoja. Helsingin sotilaspiirin varastotoimisto siirrettiin vuonna 1936 Viestipataljoona 1:n käytössä olleeseen hirsikasarmiin B:13.

Alla: Uudenmaan Rykmentin aliupseerikoulun oppilaita kasarminsa edustalla kesällä 1931. Pietinen/MV.

Uudelleenjärjestelyn seurauksena muutettiin myös kasarmihoitoalueita. Santahaminan kasarmihoitoalue siirrettiin Santahaminan komendanttivrastolta, eli käytännössä Uudenmaan Rykmentin pataljoonankomentajalta rykmentin Suomenlinnassa majailleen komentajan alaisuuteen. Samalla Uudenmaan Rykmentin alaisuuteen siirtyi myös kasarmihoitoalueen rakennustoimisto.

Armeijakunnassa keväällä 1934 laaditun uudisrakennusohjelman mukaan Uudenmaan Rykmentti oli tulevaisuudessa tarkoitus sijoittaa kokonaisuudessaan Santahaminaan, kunhan Valtion Lentokonetehtas ja Ilmailuvarikko olisivat muuttaneet pois. Uudenmaan Rykmentin Santahaminaan keskittämiseen tarvittavia uudisrakennusmäärärahoja ei kuitenkaan sisällytetty lähivuosien (1935–38) rakennusohjelmiin, sillä majoituskysymykset riippuivat vielä avoinna olevista ilmavoimien tulevaisuudensuunnitelmista. Lopulta kävi niin, että ilmavoimien toimintaa Santahaminassa ei supistettu, vaan päinvastoin laajennettiin ja lisäksi Uudenmaan Rykmentti joutui luopumaan myös

Vas.: Entisen kuormastovaraston itäpäätty.

Alla oik.: Hiihtokilpailut Santahaminan lentokentän pohjoisosassa joulukuussa 1931. Takana muuntamo ja venäläisikäinen ampumapaviljonki. Pietinen/MV.

Alla: Santahaminan Isosaari heinäkuussa 1938. Edessä oikealla patteri no 7 ja sen takana entiset heinämakasiinit. Yläreunassa Kissanalmen lastauslaituri. IVKK.

eräistä aiemmista rakennuksistaan Kadettikoulun rakennustöiden yhteydessä 1930-luvun lopussa.

Entinen viestijoukkojen koulupaja D:10 sisustettiin Uudenmaan Rykmentin asepariksi työkalu- ja varaosavaraosastoinen. Vastapäinen, aiemmin yhteiskäytössä ollut hevostalli D:8 jäi Viestipataljoona 1:n poistumisen jälkeen niin vähälle hevosmäärälle, että se oli talvisin liian kylmä. Hevosten hyvinvoinnin turvaamiseksi osa tallista eristettiin entistä paremmin pakkasilta. Viestijoukkojen tiilikasarmista D:2 tuli vuoteen 1936 mennessä Uudenmaan Rykmentin aliupseerikoulu.

Santahaminan kasarmialueen epämiellyttävimpiä ongelmia oli viemäroinnin puuttuminen. Esimerkiksi 1930-luvun alkupuolella puolustuslaitoksen oli maksettava vuosittain 90 000 mk likaveden poiskuljetuksesta. Ruokalan C:23 likavedet johdettiin rakennuksen itäpuolella olleeseen, ja tarpeen mukaan laajennettuun kuoppaan, josta levisi ympäristöön ”inhottava haju”. Puolustusministeriöllä ei kuitenkaan ollut myöntää määrärahoja viemäriverkoston rakentamiseen.

Uudenmaan Rykmentin vahvuus oli korkeimmillaan 750 miestä, joiden käytössä oli vain 22 ulkokäymäläpaikkaa. Talviaamujen pitkissä käymäläjo-noissa oli vilustumisvaara. Vuoden 1936 lopulla myönnettiin varat 30 lisäpaikan rakentamiseen. Vesijohtoja vedettiin 1930-luvun puolenvälin jälkeen kasarmien pesuhuoneisiin ja varuskunnan saunaan C:3.¹⁷⁶

Leirialue Isosaarella

Santahaminan Isosaarta käytettiin 1930-luvulla Uudenmaan Rykmentin Suomenlinnaan sijoitetun pataljoonan, ja ainakin 1920-luvun lopussa myös Suomen Valkoisen Kaartin kesäleirialueena. Patterin no 7 luona ollut heinämakasiini A:6 oli leirijoukkojen majoitustilana. Toinen heinämakasiini A:7 oli Ilmailuvarikon varastona, mutta rannanpuolella oli miehistön ja aliupseerien telta-alue sekä leiritalli.

Leiriesikuntana ja upseerien asuinrakennuksena oli vuodesta 1936 lähtien Isosaaren pattereiden vanha vartiotalo ja vastapäinen tykistövarasto (puretus A:9 ja A:11). Aiemmin kesäesikuntana oli ajoittain käytetty öljylampuin ja kynttilöin valaistua betonista miina-asemaa A:11, jonka edustalla oli ollut upseerien telttakylä.¹⁷⁷

KADETTIKOULU

Olympialaiskylä - kasarmikylä

Yleisesikunta arvioi keväällä 1937, että Uudenmaan Rykmentin Suomenlinnassa olevien osien Santahaminaan siirtämisen I vaihe vaatisi noin 3,5 miljoonan markan uudisrakennustyöt. Koska kaikkien puolustuslaitoksen uudisrakentamistöiden menoarvioehdotus oli lähes 77 miljoonaa markkaa ja valtioneuvosto osoitti näihin töihin vain 21 miljoonaa markkaa, oli Santahaminan rakennusesitykset pakko siirtää tulevaisuuteen.

Kesällä 1938 nousi esille kysymys Helsingin vuoden 1940 kesäolympialaisten vaatimien urheilijoiden majoitustilojen toteuttamisesta rakentamalla nk. olympialaiskylä. Vaihtoehtoina nousi esille sellaisen majoitusalueen rakentaminen, jota voitaisiin olympialaisten jälkeen käyttää joko opiskelijoiden asuntoina eli ”ylioppilaskylänä” tai kasarmialueena, ”kasarmikylänä”.

Uutta kasarmialuetta tarvitsi erityisesti Suomen Valkoinen Kaarti, jonka kaupunkikasarmeilta oli matkaa harjoitusmaastoihin viisi kilometriä ja ampumaradalle 12 kilometriä. Kaartin kasarmi olisi sitten mahdollista luovuttaa ilmavoimien uusien ilmatorjuntamuodostelmien käyttöön ja niille kaavailut Santahaminan alueet kokonaisuudessaan Uudenmaan Rykmentille.

Kasarmikylän alueelle voitaisiin sijoittaa myös Munkkiniemen pensio-naatissa ollut Kadettikoulu ja Viipurin Markovillassa toiminut Taistelukoulu. Puolustusministeriö oli valmis rakennuttamaan kasarmikylän nopealla aikataululla, käyttäen valmiita piirustuksia ja työorganisaatiota.

Helsingin kaupunki ei kuitenkaan halunnut luovuttaa maata kasarmikylälle, eikä ottamaan alueelleen joukko-osastoja. Olympiakylä päätettiin vuoden 1938 lopulla rakentaa Käpylään sitä varten perustetun Helsingin Asuntokeskuskunnan HAKA:n toimesta.

Käpylän olympiakylän yhteyteen ei kuitenkaan voitu varata majoitustiloja kaikille urheilijoille, urheilujohtajille ja toimitsijoille yms. Siksi olympia-

Yllä: Kadettikoulun päärakennus syksyllä 1942. SA-kuva.

Yllä: Kadettikoulun pääsisäänkäynti.

Alla: Päärakennuksen pohjoispääty.

laisten järjestelytoimikunta esitti puuttuvien majoitustilojen sijoittamista kasarmikylä-hankkeen myötä esille nousseeseen uuteen Kadettikouluun, joka rakennettaisiin Santahaminaan. Olympiabudjettiin varattiin Kadettikoulua varten 22 miljoonaa markkaa.¹⁷⁸

Kadettikoulun suunnittelu

Puolustusministeriön Rakennustoimistossa ryhdyttiin Kadettikoulun suunnittelutöihin vuoden 1938 lopulla. Kadettikoulun piti majoittaa 200 oppilasta, koulun hallinto ja huolto. Sinne oli sijoitettava luentosalien ja luokkien lisäksi Santahaminasta aiemmin kokonaan puuttuneet liikunta- ja uimahallit sekä urheilukenttä ja ratsastustalli. Upseerien jatkokoulutusta varten oli oltava 20 majoitushuonetta opetustiloineen.

Olympialaisten ajaksi rakennuksiin tulisi mahtua noin 500–550 urheilijaa. Kadettikoulun rakennukset oli määrä sijoittaa Hevossalmen ja Lehmäsaarenlahden rantaan entiselle miinalaerialueelle. Suurin osa leirirakennuksista oli jo purettu huonokuntoisina, mutta alueella oli vielä kanta-aliupseerien asuntoja.

Kadettikoulun luonnospiirustukset valmistuivat vuodenvaihteeseen 1939 mennessä. Rakennukset suunnitteli arkkitehti Olavi Sortta yhdessä Kyllikki Halmeen ja Irma Paasikallion kanssa. Luonnokset tarkisti asiantuntijalautakunta, johon kuuluivat sotakoulujen tarkastaja kenraali Edvard Hanell, Kadettikoulun johtaja eversti Into Salmio ja Rakennustoimiston päällikkö, yliarkkitehti Elovaara. Kaksi viimeksi mainittua olivat käyneet tutustumismatkalla Hannoverin ja Berliinin lähistöllä olleissa sotilaskouluissa. Suunnitelmat lähetettiin edelleen Rakennushallituksen hyväksyttäväksi.

Tässä vaiheessa, tammikuun lopussa 1939 suunnitelmista saivat tietoa myös Uudenmaan Rykmentin komentaja ja Santahaminan kasarmipäällikkö eversti Runar Lilius sekä hänen esimiehensä 1. Divisioonan komentaja kenraali Taavetti Laatikainen. He olivat huolestuneita Santahaminaan ennestään sijoitettujen joukko-osastojen toimintamahdollisuuksista ja mm. siitä, että Kadettikoulun tieltä oli tarkoitus purkaa kanta-aliupseerien asuntoina olleita puurakennuksia. Puolustusministeriön mukaan kyseessä oli kuitenkin

Yllä: Pukuhuone.

Yllä: Uimahalli.

Oik. Uimahalli syksyllä 1942. SA-kuva.

Alla: Kadettikoulun sotilaskoti päärakennuksessa.

Alla oik.: Liikuntasali syksyllä 1942. SA-kuva.

”pakkotilanne”, joka täytyi hyväksyä. Korvaaviin asuinrakennuksiin esitettiin määrärahoja vuodelle 1940, mutta sodan takia ne jäivät toteuttamatta.

Myös Kadettikoulun johtaja Salmio oli tyytymätön 22 miljoonan markan määrärahalla toteutettavaan rakennusohjelmaan. Upseeriasuntoja ei voitaisi rakentaa kuin neljä, vaikka niitä tarvittiin yhteensä 17. Aliupseeriasuntoja oli ohjelmassa vain yhdelle lääkintäaliupseerille kahdestatoista tarvittavasta. Myöskään ratsastusmaneesia ei ollut mahdollista rakentaa, vaikka sitä tarvittiin kadettien opintoihin kuuluneen kouluratsastuksen talviopetuksessa. Santahaminan talvi-ilmastoa oli ”raaka ja tuulinen”, minkä vuoksi kadeteilla ja hevosilla oli suuri onnettomuus- ja vilustumisvaara.¹⁷⁹

Kadettikoulurakennukset

Puolustusministeriö aloitti Kadettikoulun alueen rakennustyöt huhtikuussa 1939 kahden suurimman eli koulun päärakennuksen ja ruokala- ja juhlasalirakennuksen osalta, joiden piirustukset oli hyväksytty ensimmäisinä. Loput neljä rakennusta aloitettiin, kun niiden suunnitelmat saatiin viimeisteltä. Ne olivat Kadettikoulun apumiehinä toimineiden varusmiesten kasarmi, upseerikurssirakennus, upseeriasuintalo ja hevosstalli. Rakennustyöt keskeytyivät talvisotaan ja ne saatiin loppuun vasta välirauhan aikana 1940–41.

Kadettikoulun päärakennuksen B:27 pääsisäänkäynti sijoittui lännen puolelle. Varhainen asemapiirros osoittaa, että sisääntuloaukiosta kaavailtiin toteutunutta juhmallisempaa ja länteen päin johtaneesta tiestä leveämpää. Käytännössä pääoven edustalle raivatulle aukiolle johti alkuaikoina vain vanha Lehmäsaarenlahden miinalaiturin kärrytie. Päärakennuksen kaakkoispuolelle, entisen miinalaitekentän tilalle tasattiin täysimittainen urheilukenttä.

Sisätilat jakaantuivat pääsisäänkäyntiaulasta ja pääportaasta etelään, itään ja pohjoiseen haarautuviin siipiin. Santahaminan vanhaan rakennuskantaan verrattuna Kadettikoulun mitat olivat monumentaaliset: pituus eteläpäädyssä pohjoiseen oli yli 130 metriä ja itäsiivenkin 75 metriä.

Julkisivujen tasainen ikkunarytmi ei ulkopuolelta juuri paljastanut sisätilojen käyttötarkoituksia. Länsijulkisivussa poikkeuksena oli ainoastaan pohjois-

siiven upseerikerhon terassi lasiseininen. Eteläsiiven urheilukentän puoleista julkisivua rytmittivät sisäänvedetyt parvekkeet, ja uima- ja liikuntahalleissa oli laajemmat lasiseinät. Luonnospiirustuksissa lähes koko julkisivuaukutus oli esitetty nauhaikkunoina tai laajempina lasiseinäinä, mutta toteutetut eleetömämmät julkisivut olivat Rakennushallituksen vaatimuksena.

Eteläsiiven päädyssä oli kadettien sotilaskoti eli kadettikerho keittiöineen. Seuraavana oli kahdentoista potilaan sairastupa, jonka yhteydessä oli lääkintäaliupseerin asunto. Sitten seurasi läpivieron ulottuva kirjastosali ja pääaulaan johtavan käytävän varrella kadettikomppanian toimistot.

Pääaulan pohjoispuolelta, pääsisäänkäynnin vierestä lähtevän käytävän varrella olivat Kadettikoulun esikuntatilat. Pohjoissiiven päädyssä oli upseerikerho, jossa käytävä leveni avarammaksi oleskelutilaksi lännenpuolisine terasseineen. Pääaulan itäseinustan lasiseinän toisella puolella oli uimahalli 25 metrin altainen. Uimahallin eteläpuoleiset lasi-ikkunat avautuivat urheilukentälle. Pohjoisen huoltopihan puolella olivat pyykki- ja vaatevarastot.

Päärakennuksen ensimmäinen rakennusvaihe päättyi uimahallin itäseinään. Seinän toiselle puolelle rakennettiin hieman myöhemmin pukuhuone- ja saunatilat sisältänyt yksikerroksinen liitososa ja sen itäpuolelle korkeampi voimistelusalitila. Sauna muodosti puolipyöreän ulkoneman urheilukentän puolelle. Sen päällä oli vilvoitteluterassi. Voimistelusaliiin ja sitä kautta pukuhuoneisiin oli pääsy suoraan urheilukentän puoleisesta sisäänkäynnistä.

Päärakennuksen kahden ylemmän kerroksen etelä- ja itäsiivissä oli keskuskäytävien varrella yhteensä sata kahden hengen kadettitupaa aputiloineen. Pohjoissiivessä oli sivukäytävien varrella kymmenen luentosalia. Kerrokset jakautuivat vuosikursseittain.

Toinen kesän 1939 aikana harjakorkeuteen ehtineistä Kadettikoulun rakennuksista oli **ruokala- ja juhlasalirakennus B:28**. Se sijoitettiin päärakennuksen sisäänkäynniltä etelään johtavan tien päätteeksi. Ruokala- ja juhlasalirakennus edusti puolustusministeriön funktisarkkitehtuuria monipuolisimmillaan ja edustavimmillaan niin ulko- kuin sisätiloiltaan.

Pohjoiskulman virtaviivainen lippa suojasi graniittiulkoporrasta, jonka kautta astuttiin pitkänomaiseen eteishalliin. Sieltä noustiin edelleen avoporrasta pitkin yläkerran aulatilaan. Yläkerran pohjoispäädyssä oli 400 hengen juhla-, luento- ja elokuvasali esiintymislavoineen. Aulan eteläpuolella taas kadettien ja upseerien 250 hengen ruokasali ja rakennuksen eteläisessä poikkaisiivessä keittiötilat. Ruokasalia voitiin tarvittaessa laajentaa kookkaiden

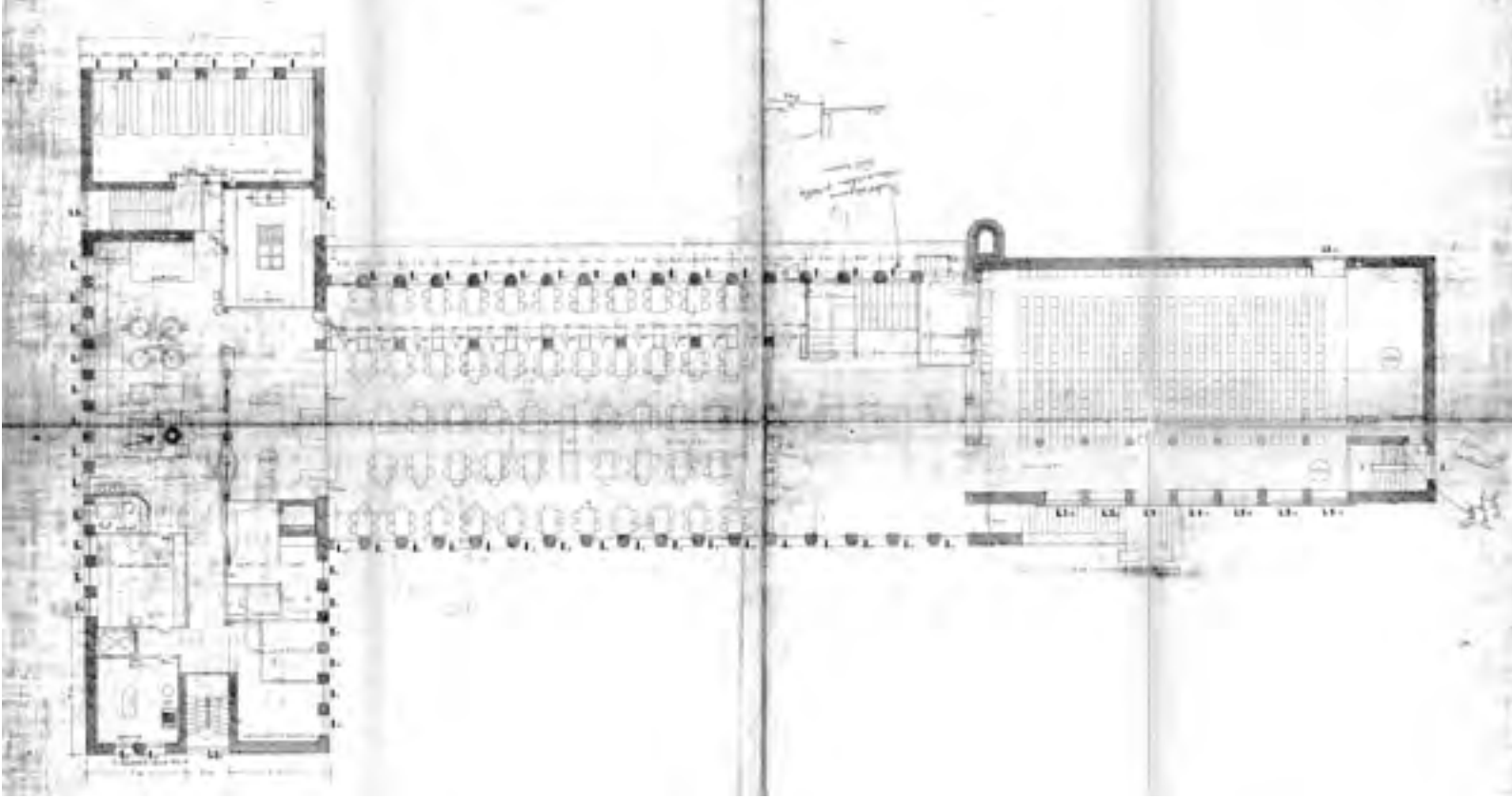
Yllä: Ruokalan entisen aliupseerikerhon terassi.

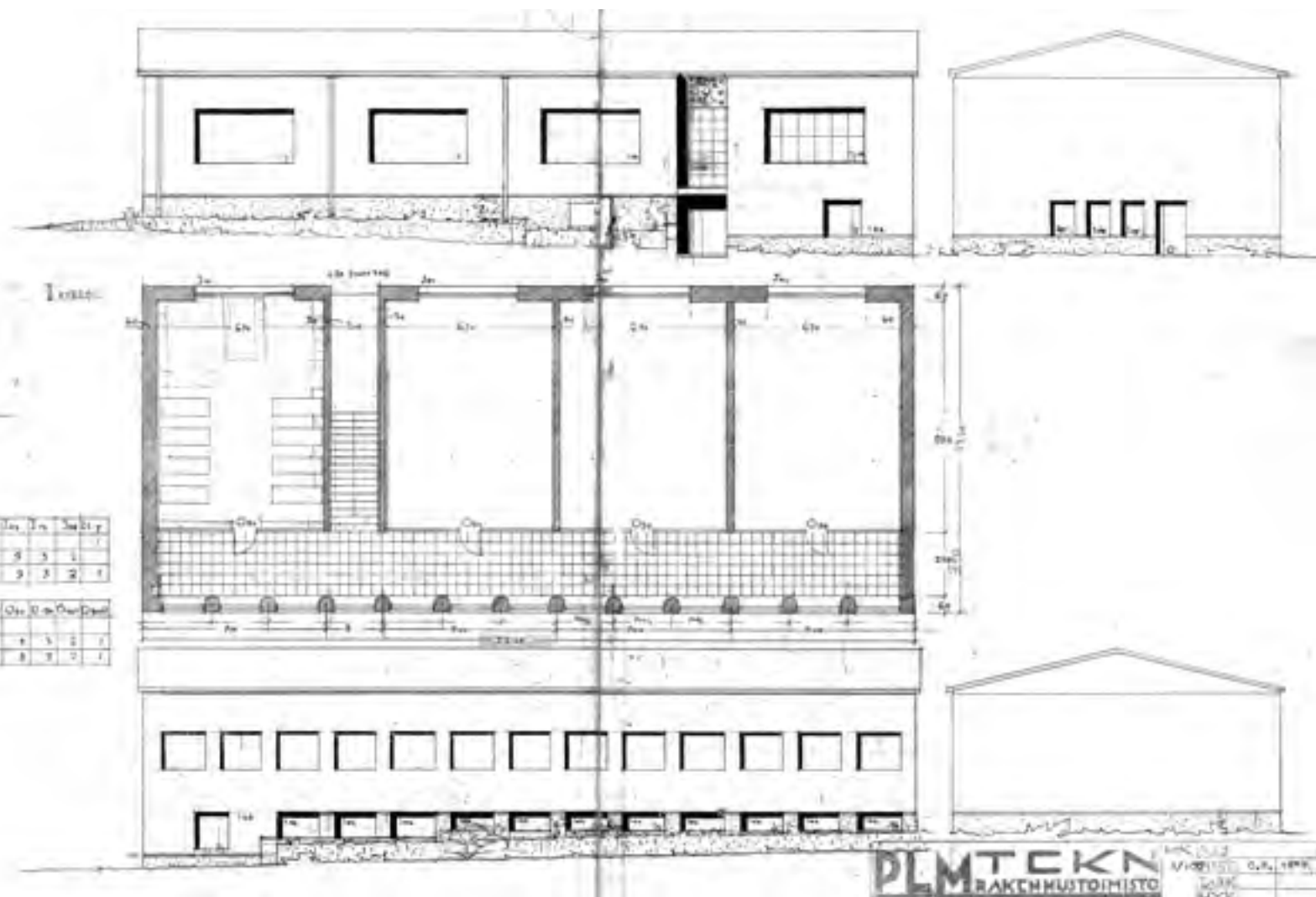
Yllä oik.: Yläkerran alkuperäispohja. Vasemmalla keittiösiipi, keskellä ruokasali ja oikealla juhlasali. PK.

Oik.: Yläaula syksyllä 1942. Oikealla ruokasaliin johtavat ovet. SA-kuva.

Äärimm. oik. yllä: Juhlasali maaliskuussa 1943. SA-kuva.

Äärimm. oik. alla: Juhlasalin julkisivu.

Yllä: Kadettikoulun kasarmien piirustus vuodelta 1939, PLM arkkitehti Olavi Sortta. PK.

Alla: Kasarmirakennus.

Vas.: Pääporras.

Yllä: Kurssirakennus.

oviaukkojen välityksellä yläaulaan. Ruokasalin länsisivulla, korkean savupiipun ja keittiösiiven välissä oli tilava parveke. Yläaulasta pääsi myös rakennuksen itäisivun terassille.

Keittiösiiven länsipäädyssä oli päällekkäin kaksi pienempää ruokasalia. Yläkerrassa oli varusmiesten ruokala, jonne käytiin erillisestä eteläpäädyn portaasta – sen tilalla on nykyisin lastauslaituri. Alakerrassa oli aliupseerikerho, jossa oli oma pieni keittiönsä ja länteen päin suunnattu terassi. Keittiösiiven alakerran etelä- ja itäisivut oli varattu emännän ja muun keittiöhenkilökunnan asuintiloiksi. Rakennuksen ala- ja kellarikerroksissa oli lisäksi laajat keittiö- ja varusvarastotilat.

Samaan linjaan keittiösiiven kanssa, sen länsipuolelle rakennettiin 60 varusmiehen **kasarmi B:30**. Sen eteläisivulla olleelle pohjakerroksen pääsisäänkäynnille laskeuduttiin ulkoportaita. Eteishallista taas noustiin suoria avoportaita toisen kerroksen miehistötiloihin. Suuri-ikkunaiset tuvat olivat eteläisivulla ja niitä yhdisti sivukäytävä.

Upseerikurssirakennus B:31 eli Kadettikoulun jatkokoulutuskursseille komennettujen upseerien asuntola sijoitettiin sisään-tuloaukion pohjoisivulle. Siinä se peitti sopivasti pohjoispuolelle jätetyn vanhan hirsisen miinalaerin upseeritalon eli silloisen Uudenmaan Rykmentin kanta-aliupseeritalon (purettu).

Kurssirakennuksessa oli kahdessa kerroksessa yhteensä kaksikymmentä kahden hengen majoitushuonetta sekä seurusteluhuoneita. Rakennuksen kaareva itäpääty varustettiin nauhaikkunoin ja sisään käytiin koilliskulmasta, viidestä tyylitelystä leijonapästä muodostuneen reliefin alta.

Kadettikoulun viidenkymmenen hevosen **talli C:8** rakennettiin varsinaisen koulualueen lounaispuolelle. Korkealla satulakatolla varustettu talli muistutti ulkoasultaan puolustusministeriön arkkitehdin Kalle Lehtovuoren Vaasan, Lappeenrannan ja Helsingin Autopataljoonan kasarmialueille 1930-luvun aikana suunnittelemaa hevostalleja.

Talli oli tärkeä saada valmiiksi ennen kesäolympialaisia, sillä Santahaminaan oli tarkoitus majoittaa sekä ratsastajia että ampujia ja lisäksi järjestää nykyaikaisen 5-ottelun kilpailut. Talvikäyttöön tarkoitettu ratsastusmaneesi jätettiin sen sijaan myöhemmäksi, eikä sitä sitten koskaan toteutettu. Ratsastuskenttänä käytettiin ilmeisesti venäläisaikaisen jalkaväen leirialueen harjoituskenttää, joka sijaitsi hevostallista länteen nykyisen Hevostallintien kohdalla. Kaavailtu toinen ratsastuskenttä jäi toteuttamatta. Entinen miinalaerin ampumarata, joka tuohon aikaan ulottui lähes uudelle urheilukentälle asti, oli jatkossa Kadettikoulun käytössä.

Kadettikoulun pohjoispuoliseen, Hevossalmeen työntyvään Kaljuuttinimeen rakennettiin arkkitehti Kyllikki Halmeen suunnittelema kaksikerroksinen **upseeritalo B:26**. Sen molemmissa kerroksissa oli kaksi asuntoa, jotka

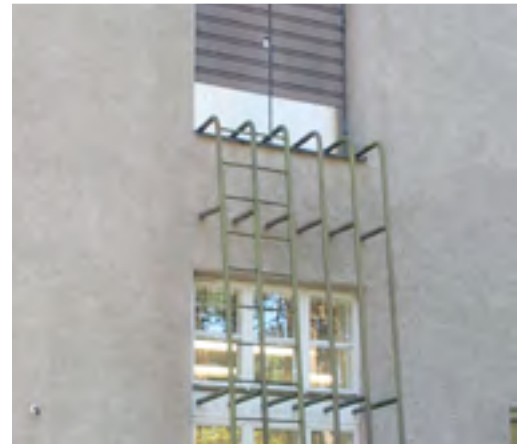
Alla: Kadettikoulun päärakennus ja ruokala rakenteilla elokuussa 1939. Purettujen miinaparakkien kivijalkoja näkyy vielä tulevan urheilukentän kohdalla. IVKK.

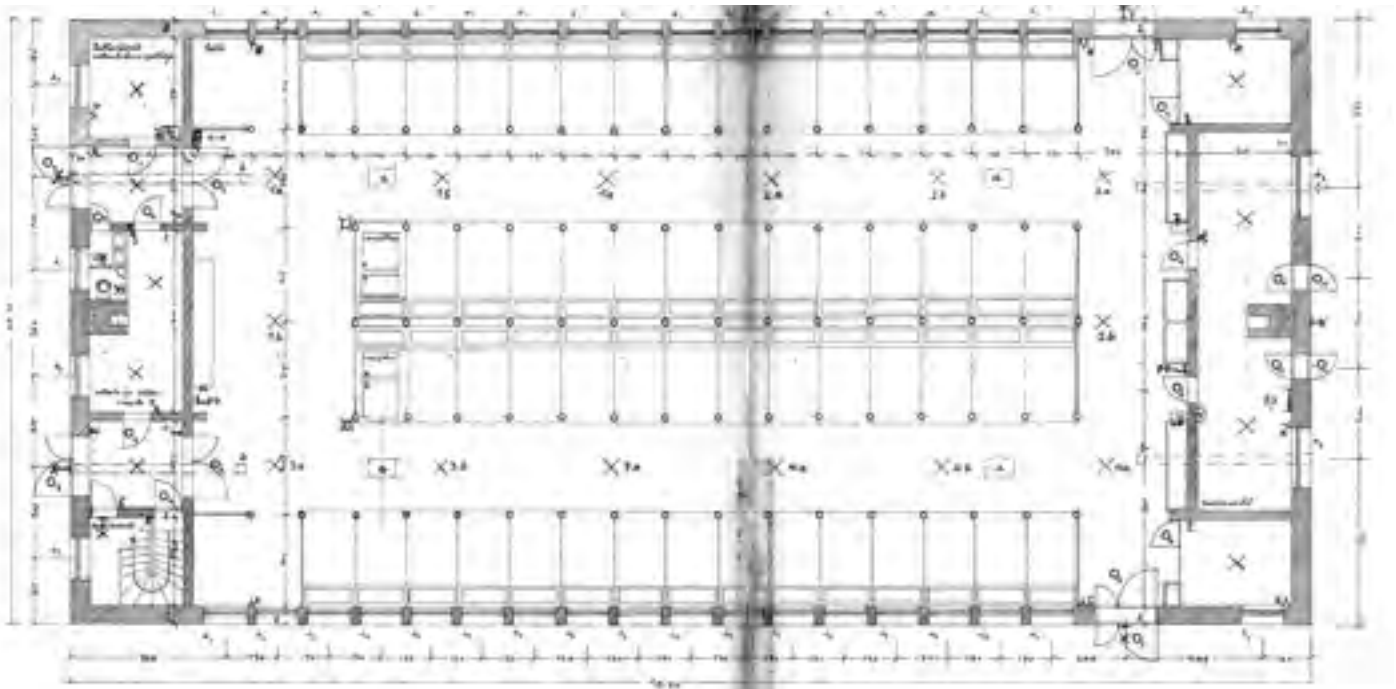

Yllä: Hevostalli syksyllä 1942. SA-kuva.

Oik.: Entisen tallin päätyä.

Alla: Tallin pohjapiirros, PLM tekninen osasto "E.H., M.M., K.H." PK.

oli varattu Kadettikoulun johtajalle, komppanianpäällikölle, adjutantille ja talouspäällikölle. Asunnot olivat puolustusvoimien mittakaavalla edustavia ja niistä avautui merinäkymiä Hevossalmen ja Villingin suuntaan. Yläkerrassa sijainneessa johtajan asunnossa oli suuri parveke ja kahdessa alakerran asunnossa pienet ulkoterassit.

Uudenmaan Rykmentin aliupseerien asuntona ollut entinen miinakomppanian leiriesikunta B:29 jäi Kadettikoulun rakennustöiden ajaksi paikoilleen aivan päärakennuksen julkisivun eteen. Hirsinen rakennus purettiin ja siirrettiin nykyiselle paikalleen Kadettikoulun itäpuoliseen niemeen vuoteen 1942 mennessä.¹⁸⁰

Siirtoajatuksia

Kadettikoulun rakennustöiden ollessa käynnissä toukokuussa 1939, päätti sotaväen päällikkö, kenraaliluutnantti Hugo Österman (toimessa 1933–39) tehdä esityksen puolustuslaitoksen majoitusolojen kertakaikkiseksi korjaamiseksi yhdellä suuremmalla määrärahalta. 1. Divisioonan joukkojen osalta esillä oli Uudenmaan Rykmentin tai Suomen Valkoisen Kaartin siirtäminen vaihtoehtoisesti joko uudelle paikkakunnalle rakennetulle kasarmialueelle tai kokonaisuudessaan Santahaminaan. Tuli Santahaminaan kumpi joukko-osasto tahansa, olisi sinne rakennettava uudet esikunta- ja talusrakennukset, vesi- ja viemäriverkosto, kantahenkilökunnan asunnot ja yksi uusi kasarmi sekä peruskorjattava kaikki vanhat kasarmirakennukset.

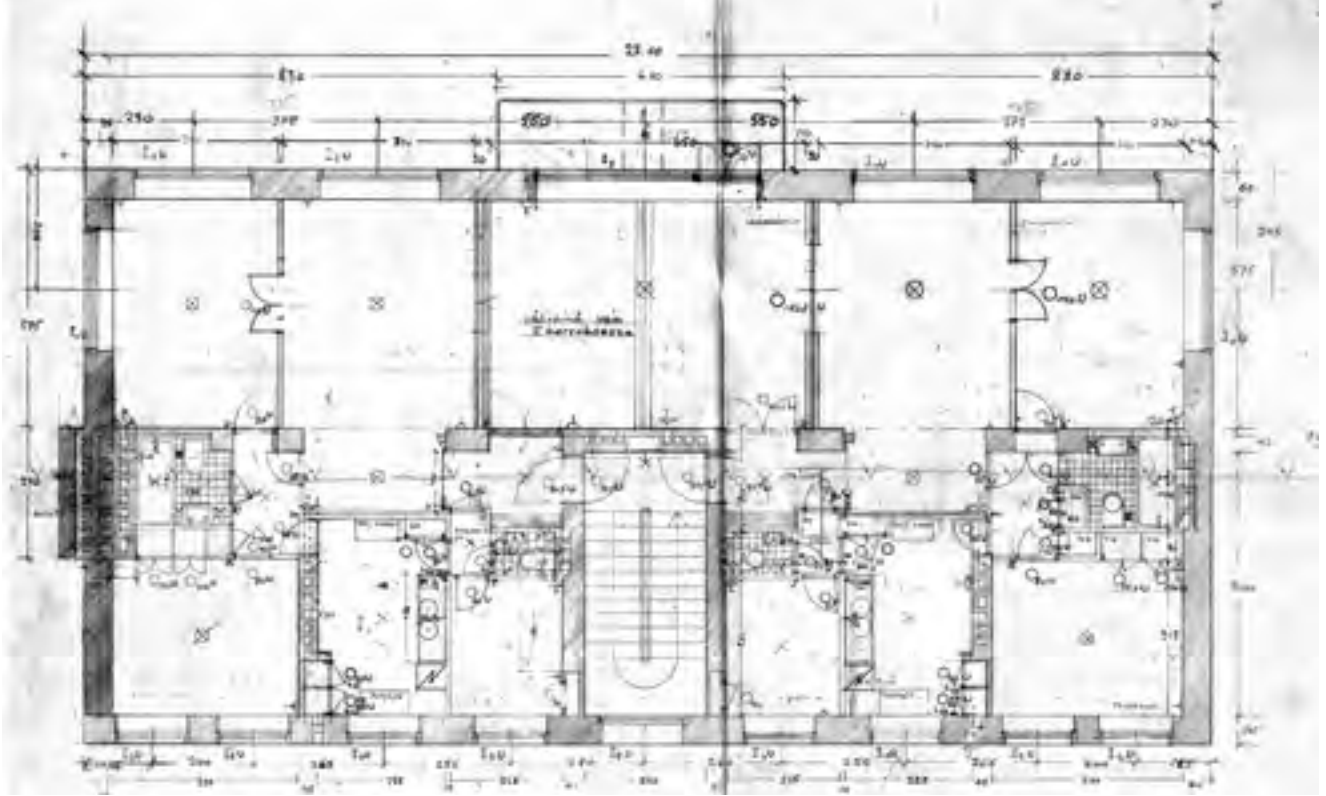
1. Divisioonan komentajan kenraalimajuri Laatikaisen mielestä järkevintä olisi ollut siirtää Uudenmaan Rykmentti kokonaisuudessaan Turkuun, sieltä Porin Rykmentti Hämeenlinnaan ja Suomen Valkoisen Kaartin pääosa uudelle kasarmialueelle lähelle Hyrylää. Santahaminaan olisi jätetty ainoastaan Kadettikoulun harjoitusosastotarvetta vastaava Suomen Valkoisen Kaartin osasto.

Sota keskeytti joukko-osastojen siirtojen ja täydennysrakentamisen suunnittelun. Suurin osa edellä mainituista rakennustöistä toteutettiin Santahaminaan vasta 1950- ja 1960-lukujen kuluessa.¹⁸¹

Yllä: Asuintalo.

Alla: Pääporrashuone.

Yllä: Pohjapiirros kesäkuulta 1939, PLM arkkitehti Kyllikki Halme. PK.

Oik.: Naulakkodetalji.

Alla vas.: Alkuperäinen sisäovi.

Alla: Kadettikoulun johtajan asunnon sali leveine parvekkeineen.

Erillisen Lentolaivueen kasarmi

Valtion Lentokonetehaan ja Ilmailuvarikon poismuuton jälkeen vapautuivat niiden rakennukset keväällä 1937 uuteen käyttöön. Osa tehtaan työläisten asuintoimistoista entisistä huvila- ja kauppiasrakennuksista purettiin, sillä ne olivat ”sanoin kuvaamattoman huonossa kunnossa”. Marraskuussa 1937 ilmavoimien esikunta esitti kustannusarvion versta- ja tehdaskäytössä olleiden tykistökasarmin E:44 ja ruokalan E:49 palauttamisesta alkuperäiseen käyttöönsä ja luovuttamisesta Lentoasema 2:lle. Myös varikkomakasiiniin E:47 suunniteltiin perusteellinen muutostyö, mutta sen toteutus siirrettiin myöhempään ajankohtaan.

Tiilikasarmissa E:44 oli alun perin ollut peräkkäin suuria läpirungon ulotuneita miehistötupia. Sisätiloihin oli tehty laajoja muutoksia Ilmailutalokasarmien aikana ja nyt puolustusministeriö suunnitteli sinne ajanmukaiset kasarmitilajärjestelyt. Suunnitelmista pyydettiin myös Rakennushallituksen lausunto.

Kasarmin sisätilojen uusi tilanjako perustui leveään sivukäytävään, jonka varrella tuvat, luokat yms. sijaitsivat. Keskiosaan rakennettiin uusi leveä pääporras ja pihanpuolelle avattiin pääsisäänkäynti. Porrashuoneen länsijulkisivuun avattiin kookkaat, pieniruutuiset ikkuna-aukot. Muut ikkunat uusittiin ja puitejako muutettiin vaakasuntaiseksi.

Kasarmin muutostyöt valmistuivat joulukuuhun 1938 mennessä. Ruokalaa E:49 ei lopulta palautettu ennalleen, vaan se muutettiin varusvarastoksi.

Muutostöiden valmistuttua kasarmi E:44 luovutettiin *Erilliselle Lentolaivueelle* (Er.LLv). Se oli vuodenvaihteessa 1938 toteutetussa ilmavoimien uudelleenjärjestelyssä muodostettu Lentoasema 2:n seuraaja. Muilla lentoasemilla olleet lentolaivueet oli ryhmitelty uudelleen kolmen lentorykmentin alaisuuteen, jotka vastasivat maa- ja meriyhteistoiminta-, hävittäjä- sekä kaukotoimintakoulutuksesta.¹⁸²

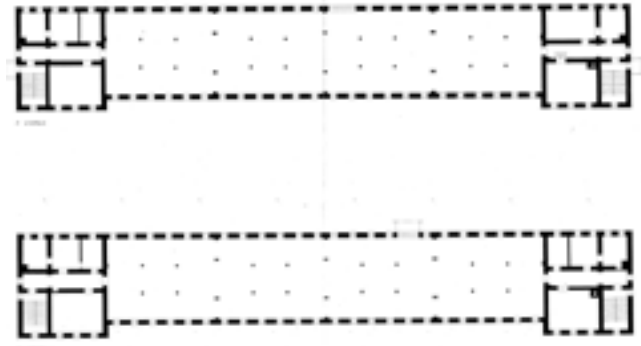
Erillinen Ilmatorjuntapatteristo

Ilmavoimien uudelleenjärjestelyssä organisoitiin uudelleen myös muilta aselajeilta ilmavoimien alaisuuteen siirrettyjä ilmatorjuntajoukkoja. Viipurissa ollut Ilmatorjuntarykmentti oli siirretty kesäkuussa 1937 ilmavoimien alaisuuteen. Nyt sen rinnalle perustettiin Helsinkiin *Erillinen Ilmatorjuntapatteristo* (Er. ITPsto), johon liitettiin Rannikkotykistörykmentti 1:een kuulunut Suomenlinnan 1. Kiinteä Ilmatorjuntapatteri.

Erillinen Ilmatorjuntapatteristo majoitettiin aluksi Suomenlinnaan. Puolustusministeriön uudisrakennusehdotuksessa helmikuussa 1938 patteristolle esitettiin uuden kasarmialueen rakentamista Helsingin alueelle. Esillä oli mm. valtion omistama maa-alue Ilmalassa. Olympialaisiin liittyvän ”kasarmikylä”-hankkeen yhteydessä kaavailtiin patteriston sijoittamista myös Kaartin kasarmeille. Väliaikaisesti ilmatorjuntapatteristo voitiin sijoittaa Santahaminaan, mutta sen ei katsottu voivan jäädä sinne Uudenmaan Rykmentin keskitys-suunnitelman takia.

Erilliseltä Lentolaivueelta vapautunut ilmailukasarmi D:46, tähtystyskoulutuskäytössä ollut D:43 ja varusvarasto D:35 luovutettiin Erillisen Ilmatorjuntapatteriston käyttöön vuoden 1938 lopussa ilmavoimien komentajan kenraalimajuri Lundqvistin määräyksellä. Kasarmin alakertaan jäi edelleen Erillisen Lentolaivueen käyttämä ruokala ja rakennukseen D:43 laivueen ”pommienpudotushuone” sekä toistaiseksi myös Mekanikkokoulun verhoilu- ja puusepäntöhuone.

Kasarmiin D:46 muutti Suomenlinnasta Erillisen Ilmatorjuntapatteriston liikkuva patteri ja rakennukseen D:43 aliupseerikoulu. Puolustusministeriö myönsi vuoden 1939 alussa määrärahat molempien rakennusten kunnostustöihin. Rakennus D:43 vaati suurempia korjaus- ja muutostöitä, sillä sinne oli tehtävä mm. kasarmikäytön vaatimat wc- ja pesutilat sekä kuivaushuoneet. Ilmatorjuntapatteriston tykit ja valonheittimet varastoitettiin varikkorakennuk-

Yllä: Kasarmin peruskorjaus- ja muutostöitä edeltäneet pohjapiirroksot marraskuulta 1937. PK.

Oik. yllä: Ilmatorjuntakoulun opetusta kasarmin käytävällä keväällä 1943. SA-kuva.

Oik. alla: 1910- ja 1920-luvun rakennuksia.

Alla: Kasarmin itäjulkisivu uusine pääovineen keväällä 1943. SA-kuva.

seen E:47. Suomenlinnaan jäivät patteriston esikunta ja Länsi-Mustasaaren kiinteä patteri.¹⁸³

Ilmatorjuntarykmentti 1

Samaan aikaan kun ilmatorjuntapatteriston yksiköjä oliin siirtämässä Santahaminaan, laajennettiin joukko-osasto vuoden 1939 alussa rykmentiksi. *Ilmatorjuntarykmentti 1*:een (ITR 1) kuului Suomenlinnan esikunnan ja Santahaminan aliupseerikoulun lisäksi nelipatterinen patteristo. Santahaminan liikkuva patteri nimettiin uudelleen 2. Patteriksi ja saarelle perustettiin lisäksi 4. Patteri. Jälkimmäisessä ei ollut tykkeitä, vaan siihen oli keskitetty rykmentin valonheitinten, kuulosuuntimien ja viestilaitteiden koulutus ja käyttö.

Ilmatorjuntarykmentti 1:n tilavaatimusten vuoksi Erillisen Lentolaivueen ja Mekanikkokoulun toiminnot siirrettiin kevään 1939 aikana kokonaan pois rakennuksesta D:43. Mekanikkokoulun oli luovuttava rykmentin hyväksi myös kasarmi- ja koulurakennuksestaan D:47 ja siirryttävä kasarmin E:44 pohjoispäädyn ”pikkuhuoneisiin”. Puusepän- ja verhoilutyöhuoneet piti siirtää kasarmin lounaispuoliseen korjattavaan puurakennukseen (purettu).

Ilmatorjuntarykmentin ja lentolaivueen suutarin- ja räätälintyöpajat sijoitettiin varusvaraston E:49 pätyyn. Varikkomakasiinia E:47 käytettiin ilmatorjunta-asevarastona sekä kesällä 1939 myös noin 550 kertausharjoitukseen osallistuneen reserviläisen majoituspaikkana ja ruokalana.¹⁸⁴

Talvisotaa edeltänyt tilanne

Kahden vuosikymmenen suomalaishallinnan jälkeen Santahaminan kasarmialueiden jako oli muotoutunut vuonna 1939 seuraavanlaiseksi. Saaren pohjoisosan entiselle miinalleirille oli valmistumassa Kadettikoulu. Jalkaväen

kasarmialue ja suurin osa varastoalueesta oli Uudenmaan Rykmentin hallussa. Ilmailukasarmialueelle oli majoitettu Ilmatorjuntarykmentti 1 ja tykistökasarmialueelle Erillinen Lentolaivue sekä Mekanikkokoulu.

Näiden lisäksi Santahaminassa oli erillinen, Rannikkotykistörykmentti 1:n komentajan alaiseen kasarmihoitoalueeseen kuulunut pieni kasarmialue Santahaminan Itäniemen pattereiden no 3 ja 4 ympäristössä. Canet- eli 152/45-C -patteri kuului Rannikkotykistörykmentti 1:n vahvuuteen, mutta se ei ollut rauhan aikana miehitettynä. Patterin tykkeitä, etäisyysmittaria ja valonheitinasemaa pidettiin kunnossa ja ammuksia säilytettiin kallioruutikellarissa, joka tosin oli tarkoitukseen hyvin kostea.

Kesällä 1923 Canet-patteri oli saanut numerokseen 34 ja se kuului rykmentin II Patteristoon yhdessä Kuivasaaren ja Harmajan pattereiden kanssa. Patterin päällikön taloon, kasarmiin ja valonheitinasemalla olleeseen asuinhuoneeseen katsottiin voitavan majoittaa yksi upseeri, neljä aliupseeria ja 25 tykkimiestä. Patterilla majaili kuitenkin vain kersantti ja kaksi miestä.

Vuonna 1930 Santahamina oli esillä vaihtoehtona Helsingin edustalle suunnitellun uuden järeän 12 tuuman (305 mm:n) tykkitornin sijoituspaikaksi. Muina vaihtoehtoina olleisiin Isosaareen ja Kuivasaareen verrattuna Santahaminaan sijoitettujen tykkien kantamasta olisi kuitenkin poistunut heti alkuun neljä kilometriä. Tykkitorni rakennettiin Kuivasaarelle.

Santahaminan Canet-patteria uudistettiin keväseen 1933 mennessä, kuten muitakin vastaavia pattereita. Tykkien rakenne oli sellainen, että kun putket käännettiin ylösalaisin, niitä voitiin korottaa huomattavasti entistä suurempaan kulmaan. Uudenlaisten nk. ballistisilla kärjillä varustettujen ammusten kantomatkaa saatiin näin pidennettyä merkittävästi. Tykkeitä ajateltiin käyttää myös ilmatorjuntaan. Järeiden tykkitornien valmistumisen ja muiden patterimuutosten seurauksena Santahaminan patteri sai kesällä 1933 uuden numeron 39.¹⁸⁵

Yllä: Mekanikkokoulun opetusta kasarmin D:46 ja koulurakennuksen D:47 välisellä pihamaalla kesällä 1936. IVKK.

Alla: Canet -tykkien kiinnityspultteja Santahaminan patterissa no 4.

Liikekannallepano

Saksan ja Neuvostoliiton hyökättyä Puolaan syyskuussa 1939, ja toisen maailmansodan sytyttyä, siirtyivät merivoimien joukko-osastot nk. puolueettomuussuojamiehitykseen. Tämä tarkoitti Suomen aluevesien koskemattomuuden valvontaa sotaakäyvien valtioiden tunkeiluyrityksiltä. Rannikkotykistön joukko-osastot muuttuivat sodan ajan yhtymiksi, lohkoiksi, jotka vastasivat oman alueensa rannikkopuolustuksesta. Osa reserviläisistä, mm. ilmavoimien ja muiden erikoiskoulutettujen joukkojen asevelvolliset kutsuttiin ylimääräisiin harjoituksiin eli suoritettiin osittainen liikekannallepano.

Rannikkotykistörykmentti 1 muuttui Helsingin Lohkoksi. Sen tehtäviin kuului rannikkopuolustuksen ohella lohkon merenpuoleisen eli Suomenlinnasta merelle ulottuvan osan ilmavalvonta. Isosaaren alalohkoon kuulunut Santahaminan Canet-patteri oli tarkoitettu sekä rannikkopuolustukseen että ilmatorjuntaan.

Juuri ennen puolueettomuussuojamiehitystä oli rykmentin komentaja eversti Väinö Marjanen (toimessa 1923–42) esittänyt kymmenen metriä korkean mittaustornin rakentamista Santahaminan patterille. Myös Santahaminan järeän 305 mm:n tykkitornin suunnittelu oli määrä aloittaa. Jälkimmäinen hanke jäi sodan myötä toteuttamatta.

Kun Neuvostoliitto esitti Suomelle aluevaatimuksia, aloitettiin 6. lokakuuta 1939 Armeijakunnan suojajoukkojen siirtäminen Karjalan kannakselle ja aluejärjestön suorittama yleinen liikekannallepano. Uudenmaan Rykmentin reserviläiset varustettiin ylimääräisiin harjoituksiin (YH) lähtöä varten Helsingin sotilaslänin perustamispaikoissa. Kenttäarmeijan joukot siirtyivät lokakuun puolessa välissä tuleville toiminta-alueilleen Neuvostoliiton todennäköisiin hyökkäyskohtiin.

Ilmatorjuntarykmentti 1:een perustettiin uusia pattereita ja muita yksiköitä. Marraskuun vaihteessa 1939 pääosa rykmentin joukoista liitettiin YH:ssa muodostettuun Helsingin Ilmapuolustusalueeseen. Yksikään sen pattereista ei ollut talvisodan sytyessä Santahaminassa, vaan niille oli rakennettu asemia eri puolille Helsinkiä.

Ilmavoimien lentolaivueet ryhmittivät YH:n alettua sodanajan tukikohtiinsa. Erillisen Lentolaivueen tehtävänä oli merivoimien ilmavoimien perustaminen. Laivueen komentajasta everstilutnantti G.A. von Behristä tuli merivoimien ilmakomentaja, jonka toimisto sijaitsi lokakuun puoleen väliin asti Santahaminassa. Merivoimien ilmavoimiin kuului *Lentolaivue 36* (LLv.36) Ripon-koneineen sekä Turkuun sijoitettu täydennyslaivue. Reserviläisillä täydennetty LLv.36 siirrettiin Vuosaaren Kallahteen ja sen esikunta muutti Rastilan kartanoon. Santahaminan lentosatama säilyi kuitenkin käytössä ja *Kentänhuoltojoukkue 31* huolsi koneita sen halleissa. Mekanikkokoulu sinetöi lokakuun loppupuolella Santahaminan tilojensa lukot ja muutti Tampereelle.

Santahaminan tyhjennyttyä se, kuten muutkin ”kotialueelle” jääneet varuskunnat siirrettiin Kotijoukkojen Esikunnan alaisuuteen. Kotijoukkojen Esikunnan tehtävänä oli perustaa ja kouluttaa täydennysjoukkoja rintamalle.¹⁸⁶

Pommitustuhoja

Neuvostoliitto aloitti talvisodan 30. marraskuuta ilmapommituksilla, joista yksi kohdistui venäläisille tuttuun Santahaminaan. Pommikoneet saapuivat saaren ylle pohjoisesta Kadettikoulun rakennustyömaan kohdalta. Sinne pudotetut pommit surmasivat lehtitietojen mukaan kolme työmiestä. Pommeja putosi myös Kadettikoululta lounaaseen Uudenmaan Rykmentin kasarmi-alueelle ja siitä edelleen lentosatamaan.

Neuvostolentäjät saivat vaurioitettua mm. itäisen hirsikasarin nurkkaa, sotilaskodin juhlahuoneistoa eli entistä venäläistä kirkkoa ja entistä kauppiastaloa (purettu C:38 paikalla). Pahiten kärsi nykyisen ruokalarakennuksen D:4 tienoilla ollut vanha tiilinen kerosiinivarasto, joka oli purettava. Myös

Yllä: Näkymä merelle patterin no 4 optisen etäisyysmittarin suojapaikasta, joka on tunneliruutikellarin hissihuoneen takaosassa.

Vas.: Ilmapommituksessa tuhoutunut 1910-luvulla rakennettu tiilinen kerosiinivarasto huhtikuussa 1940. Se sijaitti nykyisen ruokalan eteläpuolella. SA-kuva.

lentohalli no 2 ja lentosataman varastomakasiini D:28 saivat vaurioita talvisodan pommituksissa.¹⁸⁷

Täydennysjoukkojen koulutusta

Talvisodan päättäneen, maaliskuussa 1940 solmittu Moskovan rauha ja siitä Suomelle koituneet aluemenetykset pakottivat maavoimat vetäytymään huomattavasti aiempaa vaikeammille puolustettavalle linjalle Laatokan ja Saimaan väliselle kannakselle. Neuvostoliiton uusiin hyökkäyksiin varauduttiin pitkien itärajojen rakennettulla nk. Salpa-ajamilla ja sijoittamalla pääosa maavoimien joukoista parakkivaruskuntiin sen luokse. Niinpä Santahaminaankaan ei palautettu enää jalkaväkijoukkoja, vaan saaresta tuli välirauhan ja jatkosodan ajalla ensisijaisesti sotakoulujen ja koulutuskeskusten keskittymä.

Puolustusministeriö myönsi heinäkuussa 1940 määrärahoja Kadettikoulun rakennustöiden jatkamiseen. Rahoitusta tuli yllättävältäkin taholta, sillä egyptiläisen Assad Bassilin kuolinpesän lahjoittamasta puutavaraerästä osa käytettiin Kadettikoulun rakentamiseen.

Kadettikoulun päärakennus valmistui joulukuussa 1940 ja toiminta siirtyi sinne Munkkiniemestä. Loputkin rakennukset valmistuivat viimeistään vuoden 1941 aikana. Jatkosodan sytyttyä siirrettiin Santahaminassa töitä tehnyt Puolustusministeriön Rakennustyö Viipuriin suorittamaan takaisinvalloittujen alueiden kunnostustöitä. Kadettikoulun nimi muutettiin heinäkuussa 1941 *Maasotakouluksi* (vuoteen 1952). Se keskeytti toimintansa jatkosodan alkaessa, mutta jatkoi upseerien koulutusta jälleen kesällä 1942.

Jalkaväen kasarmialueelle sijoitettiin välirauhan aikana, heinäkuussa 1940 *Kaasusuojelukoulu*. Nimensä mukaisesti se koulutti joukkoja taistelukaasulta suojautumiseen ja kehitti tähän välineistöä. Talvisodan aikana oli havaittu merkkejä siitä, että Neuvostoliitto oli mahdollisesti käyttänyt taistelukaasuja.

Jatkosodan sytyttyä koulu nimettiin *Kaasusuojelukoulutuskeskukseksi*. Sodan edetessä kävi ilmeiseksi, ettei taistelukaasuja käytettäisi laajemmin. Siksi koulutuskeskuksessa kehitettiin myös kenttäolosuhteissa olevien joukkojen desinfektio- eli täisaunasta. Käytännön kokemusta saatiin mm. Santahaminaan keväällä 1942 valmistosista kokoonpannusta desinfektio- eli täisaunasta. Luteet ja muut syöpäläiset olivat saaren kasarmeissa ”suurena kiusauksena ja harmina”.

Lokakuussa 1942 Santahaminaan siirrettiin Korean Pioneerikoulutuskeskuksessa olleen Viestikoulutuskomppanian henkilöstö ja saarelle perustettiin *Viestikoulutuskeskus*. Sen Puhelin- ja Radiopataljoonissa koulutettiin jatkosodan aikana tuhansia alokkaita maavoimien viestitoimintaan sekä annettiin kertaus- ja jatkokoulutusta reserviläisille sekä kenttäarmeijasta komennetuille upseereille ja aliupseereille. Syksystä 1943 alkuvuoteen 1944 toiminnassa oli kaksi puhelinpataljoonaa.

Yllä: Kaasusuojelukoulutuskeskuksen järjestämä savutus- ja sumutusmenetelmien esittelytilaisuus Santahaminan lentokentän pohjoispäässä maaliskuussa 1942. SA-kuva.

Alla oik.: Kaasulta suojautumista nykyisellä Palotorin kujalla varaston edustalla 1942. SA-kuva.

Alla vas.: Kaasusuojelukoulutuskeskuksen varuste-esittely kasarmin eteläpuolella 1942. SA-kuva.

Viestikoulutuskeskus oli Santahaminaan jatkosodan aikana sijoitetuista joukoista vahvuudeltaan ylivoimaisesti suurin. Se sai käyttöönsä pääosan Santahaminan jalkaväen kasarmialueesta: kolme tiilikasarmia ja kaksi hirsikasarmia, varuskuntasairaalan (D:34) ja varastoja. Tästä huolimatta majoitus kävi pian ahtaaksi ja kaksi sen komppanioista oli siirrettävä Suomenlinnaan ja Malmille.

Helmikuun 1944 suurpommitukset vaurioittivat Viestikoulutuskeskuksen kasarmeja, mikä lisäsi tilaontahtia. Tilanteeseen toi helpotusta Kaasusuojelukoulutuskeskuksen siirtäminen huhtikuussa 1944 Niinisaloon, joka vapautti sen käytössä olleen tiilikasarmin. Viestikoulutuskeskus lakkautettiin marraskuun lopussa 1944.¹⁸⁸

Ilmatorjuntajoukot asemissa

Ilmatorjuntajoukot järjestettiin loppukesällä 1940 uudelleen ja sijoitettiin talvisodan kokemusten perusteella valmiuteen lähelle tulevia toiminta-alueitaan. Suurten kaupunkien ilmapuolustusta varten perustettiin Ilmatorjuntaprikaati, johon kuului neljä ilmatorjuntapatteristoa (no 11–14), yksi erillinen patteri ja koulutuskeskus.

Santahaminaan sijoitettiin Helsingin puolustukseen tarkoitettu *Ilmatorjuntapatteristo 11* ja *Ilmatorjuntakoulutuskeskus*. Patteristoon kuului kaksi patteria ja valonheitinjaos. Koulutuskeskus nimettiin tammikuussa 1941 uudelleen *Ilmatorjuntakouluksi*. Reserviupseeri- ja aliupseerikoulujen lisäksi siihen kuului teknillinen koulu. Santahaminassa oli myös *Ilmavoimien Asevarikon Ilmatorjuntaosasto*, jonka korjaamo oli lentohallissa no 1. Se siirrettiin huhtikuussa 1941 muun varikon yhteyteen Orivedelle.

Ilmatorjuntajoukot saivat käyttöönsä talvisotaa edeltäneiden rakennustensa lisäksi myös pääosan kesällä 1940 Turkuun siirretyn Lentolaiivue 6:n (nimenmuutos 31.3.1940) rakennuksista. Ilmavoimien joukoista Santahaminassa oli välirauhan aikana myös Mekanikkokoulu.

Ilmatorjuntapatteristo 11 muodosti jatkosodan liikekannallepanossa kesäkuussa 1941 Torjuntapiiri 1:n (11.7.1941 lähtien Ilmatorjuntapiiri 1), joka oli yksi neljästä ”kotiseudun” ilmapuolustukseen tarkoitettusta piiristä. Torjuntapiiri 1 käsitti aluksi suunnitelleen Uudenmaanlänin alueen. Sen alaisuudessa erityisesti Helsingin suojana oli 30. Paikallinen Torjuntakeskus.

Alueellista ilmatorjuntaa vahvisti Ilmatorjuntapiiri 1:lle alistettu, liikekannallepanon yhteydessä Santahaminaan perustettu *Ilmatorjuntapatteristo 1*. Se oli tarkoitettu kenttäarmeijan liikkuvaksi patteristoksi ja siirrettiin elokuun lopussa 1941 kahden kuukauden ajaksi Karjalan Kannaksen ilmapuolustukseen. Helsinkiin paluunsa jälkeen patteriston *102. Raskas Ilmatorjuntapatteri* sijoitettiin Santahaminaan. Sen Škoda-tykkien asemat kaivettiin marraskuussa 1941 lentokentän alueelle ilmavoimien aliupseerikerhon E:57 itäpuolelle.

Ilmatorjuntakoulu siirrettiin kesäkuussa 1941 Jyväskylään, mutta se palasi syksyllä Santahaminaan ja aloitti toimintansa kasarmissa E:44 lokakuun alussa. Koululuun saapuneita noin 300 alokasta ryhdyttiin kouluttamaan ilmatorjuntatykkien ja etäisyysmittauslaitteiden käyttämiseen. Lisäksi järjestettiin erityinen valonheitinkurssi. Viimeistään marraskuussa 1941 alkoi myös reserviupseerien jatkokoulutus.

Rintamatilanteen kehityksen seurauksena ilmatorjuntajoukot järjestettiin uudelleen suojajoukkovahvuuteen. Ilmatorjuntapiiri 1 lakkautettiin helmikuun lopussa 1942. Siihen kuulunut 30. Paikallinen Torjuntakeskus siirrettiin merivoimien Uudenmaan Rannikkoprikaatin alaisuuteen ja Ilmatorjuntakoulu itsenäistyi. Santahaminan *102. Raskas Ilmatorjuntapatteri* muutti keväällä 1942 lentokentältä Eteläniemen rannikkopatteri no 1:n maastoon tehtyyn ”Santa”-asemaan pahvitelttamajoitukseen.

Syksyn tullen neuvostokoneiden lentotoiminta lisääntyi Helsingin alueella ja muualla kotirintamalla, mikä vaati jälleen ilmatorjuntajoukkojen vahvistamista. Helsingin 30. Paikallisen Torjuntakeskuksen tilalle perustettiin joulukuussa 1942 ilmavoimien esikunnan alainen Ilmatorjuntarykmentti 1, jossa oli kolme patteristoa. Rykmentille alistettiin myös Ilmatorjuntapatteristo 1 sekä Helsinkiin Laatokalta siirretty kenttäarmeijan liikkuva patteristo, Ilmatorjuntapatteristo 4.

Ilmatorjuntapatteristo 4:n *107. Raskaan Ilmatorjuntapatterin* Škoda-tykit sijoitettiin Santahaminan Itäniemen aseista riisutun Canet-patterin no 4 valleille ”Niemi”-asemaan. Miehistö asui talven pahviteltoissa ja päällystö käytti asuntonaan vanhaa valonheitinasemaa.

Ilmatorjuntatykkistön kaluston, ampumatarvikkeiden ja ammunta menetelmien kokeilua ja kehittämistä varten perustettiin tammikuussa 1943 Santahaminaan *Ilmatorjuntatykkistön Koeosasto*. Koeosasto sijoitettiin aluksi

Yllä: RMB-ilmatorjuntatykki Santahaminan ”Rata”-asemassa syksyllä 1944. Taustalla aliupseerikerho ja sodan aikana rakennettu majoitusparakki. SA-kuva.

Alla: Eteläniemen patterin no 1 luokse rakennettu ilmatorjuntatykkiasema.

Yllä: Tykkiharjoitukset Ilmatorjuntakoulun pihalla toukokuussa 1943. SA-kuva.

Alla: Patterin no 1 itäosan luokse rakennettu RMB-tykin asema syksyllä 1944. SA-kuva.

Ilmatorjuntakoulun lähellä sijainneeseen puuhuvilaan, josta se pääsi muuttamaan parempiin tiloihin entiseen ruokalarakennukseen E:49 (ja lopulta esikuntarakennukseen D:33). Koeammuntonja suoritettiin ainakin Suurlahden rantahietikolla Kissalammentien varrella.¹⁸⁹

Korsuja Irjalle ja rämäpäille

Neuvostoliiton ilmapommitusten torjuminen oli erityisesti pimeään aikaan osoittautunut vaikeaksi pelkkien kuulosuuntimien ja valonheitinten avulla. Vuoden 1942 loppupuolella saatiin Saksalta lupaus ajanmukaisten ”Raija”-ilmavalvonta- ja ”Irja”-ilmatorjuntatutkien lähettämisestä. Ne alkoivat saapua Suomeen keväällä 1943. Samalla Saksasta saatiin myös entistä tehokkaampia 88 mm:n RMB-ilmatorjuntakanuunoita (”rämäpäitä”), joista muodostettiin kuusityykkisiä pattereita etupäässä Helsingin puolustamiseksi.

Ilmatorjuntapatteristo 1:een perustettu, ”Irja”-tutkalla ja RMB-tykeillä varustettu 7. *Raskas Ilmatorjuntapatteri* sijoitettiin huhtikuussa 1943 Santahaminan lentokentälle ”Rata”-asemaan. Tykeille ja tutkalle kaivettiin lentokentän hiekkaan hirsivahvisteiset asemat ja miehistölle rakennettiin puiset korsut ja majoitusparakit.

Patteriston esikunta muutti toukokuun vaihteessa kaupungista lentokentän laidalle entiseen aliupseerikerhoon D:57. Samalla se sai torjuntavastuun Helsingin kaakkoispuolisella sektorilla ja syyskesällä 1943 nimeksi muutettiin *Raskas Ilmatorjuntapatteristo 1*. Patteriston kolmas patteri oli ”Itä”-asemassa Laajasalossa.

Kevään 1943 uudelleenjärjestelyssä 4. Ilmatorjuntapatteristo sai vastuun Helsingin itäisen torjuntasektorin ja 107. patteri siirrettiin Santahaminan Itäniemestä Marjanimeen. Kesän ajaksi ”Niemi”-asemaan tuli koulutettavaksi turkulainen, vähälle käytännönharjoitukselle jäänyt patteri, mutta sen jälkeen patterialue jäi tyhjilleen.

”Santa”-asemassa olleen 102. patterin alueelle rakennettiin loppuvuoden 1943 aikana kuusi parakkia, joista kolme oli tarkoitettu miehistölle ja loput upseereille, aliupseereille ja ruokalalle. Parakit purettiin 1960-luvun alkuun mennessä, mutta patterin no 1 valleihin niitä varten kaivetut sijat erottuvat edelleen.

Useiden satojen neuvostopommittajien Helsinkiin helmikuussa 1944 suuntaamien ilmapommitusten torjuntaan osallistuivat Santahaminassa ”Rata” ja ”Santa”-asemissa olleet 7. ja 102. Raskaat Ilmatorjuntapatterit. Ilmatorjuntakoulun alueelle putosi useana yönä pommeja ja osa rakennuksista vaurioitui. Näihin kuuluivat mm. koulun henkilökunnan käytössä olleet Radioniemen koerakennukset E:5–E:7.

Suurpommitusten jälkeen Helsingin alueelle perustettiin lisää pattereita. Kesäkuussa 1944 Santahaminan Eteläniemessä ollut 102. patteri siirtyi Herttoniemeen ja sen tilalle tuli patteristolle alistettu uusi 66. *Raskas Ilmatorjuntapatteri* (22.7.1944 asti 322.It.Ptri). Tämän patterin 88 mm:n RMB-kanuunoille rakennettiin Eteläniemen alueelle uudet teräsbetoniset tuliasemat, joita maastoutettiin kivimuurauksin. Nykypäivään säilyneet tuliasemat eivät enää joutuneet tositoimiin ennen jatkosodan päättymistä.¹⁹⁰

Saksalaisten meripelastusta

Santahaminaan ennen talvisotaa sijoitettu Erillinen Lentolaihue (talvisodan LLv.36 ja 31.3.–7.1940: LLv.6) jatkoi välirauhan aikana ilmavoimien ainoana pääasiallisena meriyhteistoimintalaihueena. Neuvostoliiton Hangon tukikohdan takia laivueen toiminnan painopiste siirtyi laivaston tapaan Lounais-Suomeen Turun ja Ahvenanmaan seuduille. Muutamien kellukekoneiden lisäksi laivueella oli neuvostoliittolaisilta sotasaaliina saatuja pommittajia ja hävittäjiä (VP ja VH). Jatkosodan sytyttyä maakoneet siirtyivät Nummellan lentokentälle ja laivue nimettiin jälleen Lentolaihue 6:ksi.

Saksan ilmavoimien meripelastus- ja meritiedustelukoneet pitivät Santahaminan lentosatamaa tukikohtanaan kesästä 1941 lähtien. Santahaminassa

sijaitse saksalaisten Helsingin meripelastusasema (Seenotbezirkstelle (L) Helsinki). Se oli yksi neljästä Itämeren rannikolle kesän ja syksyn 1941 aikana perustetusta, Itämeren meripelastuskeskuksen (Seenotzentrale (L) Ostsee) alaisesta meripelastusasemasta.

Saksalaiset käyttivät meripelastukseen lentoveneitä ja kellukekoneita, jotka kuuluivat Meripelastuslentue 9:ään (9. Seenotstaffel). Syyskuun vaihteessa 1941 suuri kaksimoottorinen Heinkel He 59 -meripelastuskone syöksyi epäonnistuneen nousuyrityksensä päätteeksi päin Santahaminan lentohallia no 3. Hallin kattorakenteet tuhoutuivat ja siitä jäivät jäljelle vain sivuseinät.

Saksalaisten vallattua Tallinnan, lähtivät meripelastuskoneet syyskuun lopulla Santahaminasta. Helsingin meripelastusasema jatkoi toimintaansa vielä vuoden 1942 puolella.

Syksyllä 1941 Santahaminaan siirtyi osasto saksalaisen Tiedustelulaihue 125:n (Aufklärergruppe 125) yksimoottorisia kellukekoneita Turusta, jota ne olivat käyttäneet jatkosodan alkupuolella tukikohtanaan. Santahaminan muutaman koneen osasto oli nimetty Kette Schallmeyeriksi. Saksalaiset majoittuivat ilmavoimien aliupseerirakennuksiin D:54 ja D:57.¹⁹¹

Dornierit ja valonheitinkorjaamo

Kun meri jäätty ja saksalaiset merilentokoneet lähtivät, muutti *Lentolaihue 6:n* esikunta 11. joulukuuta 1941 Nummelasta Santahaminaan. Laihueen maakoneet siirtyivät Malmin lentokentälle. Vanhentuneet Riponit käyttivät ainakin ajoittain tukikohtanaan myös Santahaminaa. Yhdellä Riponilla mm. pudotettiin joulukuussa 1941 muonaa Suursaaren (väliaikaisesti) takaisinvalanneille suomalaisjoukoille.

Helmikuusta 1942 lähtien saapui Tampereen Ilmailuvarikolta *Lentolaihue 6:n* käyttöön Saksasta hankitut neljä Dornier Do 22 -meritoimintakonetta. Suksilla varustetut koneet olivat aluksi Malmilla, mutta niitä voitiin käyttää myös kellukkeilla. Dorniereilla oli pitkä toimintasäde, ja niillä, toisin kuin Riponeilla, voitiin suorittaa mm. jäätiedustelulentoja Helsingistä Ahvenanmerelle ja pohjoiselle Itämerelle asti sekä osallistua Suursaaren valtauksen maaliskuun lopussa.

Yllä: Dornier Do 22 -kone lähdössä lennolle Santahaminan laskusillan luota toukokuussa 1942. Taustalla venäläinen sotasaalislentovene. SA-kuva.

Alla: Santahaminan lentosataman tuhoutuneet hallit kesäkuussa 1942. Laskusillalla on kaksi Dornier Do 22 -konetta. IVKK.

Oik.: Ilmavoimien Valonheitinkorjaamoksi muutettu lentohalli toukokuussa 1944. Valonheitinkorjaamo siirrettiin merivoimien esikunnan alaisuudesta ilmavoimille helmikuussa 1943. Muutto Santahaminaan tapahtui elokuussa 1943. Kuvassa näkyvät puurakenteiset, parvimaiset lisätilat rakennettiin vuoden 1944 alussa. SA-kuva.

Santahaminan lentosataman viimeinen käyttökunnossa ollut halli no 1 (D:27) tuhoutui huhtikuussa 1942, kun se syttyi tuntemattomasta syystä tuleen. Hallin katto romahti ja siellä säilytetyt kuorma-autot paloivat. Tulipalon kuumuuden jättämät jäljet näkyvät hallin sisäseinissä vielä nykyäänkin. Palon syttymissyitä saapui tutkimaan Päämajan valvontaosasto.

Kevään myötä, toukokuun lopussa 1942 Dornier -kellukekoneet siirtyivät käyttämään Santahaminan lentosatamaa. Vuoden aikana Santahaminassa kävi ajoittain myös saksalaisia merilentokoneita, joiden tukikohta oli Tallinnassa.

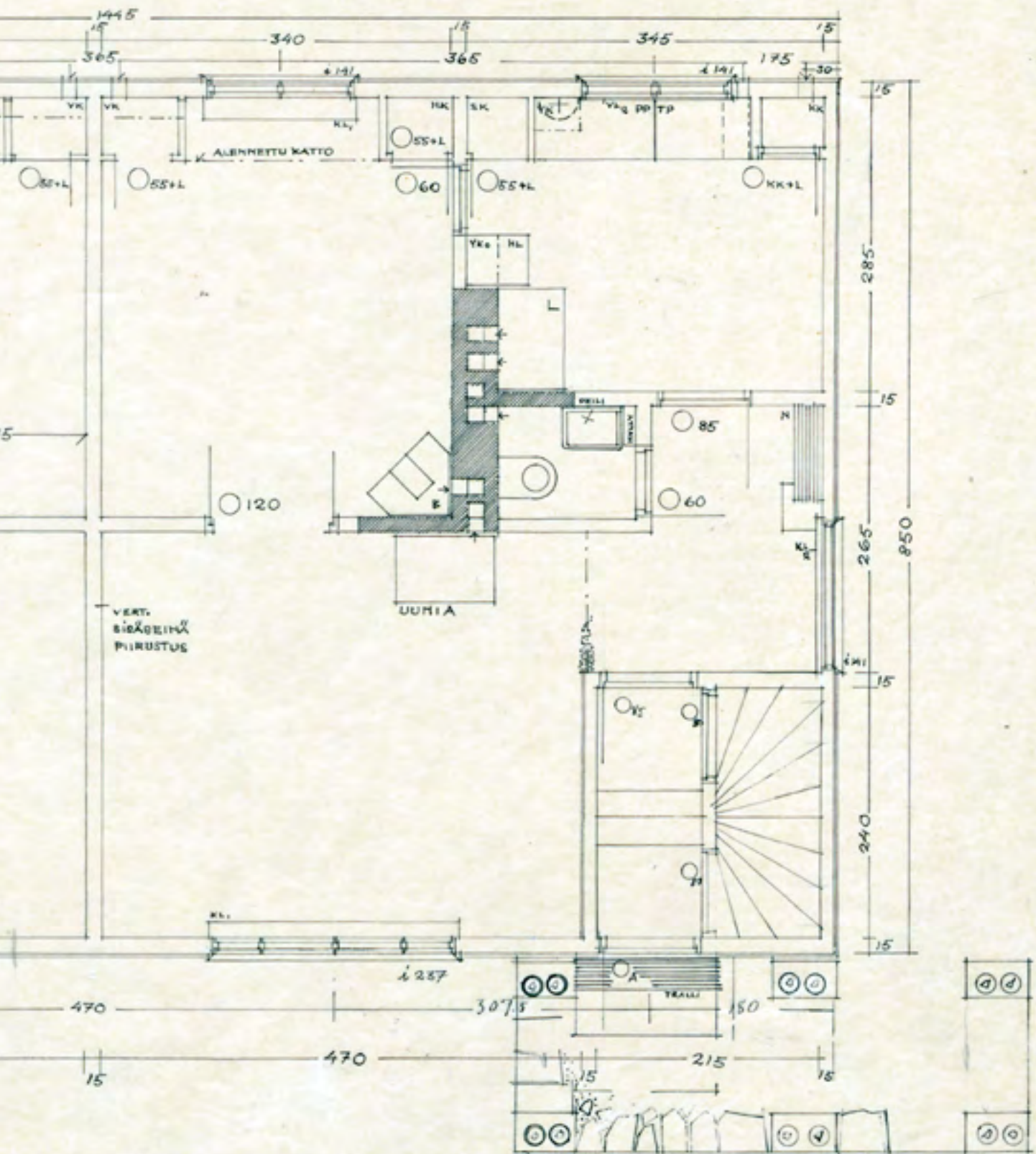
Puolustusministeriö myönsi hallin D:27 jälleenrakennustyöhön määrärahan lokakuussa 1942. Varsinaista lentohallia siitä ei enää tehty. Uudelleenkattua hallia ryhdyttiin keväällä 1943 sisustamaan merivoimilta ilmavoimien esikunnan alaisuuteen siirretyn *Valonheitinkorjaamon* tiloiksi. Katajanokalta elokuussa muuttaneen korjaamon käyttöön annettiin myös varastomakasiinit D:28 ja E:4.

Marraskuun 1942 alussa perustettiin Lentorykmentti 5, jonka alaisuuteen tulivat kuulumaan Lentolaivue 6:n lisäksi Lentolaivue 30 Fokker -hävittäjiineen. Vaikka rykmentin perustamispaikkana oli Santahamina, sai sen esikunta tilat Helsingin kaupungista.

Lentolaivue 6:n Dornierit käyttivät Santahaminan lentosatamaa myös vuonna 1943 – aluksi saaren edustalla ollutta jääkenttää. Riponeita oli vielä käytössä mm. maalinhinaustoimintaan sekä ajoittain myös saksalaisilta lainaksi saatuja suurempia He 59 -meripelastuskoneita. Vaikka Santahaminan halleissa no 2 ja 3 ei ollut enää kattoja, voitiin niihin nostaa koneita huollettaviksi ja mm. vaihtamaan Riponien kellukkeita maalaskutelineisiin.

Helmikuun 1944 suurpommituksissa sai osumia mm. Lentolaivue 6:n keittiö- ja miehistörakennus. Pian tämän jälkeen päätti Lentorykmentti 5:n komentaja siirtää (uudelleen nimety) Pommituslentolaivue 6:n esikunnan Santahaminasta takaisin Nummelaan. Laivueelle jäi Santahaminaan ainoastaan korjaamo ja tekninen varasto. Laivueen pääkalustona olivat vuonna 1944 Nummelaan sijoitetut venäläiset SB-sotasaalispommituskoneet. Onnettomuuksien jälkeen Dorniereita oli jäljellä kaksi, ja ne oli sijoitettu Ahvenanmaalle ja Kotkaan meripelastuskäyttöön.¹⁹²

Pl. M:n Rakennusosasto Uudisrakennustoimisto	Suhte:	Piirt. 11 45	<i>Pöy</i>
	$\frac{1}{50}$	Tark.	
Asuntorakennus A _{1E} ja A _{1F} pääpiiritys		Hyv.	
		Piir:o	4

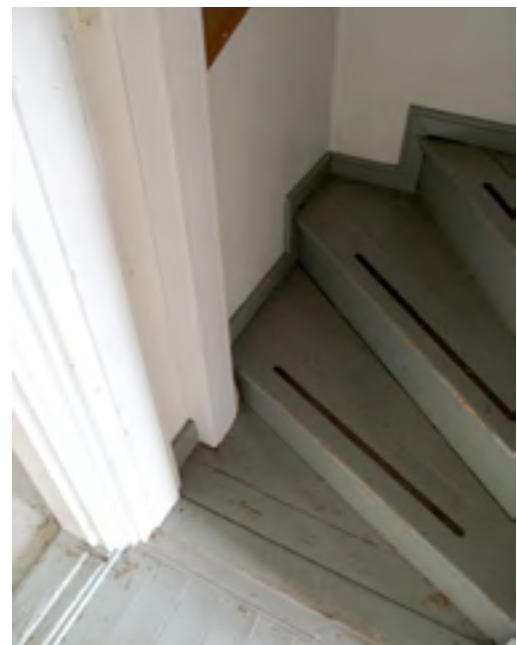
Yllä: Asuintalo.

Maaliskuussa 1946 valmistuneessa majoitustoimikunnan raportissa todettiin, että Santahaminan kasarmeihin mahtui yhteensä 1350 varusmiestä sekä lisäksi Maasotakoulun rakennuksiin 240 oppilasta ja 80 varusmiestä. Suurin osa kasarmeista eli noin 850 miehen tilat olivat Jalkaväkirykmentti 5:n käytössä. Ilmatorjuntarykmentti 1:n I Pataljoonalla oli tilaa 250 miehelle ja Ilmatorjuntakoululla saman verran. Harjoitus- ja ampumarataolojen kanssa tultiin jotenkuten toimeen ts. niitä ”ei voitu pitää suorastaan sietämättöminä”.

Upseereille oli Santahaminassa kaikkiaan 49 asuntoa ja aliupseereille 91. Osa jälkimmäisistä oli siviilitoimienhaltijoiden, kuten lämmittäjien yms. henkilökunnan käytössä. Varsinaisten asuinhuoneistojen lisäksi oli vielä muutama kymmen asuntolahuonetta ja parakkiasuntoa. Vuonna 1945 oli perustettu Santahaminaan sijoitettujen joukko-osastojen yhteinen aliupseerikerho (Santahaminan Alipäällystökerho ry) entiseen ilmavoimien aliupseerikerhorakennukseen D:57.¹⁹⁴

Alla vas.: Sisäänkäyntikatkos.

Alla oik.: Asuintalon ullakkoporras.

Yllä: Entisen postitalon kaakeliuuni.

Uusia puutaloja

Santahaminaan rakennettiin välittömästi jatkosodan jälkeen yksi uusi asuintalo. Se oli tarkoitettu Valtion Laivatelakan alaisen sähkölaitoksen C:19 toimistoksi ja henkilökunnan asunnoksi. Talvisodan pommituksissa vaurioituneen ja puretun kauppiastalon paikalle rakennettu rankarakenteinen **paritalo C:38** edusti asuntorakennustyyppiä ”A1F”, jonka piirustukset laati puolustusministeriön arkkitehti Elsi Borg vuonna 1945. Se perustui aiempaan, välirauhan ajan korpikasarmialueille suunniteltuun kahden aliupseeriperheen talotyyppiin ”A1”.

Paritalon yksinkertaisissa ja ryhdikkäissä julkisivuissa oli jälleenrakennuskauden henkeä. Molempiin huoneistoihin käytiin Santahaminantien puolella olleista sisäänkäynneistä, joiden ulkokatokset oli kannatettu pyöröhirsipilarein. Alakerrassa sisääntulon vieressä oli olohuone ja meren puolella pieni makuuhuone ja keittiö. Välietisestä oli pääsy ullakon asuinhuoneeseen ja tilavaan kellariin.

Hieman myöhemmin rakennettiin silloisen osuuskaupparakennuksen pohjoispuolelle Posti- ja lennätinhallituksen postitalo. Vuonna 1946 Rakennushallituksessa suunniteltiin samalla tontilla olleen vanhemman huvilan muuttamista postitaloksi, jonka tilaohjelmaan kuului yleisötilan ja toimistohuoneen lisäksi huoneen ja keittiön käsittänyt asunto. Tämän rakennuksen itäpuolelle, vanhan päätien varteen valmistui kuitenkin vuonna 1948 täysin uusi puurakenteinen **postitalo C:17**. Julkisivut edustivat samaa tyyliä kuin asuintalossa C:38. Idänpuoleisiin yleisötiloihin ja rannanpuoleiseen postinhoitajan asuntoon oli omat sisäänkäyntiinsä. Sisätiloja on myöhemmin muutettu, mutta alkuperäisestä ovat jäljellä mm. yleisten tilojen peltikuoriset uunit.

Maasotakoululle valmistui 1940-luvun lopulla ”jonkinlainen johtajan määräysvallassa oleva edustussauna”, kuten sitä sen epäselvää rakentamiskuviota selvittäneessä pääesikunnan raportissa kuvattiin. Hämylänniemen patterin no 8 kivisen lastauslaiturin päälle rakennettu **hirsisauna A:5** valmistui vuonna 1949. Saunan suunnitteli kasarmirakennusmestari Armas Laitakari

Alla: Entinen postitalo.

vuonna 1946 ja sen rakennustöitä johti Maasotakoulun pioneerialiupseeri vääpeli Salminen.¹⁹⁵

Jääkäripataljoona 5

Keväällä 1945 asetetun nk. puolustusrevisiokomitean tehtävänä oli suunnitella puolustusvoimien uusi rauhan ajan kokoonpano ja sijoitus. Sen tuli pohjautua välirauhansopimuksessa ja myöhemmin, syksyllä 1947 solmitussa Pariisin rauhansopimuksessa asetettuihin rajoituksiin. Rauhansopimuksessa asetetut rajoitukset astuivat voimaan siirtymäajan jälkeen syksyllä 1948.

Puolustusrevision suunnittelu kesti 1940-luvun loppuun asti, ja sitä työstettiin edelleen siten, että uudistus toteutettiin vasta vuonna 1952. Jo tätä ennen oli puolustusvoimien organisaatiossa tehtävä väliaikaisluonteisia supistuksia, sillä kouluttajista oli suuri puute ja varusmiesten määrä oli pudonnut huomattavasti. Tämän nk. koulutuskokoonpanon myötä lakkautettiin vuonna 1948 mm. Jalkaväkirykmentti 5:n toinen, Hyrylässä ollut pataljoona. Santahaminan keskitetyn joukko-osaston nimeksi tuli *Jääkäripataljoona 5* (JR/JP 5).

Jääkäreiden varustukseen kuuluivat polkupyörät, joilla ajettiin pataljoonan maastoharjoitusalueille Herttoniemeen. Eräänä Jääkäripataljoona 5:n suurimpana uudisrakennustarpeena olivatkin vuonna 1948 varastot 1000 polkupyörälle ja talvisin suksille.

Santahaminassa vuonna 1948 suorittamansa tarkastuksen jälkeen puolustusvoimain komentaja jalkaväenkenraali Aarne Sihvo (toimessa 1946–53) totesi saaren vesi- ja viemäriolojen olevan yhä ”keskiaikaisella tasolla”. Seuraavana vuonna aloitettiin jääkäripataljoonan keittiö- ja ruokalarakennukselta C:23 mereen vievän viemärin työt. Samaa suunniteltiin Ilmatorjuntarykmentti 1:n kasarmin D:46 keittiön osalta.¹⁹⁶

Oik. yllä: Saunan luoteisjulkisivu.

Oik. kesk.: Pukuhuone.

Alla: Entinen Maasotakoulun edustussauna.

LENTOSATAMAN UUTTA TOIMINTAA

Santahaminan Tehdas

Ilmavoimien lentotoiminnan lakattua Santahaminassa sotien jälkeen oli lentosataman rakennuksille, tai sille mitä niistä oli jäljellä, keksittävä uutta käyttöä. Lentohallissa D:27 toiminut Valtion Sähköpajan Santahaminan osasto siirrettiin takaisin puolustusministeriön haltuun helmikuussa 1949. Siitä tuli nyt *Puolustuslaitoksen Santahaminan Tehdas*.

Santahaminan tehdas oli ohjesääntönsä mukaisesti yleistä etua palveleva kone- ja sähköalan teollisuus- ja huoltolaitos. Tehtaan tuli mahdollisuuksien mukaan toimia muidenkin valtion laitosten ja myös yksityisten tarpeiden tyydyttämiseksi. Niinpä siellä valmistettiin lisensillä ja suunniteltiin itse erityyppisiä maatalouden koneita ja välineitä sekä rakennustyökoneita, kuten kaivinkoneita ja tiehöyliä.

Laitoksen toimintaa oli jo laajennettu jälleenrakennettuun lentohalliin no 2. Sen tuholta säästyneiden tiilisten sivuhuoneiden välille oli rakennettu laaja puurakenteinen katto sekä puiset päätyseinät laajoine lasiseinineen. Sodan aikana vaurioitunut varasto D:28 sekä viereinen E:4 oli kunnostettu vuonna 1944 silloisen Valonheitinkorjaamon varastotiloiksi.¹⁹⁷

Rajavartiolaitoksen lentosatama

Kolmatta, pohjoisinta lentohallia ei jälleenrakennettu, mutta sitä käytettiin 1940- ja 50-luvuilla edelleen alkuperäistarkoitukseensa lentokoneiden säilytykseen. Rajavartiolaitos oli säilyttänyt lentokoneitaan Helsingin kaupungilta vuokraamassaan Ruoholahden Kellosaaren lentosatomassa vuoteen 1948 asti. Rakennushallituksessa laadittiin keväällä 1949 suunnitelmat Santahaminan hallin no 3 jälleenrakentamiseksi ja muuttamiseksi rajavartiolaitoksen lentokoneiden ja veneiden säilytys- ja huoltohalliksi. Toteuttamattomaan suunnitelmaan kuului mm. kaksikerroksisen työpajaosan rakentaminen hallin eteläsivulle.

Vaikka jälleenrakennussuunnitelmaa ei toteutettu, säilytettiin rajavartiolaitoksen lentokoneita, mm. vähälle käytölle jäänyttä kaksimoottorista Koolhoven F.K.49 -konetta katottomassa hallissa pressujen suojissa. Halli no 3 ja sen laskusilta aidattiin muusta lentosatomasta ja sen alueelle, myös hallin pystyyn jääneitä seiniä vasten rakennettiin puisia varasto- ym. tiloja. Hallialueen pohjoispuolisessa niemessä oli ilmavoimien käyttöön 1930-luvulla rakennettu puinen moottorivenevaja (purettu D:23), joka muutettiin myöhemmin asunnoiksi.¹⁹⁸

Laivastoasema- ja jalkaväen siirtosuunnitelmat

Osa puolustuslaitoksen sotien aikaisista tehtaista, joille ei enää uudessa tilanteessa riittänyt puolustusmateriaalilauksia, siirrettiin syksyllä 1945 kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuuteen. Vuoden 1946 alkupuolella niistä muodostettiin sotakorvaustuotantoon keskittynyt Valtion Metallitehtaat. Vuodenvaihteessa 1949 kauppa- ja teollisuusministeriö ehdotti Helsingin Laivastoaseman (Helsingin Tukikohdan) hallussa olleen Katajanokan telakka-, konepaja- ja kasarmialueen liittämistä Valtion Metallitehtaisiin. Puolustusministeriö katsoi tämän olevan mahdollista vain, jos laivastoaseman toiminta voitaisiin siirtää sopivaksi katsottuun paikkaan ilman, että puolustuslaitokselle koituisi ylimääräisiä kustannuksia.

Tammikuussa 1949 asetettiin toimikunta selvittämään uuden laivastoaseman sijoitusmahdollisuuksia ja laatimaan siitä kustannuslaskelma kuukauden kuluessa. Toimikuntaan kuuluivat mm. yliarkkitehti Elovaara ja sotien aikana rakennetun Turun Laivastoaseman suunnittelija ja komentaja kommodori Eino Huttunen Merivoimien esikunnasta. Kaksi viikkoa toimeksiantonsa jälkeen toimikunta oli tutkimassa laivastoaseman perustamismahdollisuuksia Santahaminan eteläosassa, kun Maasotakoulun ammunnoissa harhautunut kranaatti osui lähistölle. Turmassa saivat surmansa yliarkkitehti Elovaara ja

Alla: Radioaseman luokse vuonna 1950 rakennettu harkkorakenteinen, rapattu konehuone.

myöhemmin myös vaikeasti loukkaantunut kommodori Huttunen.

Tästä huolimatta puolustusministeriössä tehtiin keväällä 1949 päätös laivastoaseman siirtämisestä pääosin Santahaminaan. Sinne sijoitettaisiin kevyt telakka, alushuollon varastot ja pajat sekä hallinto-, kasarmi-, yleishuolto- ja asuinrakennukset. Kuten venäläisten 1900-luvun alun sotasataman siirtosuunnitelmissa, oli osa toiminnoista, taisteluvälinevarastot ja -huolto, tarkoitus sijoittaa viereisiin saariin, Kuninkaansaareen ja Vallisaareen, jotka yhdistettäisiin Santahaminaan siltapenkereellä. Melkin saarella olleet miinavarastot oli saatava siirretyksi esimerkiksi Sipoosta pakkolunastettavalle alueelle rakennettaviin luoliin. Kun Katajanokan alueiden siirrosta Valtion Metallitehtaille oli päätetty tammikuussa 1950, myönnettiin laivastoaseman siirtoon määräraha, joka oli vain osa kokonaistarpeesta.

Samaan aikaan, vuosina 1949–50 käsiteltiin puolustusministeriössä Jääkäripataljoona 5:n uuden kasarmialueen sijoitusta ja rakentamista. Jääkäripataljoonan siirron syynä oli sen omien tilan- ja harjoitusmaastotarpeiden lisäksi Santahaminan kasarmien vapauttaminen Helsingin Laivastoaseman käyttöön. Jääkäripataljoona 5:n komentajan everstiluutnantti Paavo Lammetmaan (toimessa 1948–53) ehdotus Hyrylän lähellä sijainneen Rusutjärven alueen lunastamisesta uudeksi kasarmialueeksi sai periaatteellisen hyväksynnän, mutta ei määrärahoja. Jääkäripataljoonan siirron nopeuttamiseksi ryhdyttiin Hyrylän kasarmialueelle rakentamaan vuosina 1950–51 uutta kaksikerroksista kasarmia eli nk. Olympiakasarmia ja henkilökunnan asuinrakennuksia.¹⁹⁹

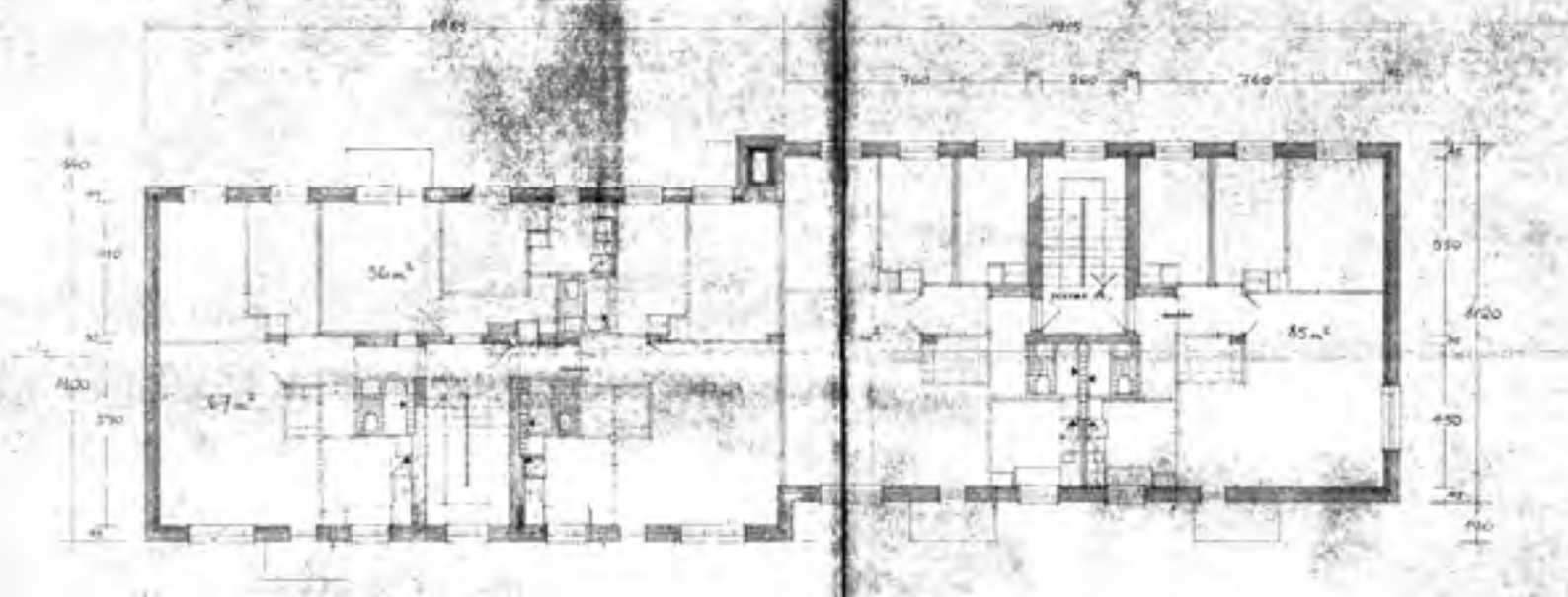
Rakennuksia laivastoasemalle

Puolustusministeriön kanssa huhtikuussa 1951 tehdyn aluevaihdon seurauksena Valmet Oy laajensi telakka- ja konepajatoimintaansa Katajanokalla osalle Helsingin Laivastoaseman alueista. Samana vuonna laivastoaseman siirtoon myönnettyjä määrärahoja ryhdyttiin käyttämään Santahaminan lentosataman alueelle, hallin no 2 laskusillan eteläpuolelle sijoitetun kevyen telakan ja pitkän betonisen varustelulaiturin rakentamiseen. Varustelulaituri eli nk. ”Miljoonalaituri” valmistui venäläisaikaisen puisen lastauslaiturin tilalle. Telakka nostolaitteineen on säilynyt, mutta se on pusikoitunut.

Yllä: Asuintalo.

Alla: Lentosatamaan rakennettu kevyt telakka on pusikoitunut.

Yllä: 15 perheen asuinrakennuksen pohjapiirros toukokuulta 1951, arkkitehti Heidi Vähäkallio-Hirvelä. PK.

Laivastoaseman kantahenkilökunnan käyttöön rakennettiin vuonna 1952 valmistunut **asuinkeuhasto C:2**, joka edusti puolustusministeriön arkkitehdin Heidi Vähäkallio-Hirvelän kehittämää keuhkostalotyypä. Sen pohjakaava perustui puolustusministeriön 1930- ja 1940-luvuilla rakennuttamiin keuhkostaloihin, ja samantyyppisiä valmistui 1950-luvulla useisiin muihinkin varuskuntiin. Tyypikerhustalon asuntokajakaavaa voitiin säätää tarpeen mukaan keuhosten ja lamellien määrällä. Santahaminaan rakennetussa kolmikerhossisessa, kaksilamellisessa talossa asuntokajakaavaa oli 18.

Laivastoaseman rakennustöitä oli tarkoitus jatkaa vuonna 1953 siten, että alushuoltoapuoli telakoiheen, keskusvarastoiheen ja alusten kalustovarastoiheen olisi ollut mahdollista siirtää Santahaminaan seuraavan vuoden alkupuolella. Uusi keskusvarasto oli rakennusohjelmassa ensimmäisenä, mutta sen töitä ei voitu käynnistää. Sotakorvausten jälkeisen huonon työllisyystilanteen takia Valmet Oy oli ilmoittanut lopettavansa Helsingin telakkansa toiminnan. Päätös pyörrettiin toiminnan supistamiseksi, mutta se merkitsi kuitenkin eräiden rakennusten palauttamista Katajanokan laivastoasemalle.

Vuonna 1954 näytti jo selvältä, että laivastoaseman siirtäminen Santahaminaan viivästyisi ja että jääkäripataljoonalle ei rakennettaisi uutta kasarmialuetta Tuusulaan. Tarkoituksiin ei myönnetty enää uusia määrärahoja ja suunnitellut jatkotyöt jäivät toteuttamatta. Merivoimat piti esillä laivastoaseman siirtoa joko kokonaan tai osittain Santahaminaan, kunnes Neuvostoliitto ilmoitti syksyllä 1955 yllättäen palauttavansa Porkkalan alueen. Helsingin Laivastoasema päätettiin siirtää neuvostoliittolaisten rakentamaan Upinniemen tukikohtaan.²⁰⁰

Alla: Asuinkeuhustalon porrashuone.

Korjaamo

Puolustuslaitoksen Santahaminan Tehtaan käytössä ollut halli no 2 tuhoutui tulipalossa keuhällä 1957. Tuotanto siirrettiin Puolustuslaitoksen Vammalan Tehtaille ja Santahaminan tehdas lakkautettiin kokonaan vuonna 1959.

Vuoden 1959 lopulla nousi esille kysymys Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin (nimitys 1957–) Suomenlinnan toimintojen siirtämisestä Santahaminaan. Rykmentin telakalle ja korjaamolle olisivat sopineet vastikään Santahaminasta vapautuneet tehdastilat ja telakka. Siirtoa ei kuitenkaan toteutettu vielä tässä vaiheessa.

Tehtaan käytössä ollut vanha lentohalli D:27 peruskorjattiin *Santahaminan Korjaamoksi*. Toimenpide oli osa tähän aikaan useissa eri varuskunnissa toteutettua joukko-osastojen ja yksikköjen erillisten korjaamojen yhdistämistä ja rationalisointia. Näin pyrittiin tehostamaan korjaamoissa tarvittujen laitteiden, varasto- ja erityistilojen sekä ammattityövoiman ja -työnjohdon käyttöä. Keskitetty korjaamo mahdollisti mm. ajanmukaisten sosiaalitulojen käyttöönnoton, mihin ei välttämättä muuten olisi löytynyt varoja.²⁰¹

ILMATORJUNTAA JA -VALVONTAA

Uudelleenjärjestely

Puolustusvoimien uudelleenjärjestely astui voimaan joulukuussa 1952. Pääpaino oli maavoimien organisaation virtaviivaistamisessa ja jalkaväen sekä kenttä-, rannikko- ja ilmatorjuntatykistön yhteistoiminnan parantamisessa. Tähän oli päädytty sotien aikana kertyneiden kokemusten perusteella. Santahaminassa olleen 2. Divisioonan ainoan jääkäripataljoonan nimi muutettiin *Jääkäripataljoona 2:ksi* (JP 2). Pataljoonassa oli kolme jääkärikomppaniaa, aliupseerikoulu ja tukikomppania, joka käsitti lähinnä panssarintorjunta-aseistusta ja kranaatinheittimiä. Harjoituskäytössä oli alkuun myös muutamia vanhentuneita panssarivaunuja.

Toisen maailmansodan aikana suoritetuista maihinnousuista ja maahanlaskuista saatujen kokemusten perusteella siirrettiin niitä torjuvat aselajit, rannikkotykistö ja ilmatorjuntatykistö maavoimien alaisuuteen. Neljä erillistä ilmatorjuntapatteristoa alistettiin maavoimien divisioonille ja Panssariprikaatille. Santahaminaan sijoitetut *Ilmatorjuntarykmentti* (ItR) ja *Ilmatorjuntakoulu* (ItK) olivat suoraan pääesikunnan alaisuudessa, kuten pääkaupunkiseudun rannikkopuolustuskin. Rykmentin esikunnan lisäksi Santahaminassa oli sen II Patteristo eli entinen I/ItR 1. Rykmentin toinen patteristo oli aluksi Pieksämäen lentokentällä Naarajärvellä ja vuodesta 1954 Lahden Hennalassa.

Ilmatorjuntarykmentin esikunta oli sijoitettu esikuntarakennukseen D:33 ja sen alaisuudessa toimi myös Santahaminan paikalliskomendantin toimisto. Ilmailukasarmi D:46 ja kasarmi D:43 olivat II patteriston käytössä. Patteristoon kuului raskas patteri (RMB 88 mm) sekä viesti- ja mittauspatterit. Santahaminassa oli myös rykmentin asepaja. Ilmatorjuntatykkeitä säilytettiin 1950-luvun alkupuolella länsirannan varastomakasiinilla E:4.

Vas.: Hautausmaa-aluetta ruokalan kaakkoispuolella.

Ilmatorjuntakoulun alue eli entinen Ilmailutelakka käsitti varsinaisen koulu- ja kasarmirakennuksen E:44, koulutus- ja varastohallin E:47 sekä autohuoltolan E:49.

Maasotakoulun nimitys palautettiin uudelleenjärjestelyn yhteydessä joulukuussa 1952 *Kadettikouluksi*. Vuonna 1950 Maasotakoulun tiloissa oli ryhdytty järjestämään Huoltoupseerikoulun kursseja, joka oli sotien jälkeen ollut Porvoossa. Vuoden 1952 uudelleenjärjestelyssä muodostettiin Santahaminaan *Huoltokoulu*, johon liitettiin Huoltoupseerikoulun lisäksi Lahdessa ollut Huoltokoulu 2. Tilojen puutteen takia Huoltokoulua ei kuitenkaan voitu keskittää Santahaminaan, vaan sen kanta-aliupseerilinja jatkoi Porvoossa ja varusmieslinja Lahdessa.

Uudelleenjärjestelyjen jälkeen Santahaminan kasarmirakennuksiin oli siis (vuoden 1954 lopussa) majoitettu Kadettikoulu, Huoltokoulu (upseerilinja), Jääkäripataljoona 2, Ilmatorjuntarykmentti ja Ilmatorjuntakoulu.²⁰²

Ilmavoimien tutka-asema

Myös ilmavoimille jäi Santahaminaan toimintaa uudelleenjärjestelyn jälkeenkin. Keväällä 1948 ilmavoimien esikunta oli järjestänyt Santahaminassa tutkiin liittyvää kurssikoulutusta. Tälle toiminnalle annettiin nimi *Tutkakorjaamo*. Vuoden 1952 uudelleenjärjestelyssä Tutkakorjaamo siirrettiin pääesikunnan sähköteknillisen toimiston alaisuuteen.

Samoihin aikoihin, ensin Valtion Sähköpajassa ja vuodesta 1948 lähtien määrätietoisemmin Valtion Teknillisen tutkimuslaitoksen Sähkölaboratoriossa ryhdyttiin parantamaan Saksasta jatkosodan aikana hankittuja ”Raija”-tutkia ja kehittämään niiden seuraajaksi kotimaista ilmavalvontatutkaa. Kotimaisen VRRVI-ilmavalvontatutkan prototyyppi valmistui vuonna 1950 ja kaksi vuotta myöhemmin ilmavoimat tilasi ensimmäisen kymmenen tutkan sarjan.

Alla: Ilmatorjuntatykistön harjoitukset Santahaminan ”Saharassa” kesällä 1950. IVKK.

Oik.: 1950-luvun alun rakennus.

Ensimmäisen VRRVI-tutkan sijoituspaikkana oli Santahamina. Ilmatorjuntakoulun ja rannikkopatterin no 2 välissä sijaitsevalle korkealle mäelle raivattiin aukea tutkan teräsristikkorakenteiselle tornille ja **tutka-asemarakennukselle F:22**. Vuonna 1953 valmistuneessa rapatussa asemarakennuksessa oli tutkan näyttö- ja käyttölaiteistojen lisäksi vakinaisen asemanhoitajan ja hänen perheensä asunto. Tutka-aseman pohjoispuolelle rakennettiin pienempi **ulkorakennus F:23**, jota ainakin myöhemmin käytettiin varavoima-asemana.

Asennustöiden jälkeen ilmavoimat ryhtyi suorittamaan tutkailma- ja valvontaa Santahaminan tutka-asemalla kesällä 1954. Valvonta ei ollut ympärivuorokautista, vaan ainoa asemanhoitaja suoritti valvontaa alkuun vain arkisin keskimäärin alle kolme tuntia päivässä. Myös Tutkakorjaamo käytti asemaa uusien tutkien koekäyttötoimintaan.

Santahaminan VRRVI-tutka siirrettiin jo vuoden 1954 aikana Porin lentokentälle. Sen tilalle Santahaminaan asennettiin vuonna 1955 hollantilaisen Philipsin valmistama kahden SGR-mallisen tutkan pari. Niistä toinen oli valvontatutka ja toisella voitiin mitata seurattavien kohteiden korkeutta. Valvontatutkan torni oli asemarakennuksen itäpäädyssä, jossa sen betoniperustat ovat edelleen nähtävissä. Philips-tutkia käytettiin Santahaminan tutka-asemalla vuoteen 1980 eli aseman lakkauttamiseen asti.²⁰³

Ilmatorjunnan poismuutto ja Tykistökoulu

Porkkalan palautusta seurasi 1950-luvun lopulla alkanut muutosvaihe, jossa useammalle eri paikkakunnalle siihen asti hajautettuja joukko-osastoja pyrittiin yhdistämään yhteen varuskuntaan ja samalla parantamaan niiden heikkoja majoitus- ja koulutusolosuhteita uudis- ja korjausrakentamisella.

Puolustusvoimain komentaja kenraaliluutnantti Kaarlo Heiskanen (toimessa 1953–59) esitti joulukuussa 1956 puolustusministerille päätösehdotuksen eräiden joukko-osastojen uudelleen sijoittamiseksi. Sen mukaisesti Santahaminaan ja Lahden seudulle hajasijoitettu Ilmatorjuntarykmentti siirrettäisiin Hyrylään, ja siellä ollut kenttätykistöpatteristo Niinisaloon. Tämän jälkeen voitaisiin Huoltokoulun eri puolille sijoitetut osat yhdistää Santahaminasta vapautuneisiin rakennuksiin. Muutamat rakennukset varattaisiin Kadettikoulun ja Jääkäripataljoona 2:n lisätiloiksi.

Ilmatorjuntarykmentin nimi muuttui vuoden 1957 alussa *Helsingin Ilmatorjuntarykmentiksi*. Samaan aikaan suoritettiin lähes täydellinen uudistus muidenkin joukko-osastojen nimissä, jossa ”kasvottoman”, vaikkakin loogisen numerojärjestelmän tilalle annettiin joukko-osaston sijoituspaikkakunnan sotilasperinteisiin pohjautuva nimitys. Jääkäripataljoona 2:sta tuli siten *Uudenmaan Jääkäripataljoona*.

Alla: Ulkorakennus.

Yllä: Tiilinen kasarmi.

Helsingin Ilmatorjuntarykmentti muutti Hyrylään elokuussa 1957. Ilmatorjuntakoulu jäi vielä toistaiseksi Santahaminaan odottamaan Hyrylän uudisrakentamisen edistymistä, mutta upseerioppilaiden koulutus siirrettiin sieltä Haminan Reserviupseerikoulun yhteyteen. Huoltokoulu sai tilat rykmentin käytöstä vapautuneesta kasarmista D:43 sekä vastapäisestä esikuntarakennuksesta D:33.

Vanhalle ilmailukasarmille D:46 kaavailtiin sen sijaan vuoden 1958 alkupuolella muuta käyttöä. Hyrylään oli jäänyt *Tykistökoulun* aliupseeriosasto, joka haluttiin siirtää pois ilmatorjuntarykmentin tieltä. Tykistökoulun esikunta ja upseeriosasto oli sijoitettu Helsingin Kruununhakaan Uudenmaan kasarmille, jossa ei luonnollisesti ollut minkäänlaisia harjoitusmahdollisuuksia.

Tykistön tarkastajan kenraaliluutnantti Elof Roschierin mielestä Santahamina oli edullinen sijoituspaikka Tykistökoululle. Roschierin mukaan koulu oli päätehtävänsä ohella eräänlainen tykistön tarkastajan kokeilu- ja tutkimusosasto. Tykistökoulua ei voisi siirtää kauas Helsingistä, mutta sen eri osat oli saatava yhdistetyksi hyvien harjoitusmaastojen äärelle. Vaikka puolustusministeriö vastusti sijoittamista jo valmiiksi ahtaaseen Santahaminaan, siirrettiin Hyrylän aliupseeriosasto sinne vuonna 1958 ja kaksi vuotta myöhemmin myös koulun Kruunuhaassa olleet osat.

Kasarmi D:46 peruskorjattiin Tykistökoulun esikuntaa sekä upseeri- ja aliupseerikursseja varten vuosina 1958–60. Tällöin muutettiin mm. siellä alusta asti olleet keittiö- ja ruokailutilat majoitus- ja koulutuskäyttöön. Julkisivat muuttuivat ikkunoiden puitejaon uusimisen ja pääjulkisivun keskellä olleen päätykolmion purkamisen myötä. Tykistökoulun viestivälineet varastoitiin entiseen jääkellariin D:45, ase- ja pioneerivälineet entiseen laboratoriorakennukseen D:52 ja autot ja tykit väliaikaisesti varastomakasiiniin E:4.

Ilmatorjuntakoulu muutti Hyrylään kesällä 1963. Aiemmin oli pohdittu siltä vapautuvien rakennusten muuttamista mm. rannikkotykistökursseilla laajennettavan Tykistökoulun, Huoltokoulun tai Suomenlinnan Rannikkotykistöröykmentin käyttöön. Kasarmi E:44 luovutettiin kuitenkin väliaikaisesti Kadettikoulun majoituskäyttöön, koska sen oppilaiden määrä oli moninkertaistunut. Kadettikoulun alueelle rakennettiin tästä syystä uutta oppilasrakennusta (kts. myöhemmin). Osa ”aselajitaloksi” kutsutusta kasarmista E:44 varattiin Tykistökoulun järjestämien kenttä- ja rannikkotykistökadettien aselajikurssien majoitukseen.²⁰⁴

Alla: Varasto.

Kasarmialue uudistuu

AJANMUKAISTAMISTA

Kokonaissuunnitelma ja toteutus

Ilmatorjuntarykmentin poismuuton ja Helsingin Laivastoaseman siirtosuunnitelmien kariutumisen jälkeen Santahaminasta tuli leimallisesti Uudenmaan Jääkäripataljoonan (ent. JP 2) sekä kolmen sotakoulun, Kadettikoulun, Huoltokoulun ja Tykistökoulun kasarmialue. Jo kauan aikaa tiedossa olleiden puutteiden, kuten kasarmien huonokuntauisuuden, ruokalajärjestelyjen vanhanaikaisuuden ja vesi- ja viemärijohtojen puutteen korjaamiseksi laadittiin 1950-luvun jälkipuoliskolla kokonaisrakennussuunnitelma. Uudistusten toteuttamiseksi ryhdyttiin laajoihin, 1960-luvulle jatkuneisiin peruskorjaus- ja uudisrakennustöihin.

Puolustusministeriön elokuussa 1955 asettama rakennustoimikunta antoi lausuntoja ajankohtaisista uudisrakennuskysymyksistä. Ensimmäisenä toimintavuonnaan se tutki varuskuntien vesi- ja viemäriverkostojen puutteita ja teki esitykset niiden korjaamiseksi. Lisäksi toimikunta käsittelee mm. Santahaminan ruokalan ja vesitornin uudisrakennuskysymykset.

Santahaminan tiilinen ruokala C:23 oli todettu jo 1930-luvulla liian pieneksi silloisen jalkaväkirykmentin vahvuudelle. Sen korjaamisen ja laajentamisen sijaan katsottiin parhaimmaksi rakentaa kokonaan uusi ruokalarakennus kaikille Santahaminan joukoille. Jääkäripataljoona 2:n komentaja ja Santahaminan kasarmipäällikkö everstiluutnantti Rafael Bäckman (toimessa 1954–56) esitti rakennussuunnitelmassaan uutta talousrakennusta, johon sisältyisi 700 hengen ruokala ja keittiö, varasto-, toimisto- ja henkilökunnan asuintilat sekä voimistelu- ja juhlasali. Lisäksi talousrakennuksen lämpökeskus olisi suunniteltava sellaiseksi, että sen avulla lämmitettäisiin myös kaikki neljä jääkäripataljoonan käytössä ollutta tiilikasarmia (C:20, C:21, C:30 ja D:2) ja

Yllä: Porrashuone.

Alla: Ruokala vuonna 1969. SA-kuva.

Yllä: Liikuntasali.

kaksi hirsikasarmia (C:24 ja C:29). Talusrakennuksen valmistuttua voitaisiin aloittaa kasarmien peruskorjaustyöt.

Santahaminaan vuosina 1956–57 rakennettu talous- eli **ruokalarakennus D:4** muistutti vuonna 1955 valmistuneita Hyrylän ja Oulun Hiukkavaaran talusrakennuksia. Ne oli suunnitellut puolustusministeriön arkkitehti Heidi Vähäkallio-Hirvelä. Santahaminan ruokala sijoitettiin kasarmialueen keski-osaan siten, että sinne oli suurin piirtein sama matka pohjoisilta jääkäripataljoonan kasarmeilta ja eteläisten sotakoulujen kasarmeilta. Paikalta purettiin kaksi 1910-luvulla rakennettua puista ajoneuvovajaa.

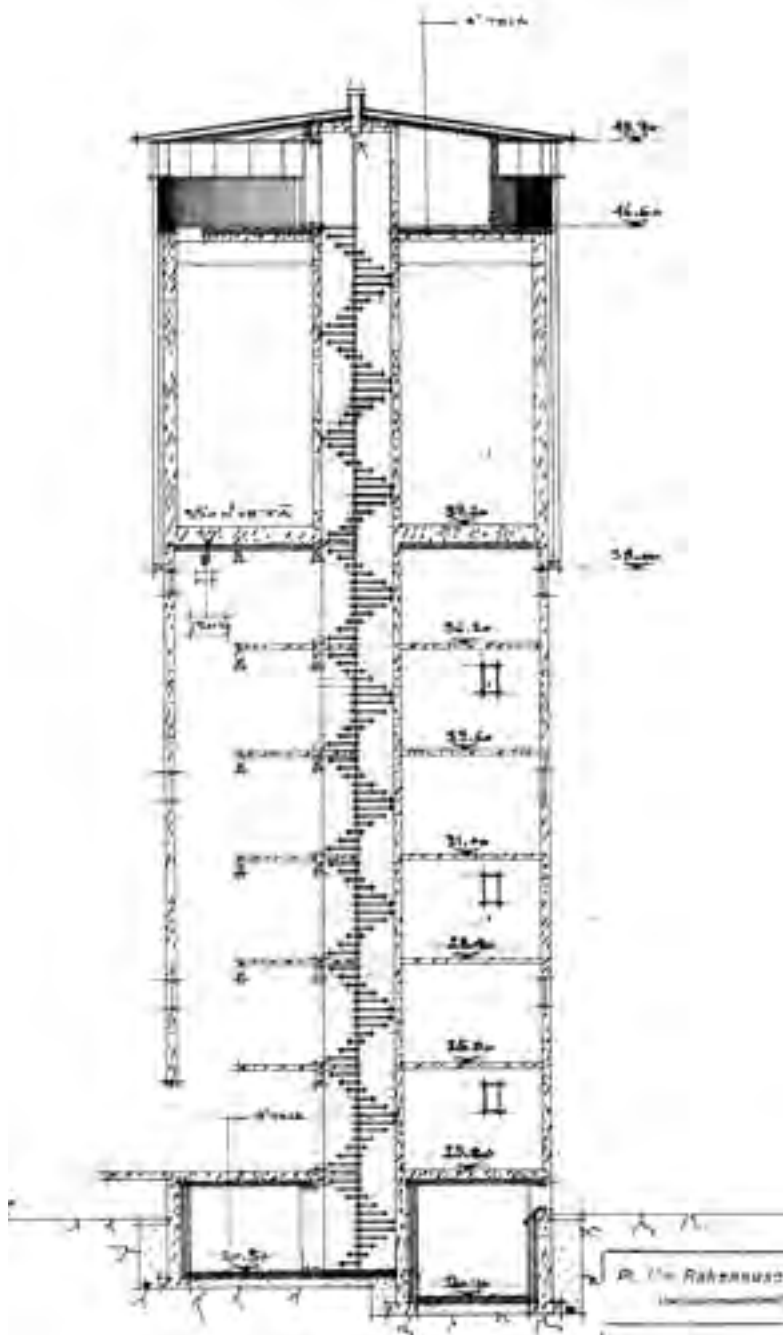
Alla: Sisäänkäynti ja keittiösiipi. Takana 1990-luvun laajennus.

Ruokala- ja voimistelusalisiipi asemoitiin nykyisen Rykmentintien suuntaisesti niin, että sinne oli pääsy sekä pohjois- että eteläpään sisäänkäynneistä. Eteläpään portaasta nousiin korkeaan liikunta- ja juhlasaliin, jonka katto kannatettiin puupilarein ja -kattotuolein. Pukuhuoneet sekä elokuva- ja luentosalit sijoitettiin kellariin, kuten Hyrylässä ja Hiukkavaarassa. Ruokasalista itään suuntautuneen keittiösiiven yläkerrassa olivat henkilökunnan asuinhuoneet.

Santahaminan vesijohtoverkoston rakentaminen aloitettiin **vesitornista C:45**, joka sijoitettiin Kadettikoulun hevostallin eteläpuolisen korkean mäen päälle. Mäki oli yksi niistä, jotka oli linnoitettu venäläisten reduttitöiden yhteydessä 1860-luvulla. Redutin valleja näkyy yhä vesitornin ympäristössä. Vuonna 1956 valmistunut vesitorni perustui puolustusministeriön arkkitehdin Pentti Viljasen laatimaan tyyppisuunnitelmaan. Vastaavia torneja rakennettiin muihinkin varuskuntiin 1950-luvun loppupuolella.

Vesitornin pyöreä runko oli betonia. Sisäänkäyntitasolta nousi kapea kierreporras huipulla olevaan tähytyskerrokseen. Välitasoja käytettiin va-

Yllä: Vesitorni.

Vas.: Leikkauspiirustus lokakuulta 1955. PK.

Yllä: Asuinkerrostalo.

rastotiloina. Tornin yläosa vesisäiliön kohdalla oli lautaverhoiltu ja tähytyskerrosta kiersi yhtenäinen nauhaikkuna. Vesitornia ei yhdistetty kaupungin vesijohtoverkkoon, vaan se sai vetensä Santahaminan alueelta. Varsinaista vesi- ja viemärijohtoverkosta ei heti voitu ryhtyä rakentamaan, sillä sen edellytyksenä oli mm. puolustusministeriössä laadittavana olleen asemakaavan ja käyttösuunnitelman valmistuminen.

Kolmas kasarmipäällikkö Bäckmanin kokonaissuunnitelman toteutuneista rakennuksista oli vuonna 1956 valmistunut **asuinkekerrostalo C:6**. Se sijoitettiin muutamaa vuotta aiemmin valmistuneen C:2:n pohjoispuolelle ja rakennettiin samaan aikaan kuin Hyrylän ja Pansion vastaavat rakennukset. Arkkitehti Vähäkallio-Hirvelän suunnittelema kolmikerroksinen ja kaksilamellinen tyyppikerrostalo oli syvärunkoisempi kuin C:2. Lamellin yhtä kerrosta kohti oli neljä asuntoa, joiden kylpyhuone- ja keittiötilat oli sijoitettu rungon keskiosaan ja asuinhuoneet parvekkeineen pitkille sivuille. Asuntoja oli yhteensä 24.

Kokonaisrakennussuunnitelmaan kuulunut Hevossalmen käänstö sillan uusimis- ja levennyistyö sekä siihen liittynyt Laajasalosta tulevan tien oikaisu ja pengerryksen korottamistyö valmistui vuonna 1959. ”Saharan” keskusampumaradan korvaajaksi rakennettiin sen kaakkoispuoliselle metsäalueelle, Itäniemen pattereille johtaneen tien molemmin puolin uudet 150 ja 300 metrin pituiset ampumaradat. Molemmille radoille pystytettiin vuonna 1957 puiset ampumakatokset ja näyttösuojat.²⁰⁵

KASARMEJA, ASUNTOJA JA KOULUTILOJA

Uudiskasarmit

Uudenmaan Jääkäripataljoonan kasarmien peruskorjaustyöt aloitettiin vuosina 1957–58 tiilikasarmista C:21. Tilanjako ajanmukaistettiin keskikäytävään perustuvaksi ja mm. porrasnousut uusittiin betonirakenteisiksi. Ikkunat uusittiin puitejaoltaan nykyisen mallisiksi ja vanhan uunilämmityksen tilalle asennettiin keskuslämmitys. Peruskorjauksen jälkeen kasarmiin majoitettiin pataljoonan tukikomppania.

Alla: Uudenmaan Jääkäripataljoonan alokkaita. Julkaistu: Rajajääkäri 1/1960.

Kasarmikorjaustöiden jatkosta ja varuskunnan yleisjärjestelystä neuvoteltiin Santahaminassa marraskuussa 1958 pääesikunnan ja saaren kaikkien joukko-osastojen kesken. Sen tuloksena syntyi vaiheittainen suunnitelma, jossa uudisrakentamisen avulla voitiin eri yksiköt siirtää kasarmiensa peruskorjauksen tieltä pois. Suunnitelmaan kuului myös pataljoonan esikunnan siirtäminen 1900-luvun alussa valmistuneesta, purettavasta hirsitalosta tiilikasarmiin C:20.

Pataljoonan kahden jääkärikomppanian käytössä olleet kasarmit C:20 ja C:30 alkoivat olla majoitustiloiksi kelpaamattomia. Komppanioiden käyttöön päädyttiin rakentamaan kokonaan uusi kaksikerroksinen **kasarmi C:29** läntisen hirsikasarmien tilalle. Uuden kasarmien suunnittelutyö annettiin Pekka Rajalan arkkitehtitoimiston tehtäväksi.

Pekka Rajala oli yksi niistä yksityisarkkitehdeista, joiden tehtäväksi puolustusministeriön rakennusosaston yliarkkitehti Vilho Noko (toimessa 1956–75) antoi uusien varuskuntien ja rakennusten suunnittelun 1950-luvun lopulta lähtien. Rakennusosaston oma suunnittelu keskittyi tästä lähtien erityisosaamista ja salassapitoa vaatineisiin töihin, kuten luolastoihin yms.

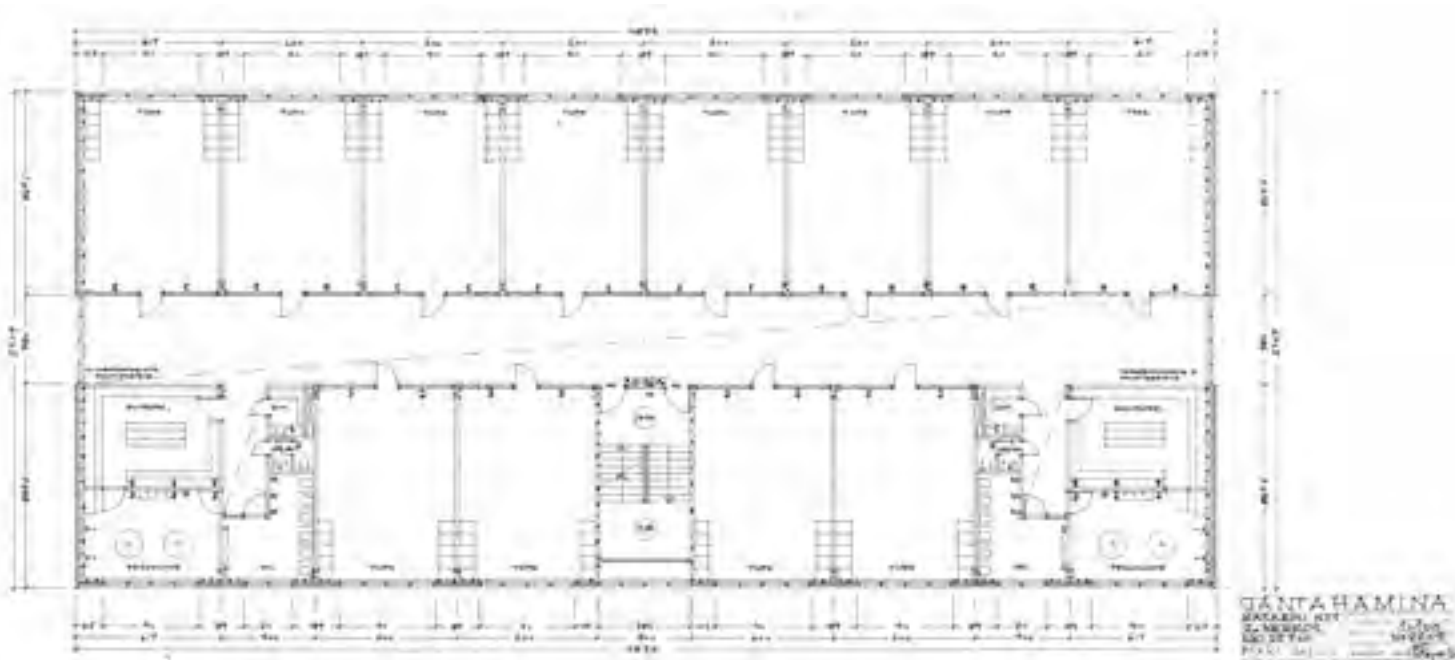
Arkkitehti Rajalan kehittämää tyyppikasarmia rakennettiin useisiin varuskuntiin vuodesta 1958 aina 1970-luvun alkuun saakka. Kaksikerroksisissa kasarmeissa oli leveät keskikäytävät, joiden molemmin puolin oli 10–12 hengen tupia sekä ajanmukaiset peseytymis- ym. tilat. Kasarmien osin maan alla sijaitseviin pohjakerrokseen sijoitettiin luentosalit sekä asehuolto- ja varastotiloja.

Pohjakaavojensa samankaltaisuudesta huolimatta tyyppikasarmien julkisivujen ikkunajaossa ja materiaaleissa sekä kattomuodoissa oli vaihtelevuutta. Santahaminassa tyyppikasarmien julkisivuja sopeutettiin ympäristöönsä käyttämällä julkisivuverhouksessa punatiiltä ja perinteistä harjakattomuotoa. Laajojen ikkunapintojen välit verhoiltiin minerit-levyillä. Sisällä olivat valitsevina materiaaleina vaaleat mosaiikkibetonilattiat, punatiili- ja levyseinät sekä vaaleat sälealakatot.

Kasarmien C:29 suunnitelmat valmistuivat vuonna 1960 ja se oli vesikatossa kesään 1961 mennessä. Töitä tehtiin työllistymismäärärahoihin, mikä oli edellytyksenä 1960-luvun vilkkaalle varuskuntarakentamiskaudelle.

Uuden kasarmien valmistuminen vuonna 1962 mahdollisti pohjoisimman tiilikasarmien C:20 peruskorjauksen ja muuttamisen Uudenmaan Pataljoonan esikunnaksi ja uudeksi päävartioksi. Rakennus saisi siten saman aseman, kuin venäläisten 1910-luvulla rakentama esikunta- ja päävartiorakennus D:34.

Alla: Kasarmien toisen kerroksen pohja heinäkuulta 1960, arkkitehti Pekka Rajala. PK.

Yllä: Kasarmin länsijulkisivu vuonna 1969. SA-kuva.

Vas.: Kasarmin 1. kerroksen keskikäytävä vuonna 1962. SA-kuva.

Peruskorjattavaan tiilikasarmiin C:30 muutti esikuntakomppania, mikä taas toi lisätilaa kasarmissa D:2 sen kanssa aiemmin olleelle aliupseerikoululle.

Pataljoonan kolmannen jääkärikomppanian käytössä ollutta itäistä hirsikasarmia oli korjattu 1950-luvulla ja kokonaissuunnitelmissa sitä oli esitetty peruskorjattavaksi. Vuosina 1967–69 sen tilalle rakennettiin kuitenkin kaksikerroksinen **kasarmi C:24**. Arkkitehti Rajalan toimiston suunnittelema kasarmi oli vastaavanlainen kuin vuosikymmenen alussa valmistunut tyyppikasarmi.

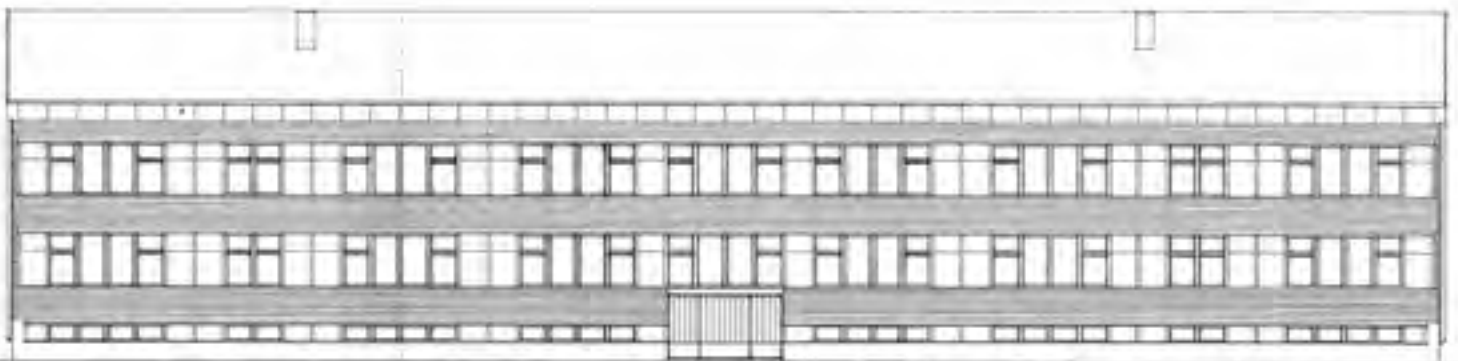
Kauan odotetut viemärointityöt pääsivät käyntiin 1960-luvun alussa. Puolustusministeriössä kehitetyn suunnitelman mukaan entisen tykistöleirin eteläpuolelle, ammoiselle peltomaalle kaivettiin suuri nk. ”biologinen puhdistamo”, joka sai nimen Likolampi. Kasarmialueen jätevedet johdettiin sinne pumppaamon E:50 kautta, joka valmistui Papinlahden länsirannalle vuonna 1963. Likolammessa olonsa jälkeen jätevedet johdettiin mereen Hauteralahdessa.

Jonkin matkaa jätevesien purkupaikasta etelään, patterien no 1 ja 2 vanhan lastauslaiturin rantamuriin tukeutuen oli vuonna 1960 valmistunut hirsinen **saunarakennus F:3**. Jäteveden purkupaikka siirrettiin 1970-luvulla muualle.²⁰⁶

Yllä: Kasarmin länsijulkisivu vuonna 1969. SA-kuva.

Yllä vas.: Kasarmin tupa vuonna 1962. SA-kuva.

Alla: Kasarmin länsijulkisivupiirustus huhtikuulta 1967, arkkitehti Pekka Rajala. PK.

Yllä: Kasarmin julkisivu.

Yllä oik.: Kasarmin pääporras.

Asuinalue laajenee

Vuonna 1959 pääesikunta täydensi Santahaminan rakennusohjelmaa uudella kantahenkilökunnan asuintalolla. Saarella oli tuolloin 182 asuntoa, jossa oli kantahenkilökunnan vahvuuteen nähden 65 asunnon vaje. Uuden 24 perheen **asuinkerrostalon C:5** muuraustyöt aloitettiin keväällä 1960 ja se otettiin käyttöön seuraavana vuonna. Kolmikerroksinen talo oli käytännössä samanlainen kuin vuonna 1956 valmistunut C:6. Samaan aikaan otettiin peruskorjausohjelmaan myös entisen tykistökasarmialueen tiiliset upseeritalot E:36 ja E:39–41.

Varuskuntien asuntosuunnittelu oli 1960-luvun vaihteessa annettu kasarmien tapaan yksityisille arkkitehtitoimistoille. Santahaminaan 1960-luvulla rakennetut viisi asuintaloa suunnitteli Tyyne ja Reino Lammin-Soilan arkkitehtitoimisto. Aiempien asuinkerrostalojen ja Kadettikoulun väliselle entiselle jalkaväen leirialueelle sijoitetut talot edustivat arkkitehtuuriltaan ajalleen tyyppillistä modernistista tyyliä.

Oik.: Hauteralahden sauna. Saunan alla näkyy venäläisajaiselle lastauslaiturille vievän tien kivinen rantamuuri.

Yllä: Asuinkerrostalo.

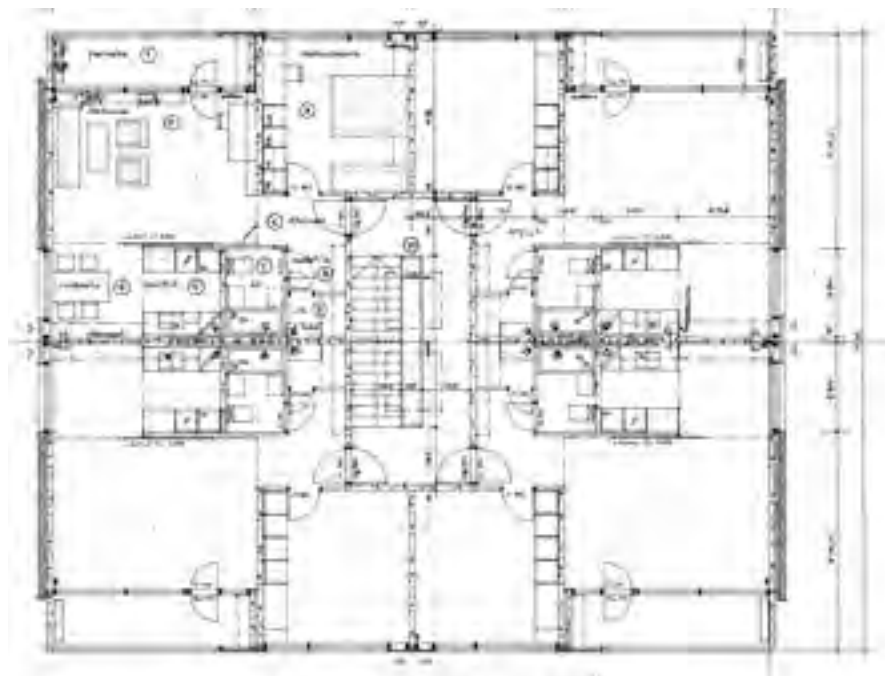
Yllä oik.: Pistetalo.

Oik.: Santahaminan pistetalojen no 1–4 toisen ja kolmannen kerrosten pohjapiirros elokuulta 1961, Lammin-Soila, Ericsson Arkkitehtuuritoimisto. PK.

Puolustusministeriö esitti vuonna 1962 työttömyysrahoilla toteutettaviksi asuntoja 40 kantahenkilökunnan perheelle. Ne toteutettiin Lammin-Soilien suunnitelmien mukaan kolmikerroksisina kymmenen asunnon **pistetaloina C:31–34**. Neljän pistetalon rakentamiseen kului kaksi vuotta ja ne otettiin asuinkäyttöön keväällä 1964.

Asuntotilanne oli yhä kireä mm. siitä syystä, että Santahaminasta jo pois-muuttaneen Ilmatorjuntakoulun kantahenkilökunta odotti vielä asuntojensa valmistumista Hyrylään. Vuonna 1968 pistetalojen itäpuolelle valmistui niitä arkkitehtuuriltaan muistuttava, mutta paljon pidempi kolmikerroksinen 40 asunnon **asuinkerrostalo C:35**.

Santahaminan vilkkaahkon rakennuskauden loppuvaiheessa vuonna 1967 valmistui myös uusi liikeyrakennus. Uusien asumalähiöiden mallin mukaista ostokeskusta oli kaivattu, sillä saarelta puuttui mm. kunnollinen pankki, parturiliike, kirjakauppa sekä ”puolueeton”, upseeri- ja aliupseerikerhojen ulkopuolinen ravintola tai baari. Liikeyrakennus sijoitettiin asuinalueen pohjoispuolelle, jossa sen tieltä raivattiin muutamia aikoinaan leirisairaalaan kuuluneita parakkirakennuksia. Tarpeiden muuttuessa liikeyrakennus jäi tyhjilleen ja purettiin 2000-luvun alussa pysäköintialueen tieltä.²⁰⁷

Yllä: Kadettikoulun vaja urheilukentän itälaidassa.

Yllä oik.: Oppilasasuntola.

Kadettikoulun lisärakennuksia

Kadettikoulun alueen rakentaminen oli jäänyt sodan takia kesken varsinkin asuntojen osalta. Sotien aikana suuresti kehittynyt taisteluvälineistö ja sen mukana monipuolistunut kadettikoulutus vaativat uudenlaisia opetus-, käsittely-, korjaus- ja varastotiloja. Tähän tarkoitukseen oli jouduttu ottamaan alun perin majoitukseen suunniteltuja tiloja. Kun toisaalta kadettien määrä alkoi 1950-luvulta lähtien kasvaa, vaadittiin tilanteen parantamiseen toimenpiteitä.

Keväällä 1963 Kadettikoulun silloinen johtaja eversti Rolf Backström (toimessa 1961–66) esitti ”nopeita erikoistoimenpiteitä” lisämajoitustilojen saamiseksi oppilailleen, joiden määrä oli moninkertaistumassa uudelleenjärjestelyn takia. Väliaikaiseksi aselajikurssien oppilastaloksi, nk. ”aselajitaloksi” voitiin syyskesällä 1963 ottaa Ilmatorjuntakoululta vapautunut kasarmi E:44.

Vuodenvaihteessa 1964 valmistui Kadettikoulun päärakennuksen pohjoispuolelle uusi nelikerroksinen **oppilasasuntola B:23**. Asuntola rakennettiin Lehmäsaaren vastaiselle ranta-alueelle Krimin sodan aikaisen hautausmaan päälle, josta on edelleen muistona länsipuolelle jätetty muistomerkki. Asun-

Alla: Opetusrakennus.

tolan sisäänkäynnit ovat muistomerkin puolella ja merenpuoleista julkisivua on porrastettu.

Asuntolan luoteispuolisia kallioita ryhdyttiin louhimaan vuoden 1964 alussa ja siellä olleet entiset miinalairin hirsiset upseeritalot purettiin Kadettikoulun uuden **opetusrakennuksen B:22** tieltä. Tyyne ja Reino Lammin-Soilan arkkitehtitoimiston suunnittelemaan opetusrakennukseen tuli auditoriomainen luentosali sekä leveän keskiaulan sivuille ryhmitettyjä luentosaleja. Ne olivat osin kahdessa kerroksessa itään päin laskevan kallionrinteen mukaisesti. Vuonna 1966 käyttöön otettua opetusrakennusta pidennettiin samaan tyyliin 1990-luvun lopulla.²⁰⁸

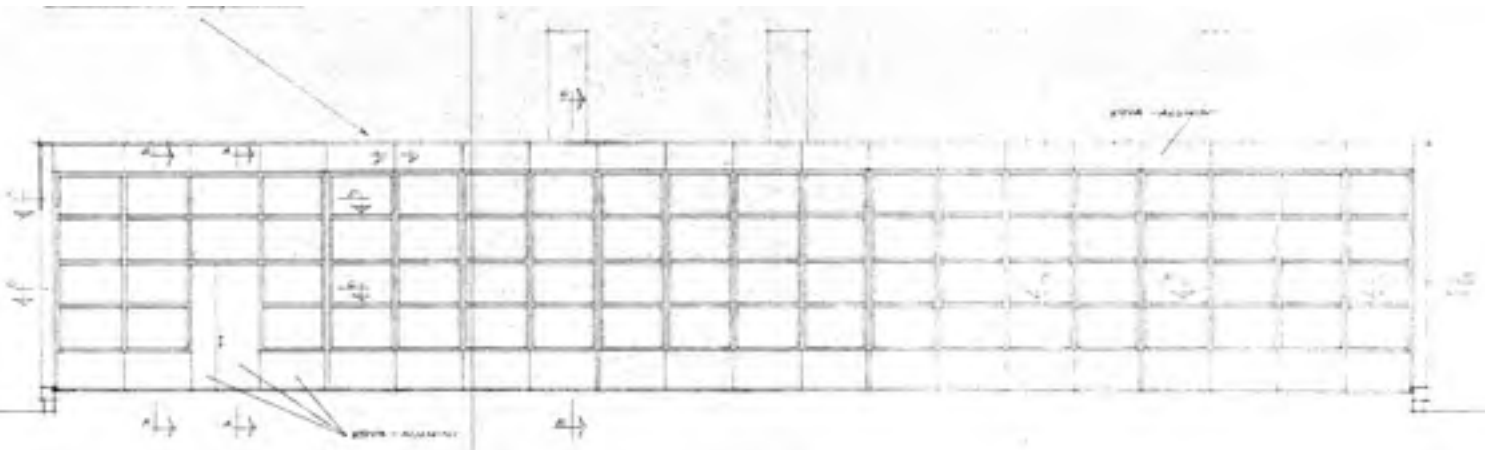
Varusvarasto-sauna ja lämpökeskus

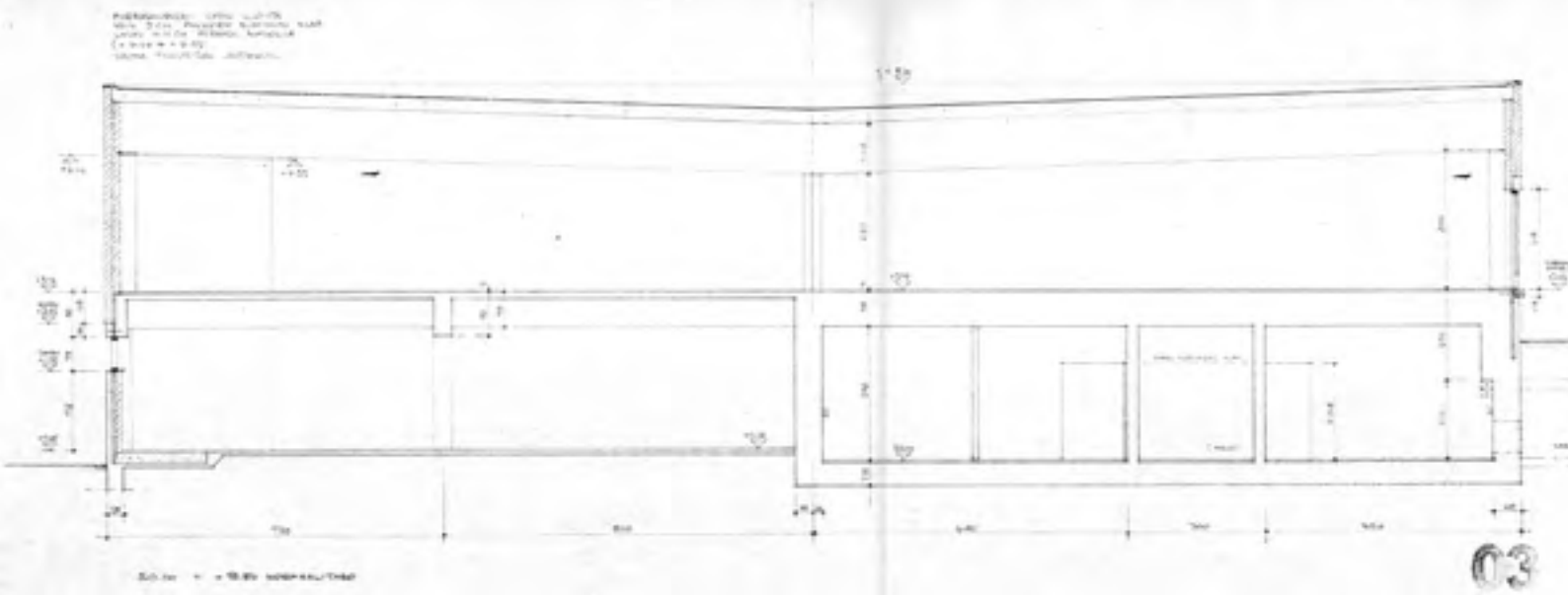
Uudenmaan Jääkäripataljoonan varusvarastot olivat 1950-luvun puolessavälisissä tiilivarastoalueen entisissä kuormastovajoissa D:14 ja D:39. Miehistösauna taas oli edelleen entisellä paikallaan tiilirakennuksessa C:3.

Ruokalan D:4 suunnitteluvaiheessa heräsi ajatus sijoittaa sauna sinne. Silloin kuitenkin todettiin, että viikoittain noin 1000 miehen käytössä ollut sauna olisi vienyt ruokalarakennuksesta liikaa tilaa. Lisäksi sijainti keskellä kasarmialuetta sekä asuntoja olisi estänyt varusmiesten liikkumisen ulkona saunomisen yhteydessä eli ”jäähyllykäynnin”. Kasarmipäällikkö Bäckmanin mukaan saarivaruskunnan saunan tuli sijaita veden äärellä, jotta uiminen olisi kesällä mahdollista. Uudeksi varusvarastoksi Bäckman kaavaili käytöstä poistuvaa ruokalaa C:23.

Yllä: Opetusrakennuksen toisen kerroksen vanhan osan keskikäytävä ja avoporras. Vanhan osan erottaa uudesta mm. tummemmista, suorakaiteenmuotoisista lattialaatoista ja vaneripintaisista ovista.

Alla: Lämpökeskuksen pohjoisjulkisivun piirustus tammikuulta 1968, Arkkitehtitoimisto Tyyne ja Reino Lammin-Soila. Julkisivu oli alun perin pääosin lasia. Ylä- ja alareunat sekä ovi olivat ”Kova-alumiinia”. Päädyt ovat kevytbetoniharkkoa. PK.

Yllä: Santahaminan vs-suoja- ja varastorakennuksen poikkitaileikkaus tammikuulta 1969, Arkkitehtitoimisto Pentti Pajarinen ja Martti Kilpiranta. PK.

Santahaminan uuden keskusvarusvaraston ja miehistösaunan toteutuminen kesti aina 1960-luvun loppuun saakka. Varusvaraston ja saunan yhdistäminen samaan rakennukseen oli kätevää vaatehuollon kannalta ja tämän tyyppisiä rakennuksia valmistuikin 1960-luvulla rakennettuihin uusiin sekä täydennysrakennettuihin varuskuntiin.

Santahaminan **varusvarasto- ja saunarakennuksen C:42** suunnitteli vuonna 1969 Arkkitehtitoimisto Pentti Pajarinen ja Martti Kilpiranta, joka oli erikoistunut puolustuslaitoksen huolto- ja varastorakennuksiin. Meren äärelle sitä ei sijoitettu, vaan entisen ruokalan C:23 kaakkoispuolelle, aukean ”Saharan” laitaan. Kaksikerroksisen rakennuksen alakerran itä- ja länsipäädyissä oli kaksi saunaa, joissa oli yhteensä neljä pukuhuonetta. Välissä oli likapyykki- ja vaihtovarasto.

Yläkerrassa olivat jakeluväri ja uuden materiaalin varasto pitkin pöytäineen ja hyllyineen. Niiden sisäänkäynnit olivat rakennuksen pohjoispuolella. Tasakattoisen, arkkitehtuuriltaan pelkistetyn betonirakennuksen julkisivut muurattiin ajan tyyliin vaaleista kalkkihiekkatiilistä. Rakennus otettiin käyttöön vuonna 1971.

Varusvaraston eteläpuolelle rakennettiin samaan aikaan varuskunnan **lämpökeskus C:28**, jonka suunnitteli Tyyne ja Reino Lammin-Soilan arkkitehtitoimisto. Lämpökeskuksen polttoainesäiliöt sijoitettiin sen ja vanhan kaalikellarin D:1 väliselle alueelle, josta ne on sittemmin purettu.²⁰⁹

Alla: 1970-luvun vaihteen rakennus.

JALKAVÄKEÄ JA MERIPUOLUSTUSTA

1970-2024

Vähittäistä täydentämistä

KAARTIN JA RANNIKKOTYKISTÖN PALUU

Joukot vaihtuvat

1960-luvun loppuvuosina aloitettiin jälleen laajempi puolustusvoimien joukko-osastojen uudelleen sijoittelu. Siihen vaikuttivat mm. uusien varuskuntien valmistuminen Vekaranjärvelle ja Keuruulle sekä pääkaupunkiseudun vaikeat kasarmimajoitusolosuhteet.

Kaksi Santahaminassa ollutta sotakoulua voitiin siirtää parempiin olosuhteisiin kauemmas Helsingistä, Tykistökoulu Niinisaloon ja Huoltokoulu Hennalaan, niiden toiminnan suuremmin kärsimättä. Niiden tilalle Santahaminaan muutti osia Helsingin keskustaan ja Suomenlinnaan aiemmin majoitetuista Kaartin Pataljoonasta ja Suomenlinnan Rannikkorykmentistä.²¹⁰

Kaartin Pataljoona

Kaartin Pataljoona oli ollut kymmenen vuotta Katajanokan Merikasarmissa, joka oli vapautunut, kun Helsingin Laivastoasema muutti Upinniemeen. Keväällä 1968 Kaartin Pataljoonaan yhdistettiin Taivallahdessa ollut Autopataljoona. Tässä yhteydessä Autopataljoonassa ollut moottorikoulu liitettiin Hennalaan muuttaneeseen Huoltokouluun, jonka nimi muutettiin Huoltokoulutuskeskukseksi. Kaartin Pataljoonaan muodostettu autokomppania jäi Taivallahteen, jonne siirrettiin Katajanokalta 2. komppania. Santahaminaan taas muutti Kaartin Pataljoonan 1. komppania ja korjaamo.

Kaartin Pataljoonan komppania majoitettiin entiseen tykistökasarmiin E:44, joka oli Ilmatorjuntakoulun poismuuton jälkeen ollut Kadettikoulun varamajoitustilana. Kasarmi oli huonossa kunnossa ja olisi vaatinut peruskorjausta. Tätä esitettiin pääesikunnan huolto-osaston laatimissa rakennussuunnitelmissa koko 1970-luvun ajan. Korjausta siirrettiin vuosi vuodelta eteenpäin, vaikka tilanteeseen oli kiinnittänyt huomiota mm. eduskunnan oikeusasiamies. Lopulta kasarmien E:44 peruskorjaukseen ryhdyttiin vuoden 1979 loppupuolella.²¹¹

Ohjuslaboratorio

Tykistökasarmien entinen ruokala E:49 muutettiin vuonna 1968 pääesikunnan Ohjustoimiston *Ohjuslaboratorioksi*. Se oli perustettu kouluttamaan kanta-henkilökuntaa ohjuskaluston käyttöön, jota puolustusvoimille oli vuonna 1963 tehdyn rauhansopimuksen uudelleentulkinnan jälkeen voitu ryhtyä hankkimaan. Nimensä mukaisesti Ohjuslaboratoriossa tehtiin myös ohjuksiin liittyvää tutkimus- ja kehitystyötä.

Varasto- ja koulutustilaa Ohjuslaboratorio sai myös viereisestä varikkomakasiinista E:47. Santahaminassa annettiin koulutusta mm. maavoimien ja rannikkotykistön käytössä olleiden Vickers Vigilant- ja Nord Aviation SS.11 -panssarintorjuntaohjusten sekä lähinnä tutkimuskäyttöön hankitun English Electric Thunderbird -ilmatorjuntaohjuksen käytössä.²¹²

Oik.: Santahaminan jalkaväen kasarmialuetta idästä vuonna 1990. Etualalla entinen ruokala C:23 ja jääkellari C:22. Rykmentintien varressa kasarmit C:21 ja C:24. Kokoonmiskentän keskellä entinen ruokala C:25 ja toisella laidalla kasarmit C:29 ja D:5. Taustalla entinen lentosatama ja nk. ”miljoonalaituri”. SA-kuva.

Vas.: Koulutushalli.

Rannikkotykistökoulu ja -rykmentti

Kun Tykistökoulu siirrettiin vuonna 1969 Niinisaloon, erotettiin sen yhteydessä viimeiset kuusi vuotta ollut rannikkotykistöosasto itsenäiseksi, Santahaminaan jääneeksi *Rannikkotykistökouluksi* (RtK). Rannikkotykistöskoulun reserviupseeriosasto oli jäänyt aikoinaan Suomenlinnaan Merisotakoulun yhteyteen, ja se siirrettiin Santahaminaan vasta keväällä 1970.

Rannikkotykistöskoulun käytössä oli kasarmi D:46 ja sen reserviupseeri-osastolla viereinen D:43, jossa oli aiemmin ollut Huoltokoulun aliupseeriosasto. Rannikkotykistöskoulun aluetta täydennettiin vuonna 1970 valmistuneella **koulutushallilla D:53**. Ajalleen tyyppillisen, ruskealla poimupellillä verhoillun hallin tieltä purettiin venäläisten aikoinaan rakentama puinen ajoneuvovaja.

Santahaminan uudisrakentaminen hiljeni 1970-luvun kuluessa merkittävästi edelliseen vuosikymmeneen verrattuna. Ainoa suurempi uudisrakennustyö ajoittui vuosikymmenen alkuun, jolloin rakennettiin kolmas arkkitehti Rajalan toimiston suunnittelema tyyppikasarmi. Se sijoitettiin aiemmin rakentamattomalle alueelle alemman jalkaväkikasarmikentän länsilaitaan, vanhan kirkkorakennuksen pohjoispuolelle. **Kasarmin D:5** valmistuessa vuonna 1972 purettiin viime ajat rukoushuoneena käytetty kirkko kivijalkaa lukuun ottamatta.

Uuden kasarmin valmistuminen Uudenmaan Jääkäripataljoonalle mahdollisti sen, että yksi vanhoista tiilikasarmeista voitiin luovuttaa Santahaminaan siirretyn *Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin* esikuntapatterin käyttöön. Rykmentin esikunta muutti vuonna 1972 Suomenlinnasta Santa-

Alla: Kirkon kivijalka ja kasarmi.

Yllä: Sotilaskodin itäinen sisäänkäyntijulkisivu.

Alla oik.: Sotilaskoti rannanpuolelta.

Alla: Sotilaskotisali.

haminan esikuntarakennukseen D:33, jossa ei kuitenkaan ollut sille riittävästi tilaa. Rykmentin komentajasta tuli samalla Santahaminan kasarmipäällikkö.

Santahaminan telakka ja laiturialueet olivat pääosin Suomenlinnan Rannikkotyöstörykmentin ja merivartioston yhteiskäytössä, joiden tarpeet ja aluskanta olivat pitkälti samantyyppisiä.²¹³

RAJAVALVONTAA JA OHJUSPUOLUSTUSTA

Rajavartiolaitoksen keskusvarasto ja asuintalo

Helsingin Laivastoasemaa varten rakennettu telakka oli 1960-luvun lopulta lähtien Suomenlahden merivartioston käytössä. Siellä telakoitiin mm. ennen sotia rakennettuja puisia VMV-vartiomoottoriveneitä, joita oli joka kevät kunnostettava uudempien alusten puutteessa. Veneiden käytöstä poistamisen jälkeen yksi niistä jäi Santahaminan telakalle peltikatoksella suojattuna odottamaan museointia, joka toteutui 1990-luvun alussa.

Rajavartiolaitoksen korjaamo- ja varastoaluetta katottoman lentohallin no 3 alueella uudistettiin vuodesta 1975 lähtien. Hallin pystyyn jääneet tiili- ja betonirakenteet purettiin ja niiden tilalle rakennettiin kaarikattoisia teräshalleja sekä puurunkoisia, väliaikaistyyppisiä toimisto- ja majoitusrakennuksia. Samaan aikaan lentosataman aluetta täytettiin varastoalueen kohdalta, jolloin vanhat laskusiltarakenteet jäivät pääosin piiloon. Kaarihallit on sittemmin purettu, mutta 1970-luvun lopulla valmistunut **majoitusrakennus D:24** ja muutama profiilipeltinen varasto ovat säilyneet.

Rajavartiolaitoksen suurin rakennushanke oli 24 perheen **asuinkerrostalo C:36**, joka valmistui vuonna 1973 Santahaminan asuinalueen lounaisosaan ja purettiin 2023. Sisäministeriön alaisen rajavartiolaitoksen asuintalon rakennushanke oli edennyt nopeasti toteutukseen asti. Tämä herätti puolustusvoimien kantahenkilökunnassa tyytymättömyyttä, sillä asuntotarve oli 1960-luvun uudisrakennuksista huolimatta edelleen suuri. Toinen asuinalueelle 1970-luvun alussa valmistunut uudisrakennus oli parakkirakenteinen lasten päiväkotia.²¹⁴

Sotilaskoti ja vierasmaja

Varusmiesten vapaahetkien viettomahdollisuudet paranivat 1970-luvun lopussa valmistuneen uuden **sotilaskotirakennuksen C:44** myötä. Helsingin NMKY:n rakennushanke oli pitkäkestoinen. Puolustusministeriön kanssa tehtiin kesällä 1972 sopimus vuokravapaasta tonttialueesta nykyisen Santahaminantien varressa jalkaväkikasarmien kohdalla. Varsinaisten sotilas-

kotitilojen lisäksi rakennukseen oli mahdollista sijoittaa enintään kymmenen henkilökunnan asuinhuonetta.

Mainittakoon, että sopimuksen laadinnan aikaan vuonna 1972 esillä olleessa Santahaminan varuskuntakaavassa uuden suuren sotilaskotirakennuksen paikaksi oli esitetty jalkaväen alemman kasarmikentän eteläreunaa tiilisten talli- ja varastorakennusten D:8 ja D.11 kohdalla. Varuskuntakaavaan oli esitetty muitakin toteutumattomia rakennuksia, jotka muistuttivat mittasuhteillaan 1960- ja 1970-luvun aikana rakennettujen Säskylän, Kajaanin Hoikankankaan ja Vekaranjärven kasarmialueiden keskusten uudisrakennuksia. Varusvaraston C:42 pohjoispuolelle kaavailtiin suurta huoltorakennusta ja eteläpuolelle, vanhan kaalikellarin D:1 tilalle urheilutaloa. Varuskuntasairaalalle oli varattu tontti jalkaväkikasarmien ja asuinalueen väliseltä alueelta.

Rahoituksen järjestytyä toimitettiin puolustusministeriön tarkastamat NMKY:n sotilaskodin piirustukset joulukuussa 1977 Helsingin kaupungin rakennustarkastusviraston hyväksyttäväksi. Sotilaskoti C:44 otettiin käyttöön vuonna 1980.

Santahaminan Isosaaren itäiseen niemeen, uimakelpoisen hiekkarannan äärelle rakennettiin 1980-luvun vaihteessa Arkkitehtitoimisto Heliövaara ja Uksilan suunnittelema puolustusministeriön **neuvottelu- ja vierasmaja A:17**. Sinne vierailijoita tuoneiden autonkuljettajien yms. henkilökunnan **odotustupa A:18** sijoitettiin jonkin matkan päähän entisen betonisen miina-aseman viereen.

Samaan aikaan vierasmajan rakennustöiden kanssa purettiin samalla alueella, mutta ylempänä, patterin no 6 maastossa siihen asti sijainnut radiokeskusrakennus. Pääesikunnan Viestikoelaitoksen alainen asema oli rakennettu 1960-luvun lopussa.²¹⁵

Yllä: Neuvottelu- ja vierasmajan meren puoleisen eli kaakkoisjulkisivun piirustus tammikuulta 1980, Arkkitehtitoimisto Heliövaara ja Uksila. PK.

Alla vas.: Odotustupa.

Alla: Neuvottelu- ja vierasmajalta avautuva merinäköymä.

Yllä: Tiilisen entisen tykistöruokalan ja puuverhoilun huoltohallin välinen yhdyskäytävä.

Ilmatorjuntaohjusprojekti

Ilmatorjunnan tarkastaja eversti Kalervo Kankaanpää esitti tammikuussa 1977 pääesikunnan huolto-osastolle listan nk. ilmatorjuntaohjusprojektin tarvitsemista rakennuksista. Neuvostoliitosta oltiin hankkimassa Suomen ensimmäisiä toimivia ilmatorjuntaohjuksia siihenastisten Santahaminan ohjuslaboratoriossa koulutuskäytössä olleiden brittiohjusten sijaan. Ohjukset hankittiin pääkaupunkiseudun puolustamiseksi ja ne tulivat Hyrylässä olleen Helsingin Ilmatorjuntarykmentin alaisuuteen. Ilmatorjuntaohjusprojektin sekä samaan aikaan toteutettujen MiG- ja Draken -hävittäjäprojektien vaatimat rakennusmäärärahat olivat tulevana vuosina puolustusvoimien niukkojen rakennusmäärärahojen saantilistan kärjessä.

Kiireellisimpiä rakennettavia olivat erinäisten Hyrylän koulutus- yms. rakennusten lisäksi Santahaminaan tehtävä huolto- ja varastohalli sekä autokatos. Lisäksi Santahaminan Ohjuslaboratorio E:49 oli peruskorjattava vuosikymmenen vaihteeseen mennessä. Santahaminan ohjuskoulutuskeskukseen ja ohjushuoltolaan työttömyysmäärärahoihin vuosina 1978–79 valmistuneet **huoltohalli E:49A** ja **autokatos E:57** sijoitettiin Ohjuslaboratoriorakennuksen eteläpuolelle. Puuverhoiltu huoltohalli liitettiin vanhaan rakennukseen käytävällä ja kymmenen laiteajoneuvon katos sen taakse aidatun pihan reunaan. Santahaminan ohjushuoltolassa ja -koulutuskeskuksessa huollettiin puolustusvoimien muutakin ohjuskalustoa ja annettiin niihin liittyvää koulutusta vuoteen 1989 asti, kunnes se siirrettiin Lievestuoreelle.

Vuosina 1979–80 rakennettiin erillinen 26-paikkainen **ajoneuvokatos-alue F:27** Likolammen itäpuoliseen metsämaastoon. Santahaminaan ja osin Miessaareen sijoitettu Helsingin Ilmatorjuntarykmentin Ohjuspatteriston 4. *ohjuspatteri* aloitti toimintansa vuoden 1983 alkupuolella. Aseistuksena olivat venäläiset Isajev S-125 -ohjukset, joiden suomalainen nimitys oli Ilmatorjuntaohjus-79 (ItO 79).

Ohjuspatteria pidettiin jatkuvassa toimintavalmiudessa. Santahaminassa ollut miehistö majoitettiin Uudenmaan Jääkäripataljoonan kasarmiin C:29 vuoteen 1987 asti. Patterin käytössä oli myös lakkautettu tutka-asemarakennus F:22. Vuosina 1983–84 ohjuspatterille rakennettiin Santahaminaan kantalinnoitettuja asemia. ItO 79 -ohjusjärjestelmä poistettiin käytöstä vuoden 2000 aikana.²¹⁶

Vas.: Päällystökerhon sauna 1970-luvulta Santahaminan pohjoisrannassa.

VIIMEISIMMÄT AJAT

Silta ja asuinalue

Itäisen Helsingin metrotyömaa muutti Santahaminan rantaviivaa 1980-luvun alkuvuosina. Puolustusministeriön luvalla tunnelityömailta tuotiin louhittua kiveä etenkin Santahaminan luoteisrannalle vanhan päälaiturin ja Teerisaaren johtavan siltapadon välille. Teerisaaren pato oli tehty 1960-luvun alussa samaan aikaan Likolammen ”biologisen puhdistamon” kaivutöiden kanssa. Pikkusaarelle ja siellä sijaitsevalle upseerikerhon saunalle oli sitä ennen vienyt asuinalueen rantapuistosta vain kapea silta. Täyttömaata tuotiin myös mm. Santahaminan kaakkoisosan ampumarata-alueelle.

Hevossalmen siltavartiolle valmistui 1980-luvun vaihteessa uusi rakennus 150 metriä etelämmäs kuin vanha kääntösillan kupeessa ollut vartiopaikka. Keväällä 1978 Santahaminan alavaruskunnan päällikkö, Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin komentaja eversti Aarno Hukari (toimessa 1976–78) kertoi puolustusministeriölle laatimassaan rakennusesityksessä hankaluuksista, joita aiempi vartiojärjestely oli aiheuttanut. Säiden armoilla värjötellyt yksinäinen siltavartiomies oli joutunut useammankin päällekkärsäkauksen tai pahoinpitelyn uhriksi sekä pysäyttänyt humalaisia päällekkärsäkauksen tai pahoinpitelyn uhriksi sekä pysäyttänyt humalaisia päällekkärsäkauksen tai pahoinpitelyn uhriksi sekä pysäyttänyt humalaisia päällekkärsäkauksen tai pahoinpitelyn uhriksi. Ampuma-asetta ei ollut lupa käyttää ohiajavia autoja vastaan, joista useat ajoivat ohi vartiomiehen pysäyttämisyriyksistä huolimatta. Joukko-osastoissa ja laitoksissa asioivat siviilit joutuivat sen sijaan usein käännetyiksi, sillä vartiomiehellä ei ollut puhelinta, jolla olisi pystynyt tarkastamaan vierailun aiheellisuuden.

Arkkitehti Sakari Korhosen suunnittelemaan uuteen siltavartiorakennukseen (purettu) tuli puhelimella varustettu odotus- ja toimistotila sekä neljän hengen vartio-osaston lepohuone. Vartiorakennuksen luokse asennettiin liikennevalot ja puomit sekä autojen odotusalue. Vartiopaikan järjestelyjä ja rakennuksia on uusittu tämän jälkeen pariin otteeseen; viimeisin vartiorakennus valmistui vuonna 2019.

Uusien asuntojen rakentaminen Santahaminaan kuului puolustusministeriön Helsingin kiinteistöhoitopiirin pitkäntähtäimen uudisrakennussuunnitelmiin koko 1970-luvun ajan. Kaksi uutta **asuinkerrostaloa C:37 ja C:39** valmistuivat kuitenkin vasta vuonna 1991. Kerrostalot suunniteltiin rakennussuunnittelutoimisto Optiplan Oy:ssä ja edustavat aikakautensa tyypillistä betonielementtirakentamista.

Tien toisella puolella, asuinalueen keskellä sijainnutta päiväkotirakennusta laajennettiin samaan aikaan puuverhoilulla siipirakennuksella, joka on säily-

Yllä: Koulun asuinrakennus.

Vas.: Nk. Ritaritalo.

Alla: 1990-luvun kerrostaloja.

nyt nykypäivään. Päiväkodin vanhempi osa korvattiin Helsingin kaupungin rakennuttamalla kaksikerroksisella uudisrakennuksella vuonna 2005.

Myös Santahaminan ala-asteen koulua laajennettiin 1990-luvun alussa. **Koulun laajennusosa C:7B** rakennettiin viisikymmentä vuotta aiemmin valmistuneen kansakoulurakennuksen lounaispuolelle ja sen viereen valmistui samaan aikaan erillinen **asuinrakennus C:7C**.²¹⁷

Korkeakoulukampus

Kadettikoulu kärsi 1980-luvulla tilanpuutteesta parikymmentä vuotta aiemmin tehdyistä uudisrakennuksista huolimatta. Kaikki alueen rakennukset eivät olleet sen omassa käytössä, vaan niihin oli sijoitettu mm. vuonna 1974 toimintansa aloittanut *Esikuntakoulu* – aluksi Kadettitaloon B:23 ja sitten kurssitaloon B:31. Pääesikunnan vuonna 1973 tekemässä sotilasopetuslaitosten rakentamistarveselvityksessä ei pidetty mahdollisena Esikuntakoulun sijoittamista pysyvästi Kadettikoulun yhteyteen. Se siirrettiin muualle kuitenkin vasta vuonna 1985.

Kadettikoulualueella alkoivat laajat uudisrakennus- ja peruskorjaustyöt vuonna 1992. Kadettikoulu oli määrä yhdistää vuoden 1993 alussa Kruununhaassa olleen Sotakorkeakoulun ja Tuusulan Taistelukoulun kanssa kaikesta upseerikoulutuksesta vastaavaksi *Maanpuolustuskorkeakouluksi*. Kadettikoulun alueesta tulisi uuden korkeakoulun keskeinen kampusalue, vaikka aivan kaikkia siihen kuuluvia toimintoja, kuten Sotamuseota ja Maanpuolustuskursseja ei sinne siirrettykään.

Merkittävin uudisrakennus oli arkkitehti Osmo Lapon suunnittelema **luentosali- ja majoitusrakennus B:21** eli nk. Ritaritalo. Se rakennettiin vuosina 1992–93 alueelle, jossa venäläisaikaan oli sijainnut muutamia yksityisiä asuintaloja, mutta viimeiset ajat Kadettikoulun pysäköintialue. Maanpuolustuskorkeakoulun rakennusten peruskorjauksista mainittakoon kasarmin B:30 muuttaminen esiupseerikurssien luokkarakennukseksi ja auditoriotalon B:22 peruskorjaus vuonna 1998, jossa rakennusta pidennettiin itään päin.

Keväällä 2015 Santahaminaan siirrettiin Hyrylässä ollut Puolustusvoimien Kansainvälinen Keskus, joka oli liitetty Maanpuolustuskorkeakouluun laajan puolustusvoimauudistuksen yhteydessä. Keskuksen ja mm. korkeakoulun kirjaston käyttöön oli valmistunut vuoden alussa uudisrakennus, nk. **Santahamina-talo**. Arkkitehtuuritoimisto Heikkinen–Komonen Oy:n suunnittelema rakennus sijoitettiin näkyvälle paikalle lähelle Hevossalmen siltaa, saarelle saapuvan tulosuuntaan nähden poikittain. Tasakattoinen betonirakennus edustaa arkkitehtuuriltaan selkeästi omaa aikakauttaan ja muistuttaa tilaratkaisuiltaan suunnittelijoidensa muuta tuotantoa.²¹⁸

Keskinen kasarmialue

Helsingin kaksi jalkaväkijoukko-osastoa, Uudenmaan Jääkäripataljoona ja Kaartin Pataljoona yhdistettiin vuonna 1996 *Kaartin Jääkärirykmentiksi*. Rykmentin majoitus keskitettiin Santahaminaan ja tästä oli seurauksena Kaartin Pataljoonan käyttämän Taivallahden kasarmialueen lakkauttaminen.

Uudenmaan Jääkäripataljoona ja Kaartin Pataljoona säilytettiin rykmentin alaisina joukkoyksikköinä, jotka jatkoivat jo aiemmin harjoittamiaan erikoisaloja, mm. kaupunkitaistelu- ja sotilaspoliisikoulutusta. Molempien pataljoonien toimintaan liittyy runsaasti erilaisten ajoneuvojen käyttöä; jääkärit ovat liikkuneet 1980-luvulta lähtien Pasi-panssariajoneuvoilla ja Kaartin pataljoonan kuljetuskomppania vastaa mm. raskaista kuljetusajoneuvoista. Yhdistymistä seurannut uudisrakentaminen onkin liittynyt pääasiassa väliaikaisluonteisten, mm. telttarakenteisten varastotilojen ja ajoneuvokatosten lisäämiseen.

Sotilaskodin viereen Sähkölaitoksentien varteen rakennettiin vuosina 1997–98 Santahaminan uusi **terveysasema C:46**. Harjakattoinen ja puulla verhottu rakennus korvasi Kadettikoulun kurssirakennuksessa B:31 väliaikaisesti olleet varuskuntasairaalatilat.

Yllä: 1980-luvun rakennus.

Sairaala oli muuttanut jo 1980-luvun puolessavälissä pois vanhasta esikunta- ja päävartiorakennuksesta D:34, kun se muutettiin puolustusministeriön rakennustoimiston toimitilaksi. Myös käytöstä poistuneelle tiiliruokalalle C:23 löydettiin uutta käyttöä varastona oloaikansa jälkeen vuonna 1987, kun se muutettiin toimitiloiksi puolustusvoimien kuvakeskukselle. Vuodesta 2007 rakennus on ollut Maanpuolustuskorkeakoulun käytössä.

Saunarakennus C:3 oli pitkään rakennustoimiston varastona, kunnes sekin muutettiin 2000-luvulla toimitiloiksi. Ruokalaa D:4 laajennettiin 1990-luvun vaihteessa itäpäätyyn valmistuneella siivellä, jossa oli mm. kantahenkilökunnan ruokasali ja lastaustiloja.²¹⁹

Eteläiset kasarmit

Entisellä ilmailukasarmialueella toimineet Rannikkotykistökoulu ja Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentti yhdistettiin vuoden 1990 alussa, ja uuden joukko-osaston nimeksi tuli *Suomenlinnan Rannikkorykmentti*. Santahaminassa ei edelleenkään koulutettu rykmentin alokkaita, vaan varsinaisia kasarmitiloja tarvitsi ainoastaan esikunta- eli huoltopatteri. Sen käyttöön peruskorjattiin vuonna 1994 tiilikasarmi C:30. Korjauksen suunnitteli Arkkitehtitoimisto Severi Blomstedt.

Rannikkotykistö palautettiin kesän 1998 uudistuksessa merivoimien alaisuuteen. Rykmentistä tuli tuolloin perustetun Suomenlahden Meripuolustusalueen alainen joukkoyksikkö. Rannikkotykistökoulu taas liitettiin jälleen Merisotakouluun ja sen tutkimusosastosta tuli osa Merivoimien Tutkimuslaitosta. Rannikkotykistökoululle rakennetut erityistilat jäivät toistaiseksi edelleen sen käyttöön.

Vuonna 2012 Suomenlinnan Rannikkorykmentin esikunta ja yksiköt siirrettiin Santahaminasta Upinniemeen. Entinen ilmailukasarmien D:46 alue on sen jälkeen ollut Kaartin Jääkärirykmentin käytössä. Entisessä tykistökasarmien ruokalassa E:49 ollut Ohjushuoltola siirrettiin 1980-luvun lopussa pois Santahaminasta ja myös tämä alue siirtyi kokonaisuudessaan Kaartin Pataljoonalle ja sittemmin Kaartin Jääkärirykmentille.

Kaartin Jääkärirykmentin vahvuus ja tilantarve kasvoivat vuoden 2015 puolustusvoimauudistuksessa huomattavasti. Tässä yhteydessä lakkautettiin mm. Hämeen Rykmentti, jonka alaisuudessa olleen Urheilukoulun toimintoja siirrettiin Kaartin Jääkärirykmenttiin muodostettuun tiedustelukomppaniin.²²⁰

Satama ja Radioniemi

Uudenmaan Jääkäripataljoonan ajoneuvoja säilytettiin ja huollettiin 1980-luvun alkupuolella edelleen tiilivarastoalueen entisissä kuormastovajoissa.

Asianmukaisia huoltotiloja oli kaivattu jo pitkään ja ne rakennettiin viimein vuonna 1986 Pasi-kuljetusajoneuvojen käyttöönoton jälkeen. Arkkitehtitoimisto Marjukka ja Hirvo Tyynilän suunnittelema **ajoneuvohuoltola D:30** sijoitettiin käytöstä poistuneen NMKY:n sotilaskodin paikalle, lentosataman korjaamoon vievän Rantavarastontien varteen.

Ajoneuvohuoltolan viereen, alas vanhaan hiekkakuoppaan tasoitettiin laaja ajoneuvojen pysäköintialue. 2000-luvulla ajoneuvoille on rakennettu suojakotoksia ja pysäköintialueita laajennettu vähitellen entiselle radioaseman alueelle.

Vuonna 2008 Santahaminan ajoneuvohuoltola, korjaamo sekä muut huoltoalaan liittyvät toiminnot siirrettiin tuolloin perustetun Etelä-Suomen Huoltorykmentin alaisuuteen ja nimettiin *Santahaminan Huoltokeskukseksi*. Huoltokeskuksen esikunta sijoitettiin radioaseman tiloihin. Puolustusvoimauudistuksessa 2015 Santahaminan Huoltokeskus liitettiin takaisin Kaartin Jääkärirykmenttiin.

Posti- ja lennätinlaitoksen alaisuuteen kuuluneen Santahaminan radioaseman rakennuskantaa oli laajennettu vuonna 1984 radiomastojen **kokoonpanohallilla E:32**. Ympäristösuunnittelu Osuuskunnan eli YOK:n vuonna 1982 suunnittelema rapattu rakennus sopeutettiin arkkitehtuuriltaan viereiseen radioasemarakennukseen. Kokoonpanohallissa valmistettiin mastoja eri puolille Suomea 1990-luvulle asti. Radioaseman tiloissa jatkuu radiolähetys-, huolto- ja kokeilutoiminta 2000-luvun ensivuosisikymmenelle, jolloin tilat siirtyivät Santahaminan Huoltokeskuksen sekä mm. yhdistystoiminnan käyttöön.

Santahaminan Korjaamon lisäksi entisen lentosataman alueella jatkoivat toimintaansa rajavartioston keskusvarasto vuoteen 1997 asti. Kun sen varastot oli huutokaupattu, purettiin kaarihallit 2000-luvun vaihteeseen mennessä. Niiden tilalle lentosataman pohjoisosaan rakennettiin vuosina 2005–06 Helsingin pelastuslaitoksen **öljyntorjunnan keskusvarikko D:61**. Rakennukseen sijoitettiin suurin osa Helsingin öljyntorjuntakalustosta ja siellä ryhdyttiin antamaan torjuntakoulutusta. Keskusvarikon miehitys saapui tarvittaessa Herttoniemen pelastusasemalta.²²¹

Muutokset jatkuvat

Öljyntorjunnan keskusvarikon ja Santahamina-talon valmistumisen jälkeen ei Santahaminaan ole enää noussut suurempia uudisrakennuksia. Moni vanha rakennus on sen sijaan jäänyt tyhjilleen tai tullut ns. käyttöikänsä päähän. Tämän rakennushistoriaselvityksen tekovaiheessa on Santahaminasta purettu vuosina 1923–25 rakennettu aliupseeritalo D:18. Useampikin saman aikakauden majoitus- ja asuinrakennus sekä 1960- ja 70-lukujen varistorakennus on joutumassa samaan tilanteeseen.

Santahaminan varuskunta on siten edelleen jatkuvassa käymistilassa rakennusten käyttötärpeiden muuttuessa ja niiden kunnan heiketessä, kuten se on ollut jo rakennushistoriansa parinsadan vuoden ajan.

Alla oik.: Papinlahden rannan sauna.

Alla: Kaartin Jääkärirykmentin killan sauna.

LÄHDEVIITTEET

- 1 Kerkkonen, ”Några drag ur förhistorien till Helsingfors stads grundläggning”, s. 157–158, 160, 165, 167–169, 171–183, ”Kungsgårdsbygget vid Helsingfors 1550–1551”, s. 15–16 ja ”Helsingin pitäjän keskiaika”, s. 147–152.
- 2 Kartat v:lta 1643 ja ja 1645, HKA. Kartta 1739, RA SE/KrA/0406/12/016/005.
- 3 Huhtamies, ”Helsingin styrmannit eli luotsit 1500-luvulla” ja ”Koggi – keskiajan rahtilaiva ja hansaliiton symboli”, Historia Helsinki. Kartta 1643, HKA. Kartta n. 1640-50, KA Kaupunkikartat Helsinki Ic:11. Kartat 1739, RA SE/KrA/0406/12/016/005a ja 005e.
- 4 Santah:n isojako 1778, KA MHA B7Helsinki:24/1-3. Kartta 1825, VIK ya:211a. Köngäs & Mikkonen, *Helsinki Santahamina Arkeologinen inventointi 2009*, s. 30–32.
- 5 Manninen 2009, *Vallisaaren Aleksanterinpatteri*, s. 6–7. Talvio 1978, ”Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosina 1808–1855”, s. 101–104. Kartat 1808–10, VIK ya:6a, 9a, 29a, 159a, 223a ja 229a.
- 6 Manninen 2009, s. 7–8. M. Nieminen, *Santahamina – Viaporin linnoituksen itäinen lukko*, s. 31. Teerijoki, ”Stjernvall, Gustaf Fredrik”.
- 7 Kartat ja piirustukset 1825–26, VIK sa:12, 464–465 ja 629. Köngäs & Mikkonen, s. 33. M. Nieminen, s. 32.
- 8 Kartat 1825–26, 1830, VIK sa:7, 15 ja 628.
- 9 Kartat 1820–1830, VIK en:1514, 1522 ja 1525, gs:192, sa:2–4, 14–15, 418, 423 ja 466, yp:295. Talvio 1978, s. 110.
- 10 Frumenkova, ”K voprosu o statuse Sveaborgskoj kreposti i soderžavšihsja v nej arestantov”, s. 106–112. *Finlands Almänna Tidning* (FAT) 14.9. ja 16.10.1830, 16.5.1831 ja 26.3.1850. *Ilmarinen* 6.4.1850. Kartat ja piir. 1827, 1840 ja 1846, VIK sa:6, 11, 333–334, yp:311. Köngäs & Mikkonen, s. 33–36.
- 11 Manninen 2009, s. 8–9. Kartat 1832–33, VIK sa5 ja 16.
- 12 Kartat 1832–1854, VIK sa:6, 16, 19, 310, 335, 424 ja 630, yp:311. Rakennusluettelo 1843, VeSA 14447. *FAT* 26.3.1850. M. Nieminen, s. 33, 35.
- 13 Krimin sodan vaiheista ja rakennustöistä: Insinöörihallinnon (Ins.hall.) muistiot 21.10.1855 ja 18/30.11.1855, VeSA 14866 ja 14889 sekä Manninen 2000, *Viapori – Merilinnoitus ensimmäisessä maailmansodassa 1914–1918*, s. 10–11, 70–77 ja siinä käytetyt lähteet.
- 14 Talvio 1978, s. 120–121. Luntinen 1997, *The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918*, s. 82–85. Lehti, *Baltian kuvernementien ja Suomen merkitys Venäjän keisarilliselle laivastolle v. 1856–1914*, s. 24–25, 43. Kartta 1854, VIK ya:104a.
- 15 Kartat ja piir. 1854–56, VIK sa:21, 52a, 52b, 61, 63, 65, 75, 118, 120, 146, 311, 595 ja 618, ya:132a. Ins.hall. ja Viaporin komendantin hall. kirjeenvaihto 1854, VeSA 14844 ja 14845. Talvio 1978, s. 126–127 ja 135.
- 16 Lehti, s. 23–24. Talvio 1980, ”Viaporin linnoitus ja sen tykistö Krimin sodasta vuosisadan vaihteeseen”, s. 126–129, 173. Luntinen 1997, s. 94–95. Kartat 1855, VIK sa:127, 619–620, 625–626, 632–634 ja 640, yp:328.
- 17 Halén 2004, *Venäläisten toimista Degerön saarella*, s. 14. Gripenberg: ”Anteckningar rörande finska Sjö-Ekipagens historie”, s. 546–547. M. Nieminen, s. 41. Kartat 1855, VIK sa:635–637, yp:328.
- 18 Halén 2004, s. 12–14. Kartat ja piir. 1855, VIK sa:570 ja 568, yp:331.
- 19 ”Muistoja sotavuosilta 1854 ja 1855”, s. 31, 34–37. Halén 2004, s. 13. M. Nieminen, s. 50, 52.
- 20 Lehti, s. 46. Talvio 1980, s. 132–133. Kartat 1855, VIK ku:3.
- 21 Ins.hall. kirj. 1855, VeSA 14866 ja 14889. Kartat ja piir. 1855–56, VIK sa:127, 282, 595, 619–620, 625–626, 633, 635–637, 640, yp:166–167.
- 22 Ins.hall. kirj. 1857–61, VeSA 15036. Kartat ja piir. 1856–58, VIK sa:52f, 52g, 81–82, 126, 283, 404, 406, 420, 467, 596, 598, 617 ja 622, ya:126a ja 143a, yp:212, 282 ja 329. Talvio 1980, s. 131. Köngäs & Mikkonen, 74.
- 23 Kasemattipattereista Manninen 2009, s. 18–23. Luntinen 1997, s. 94–97. Viaporin rakentajan hall. ja Ins.hall. kirj. 1858–61, VeSA 15059, 15111, 15120 ja 15150. Kartat ja piir. 1859–60, VIK gs:113 ja 115, sa:225, 469, 512, 639 ja 657, yp:334, 336 ja 341. Kartta 1894, VKP-3 28/177. M. Nieminen, s. 54.
- 24 Manninen, ”Korkeasaaren, Hylkysaaren ja Palosaaren vaiheita”, s. 7–8. Kartat ja piir. 1862–63, VIK gs:13, sa:22–24, 130, 470 ja 599, yp:239.
- 25 Manninen 2009, s. 24–26. Talvio 1980, s. 137–139. Viaporin tykistöhall. kirj. 1869–77, VeSA 15326. Rak.luettelot, VeSA 17044, 17047. Kartat ja piir. 1863–65, VIK sa:128, 263, 290, 351, 382, 432, 472–473, 513, 641–642, yp:184, 345.
- 26 Manninen 2023, *Suomen puolustusvoimien varuskunnat*, s. 42. Manninen 2009, s. 26–28.
- 27 Manninen 2013, *Länsi-Mustasaaren betonipatteri 3*, s. 13–14. Viaporin ins.hall. ja tykistöhall. kirj. 1866–70 kirj., VeSA 15326 ja 15247. Kartat ja piir. 1872–80, VIK sa:476–477, 576 ja 600. Luntinen 1997, s. 114. M. Nieminen, s. 57.
- 28 Talvio 1980, s. 144–146 ja 155. Manninen 2009, s. 37–39. Kartat ja piir. 1877–78, VIK sa:83–84, 98–99, 105, 514–515, 569 ja 600. Insinöörihall. kirj. 1877–81, VeSA 15504 ja 15533.
- 29 Insinöörihall. kirj. 1877–79, VeSA 15500 ja 15525. Kartat ja piir. 1878–82, VIK sa:85, 88, 96, 98, 101, 107, 516–517, 521, 523–524, 571 ja 648, ya:184a, yp:220, 226, 235 ja 375. Luntinen 1997, s. 125. Talvio, s. 147–148. Lehti, s. 101–104.
- 30 Ins.hall. kirj. 1881, VeSA 15559. Kartat ja piir. 1882–91, VIK sa:28, 34 ja 376.
- 31 Kartat ja piir. 1883–85, VIK sa:32, 293, 370 ja 412. Rak.luettelot, VeSA 17044 ja 17047. Luettelo fondi 1352/1, RGAVMF.
- 32 Manninen 2000, s. 13–14.
- 33 Talvio 1980, s. 151, 153–157, 160–161. Manninen 2009, s. 39. Viaporin ins.hall. kirj. 1885–92, VeSA 15603. Kartat ja piir. 1886–89, VIK sa:52h, 52i, 67–68, 76, 88, 91, 578–581, 413, 421 ja 434, ya:188a ja 191a.
- 34 Viaporin linnoituksen esikunnan (esik.) ja ins.hall. kirj. 1885–92, VeSA 15603 ja 15633.
- 35 Luettelo fondi 1352/1, RGAVMF. Viaporin esik. kirj. 1890, VeSA 15652. Rak.luettelo, VeSA 17047. Kartat ja piir. 1889–99, VIK sa:228–229, 358, 361, 378, 397, 422, 444–445, 526, 546, 550–551. Kartta 1894 (1900), VKP 3:26.
- 36 Rak.luettelot, VeSA 17044, 17047 ja 17050. Talvio 1980, s. 158–159, 161–162. Halén 2004, s. 17–19.
- 37 Rak.luettelo, VeSA 17044. Kartat ja piir. 1901, VIK sa:122 ja 608, va:1085 ja 1088, ya:204a. *Ottšet ob osmotr orudij nahodjašišhsja na voožuženij beregovyh krepostei* (1890).
- 38 Rak.luettelot, VeSA 17044 ja 17047. Piir. 1889, VIK sa:315, 320, 322 ja 451–454.
- 39 Rak.luettelot, VeSA 17044 ja 17047. Piir. 1893, VIK sa:437–439, 441–442. Varustelukomitean ptk:t 1892–94, VeSA 15668.
- 40 Manninen 2013, s. 17–19. Viaporin ins.hall. kirj. 1894, VeSA 15683.
- 41 Varustelukom. ptk:t 1892–94, VeSA 15668. Viaporin ins.hall. kirj. 1895–96, VeSA 15674, 15678, 15702 ja 15744. Manninen 2013, s. 18. Kartat ja piir. 1894–1900, VIK sa:29–30, 152, 163, 175, 186, 189, 192, 201, 483, 535, 537, 539, 652 ja 654. Rak.luettelot, VeSA 17044 ja 17047.
- 42 Kartat ja piir. 1894–98, VIK sa:25, 33, 53, 55–56, 151, 153, 165, 191. Viaporin ins.hall. ja esik. kirj. 1895–1901, VeSA 15678, 15709 ja 3979. Rak.luettelo, VeSA 17044. Luettelo fondi 1343/2, RGAVMF.
- 43 *Ottšet ob osmotr orudij nahodjašišhsja na voožuženij beregovyh krepostei* (1890 ja 1899). Varustelukom. ptk:t 1892–94, VeSA 15668. Kartat ja piir. 1892–1903, VIK sa:48, 58, 69, 89, 92, 94, 103–104, 124–125, 154, 156, 164, 179, 184–185, 190, 194 ja 655. Talvio 1980, s. 168, 170. Talvio 1982, *Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosisadan vaihteesta vallankumoukseen*, s. 156.
- 44 Manninen 2013, s. 19–20. Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1895–98, VeSA 15692, 15714 ja 15729. Suomen sotilaspiirin (SP) esik. kirj. 1896, VeSA 245. Varustelukom. ptk:t 1897–1900, VeSA 15718. Talvio 1982, s. 159–161, 165–167.
- 45 Kartat ja piir. 1898–1904, VIK ik:32, sa:95, 110, 112, 115–117, 197, 200, 494, 496 ja 604. Viaporin esik. kirj. 1899, VeSA 3979. Varustelukom. ptk:t 1897–1900, VeSA 15718.
- 46 Viaporin ins.hall. kirj. 1897 ja 1904, VeSA 15732 ja 15796. Kartat ja piir. 1902–05, VIK sa:48, 77, 96.

- 47 Luntinen 1997, s. 115. Halén 2006, *Viaporin upseereita ja sotilasvirka-
lijoita 1880–1918*, s. 99. Rak.luettelot, VeSA 17044 ja 17047. Kartat
ja piir. 1889–98, VIK sa:134, 252, 258, 267, 364, 376, 407, 457, 459,
527, 531–532, 543.
- 48 Viaporin ins.hall. kirj. 1896–98, VeSA 15709, 15732 ja 15729. Kar-
tat ja piir. 1898–99, VIK vas:24 ja 35, yp:259, 261 ja 263. Rak.luettelo,
VeSA 17047.
- 49 Viaporin esik. kirj. 1899, VeSA 3979. Luntinen 1997, s. 114. Kartat ja
piir., VIK sa:34, 36–38, 232, 488–490.
- 50 *EAT* 11.9.1900. Viaporin ins.hall. kirj. 1900, VeSA 15740. Kartat ja
piir. 1901–02, VIK sa:39, 46–47, 245, 306, 500.
- 51 Kartat ja piir. 1900–02, VIK sa:40–41, 47, 260, 273, 304–305, 368
sekä VKP-3:28. Halén 2006, s. 100, 108, 121, 125, 128–129. Raken-
nusasiakirjat, SSKO. Ilmakuivat IVKK. Luntinen 1997, s. 165–169,
174–175
- 52 Kartat 1890–98, VIK ya:194a, 195a, 197a, yp:261, 346. Varustelu-
kom. ptkr: 1897–1900, VeSA 15718. Viaporin ins.hall. kirj. 1900, VeSA
15744.
- 53 Viaporin ins.hall. kirj. 1897–1900, VeSA 15729, 15732, 15741 ja
15744. Kartat ja piir. 1900–10, VIK sa:50, 382, 402, 444–445, 560,
566, yp:264 sekä VKP-28:177. Rak.luettelot, VeSA 17044 ja 17047.
- 54 Piir. 1905, VIK sa:204. Rak.luettelo, VeSA 17047. Viaporin ins.hall.
kirj. 1911, VeSA 3977.
- 55 Kartat ja piir., VIK sa:410 sekä VKP-3:28. Halén 2006, s. 25, 56, 59–
60 ja 70. Viaporin ins.hall. kirj. 1900, VeSA 15741. M. Nieminen, s. 69,
71.
- 56 Viaporin esik. kirj. (1904), VeSA 15796. Kartat ja piir. VIK sa:196,
va:1205.
- 57 Viaporin esik. kirj. 1904, 1909 ja 1914, VeSA 15796, 15875 ja 15982.
Halén 2006, s. 50, 56, 68, 70, 74, 77.
- 58 Viaporin ins.hall. kirj. 1905, VeSA 15790. Talvio 1980, s. 165. Kartat ja
piir. 1905, VIK sa:49, 233–235, 278, 371, 502 ja 672.
- 59 Viaporin ins.hall. kirj. 1905, VeSA 15790. Kartat ja piir. 1905, VIK
sa:243, 670 ja 673–675.
- 60 Ibid. Piir. 1904–05, VIK c:1843 ja VKP-1 12:126. Luntinen 1985, *EA.
Seyn 1862–1918*, s. 128.
- 61 Viaporin ins.hall. ja esik. kirj. 1905 ja 1908, VeSA 15790 ja 11074. Piir.
1906, VIK sa:279.
- 62 Viaporin ins.hall. kirj. 1906, VeSA 15822. Tasihin, *Viaporin kapina
1906*, s. 17.
- 63 Viaporin ins.hall. kirj. 1905, VeSA 15790. Piir. 1907, VIK sa:279, 393–
394 ja 679. M. Nieminen, s. 71.
- 64 Viaporin ins.hall. kirj. 1905, VeSA 15790. Halén 2006, s. 86, 89.
- 65 Kartat ja piir. 1908–11 VIK sa:239–242, 275–276, 280, 291, 294,
297–299, 309, 339, 357, 362, 377, 503, 681 ja 683. *Helsingin Sanomat
(HS)* 24.9.2008. Luettelo fondi 1343/2, RGA VMF. Viaporin ins.hall. ja
esik. kirj. 1905–10, VeSA 15790, 3036 ja 15892. Halén 2006, s. 94–95.
- 66 Kartat ja piir. 1900–08, VIK sa:51, 336–338 ja 609–610, VKP-3:28.
Viaporin ins.hall. kirj. 1909–10, VeSA 15875. M. Nieminen, s. 74–75.
Hufvudstadsbladet (HBL) 19.1.1908. *HS* 29.1.1908.
- 67 Luntinen 1997, s. 137–138, 142. Manninen 2013, s. 29–30.
- 68 *Päivälehti* 23.2.1904. *Uusi Suometar* 3.1.1905. Luettelot fondit 409/2-
3, 736/1 ja 972/2–3, RGA VMF. Organizatsija slujby morskikh nabljuda-
telnih postov (1908), VeSA 1607. *Služba svjazi voenno-morskogo flo-
ta*, s. 47–49, 61–63. Gluščenko, *Mesto i rol radiosvjazi v modernizatsii
Rossii*, s. 563. Ševelev, "Iz vospominanij o plavanii v šerah plavanie na
minonostse Pylkij v 1906–1907 gg.", s. 35–38.
- 69 Viaporin esik. kirj. 1910, VeSA 15891. Merirakennusjoukkojen hall.
kirj. 1912, RGA VMF fondi 409/1/34. Luettelo fondi 972/2, RGA
VMF. Manninen 2023, s. 79–81.
- 70 Viaporin esik. kirj. 1909–12, VeSA 11077, 11079, 15891 ja 10001.
Ševelev, s. 40. Luettelo fondi 409/2, RGA VMF. *Služba svjazi...*, s. 64–
67.
- 71 Lehti, s. 233–234. Luntinen 1984, *Sotilasmiljoonat*, s. 124. Luntinen
1985, s. 132. Luntinen 1997, s. 225–227. Manninen 2023, s. 82–83.
- 72 Luntinen 1997, s. 233. "197-j pehotnyj Lesnoj polk" ja "22-j armejskij
korpus", Ofištšery ruskokoj imperatorskoj armii (RIA). Viaporin esik. kirj.
1910, VeSA 11082.
- 73 Viaporin esik. kirj. 1910 ja 1914, VeSA 15891 ja 3037. Kartat ja piir.
1904–09, VIK gs:81, sa:665–666, 671.
- 74 "3-ja vozduhoplavatel'naja rota" ja "Sibirskaja vozduhoplavatel'naja rota",
Ofištšery RIA. Viaporin esik. kirj. 1910 ja 1911, VeSA 11083 ja 3977.
Halén 2006, s. 148.
- 75 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1910–12, VeSA 11080, 11081, 11144,
3976, 3977, 9999 ja 15887.
- 76 Luntinen 1984, s. 124–125. Manninen 2023, s. 86, 105. Halén 2006,
s. 122.
- 77 Haila, *Venäläinen rationaalisuus*, s. 26. Viaporin esik. kirj. 1910–11,
VeSA 11081, 15891 ja 11144. Halén 2006, s.45. Kartat ja piir., VIK
sa:609, VRP-1/24–25.
- 78 *HBL* 14.9.1910. *Finljandskaja gazeta* 6.9.1910 ja 18.10.1910. *Peruski-
vi* 12/1910. Viaporin esik. kirj. 1911–13, VeSA 9999, 11144, 11149 ja
15951. Halén 2006, s. 133. Piirustukset, VRP-1/25:539 ja 572.
- 79 Viaporin esik. kirj. 1911 ja 1913, VeSA 11144 ja 15951. *Uusi Suome-
tar* 26.10.1910 ja 22.10.1911, *HBL* 30.11.1910, 30.4., 21.5., 16.6. ja
1.10.1911. Halén 2006, s. 101.
- 80 Viaporin esik. kirj. 1911–13, VeSA 9999, 11144, 11149 ja 15951. Kar-
tat ja piir., VIK sa:682. M. Nieminen, s. 78.
- 81 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1911–14, VeSA 11144, 11149, 15951 ja
15972. Piirustukset, VIK ypb:23, VRP-1/24:516–517, 519, 523 ja 527–
528 sekä 25:533, 545–547, 557 ja 570.
- 82 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1911–14, VeSA 11144, 11149, 15951 ja
15972. Piir., VRP-1/24:514 ja 521 sekä 25:544, 550, 559 ja 574.
- 83 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1911–14, VeSA 11144 ja 15972. Piirus-
tukset, VeSA 17053, VRP-1/25:535 ja 558 sekä PK.
- 84 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1911–14, VeSA 11144, 11149, 15951,
15982 ja 15972. Inventointi Uudenmaan SSK 152, SSKO. Piir., VRP-
1/25:534, 552 ja 569 ja PK.
- 85 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1912 ja 1914, VeSA 9999, 3037 ja
15972.
- 86 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1912–14, VeSA 11149, 15951 ja 15972.
Piir., VRP-1/24:518, 520 ja 522 sekä 25:538, 541, 549, 556, 560 ja
567–568.
- 87 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1914, VeSA 3037 ja 15972. Markovič &
Najdenov, *Vozduhoplavanie. Jego prošloje i nastojajšeeje*, s. 128, 134–136.
HBL 23.5.1912. Halén 2006, s. 150. Piir., VRP-1/24:526 sekä 25:537,
551, 553–554 ja 561.
- 88 Rak.luettelot, VeSA 17047 ja 17055. Viaporin esik. ja ins.hall. kirj.
1913–14, VeSA 15951 ja 15972.
- 89 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1913–14, VeSA 15951 ja 15972. Piir.,
VRP-3/25:25, 27. Halén 2006, s. 43. *Suomalainen Wirallinen Lehti*
28.6.1913. Sotilasmajoitushall. läntisen suomenm. os. kirj. 1915, VeSA
16006.
- 90 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1914, VeSA 3037, 15982, 15983 ja
15972. *Suomenlinnan rakennusten historia*, s. 168.
- 91 Kartat ja piir. 1913, KA T-23467 sekä VIK c:1861 ja sa:505–506. Man-
ninen 2010, s. 33.
- 92 Piir. 1905 ja 1911, VIK sa:586, 588–590 ja 684 sekä yp:270–271. Via-
porin esik. ja ins.hall. kirj. 1911–14, VeSA 3976, 3037, 15901, 15911 ja
15972.
- 93 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1910–14, VeSA 15892, 9999, 3037,
15982 ja 15972.
- 94 Ilmakuivat, IVKK. Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1914, VeSA 15982 ja
15972.
- 95 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1911–14, VeSA 11080, 3037, 15982,
15911 ja 15972.
- 96 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1914, VeSA 15972 ja 15982. Teknisen
osaston kirj. 1926, PLM-39 FI:61.
- 97 Manninen 2013, s. 29. Viaporin esik. kirj. 1909 ja 1913, VeSA 11077
ja 15952. Piirustukset 1906, VIK sa:60, 97.
- 98 Viaporin esik. kirj. 1910, VeSA 15891. Piir. 1909, VIK sa:90, 121.
- 99 Viaporin esik., tykistöhall. ja ins.hall. kirj. 1910–12, VeSA 11082,
15891, 15889, 15888, 15901 ja 15911.
- 100 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1911 ja 1914, VeSA 15909, 15972 ja
15981. Merirakennusjoukkojen hall. kirj. 1912–16, RGA VMF fondi
409/1/34 ja 95. Luettelo fondi 972/2, RGA VMF.

- 101 "Santahaminan salaperäiset radiomastot.", s. 8. Renu, "Radiomikrofoonin ääressä", s. 471. Luettelo fondi 972/2, RGA VMF. Viaporin esik. kirj. 1914, VeSA 15982. *Sluzba svjazi...*, s. 54–55, 65–67.
- 102 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1910–14, VeSA 11082, 3986, 15901, 15911, 15918, 15971 ja 15934. Manninen 2013, s. 30–31.
- 103 Viaporin esik. kirj. 1914, VeSA 3037 ja 15983. Viaporin tykistöhall. ja ins.hall. kirj. 1913–14, VeSA 15992, 15938 ja 15972. Kartat ja piir. 1913, VIK sa:448 ja ya:225a. Rakennusasiakirjat, SSKO.
- 104 *Sluzba svjazi...*, s. 71, 79. Viaporin esik., ins.hall. ja tykistöhall. kirj. 1914, VeSA 15964, 9334, 9335 ja 15992.
- 105 Viaporin esik. kirj. 1914, VeSA 15964, 15971 ja 15983.
- 106 Viaporin esik. ins.hall. ja tykistöhall. kirj. 1914, VeSA 9750, 15964, 15965, 15992, 9334, 9335 ja 10322. Luntinen 1997, s. 126–127. Luettelo fondi 1343/2, RGA VMF. "Inženernyj korpus", Ofitšery RIA.
- 107 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1914, VeSA 15964, 15965, 15971, 15978 ja 9334. "62-ja brigada gosudarstvennogo opolštšeniija" ja "Buh Nikolai Nikolajevitš", Ofitšery RIA.
- 108 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1914–15, VeSA 9335, 15965, 15972, 15990 ja 16009.
- 109 Viaporin esik., ins.hall. ja tykistöhall. kirj. 1914–15, VeSA 9750, 15965, 9334, 9335, 9337, 15990, 15992 ja 17056.
- 110 Viaporin esik., ins.hall. ja tykistöhall. kirj. 1915, VeSA 9749, 9750, 9336, 10321, 15971 ja 16008.
- 111 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1915, VeSA 9750, 16009 ja 15973.
- 112 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1915–16, VeSA 9750, 9337, 15973, 15993 ja 15995. Piirustukset, VIK sa:230 ja 660.
- 113 Viaporin ins.hall. kirj. 1915, VeSA 15993 ja 16003. Piirustukset 1915, VIK sa:449 ja 594. Halén 2006, s. 36. "Statšenko Vadim Platonovitš", Ofitšery RIA.
- 114 Viaporin esik., ins.hall. ja tykistöhall. kirj. 1915–16, VeSA 9749, 15973, 15991, 15993, 16000, 16004 ja 16008. Halén 2006, s. 154.
- 115 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1915–16, VeSA 9749, 9750, 9751, 15971 ja 16012.
- 116 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1915, VeSA 9750, 15971 ja 15993. Piirustukset, VIK sa:205 ja mallipiirustukset 122–123. Luettelo fondi 1343/2, RGA VMF.
- 117 Viaporin esik., ins.hall. ja tykistöhall. kirj. 1915–16, VeSA 9749, 9750, 9751, 9336, 15973, 16019 ja 16024. Uudenmaan SSK 359, SSKO.
- 118 Viaporin esik. kirj. 1915–16, VeSA 15971 ja 16009. *Sluzba svjazi...*, s. 93.
- 119 116.D. esik. kirj. 1916, VeSA 16023. Viaporin ins.hall. ja tykistöhall. kirj. 1916, VeSA 15995, 16015, 16019 ja 16024. "116-ja pehotnaja divizija", Ofitšery RIA.
- 120 Viaporin esik. ja tykistöhall. kirj. 1916, VeSA 15971 ja 16019.
- 121 Viaporin esik. ja ins.hall. kirj. 1916–17, VeSA 9751, 15995, 16015 ja 16027. "428-j pehotnyj Lodejnpolskij polk", Ofitšery RIA.
- 122 Luntinen 1997, s. 339–341. Viaporin ins.hall. ja tykistöhall. kirj. 1916–17, VeSA 16019, 16026 ja 16028. Halén 2007, *Venäjän sotaväki ja sen henkilötapit...*, s. 20, 37, 39.
- 123 Halén 2006, s. 20. Viaporin ins.hall. ja tykistöhall. kirj. 1916–17, VeSA 10321, 16019, 16026 ja 16027. Luettelo fondi 1343/2, RGA VMF.
- 124 Luntinen 1997, s. 360–362, 369–370. Viaporin tykistöhall. ja ins.hall. kirj. 1917–18, VeSA 3907 ja 16026. Ekberg, "Maza, Helsingissä puna-kapinan aikana toiminut salainen radioasema", s. 32.
- 125 Luntinen 1997, s. 371. Viaporin ins.hall. kirj. 1917–18, VeSA 3907.
- 126 Hannula, "Suomenlinnan rannikkotykistörykmentti 1918–1968", s. 4. J. Nieminen, *Santahamina sinivalkoinen saari*, s. 16. Viaporin ins.hall. kirj. 1917–18, VeSA 3907. Tekn.os. kirj. 1926, PLM-39 FI:61. "Walter Wiljam Frantševitš", Ofitšery RIA. Halén 2006, s. 45.
- 127 Hannula, s. 4–5. J. Nieminen, s. 16, 18. Yleisten rakennusten ylihallituksen (Yryh.) kirj. 1918, RakH I Ea:35. Ainamo, "Suomen laivaston synnystä ja kehityksestä.", s. 187–188. Enkiö, "Laivaston synty ja kehitys", s. 71–74. nimim. Miinaipoika, "Marjassa meren selällä", Suomen Sotilas 16/1921, s. 264. S-vankileirin kartta, KA Sotavankilaitos. *Toiset valtiopäivät 1917 pöytäkirjat II*, 5.7.1918. *Suomen Kuvalehti* 41/1918.
- 128 Arimo 1986, *Suomen puolustus suunnitelmat 1918–1939, I osa*, s. 100. Manninen 2023, s. 143. Sutela & Mikkola, *Kunnia velvollisuus tahto*, s. 182–183. Asumustston kirj. 1918, PLM-42 F:2. Yryh. kirj. 1918, RakH I Ea:35. Stenholm 1933, "Viestipataljoona 1:n kehitys", s. 19. Lind, "Kun tulini alokkaaksi Sotalaitoksen Radiolennätinosastoon v. 1918 ja..." s. 30. Stenholm 1927, "Radiotoiminnan alkuvaiheiden kehitys maassamme", s. 23, 40. "Santahaminan salaperäiset radiomastot.", *Radiosanoma* 5/1931, s. 122.
- 129 Yryh. kirj. 1918, RakH I Ea:35. Asumustston kirj. 1918–19, PLM-42 F:1, F:2, F:5 ja Ha:1. Sutela & Mikkola, s. 184.
- 130 Asumustston kirj. 1918–19, PLM-42 F:5 ja Ha:1. Ainamo, s. 187–188. Enkiö, s. 73–75.
- 131 Bremer, "Ilmavoimien osallistuminen Suomen vapaussotaan v. 1918", s. 174–175. Päiväkäskykortisto, KA. J. Nieminen, s. 41. Asumustston kirj. 1918, PLM-42 F:2 ja F:5. Lento-osastojen kirj. 1918–22, R-595/16. "Päiväkäskyistä v:ta 1918", s. 99. Heinonen, *Thulinista Hornettiin*, s. 32–33.
- 132 Rannikkotykistörykmentti 1 (RT 1) kirj. 1919–21, R-543/2. YE kirj. 1918–25, T-20253/18. Hannula, s. 5. J. Nieminen, s. 68.
- 133 *Ilkka* 10.2.1919. Yryh. kirj. 1919, RakH Ea:36. Koroma, "Katsaus nykyisen Porin Rykmentin vaiheisiin", s. 16.
- 134 Ainamo, s. 187–188. Enkiö, s. 75. *Voima ja Käyttö* 10/1921. Yryh. kirj. 1919, RakH Ea:36. Asumustston kirj. 1919, PLM-42 F:6. Manninen 2023, s. 152–153.
- 135 "Suomen Valkoinen Kaarti", s. 233–234. J. Nieminen, s. 20. Asumustston kirj. 1919, PLM-42 F:6 ja Da:7.
- 136 Stenholm 1933, s. 19. Stenholm 1927, 23. Asumustston kirj. 1919, PLM-42 F:6 ja Da:7. Yryh. kirj. 1919 ja 1921, RakH Ea:36 ja 39. *Uusi Suomi (US)* 6.8.1919. *Länst-Savo* 8.8.1919.
- 137 Päiväkäskykortisto, KA. Rak.asiakirjat, SSKO. Asumustston kirj. 1919, PLM-42 F:6 ja Da:7. Tekn.os. kirj. 1920, PLM-39 DIab:6 ja 10. Uola 2018, *Kotkanpojan lentoalähtö*, s. 202. J. Nieminen, s. 41, 44. Ilmailuvoimien esikunnan (IlmE) kirj. 1918–39, R-674/6 ja 7. Heinonen, s. 52.
- 138 Blomqvist, "Vähän Hyökkäysvaunurykmentin synnystä ja alkuvaiheista", s. 339–341. Indola, "Santahaminan aika", s. 342–344. J. Nieminen, s. 71, 75. Asumustston kirj. 1919, PLM-42 F:6 ja Da:7. Tekn.os. kirj. 1920, PLM-39 DIab:6. *Suojeluskuntalaisen lehti* 27.5.1920. *HS* 22.4.1920.
- 139 Arimo 1986, *Suomen puolustus suunnitelmat... I*, s. 43. J. Nieminen, s. 28–29. Asumustston kirj. 1919, PLM-42 F:6 ja Da:7. Tekn. os. kirj. 1920–21 ja 1924, PLM-39 DIab:10 ja 11. *Hämeen Sanomat* 18.11.1920. *Iltalehti* 15.1.1921. Hannula, s. 5. RT 1 kirj. 1919–20, R-543/3. Yryh. ptk:t 1919–21, RakH Cb:5.
- 140 Asumustston kirj. 1919, PLM-42 F:6. Sotaväen esik. kirj. 1920, KA R-79/27. *NMKY kuukausilehti* 2, 4 ja 5/1920, 1/1922. Tekn.os. kirj. 1920–21, PLM-39 DIab:6, 10, 11 ja 14 sekä Hca:1 ja 5. *Suomen Kuva-lehti (SK)* 29.10.1921. *Herättäjä* 20.4.1923. Manninen 2023, s. 153.
- 141 Tekn.os. kirj. 1921, PLM-39 DIab:11 ja 14. Yryh. kirj. 1921–22, RakH I Ea:39 ja 41. Ilmailupataljoonan (IlmP) kirj. 1920–22, T-21590/10.
- 142 "Uudenmaan Rykmentti on Suomen vanhimpia joukko-osastoja.", s. 4. Tekn.os. kirj. 1921–22 ja 1925, PLM-39 DIab:11, 14 ja 20, FI:44 sekä Hca:5. Sotaväen esik. kirj. 1921–22, KA R-79/34 ja 37. Yryh. ptk:t ja kirj. 1919–23, RakH I Cb:5 ja Ea:39, 41 ja 43.
- 143 Stenholm 1927, s. 40. *Aamulehti* 16.3.1921. *Iltalehti* 31.1.1922, 2.3.1923 ja 6.3.1924. "Santahaminan salaperäiset...", s. 8. *Vaasa* 16.2.1923. "Radiopataljoonan osuus maamme radiotoiminnan kehityksessä", s. 3. Tekn.os. kirj. 1921–22 ja 1925, PLM-39 DIab:14, FI:40 ja Hca:2.
- 144 Chanson 1923, "Suomen Ilmailuvoimat 1918–22", s. 250–251. IlmP kirj. 1920–23, T-21590/10 ja T-21592/1. Yryh. kirj. 1921–22, RakH I Ea:39 ja 41. "Ilmailuvoimiemme kehitys", KA T-19636/5. Ilmailuvoimien esikunnan (IlmVE) kirj. 1922–25, R-673/81 ja R-683/38 ja 46. Tekn.os. kirj. 1921, PLM-39 DIab:11 ja 14. Sotaväen esik. kirj. 1921, KA R-79/34.
- 145 Sotaväen esik. kirj. 1921, KA R-79/34. IlmE kirj. 1925–26, R-683/46 ja 51. Tekn.os. kirj. 1921–24, PLM-39 DIab:11, 14, 17 ja 20 sekä Hca:5. IlmP kirj. 1920–23, T-21590/10 ja T-21592/1. Yryh. kirj. 1922–23, RakH I Ea:41 ja 43. *US* 21.6.1923.
- 146 IlmE kirj. 1920–26, R-673/81 ja R-674/7. IlmP kirj. 1920–23, T-21590/10 ja 11, T-21592/1. Järvinen, "Ilmailuvoimien Lentokonetehdas", s. 287–290. *SK* 18.11.1922. Yryh. kirj. 1922, RakH I Ea:41. Tekn. os. kirj. 1922, PLM-39 DIab:17. *Iltalehti* 17.9.1923. Heinonen, s. 56–57.

- 147 IlmE kirj. 1920–26, R-674/7. ”Ilmailuvoimiemme kehitys”, KA T-19636/5. Tekn.os. kirj. 1924–25, PLM-39 DIab:18, FI:34 ja 40 sekä Hca:4. Valokuvat IVKK.
- 148 Tekn.os. kirj. 1922 ja 1925, PLM-39 DIab:18 ja FI:40. ”Ilmailuvoimiemme...”, KA T-19636/5. Arimo 1987, *Suomen puolustus suunnitelmat 1918–1939 III osa*, s. 150–151. IlmE 1923 ja 1925–26, R-673/81 ja R-683/46 ja 51. IlmP kirj. 1922–23, T-21590/11 ja T-21592/1. HS 19.7.1923. Heinonen, s. 65.
- 149 *Iltalehti* 17.9.1923. Tekn.os. kirj. 1922–24, PLM-39 DIab:18 ja 19, Hca:4.
- 150 Tekn.os. kirj. 1925–28, PLM-39 FI:40, 58, 61, 76 ja 95. IlmP kirj. 1920–22, T-21590/10 ja T-21592/1. Yryh. kirj. 1923, RakH I Ea:43. IlmE kirj. 1925, R-683/46. Yleisesikunnan (YE) kirj 1926, Sark-2137/2.
- 151 Tekn.os. kirj. 1921–22, PLM-39 DIab:14 ja 18. Sotaväen esik. kirj 1922, KA R-79/37. Yryh. kirj. 1923, RakH I Ea:43.
- 152 Yryh. kirj 1923 ja vuosikertomus (vsk.) 1923–25, RakH I Ea:43, Dd:2 ja Df:1. HS 4.7.1923. Tekn.os. kirj. 1922 ja 1924–25, PLM-39 DIab:19 ja 20, FI:47 ja Hca:5.
- 153 Tekn.os. kirj. 1922 ja 1925–29, PLM-39 DIab:18, FI:33, 61, 65, 80 ja 108. IlmE kirj. 1925, R-683/46.
- 154 Tekn.os. kirj. 1922, PLM-39 DIab:16. HS 22.7.1923. *Suomen kunnallislehti* 10/1924. Harvia, *Helsingin esikaupunkiliitos*, s. 29–30.
- 155 Tekn.os. kirj. 1925–30, PLM-39 FI:44, 58, 61, 108 ja 125, Hca:11.
- 156 Ibid. ja Tekn.os. kirj. 1925 ja 1937, PLM-39 FI:47 ja 254. IlmP kirj. 1922–23, T-21592/1. *NMKY kuukausilehti* 5/1924. SK 4.10.1924.
- 157 Tekn.os. kirj. 1922, 1925–29 ja 1935, PLM-39 DIab:19, FI:44, 61, 108, 111 ja 219, Hca:6 ja 11. Yryh. kirj 1923, RakH I Ea:43. IlmE kirj. 1926, R-683/51.
- 158 Tekn.os. kirj. 1925–29, 1932, PLM-39 FI:44, 61, 76, 80, 88, 108 ja 166, Hca:9.
- 159 ”Ilmailuvoimiemme kehitys”, KA T-19636/5. Arimo 1987, s. 150. IlmE kirj. 1925, R-683/46. Tekn.os. kirj. 1925–27, PLM-39 FI:40, 47, 58 ja 76. Piirustukset IVKK.
- 160 YE kirj 1926, KA Sark-2137/2. *Rakennustaito* 2, 7–18 ja 19/1924 ja 25–26/1925. *Kaupparehti* 14.7.1924. *Arkkitehti* 9/1924. Tekn.os. kirj. 1925–27, 1933, PLM-39 FI:40, 61, 76, 80 ja 185. IlmE kirj. 1925–26, R-683/46 ja 51. *Hakkapeliitta* 48/1928.
- 161 IlmE Talouststo kirj. 1925–26, R-683/46 ja 51. HS 12.9.1925. Tekn.os. kirj. 1925–29, PLM-39 FI:58, 76 ja 111, Hca:6. Mäkinen 2000, *Suomen valkoinen sotilasarkkitehtuuri 1926–1939*, s. 231. *Rakennustaito* 25–26/1925. *Aero* 2/1927. Piirustukset IVKK.
- 162 ”Ilmailuvoimiemme kehitys”, KA T-19636/5. IlmE Talouststo kirj. 1925–26, R-683/46 ja 51. Tekn.os. kirj. 1926, PLM-39 FI:58. Uola 1975, *Suomen ilmavoimat 1918–1939*, s. 108. US 21.1.1925. Arimo 1987, s. 150–151.
- 163 Tekn.os. kirj. 1925–29, PLM-39 FI:40, 58, 76, 80, 98 ja 108, Hca:8. *Aero* 10/1926 ja 7/1927.
- 164 US 30.1.1925, 20.1., 7.2. ja 22.9.1926, 25.11.1927, 17.1.1928 sekä 25.9.1930. HS 30.1.1925, 28.3.1926 ja 24.–25.9.1930. V., ”Eräs viisivuotiskausi”, s. 5–6. *Aamulehti* 11.11.1927. *Lennättäjä* 10/1926. Yryh. kirj. 1925, RakH I Ea:46. Stenholm 1927, s. 40. Stenholm 1933, s. 20. Tekn.os. kirj. 1925–26, PLM-39 FI:39 ja 61. *Radiokalentteri* 1927. *Aero* 3/1926. *Uusi Aura* 9.4.1926.
- 165 Stenholm 1933, s. 19. Tekn.os. kirj. 1922, 1925–31, PLM-39 DIab:20, FI:47, 56, 61, 71, 75, 88, 98, 108, 125 ja 145, Hca:8. Ekberg, ”Teknilliset joukot 1918–1938”, s. 276–277.
- 166 Tekn.os. kirj. 1925–31, PLM-39 FI:35, 47, 48, 53, 88, 98, 108 ja 145. ”Uudenmaan Rykmentti on...”, s. 4. YE kirj 1925, KA R-79/49.
- 167 Tekn.os. kirj. 1921, 1925, PLM-39 DIab:11 ja 14, FI:44. Sotaväen esik. kirj 1921, KA R-79/34.
- 168 Tekn.os. kirj. 1922, 1925–37 ja sopimukset 1921–33, PLM-39 DIab:19 ja 20, FI:44, 61, 80, 98, 125, 166, 219 ja 254, Hca:6 ja Hac:1. IlmE kirj. 1925–26, R-683/46 ja 51. Tekn.os. kirj. 1938–39, T-17953/5. J. Nieminen, s. 285. Valokuvat, IVKK.
- 169 Tekn.os. kirj. 1928–29, PLM-39 FI:88, 98, 108, 111 ja 148. Piirustukset, PK.
- 170 Tekn.os. kirj. 1926, 1929, PLM-39 FI:61 ja 111. *Opettajain lehti* 19/1927. J. Nieminen, s. 278–279, 282. *Osuuskauppalehti* 9.12.1931.
- 171 ”Lentoasemamme esittäytyvät”, s. 198. Tekn.os. kirj. 1929–30, 1933, 1936, PLM-39 FI:108, 111, 125, 128, 185 ja 236.
- 172 ”Lentoasemamme...”, s. 198. Tekn.os. kirj. 1931–33, PLM-39 FI:148, 166, 168 ja 185. IlmE kirj. 1935, R-674/44. Heinonen, s. 91.
- 173 ”Lentoasemamme...”, s. 198, 206. Tekn.os. kirj. 1933, -37, PLM-39 FI:185, 254.
- 174 Tekn.os. kirj. 1933–34, PLM-39 FI:187, 204, 206.
- 175 Tekn.os. kirj. 1927–29, -34, PLM-39 FI:76, 95, 108, 204. *Vapaa Karjala* 14.11.1924. Arimo 1987, s. 152. ”Lentoasemamme...”, s. 206. HS 6.9.1936. US 21.10.1936.
- 176 Manninen 2023, s. 217–219. Tekn.os. kirj. 1931–37, PLM-39 FI:145, 166, 185, 187, 204, 206, 207, 219, 236, 254 ja 258.
- 177 Tekn.os. kirj. 1928–36, PLM-39 FI:88, 108, 185, 219, 236.
- 178 YE kirj 1936–39, T-4897/7. Tekn.os. kirj. 1937, PLM-39 FI:258. ”Olympialaiskylä – kasarmikylä”, s. 984, 996. *Kaartilainen* 28.11.1938.
- 179 *Kaartilainen* 28.11.1938. Tekn.os. kirj. 1937, 1939–40, PLM-39 FI:254 sekä T-17953/28 ja 31. YE kirj. 1936–39, T-4897/7. US 11.1.1939.
- 180 HS 14.4. ja 24.8.1939. *Arkkitehti* 4/1939. *Ampujain lehti* 23.5.1939. Piirustukset, RakH Iaa:2425 ja PK. Mäkinen 2000, s. 203–210.
- 181 YE kirj. 1936–39, T-4897/7.
- 182 Tekn.os. kirj. 1937–40, PLM-39 FI:254 sekä T-17953/5 ja 31. IlmE kirj. 1936, R-674/45. Valokuvat, SA-kuva.
- 183 *Helsingin Ilmatorjuntarykmentti 1938–1998*, s. 15–16. Tekn.os. kirj. 1937–39, PLM-39 FI:254 ja T-17953/5. YE kirj 1936–39, T-4897/7.
- 184 *Helsingin Ilmatorjuntarykmentti...*, s. 20–21. US 20.8.1938. Arimo 1987, s. 153. Puolustusministeriön (PLM) kirj. 1938–39, T-17953/5, 8 ja 28.
- 185 RT 1 kirj. 1922–28, 1933–34, R-528/1 ja T-2590/1 ja 3. Tekn.os. kirj. 1925, PLM-39 Hca:6. Hannula, s. 6.
- 186 RT 1 kirj. 1939–40, T-1168/7 ja 8. J. Nieminen, s. 96–97, 118. Merivoimien esikunta (MeVE) kirj. 1940, T-14827/10. *Helsingin Ilmatorjuntarykmentti...*, s. 22–24. Ilmapuolustuksen, Lentolaivue 36:n (LLv.36) ja Mekanikkokoulun (MekK) sotapäiväkirjat (SPK). Manninen 2023, s. 257.
- 187 *Turun Sanomat* 1.12.1939. PLM kirj. 1939, T-17953/28. Valokuvat IVKK.
- 188 PLM kirj. 1940–44, T-19558/3. *Laatokka* 20.12.1940. Elo, *Suojeluvärikko 1944–1994*, s. 79–84. SPK Viestikoulutuskeskus. Kuosa, *Niimäslön varuskunta*, s. 163. J. Nieminen, s. 140–141, 143–144. Valokuvat, SA-kuva.
- 189 PLM mietinnöt 1934–42, T-24027/4. SPK:t Ilmatorjuntarykmentti 1 (It.R.1), Raskas Ilmatorjuntapatteristo 1 (It.Psto 1) ja 7 (It.Psto 7), Ilmatorjuntakoulu (ItK). Päämaja (PM) kirj. 1939–41, T-15718/2. IlmE kirj. 1941–44, T-27472/3 ja 4. Rantalainen, ”Ilmatorjuntajoukot sodassa”, s. 91–93, 119–121, 124, 126–127, 140–141. *Helsingin Ilmatorjuntarykmentti...*, s. 28–31, 36–37, 39. *Puolustusvoimat, entiset joukko-osastot 1945–2003*, s. 237. J. Nieminen, s. 104, 140, 148–149, 164, 163. Kuosa, s. 124. Valokuvat, SA-kuva.
- 190 PLM kirj. 1942–43, T-23828/57. *Helsingin Ilmatorjuntarykmentti...*, s. 44–45. SPK It.R.1, It.Psto 1, It.Psto 7, ItK, 7.Rask.It.Ptri ja 66.Rask. It.Ptri. Rantalainen, s. 127, 141, 146. J. Nieminen, s. 148–149, 151, 163–165, 169–170. Valokuvat, SA-kuva.
- 191 SPK Lentolaivue 6 (LLv.6). IlmVE kirj. 1940–46, T-19346/1. PLM mietinnöt 1934–42, T-24027/4. Valtonen, *Luftwaffen pohjoinen sivusta*, s. 294, 330–331, 360. J. Nieminen, s. 114, 291, 329. *Luftwaffe Airfields 1935–45, Finland*.
- 192 SPK LLv.6 ja Lentorykmentti 5. PLM kirj. 1942–44, T-23828/57 ja T-20600/11. IlmE kertom. 1941–44, T-27472/4. Heinonen, s. 172–173. J. Nieminen, s. 106–107, 116. Valokuvat IVKK ja SA-kuva.
- 193 Tervasmäki, *Puolustushallinto sodan ja rauhan aikana 1939–1978*, s. 253, 297. Kartta 1944, T-19563/5. SPK LeR 5. J. Nieminen, s. 176. *Helsingin Ilmatorjuntarykmentti...*, s. 83, 87. Pamppunen, ”Ilmatorjuntatykistön organisaatio ja toiminta 1945–1962”, s. 167–171. Puolustusvoimien pääesikunta (PE) kirj. 1946, KA T-19491/7. PLM kirj. 1943–44, T-23828/58. *Puolustusvoimat, entiset...*, s. 221.
- 194 PLM kirj. 1943–44, T-23828/58. PE kirj. 1946, T-19491/7. *Sisämaa-Laatokka* 28.8.1948. J. Nieminen, s. 274, 291.
- 195 Piirustukset, KA PLM rakennusosasto Iac:34, RakH Iaa:2210 ja Icc:34 ja PK. PE kirj. 1953, KA T-21261/20.
- 196 Tervasmäki, s. 253, 267–268. PE kirj. 1946 ja 1949, T-19491/4 ja 7. PLM kirj. 1943–44, T-23828/58.

- 197 PE kirj. 1951, T-21261/17. Tervasmäki, s. 297–298. J. Nieminen, s. 310, 312.
- 198 Piirustukset, RakH III Iaa:2425. HS 11.3.2017. ”Ilmojen rajamiesten tie 1930-luvulta nykypäivään”, Rajamuseon verkkonäyttelyt. J. Nieminen, s. 268–269. Ilmakuvat, Helsingin karttapalvelu (HKP).
- 199 Tervasmäki, s. 292, 294–295. PE kirj. 1949–51, T-19491/8 ja T-21261/17. HS 20.1.1949.
- 200 PE kirj. 1953–54, T-21133/2, T-21261/20 ja 22. HS 5.12.1951. Piirustukset, PK.
- 201 J. Nieminen, s. 310. PE muistiot ja kirj. 1956–60, T-21261/9 ja 34.
- 202 Manninen 2023, s. 298–299. J. Nieminen, s. 177–178, 202. Pamppunen, s. 182–183. *Helsingin Ilmatorjuntarykementti...*, s. 87–88. PE kirj. 1954–56 ja muistiot 1958–62, T-21261/22, 25, 28 ja 10. Ilmakuvat, HKP. *Puolustusvoimat, joukko-osastoperinteet*, s. 144.
- 203 Lehto, *Ilmapuolustuksen viestihistoria*, s. 111–116. Marttila, ”Tutkat talteen”, s. 62–63. J. Nieminen, s. 226–227.
- 204 PE ptk:t 1951–62 kertomukset 1954–62 ja kirj 1956–67, T-21133/2 ja T-21261/10, 16, 28 ja 34, T-22568/7 ja 20. Pamppunen, s. 182–183. J. Nieminen, s. 202, 204. Paulaharju & Sinerma, *Suomen kenttätyökistön historia, III osa*, s. 66.
- 205 PLM kirj. 1939, T-17953/28. PE kirj 1954–59, T-21261/22, 25, 28, 30, 32 ja 34. J. Nieminen, s. 360. Piir., KA Tuusulan kiinteistöpiiri ja PK.
- 206 PE kirj. 1958–59, -61–62, taltiot 1963–67 ja suunnitelmat 1967–73, T-21261/32, 34, 42, 46, T-22568/7, T-24035/13. HS 5.3.1961. J. Nieminen, s. 346, 349. Piirustukset, PK.
- 207 PE kirj. 1959–64, taltiot 1963–67, suunn. 1967–73, T-21261/34, 36 ja 46, T-22568/7, 12, 16, T-24035/13. PLM kirj. 1962, T-23114/237. HS 5.3.1961. Ilmakuvat, HKP. Piirustukset, PK.
- 208 PE kirj. 1955, -58, -64 ja taltiot 1963–67, T-21261/25, 32, T-22568/16 ja T-22568/7. J. Nieminen s. 197.
- 209 PE kirj. 1955, suunn. 1967–73, T-21261/25 ja T-24035/13. Ilmakuvat, HKP. Piirustukset, PK.
- 210 Tervasmäki, s. 440–441, 444. HS 23.9.1966.
- 211 *Puolustusvoimat, joukko-osastoperinteet*, s. 150–151. *Puolustusvoimat, entiset...*, s. 176. PE kertomukset 1969–73 ja valmisteluasiak. 1974–83, T-24034/22 ja T-27007/23. J. Nieminen, s. 181. PLM kirj. 1974, -76–79, T-26059/92, T-26769/264, 405 ja 438.
- 212 J. Nieminen, s. 210. PE kertomukset 1969–73, T-24034/22.
- 213 Helenius & Vitikka, ”Merisotakoulu merisotilaiden kouluna”, s. 250–251. *Puolustusvoimat, entiset...*, s. 242. Paulaharju & Sinerma, s. 69. J. Nieminen, s. 206, 262. PE kertomukset 1969–73, T-24034/22. PLM kirj. 1975, T-26769/187.
- 214 *Rajamme Vartijat* 5/1967, 12/1973 ja 10/1975. J. Nieminen, s. 268–269, 279. PLM kirj. 1974–75, T-26059/91, T-26769/187 ja 341. Ilmakuvat, HKP.
- 215 PLM kirj. 1977, T-26769/340. PE kirj. 1964–73 ja valmisteluasiak. 1974–83, T-24035/22 ja T-27007/23. Piirustukset, PK. Puolustusvoimat, joukko-osastoperinteet, s. 264. J. Nieminen, s. 231.
- 216 PE valmisteluasiak. 1974–83, T-27007/23. PLM kirj. 1975–78, T-26769/189, 339–341, 404. Viik, ”Ilmatorjuntaohjus 79:n (Petsora-M1) alasarjo ja museointi”, s. 25–29. J. Nieminen, s. 210–211, 214–217, 220, 230.
- 217 Ilmakuvat, HKP. J. Nieminen, s. 276–277, 279, 362–364. PLM kirj. 1974, -76, -78, T-26059/92, T-26769/264 ja 405. Piirustukset, PK.
- 218 PE kertomukset 1969–73, T-24034/22. J. Nieminen, s. 203, 340–341. *Puolustusvoimauudistuksen loppuraportti 28.10.2016*, Puolustusvoimat. Saarinen, ”Santahamina-talo”, s. 6–15.
- 219 *Puolustusvoimat, joukko-osastoperinteet*, s. 150. ”Kaartin jääkärirykmentti”, Maavoimat. J. Nieminen, s. 265, 346. Ilmakuvat, HKP.
- 220 *Puolustusvoimat, entiset...*, s. 242–243. J. Nieminen, s. 206, 211, 262, 266. *Puolustusvoimauudistuksen loppuraportti*, Puolustusvoimat. ”Kaartin jääkärirykmentti”, Maavoimat. *Suomen puolustusvoimat 1944–1974*, s. 512–513.
- 221 PLM kirj. 1978, T-26769/405. ”Kaartin jääkärirykmentti”, Maavoimat. J. Nieminen, s. 250, 264, 268, 309, 317. Ilmakuvat, HPK. Piirustukset, PK. *Rajamme Vartija* 12/1990 ja 1/1997. *Turun Sanomat* 30.11.2005. HS 22.5.2006. ”Pelastusasemat”, Pelastustoimi.

ARKISTOT

Helsingin kaupunginarkisto, HKA

Helsingin kaupunginmuseo, HKM

Kansallisarkisto, KA

Ilmailupataljoona, IlmP

Ilmavoimien esikunta, IlmVE

Kaupunkikartat kokoelma

Maanmittaushallitus, MHA

Merivoimien Esikunta, MeVE

Puolustusministeriö, PLM

Puolustusministeriö / Teknillinen osasto, PLM-39

Puolustusministeriö / Asumustoimisto PLM-42

Päiväkäsytarkisto (kokoelma)

Pääesikunta, PE

Päämaja, PM

R-79 (Sotaväen esikunta)

R-595 (ilmailuvoimat)

Rakennushallitus, RakH

Rannikkotyökistöröykmentti 1, RT 1

Sotapäiväkirjat kokoelma, SPK

Sotasaalikeskusosasto, SSKO

Sotavankilaitos

Suomenlinnan Rannikkotyökistöröykmentti, SIRtR

Tuusulan kiinteistöpiiri

Vanhempi kartta- ja piirroskokoelma, VKP

Venäläiset rakennuspiirustukset kokoelma, VRP

Venäläiset sotilasasiakirjat, VeSA

VeSA linnoitus- ja rakennuspiirustukset, VIK

Yleisesikunta, YE

Kansalliskirjasto

Kuopion kulttuurihistoriallinen museo, KUHMU

Museovirasto, MV

Puolustuskiinteistöjen arkisto, PK

Riksarkivet, RA

Utländska stads- och fästningsplaner

Sotamuseo, SA-kuva

Ilmavoimien kuvakokoelma, IVKK

Venäjän valtion merisotalaivaston arkisto, RGA VMF

LEHDET

Aamulehti, Aero, Ampujain lehti, Arkkitehti
Finlands Almänna Tidning (FAT), Finljandskaja Gazeta
Hakkapeliitta, Helsingin Sanomat (HS), Herättäjä
Hufvudstadsbladet (HBL), Hämeen Sanomat
Ilkka, Ilmarinen, Iltalehti
Kaartilainen, Kauppalehti
Laatokka, Lennättäjä, Länsi-Savo
NMKY kuukausilehti
Opettajain lehti, Osuuskauppalehti
Peruskivi, Päivälehti
Radiokalenteri, Rajajääkäri, Rajamme Vartijat, Rakennustaito
Sisämaa-Laatokka, Suojeluskuntalaisen lehti
Suomalainen Virallinen Lehti (SVL)
Suomen kunnallislehti, Suomen Kuvalehti (SK)
Turun Sanomat
Uusi Aura, Uusi Suometar, Uusi Suomi (US)
Vapaa Karjala, Voima ja Käyttö

KIRJALLISUUS

Ainamo: ”Suomen laivaston synnystä ja kehityksestä.”, Laivas-tolehti 7–8/1933, s. 187–190.
Arimo, R.: Suomen puolustussuunnitelmat 1918–1939, I osa, ensimmäiset vuodet 1918–1919. Sotatieteenlaitoksen julkaisuja XXIII. Sotatieteen laitos, sotahistorian toimisto, Helsinki 1986.
Arimo, R.: Suomen puolustussuunnitelmat 1918–1939, III osa, jääkärien aika 1925–1939. Sotatieteenlaitoksen julkaisuja XXIII. Sotatieteen laitos, sotahistorian toimisto, Helsinki 1987.
Blomqvist: ”Vähän Hyökkäysvaunurykmentin synnystä ja alkuvaiheista”, Suomen Sotilas 20–21/1922, s. 339–341.
Bremer, A.: ”Ilmavoimien osallistuminen Suomen vapausso-taan v. 1918”, Aero 5/1932, s. 128–130, 1/1933, s. 14–17, 6/1933, s. 169–176.
Chanson, K.V.: ”Suomen Ilmailuvoimat 1918–22”, Suomen Sotilas 16-21/1923, s. 249–252.
Ekberg, Leo: ”Maza, Helsingissä punakapinan aikana toiminut salainen radioasema”, Hakkapeliitta 42/1927, s. 30–34.
Ekberg, L.: ”Teknilliset joukot 1918–1938”, Suomen sotilas 9–12/1938, s. 270–280.
Elo, Mikko: Suojeluvarikko 1944–1994. Jyväskylä 1994.
Enkiö, Sulo: ”Laivaston synty ja kehitys”, Suomen laivasto 1918–1968 1, s. 59–222.

Frumenkova, T.G.: ”K voprosu o statuse Sveaborgskoj kreposti i soderžavšikhsja v nej arestantov (1810–1820-e gg.)”, Sankt-Peterburg i strany Severnoj Jevropy 1–2/2023, s. 106–114.
Gluštsenko, A.A.: Mesto i rol radiosvjazi v modernizatsii Ros-sii (1900–1917 gg.). Sankt-Peterburg 2005.
Gripenberg, G.A.: ”Anteckningar rörande finska Sjö-Ekipagetis historie (slut)”, Finsk Militär Tidskrift 11–12/1901, s. 535–549.
Haila, Sirpa: Venäläinen rationaalisuus, 1910-luvun kasarmi-arkkitehtuuri sosiaalisena käytäntönä. Bibliotheca historica 13. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1996.
Halén, Harry: Venäläisten toimista Degerön saarella 1577–1917. Unholan aitta 21. Helsinki 2004.
Halén, Harry: Viaporin upseereita ja sotilasvirikailijoita 1880–1918. Unholan aitta 23. Helsinki 2006.
Halén, Harry: Venäjän sotaväki ja sen henkilötappiot Helsingin alueella 1. maailmansodan aikana. Unholan aitta 27. Helsinki 2007.
Hannula, Jouko: ”Suomenlinnan rannikkotykkirykmentti 1918–1968”, Rannikon Puolustaja 2/1968, s.4–12.
Harvia, Yrjö: Helsingin esikaupunkiliitos, päämientö (mietintö N:o 1). Helsingin kaupunki 1936.
Heinonen, Timo: Thulinista Hornetiin, 75 vuotta Suomen ilmavoimien lentokoneita. Keski-Suomen Ilmailumuseon julkaisu 3. Jyväskylä 1992.
Helenius, Erik & Vitikka, Olavi: ”Merisotakoulu merisotilaiden kouluna”, Sotakoulu saarella, s. 251–314.
Helsingin Ilmatorjuntarykmentti 1938–1998 – Defensor capitoliin. Helsingin Ilmatorjuntarykmentti, Helsingin Ilmatorjuntarykmentin Kilta ry ja Helsingin ilmatorjunnan perinneyhdistys ry 1998.
Helsingin ilmatorjuntarykmentti 1999–2022 – Defensor capitoliin uudelle vuosituuhannelle. Helsingin Ilmatorjuntakilta ry 2023.
Huhtamies, Mikko: ”Helsingin stymannit eli luotsit 1500-luvulla”, Historia Helsinki
Ilmatorjuntajoukot 1925–1960. Ilmatorjuntaupseeriyhdistys ry.
Indola, ”Santahaminan aika”, Suomen Sotilas 20–21/1922, s. 342–344.
Järvinen, A.: ”Ilmailuvoimien Lentokonetehtas”, Suomen Sotilas 16–21/1923, s. 287–290.
Kerkkonen, Gunvor: ”Helsingin pitäjän keskiaika”, Helsingin pitäjän historia 1. Helsingin maalaiskunnan julkaisu. Porvoo 1965,
Kerkkonen, Gunvor: ”Kungsgårdsbygget vid Helsingfors 1550–1551”, Kulturhistorisk Årsbok 1933, s. 15–36.
Kerkkonen, Gunvor: ”Några drag ur förhistorien till Helsingfors stads grundläggning”, Historisk Tidskrift för Finland 4/1933, s. 157–184.
Koroma, K.: ”Katsaus nykyisen Porin Rykmentin vaiheisiin.”, Porilainen, 2/1936, s. 15–23.

- Kuosa, Kalle: Niinisalon varuskunta. Satakunnan Tykistörykmentin Perinneyhdistys r.y. 1985.
- Köngäs, Ulrika & Mikkanen, Tiina: Helsinki Santahamina Arkeologinen inventointi 2009. Museovirasto.
- Lehti, Aarni: Baltian kuvernementtien ja Suomen merkitys Venäjän keisarilliselle laivastolle v. 1856–1914, Sotahistorian laitos julkaisusarja 1 N:o 7. Ekenäs 2003.
- Lehto, Martti: Ilmapuolustuksen viestihistoria 1918–2012. Ilmavoimien historiasarja osa VII. Ilmavoimien Viestikilta ry 2012.
- ”Lentoasemamme esittäytyvät”, Aero 7–8/1935, s. 196–206.
- Lind, R.: ”Kun tulin alokkaaksi Sotalaitoksen Radiolennätinosastoon v. 1918 ja...”, Suomen Aliupseeri 2–3/1933, s. 30.
- Luntinen, Pertti: F.A. Seyn 1862–1918, A Political Biography of a Tsarist Imperialist as Administrator of Finland. Studia Historica 19. SHS, Helsinki 1985.
- Luntinen, Pertti: Sotilasmiljoonat. Historiallisia tutkimuksia 125. SHS, Helsinki 1984.
- Luntinen, Pertti: The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918. Studia Historica 56. SHS, Helsinki 1997.
- Manninen, Markus: ”Korkeasaaren, Hylkysaaren ja Palosaaren vaiheita”, Korkeasaari, Hylkysaari ja Palosaari – kulttuuriympäristöselvitys, s. 5–58. Arkkitehtitoimisto Schulman Oy – Maisemasuunnittelu Hemgård 2010.
- Manninen, Markus: Länsi-Mustasaaren betonipatteri 3, rakennushistoriaselvitys. Arkkitehtitoimisto Schulman Oy 2013.
- Manninen, Markus: Suomen puolustusvoimien varuskunnat, rakennushistorian yleisselvitys. Arkkitehtitoimisto Manark Oy 2023. Senaatti-kiinteistöt. Helsinki 2023.
- Manninen, Markus: Vallisaaren Aleksanterinpatteri, historia, nykytila ja tulevaisuus. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston diplomityö 2009.
- Manninen, Markus: Viapori – Merilinnoitus ensimmäisessä maailmansodassa 1914–1918. Sotamuseo 2000.
- Miinapoika (nimim.): ”Marjassa meren selällä”, Suomen Sotilas 16/1921, s. 264.
- Markovitš, L.E. & Najdenov, V.F.: Vozduhoplavanie. Jego prošloe i nastojaštšeje. S.-Peterburg 1911.
- Marttila, Heikki: ”Tutkat talteen”, Maanpuolustaja 2/2019, s. 62–63.
- ”Muistoja sotavuosilta 1854 ja 1855”, Lukemisia Suomen sotamiehille 2/1892, s. 31–45. Helsinki 1892.
- Mäkinen, Anne: Suomen valkoinen sotilasarkkitehtuuri 1926–1939. SKS Bibliotheca Historica 53. Vammala 2000.
- Nieminen, Jarmo: Santahamina sinivalkoinen saari. Maanpuolustuskorkeakoulu 2012.
- Nieminen, Marko: Santahamina – Viaporin linnoituksen itäinen lukko. Sotahistorian laitos julkaisusarja 2, N:o 10. Helsinki 2008.
- ”Olympialaiskylä – kasarmikylä”, Hakkapeliitta 32/1938, s. 984, 996.
- Ottšet ob osmotr orudij nahodjaštšihlja na voožuženij beregovyh krepostei. S.-Peterburg 1890.
- Ottšet ob osmotr orudij nahodjaštšihlja na voožuženij beregovyh krepostei. S.-Peterburg 1899.
- Pamppunen, L.: ”Ilmatorjuntatykistön organisaatio ja toiminta 1945–1962”, Ilmatorjuntajoukot 1925–1960, s. 167–204.
- Paulaharju, Jyri & Sinerma, Martti: Suomen kenttätykistön historia, III osa, 1944–1990. Suomen kenttätykistön säätiö, Helsinki 1991.
- Puolustusvoimat, entiset joukko-osastot 1945–2005, Suomen puolustusvoimien joukko-osastoperinteet osa 2, toim. Markku Palokangas. Puolustusvoimat, Maanpuolustuskorkeakoulu 2013.
- Puolustusvoimat, joukko-osastoperinteet, toim. Marko Palokangas. Puolustusvoimat, Sotamuseon julkaisuja 1/2008.
- Puolustusvoimauudistuksen loppuraportti 28.10.2016, Pääesikunta Suunnitteluosasto, Puolustusvoimat.
- ”Päiväkäskestä v:lta 1918”, koonnut L.L., Aero 3/1938, s. 98–99.
- ”Radiopataljoonan osuus maamme radiotoiminnan kehityksessä”, Radiosanoma 1/1928, s. 2–3.
- Rakennusluettelo 30.1.1996, Puolustushallinnon Rakennuslaitos Helsingin rakennustoimisto (moniste).
- Rantalainen, V.: ”Ilmatorjuntajoukot sodassa”, Ilmatorjuntajoukot 1925–1960, s. 78–166.
- Renu, ”Radiomikrofonin ääressä”, Suomen Sotilas 40–41/1933, s. 471–473.
- Saarinen, Sirkka: ”Santahamina-talo – Sotilassaaren uusi porttirakennus”, Betoni 3/2015, s. 6–15.
- ”Santahaminan salaperäiset radiomastot.”, Radiosanoma 5–6/1931, s. 122, 140.
- Ševelev, G.: ”Iz vospominanij o plavanii v šerah plavanie na minonostse Pylkij v 1906–1907 gg.”, Morskoj Svornik 4/1940, s. 31–44.
- Služba svjazi voenno-morskogo flota, toim. G.G. Tolstolutsko. Ministerstvo oborony CCCP. Moskva 1976.
- Sotakoulu saarella – Suomalaisen meripuolustuskoulutuksen historia. Merikustannus Oy Helsinki 1985.
- Stenholm, ”Radiotoiminnan alkuvaiheiden kehitys maassamme”, Radiosanoma 1, 2 ja 3/1927, s. 2–4, 19–23, 40–43.
- Stenholm, A.R.: ”Viestipataljoona 1:n kehitys”, Suomen Aliupseeri 2–3/1933, s. 19–20.
- Suomen laivasto 1918–1968, osa 1. Meriupseeriyhdistyksen julkaisu. Otava, Helsinki 1968.

Suomen puolustusvoimat 1944–1974 – Puolustusvoimien rauhan ajan historia osa 2, toim. Veli-Matti Syrjö, Mikko Karjalainen ja Eero Elfvingren. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos, Werner Söderström Osakeyhtiö 2006.

”Suomen Valkoinen Kaarti”, Suomen Sotilas 9–12/1938, s. 233–234.

Suomenlinnan rakennusten historia, toim. Pekka Kärki. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 17. Museovirasto ja Suomenlinnan hoitokunta 1997.

Sutela, Tauno & Mikkola, Antti: Kunnia velvollisuus tahto, Porin Prikaatin historia 1626–1985. Porin Prikaatin perinneyhdistys ry 1986.

Talvio, Paavo: ”Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosina 1808–1855”, Sotahistoriallinen seura ja Sotamuseo vuosikirja X, s. 99–135. Helsinki 1978.

Talvio, Paavo: ”Viaporin linnoitus ja sen tykistö Krimin sodasta vuosisadan vaihteeseen”, Sotahistoriallinen aikakauskirja 1, s.128–175. Helsinki 1980.

Talvio, Paavo: ”Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosisadan vaihteesta vallankumoukseen”, Sotahistoriallinen aikakauskirja 2, s.155–200. Helsinki 1982.

Tasihin, Juhani: Viaporin kapina 1906. Museoviraston rakennushistorian osasto julkaisu n:o 13, 1/1983. Helsinki 1984.

Teerijoki, Ilkka: ”Stjernvall, Gustaf Fredrik”, Studia Biographica 4, SKS. Helsinki 1997.

Tervasmäki, Vilho: Puolustushallinto sodan ja rauhan aikana 1939–1978. Hämeenlinna 1978.

Toiset valtiopäivät 1917 pöytäkirjat II istunnot 49–101. Valtioneuvoston kirjapaino. Helsinki 1918.

Uola, Mikko: Kotkanpojan lento-ohjelma – Suomen ilmavoimien varhaisvuodet 1918–1923. Koala-kustannus, Helsinki 2018.

Uola, Mikko: Suomen ilmavoimat 1918–1939. Hämeenlinna 1975.

V., A.: ”Eräs viisivuotiskausi.”, Lennättäjä 12/1930, s. 5–7.

Valtonen, Hannu: Luftwaffen pohjoinen sivusta. Keski-Suomen Ilmailumuseon julkaisuja 6, 1997.

Viik, Pertti: ”Ilmatorjuntaohjus 79:n (Petšora–M1) alasajo ja museointi”, Helsingin ilmatorjuntarykmentti 1999–2022, s. 25–29.

”Uudenmaan Rykmentti on Suomen vanhimpia joukko-osastoja.”, Rintamamies 29/1938, s. 4.

INTERNET-LÄHTEET

(viitattu marraskuussa 2024)

Helsingin karttapalvelu, HKP
<https://kartta.hel.fi>

Historia Helsinki
<https://historia.hel.fi/fi/ilmiot>

Kansallisbiografia-verkkajulkaisu
<https://kansallisbiografia.fi>

Luftwaffe Airfields 1935–1945
<https://www.wv2.dk/lwairfields.html>

Maavoimat
<https://maavoimat.fi>

Ofitšery ruskokoj imperatorskoj armii (RIA)
<https://ria1914.info>

Pelastustoimi
<https://pelastustoimi.fi/helsinki>

Puolustusvoimat
<https://puolustusvoimat.fi/documents>

Rahvusarhiiv
<https://www.ra.ee>

Rajamuseon verkkonäyttelyt
<https://raja.fi/rajamuseon-verkkonayttelyt>

